

Arnold Chikobava Institute of Linguistics at TSU
Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences

Nana M. Machavariani

Abkhazian Grammar Issues

(Considering the Speech of Abkhazians
Living in Adjara)

Texts and Dictionary Included

Tbilisi
2017

თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი
ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემია

ნანა მაჭავარიანი

**აფხაზური ენის გრამატიკის
საკითხები**

(აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა
მეტყველების გათვალისწინებით)

ტექსტებითა და ლექსიკონით

თბილისი

2017

წინამდებარე მონოგრაფიაში წარმოდგენილია აფხაზური ენის ფონეტიკა-ფონოლოგიისა და გრამატიკული სტრუქტურის აღწერითი ანალიზი და აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების თავისებურებანი.

აფხაზური ენის სისტემისა და ისტორიის უკეთ წარმოსაჩენად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება როგორც აფხაზეთში გავრცელებულ დიალექტთა მონაცემების შესწავლას, ისე აფხაზეთიდან გეოგრაფიულად მოწყვეტილ არეალებში წარმოდგენილი აფხაზური მეტყველების თავისებურებათა გათვალისწინებას.

ნაშრომს ერთვის ჩვენ მიერ საველე მუშაობისას მოპოვებული მასალა (ქანრობრივად მრავალფეროვანი ტექსტები სიტყვასიტყვითი ქართული თარგმანით) და მოკლე (1900-მდე ლექსიკური ერთეულის შემცველი) აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი.

წიგნი განკუთვნილია იბერიულ-კავკასიურ ენათა მკვლევართათვის, თეორიული ენათმეცნიერების სპეციალისტებისათვის, კავკასიურ ენათა სპეციალობის სტუდენტთა და კავკასიის ხალხთა კულტურისა და ისტორიით დაინტერესებულ პირთათვის.

რედაქტორი — საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი, პროფ. **ვ. შენგელია**

ტექნიკური რედაქტორი — **ლ. ვაშაკიძე**

რეზიუმეს ინგლისური თარგმანი — **რ. ჯაიანი**
კომპიუტერული უზრუნველყოფა — **თ. გაბროშვილი**

© თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
ნ. მაჭავარიანი

ISBN

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი	7
სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა	8
გრამატიკული ანალიზი	15
ფონეტიკა	15
მორფოლოგია	31
არსებითი სახელი	31
არსებითი სახელის ზოგიერთი თავისებურება აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში	41
ნაცვალსახელი	43
ზედსართავი სახელი	47
რიცხვითი სახელი	49
ნაცვალსახელისა და რიცხვითი სახელის თავისებურებანი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში	53
ზმნა	57
პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორია	57
წარმოქმნის კატეგორიები	67
ქცევის კატეგორია	67
პოტენციალისის კატეგორია	74
უნებურობის კატეგორია	78
კაუზატივის კატეგორია	80
საურთიერთო კატეგორია	83
ზმნის ზოგიერთი წარმოქმნის კატეგორიის თავისებურებანი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში	90
უღლების კატეგორიები	92
სტატიკურობა-დინამიკურობა	92
სტატიკური ზმნები	92
დინამიკური ზმნები	93
ზმნის ფინიტური და ინფინიტური ფორმები	94
საგარემოებო ელემენტიან ზმნათა ინფინიტური წარმოება	94

სამიმართებო პრეფიქსიანი ინფინიტური წარმოება	95
დრო-კილოთა სისტემა	97
სტატიკური ზმნის ნაკვთები	97
დინამიკური ზმნის ნაკვთები	98
კილოს კატეგორია	103
აბსოლუტივი	106
კითხვითი ფორმა	107
ზმნის უარყოფითი ფორმები	108
მასდარი	109
მიმღობა	110
ზმნის უღლების კატეგორიათა თავისებურებანი აჭარაში მცხოვ- რებ აფხაზთა მეტყველებაში	111
ზმნისართი	119
თანდებული	119
კავშირი	120
ნაწილაკი	121
შორისდებული	122
სინტაქსი	123
ატრიბუტული სინტაგმა	123
ნაცვალსახელი სინტაგმაში	123
ზედსართავი სახელი სინტაგმაში	125
რიცხვითი სახელი სინტაგმაში	125
პრედიკატული სინტაგმა	126
ლიტერატურა	129
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	144
ტექსტები	168
ლექსიკონი	190

შესავალი

მთის კავკასიურ ენები, რომლებიც საქართველოშია გავრცელებული, იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის სხვადასხვა ჯგუფს წარმოადგენენ (მათგან ერთი აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჯგუფს მიეკუთვნება, ორი — ნახურ ენათა ჯგუფს, სამი — დაღესტნურ ენათა ჯგუფს). ამ ენობრივ ერთეულთა შესწავლის მდგომარეობა სხვადასხვაგვარია, მაგრამ ყველა მათგანთან დაკავშირებით უკვე დამუშავებული საკითხების ახლებური გააზრებისა და ნაკლებად შესწავლილი საკითხების კვლევის აუცილებლობა საგრძნობია, რაც ნათლად გამოჩნდა ქვემოთ წარმოდგენილი სამეცნიერო ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის შედეგად. ნაშრომის მიზანიც ის არის, რომ არსებული მიღწევების გათვალისწინებით და ახალი მასალის მოხმობის საფუძველზე, უკეთ წარმოჩნდეს საანალიზო ენობრივ სისტემათა ძირითადი თავისებურებანი, ამავე დროს, სათანადო მეტყველების ფიქსაციაც მოხდეს, რათა მომავალ თაობებს შემოგუნახოთ საინტერესო ენობრივი მასალა.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაზე დაკვირვებას ვაწარმოებდით 2008-2011 წლებში მივლინების ფარგლებში.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა

აფხაზური ენა განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის აფხაზურ-ჩერქეზულ ენათა ჯგუფს. ამ ჯგუფში აფხაზურის გარდა გაერთიანებულია აბაზური, ყაბარდოული, ადიღეური და უბიხური ენები.

აფხაზურ ენაზე მოლაპარაკე აფხაზები ცხოვრობენ საქართველოში, აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, მცირე ჯგუფი ცხოვრობს აჭარაში (ბათუმსა და მის მიმდებარე სოფლებში).

აფხაზები ცხოვრობენ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, ასევე — თურქეთსა და სირიაში.

აფხაზური ენის დიალექტებია აბჟუური და ბზიფური. აბჟუური დიალექტი გავრცელებულია ოჩამჩირის რაიონში, ბზიფური დიალექტი — გუდაუთის რაიონში.

აფხაზური ახალდამწერლობიანი ენაა. დამწერლობის შექმნის პირველი ცდა ეკუთვნის რუს გენერალს, კავკასიოლოგ **პ. უსლარს** (1862).

პირველი საანბანო წიგნი გამოიცა 1865 წელს თბილისში. ეს იყო რუსული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი აფხაზური ანბანი.

შემდგომში აფხაზურმა ანბანმა რამდენჯერმე განიცადა ცვლილება. რუსული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი ანბანის რამდენიმე სახეობა იხმარებოდა 1926 წლამდე. 1926-1938 წლებში გამოიყენებოდა ჯერ აკად. **ნ. მარის** მიერ შედგენილი ე. წ. ანალიზური ანბანი ლათინური ანბანის საფუძველზე, ხოლო შემდეგ **ნ. იაკოვლევის** მიერ ლათინურ გრაფიკაზე დაფუძნებული ანბანი. 1938-1954 წლებში იხმარებოდა ქართული გრაფიკის საფუძველზე შექმნილი ანბანი, ხოლო 1954 წლიდან დღემდე მოქმედებს ისევ რუსულ გრაფიკაზე დაფუძნებული ანბანი (გვანცელაძე 2003: 18-20).

პირველი ცდა აფხაზური სიტყვებისა და ფრაზების ჩაწერისა გვაქვს თურქი მოგზაურის **ევლია ჩელეების** ჩანაწერებში (XVIII), აგრეთვე ფრანგი მოგზაურის **ჟან გამბას** ჩანაწერებში (XIX ს.-ის I ნახ.).

აფხაზური ენის პირველი მოკლე მეცნიერული აღწერა მოცემულია გერმანელი ენათმეცნიერის **გ. როზენის** ნაშრომში "Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische", რომელიც ბერლინში დაიბეჭდა 1846 წელს.

აფხაზური ენის პირველი სრული გრამატიკული აღწერა ეკუთვნის **პ. უსლარს**, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის მრავალი იბერიულ-კავკასური ენის შესწავლის საქმეში. პ. უსლარის მონოგრაფია " - " დღემდე აფხაზური ენის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გამოკვლევადაა აღიარებული და ჯერაც არ დაუკარგავს აქტუალურობა.

აფხაზური ენის ქართულთან ნათესაობის პრობლემისადმი მიძღვნილი ცნობილი ქართველი პედაგოგისა და მეცნიერის, **პ. ჭარაიას** გამოკვლევა " ", პეტერბურგი, 1912.

აღსანიშნავია **ნ. მარის** "

", 1912, "

", .- ., 1938.

აფხაზური ენის მოკლე გრამატიკული მიმოხილვა ეკუთვნის ცნობილ გერმანელ კავკასიოლოგს **ა. დირს**, რომელიც შესულია მის წიგნში "Einführung in das Studium der Kaukasischen Sprachen", ლაიფციგი, 1928.

აფხაზური ენის ფონეტიკისა და მორფოლოგიის მნიშვნელოვან საკითხებს განიხილავდა **ა. გენკო** აფხაზურ ენასთან მიმართებაში.

წარმატებით იკვლევდა აფხაზური ენის საკითხებს ცნობილი ისტორიკოსი და ენათმეცნიერი, აკად. **ს. ჯანაშია**.

შემდგომში აფხაზური ენის შესწავლის საქმე განაგრძო ცნობილმა ქართველმა ენათმეცნიერმა, აკადემიკოსმა **ქ. ლომთათიძემ**. აფხაზური ენის არც ერთი ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი საკითხი არ დარჩენილა ქეთევან ლომთათიძის ყურადღების მიღმა. ის გარემოება, რომ აფხაზური ენა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან ერთ-ერთ ყველაზე უკეთ შესწავლილ ენად ითვლება, ქ. ლომთათიძის მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შედეგია.

უცხოელ მკვლევართაგან საგანგებოდაა აღსანიშნავი ფრანგი კავკასიოლოგის **ჟ. დიუმენილის** დამსახურება აფხაზური ენის კვლევის საქმეში.

აფხაზურ ენას დიდი წარმატებით იკვლევენ აფხაზი ენათმეცნიერებიც. აფხაზური ენის კვლევა აფხაზეთში **დ. გულიამ** დაიწყო, მან რამდენიმე საყურადღებო ნაშრომიც შექმნა ამ დარგში. აფხაზ მკვლევართა ნაშრომები ეხება აფხაზური ენის ფონეტიკა-ფონოლოგიას, მორფოლოგიას, სინტაქსს, ლექსიკას, ლექსიკოგრაფიას, დიალექტოლოგიასა და სხვა კარდინალურ საკითხებს.

აფხაზური ენის გამოქვეყნებული ლექსიკონებიდან აღსანიშნავია **ნ. მარის** მოკლე „აფხაზურ-რუსული ლექსიკონი“ (მოსკოვი-ლენინგრადი, 1938), **ბ. ჯანაშიას** „აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი“ (თბილისი, 1954), „აფხაზური ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ ავტორთა კოლექტივისა (I ტ. სოხუმი, 1986, II ტ. სოხუმი, 1987), რომელიც ამ ენის პირველ განმარტებით ლექსიკონს წარმოადგენს.

ცალკე უნდა აღინიშნოს **გ. კასლანძიას** „აფხაზურ-რუსული ლექსიკონი“ (სოხუმი, 2003), **თ. გვანცელაძის** „აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი“ (თბილისი, 2012), ავტორთა კოლექტივის „რუსულ-აფხაზური ლექსიკონი“ და დარგობრივ-ტერმინოლოგიური ლექსიკონები.

აფხაზური ენის სისტემურ კვლევას ჩვენში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებისთანავე მიექცა ყურადღება. ამ მიზნით, აკად. **ივ. ჯავახიშვილს** განზრახული ჰქონდა, მოეწვია აფხაზური ენის კურსის წასაკითხად პ. ჭარაია, მაგრამ იგი, სამწუხაროდ, გარდაიცვალა. 1922-1924 წლებში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ამ ენის კურსს კითხულობდა **დ. გულია**, შემდეგ კი 30-იანი წლების მეორე ნახევრამდე — აკად. **ს. ჯანაშია**, რომელსაც 1937 წლიდან შეენაცვლა **ქ. ლომთათიძე**. ქ. ლომთათიძემ აღზარდა აფხაზური ენის მრავალი აფხაზი, ქართველი და უცხოელი სპეციალისტი.

უცხოეთში აფხაზურ ენას იკვლევდნენ და იკვლევენ: **გ. დეიტერსი**, **კ. ბოუდა**, **ვ. ალენი**, **ა. კუიბერსი**, **კ. ბარი**, **გ. შარაშიძე**, **ჯ. ჰიუიტი**, **ა. სპრუიტი**, **ვ. ლუკასენი** და სხვანი.

აფხაზური ენის კვლევის მიმართულებით აღსანიშნავია აფხაზი ენათმეცნიერების **ლ. ჭკადუას**, **შ. არისტავას**, **კ. შაყრილის**, **ხ. ბლაუბას**, **ვ. კონჯარიას**, **ვლ. კასლანძიას**, **ო. ძიძარიას**, **ე. კილბას**, **ლ. ჰაგბას**, **ა. ხეციას** ნაშრომები.

აფხაზური ენის განვითარების გზისა და ისტორიის უკეთ გასათვალისწინებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს აფხაზური ენის დიალექტთა მონაცემების შესწავლას. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აფხაზური მეტყველების გამოწულილვით შესწავლა აფხაზეთიდან გეოგრაფიულად მოწყვეტილ არეალებში.

აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი ფონოლოგიური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და ლექსიკური თავისებურებანი გარკვეულწილად განსხვავებულ სურათს იძლევა აფხაზეთს მოშორებულ აფხაზთა მეტყველებაში.

ამ მხრივ საინტერესოა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მცხოვრებ აფხაზთა ენა.

ამჟამად აჭარის ტერიტორიაზე მცხოვრები აფხაზები არიან აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლები. გასულ საუკუნეში სხვადასხვა ისტორიულმა მოვლენებმა განაპირობა მათი აფხაზეთიდან გადასახლება თურქეთში.

აჭარის ტერიტორიაზე აფხაზები დასახლდნენ სხვადასხვა დროს, მოყოლებული 1862 წლიდან.

გადასახლებულ აფხაზთა გარკვეული ნაწილი, რომელიც აფხაზეთიდან გამოვიდა, დასახლდა ბათუმსა და ბათუმის მიმდებარე ტერიტორიაზე. ამ ფაქტზე მიუთითებს მრავალი საარქივო მასალა.

აფხაზ ემიგრანტთა სხვა ნაწილი, რომელიც განიცდიდა სოციალურ და ნაციონალურ შევიწროებას თურქეთში, ცდილობდა რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე დაბრუნებას რუსეთის მთავრობის ნებართვის გარეშე. თავდაპირველად, აფხაზები ხვდებოდნენ აჭარაში, რომ შემდეგ აფხაზეთს დაბრუნებოდნენ.

XIX ს-ის 70-80 წლებში ბათუმი გახდა გამაშუალებელი პუნქტი კავკასიასა და თურქეთს შორის. აფხაზები ჯგუფებად ბრუნდებოდნენ თურქეთიდან ბათუმში.

საბოლოოდ, რუსეთის მეფის იმპერიამ აფხაზებს დართო ნება, რომ ისინი დაბრუნებულიყვნენ არა აფხაზეთში, არამედ აჭარაში.

ამის შედეგად აჭარის ტერიტორიაზე შეიქმნა ოცზე მეტი სოფელი, რომლებიც დასახლებული იყო აფხაზებითა და ჩერქეზი მუჰაჯირებით. აფხაზები სახლდებოდნენ ბათუმში და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე: (ფერია, ფეზია, ქვედა სამება, ქალთიბაური, სალიბაური, იჯადია, ახმედია, სტეპანოვკა, შუქრია, ლუფტია, ქუსიადია, ურეზი, მინდა, ანგისა, ადლია, კახაბერი), ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე (ჭარნალი, თხილნარი, ნუსრეთი, ჩერქეზლუქი, ყარაშალვარი).

თავდაპირველად აფხაზები დაფუძნდნენ ზღვის პირას. თანდათანობით აფხაზთა დიდი მასა შეჩერდა ნურიეში, შემდგომში აფხაზთა სოფლის ადგილას ჩამოყალიბდა ქალაქი. აფხაზები ქალაქიდან დაიძრნენ და მიმდებარე ტერიტორიაზე დასახლდნენ, სოფლებში (ურეზი, სტეპანოვკა, ფერია).

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა რაოდენობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. მაგ. **გ. პალგრევის** ცნობით, ბათუმის მაზრაში 1879 წელს ცხოვრობდა 9500 აფხაზი და ჩერქეზი, მეორე გადმოსახლების შემდეგ (1867 წ.) — 1200.

ქვემო აჭარაში, როგორც წერდა **შ. მეგრელიძე**, რამდენიმე სოფელი დასახლებული იყო მთლიანად აფხაზებით. მათი რაოდენობა მუჰაჯირობის დროს არ აღემატებოდა 3 ათასს.

გ. ი. ძიძარას ცნობით, აფხაზთა რაოდენობა შეადგენდა 3000 ოჯახს, ან 10000 კაცს.

XIX ს.-ის 80-იან წლებში მოხდა აფხაზთა ახალი ემიგრაცია თურქეთში, რის შედეგადაც აფხაზთა რიცხვი აჭარის ტერიტორიაზე შემცირდა. 1886 წლის მონაცემებით, ბათუმში ცხოვრობდა 1469 ადამიანი (155 ოჯახი). **ე. ლეონის** ცნობით, აქ აფხაზებმა „შინარჩუნეს ადათ-წესები და ენა, ზოგმა იცის რუსული, კარგად ლაპარაკობენ ქართულად და თურქულად“.

1970 წლის საკავშირო აღწერით, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა რიცხვი 1361 ადამიანია, აქედან 982 მშობლიურად აფხაზურს მიიჩნევს.

1989 წლის აღწერით აჭარაში ცხოვრობს 1636 აფხაზი, თავის მშობლიურ ენად აფხაზურს აღიარებს 911 ადამიანი.

ამჟამად აჭარაში აფხაზები ცხოვრობენ ხელვაჩაურის რაიონის სოფლებში: (ურეხი, ფერია, მნათობი, სალიბაური, ქვედა სამება, ჩელტა, ანგისა, მინდა, კახაბერი, ადლია, ჭარნალი), ასევე ბათუმში.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა უფროს თაობას ახსოვს, რომ მათი წინაპრები აფხაზეთის სხვადასხვა რაიონიდან გადმოსახლდნენ. როგორც მოხუცები ჰყვებიან, იმ აფხაზთა წინაპრები, რომლებიც ახლა ანგისაში, მინდასა და კახაბერში ცხოვრობენ, გადმოსახლდნენ თჰუბგნიდან (ეს ტერიტორია კელასურისა და დრანდას სამხრეთ სანაპიროზეა). ისინი თავიანთ თავს სოხუმიდან გამოსულებს უწოდებენ (აყა ძანგწუზ), მეორე ნაწილი აჭარაში მცხოვრები აფხაზებისა, რომელიც ცხოვრობს სოფლებში — ფერიაში, ურეხში, სალიბაურში, ქვედა სამებაში, ადლიაში, ჭარნალსა და ჩელტაში, გადმოსახლდა მდინარე ბზიფისა და ადღერის მიმდებარე ტერიტორიიდან. ისინი თავიანთ თავს ახალწეს-იდან გამოსულებს უწოდებენ (ახალწეს ჟლარა).

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას საგანგებო მონოგრაფია მიუძღვნა **ე. კილბამ** " (თბ., 1983).

როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ბევრ ინფორმატორს იმ სოფლების დასახელებაც კი შეუძლია, რომლებიდანაც აფხაზები აჭარაში გადმოსახლდნენ (კილბა 1983: 7).

„ენობრივი მონაცემები ადასტურებს, რომ აჭარაში მცხოვრები აფხაზები ნამდვილად აფხაზეთის სხვადასხვა რაიონიდან გამოვიდნენ. მათს მეტყველებაში ძირითადად შენარჩუნებულია ის ენობრივი თავისებურებანი, რომლებიც დამახასიათებელია იმ ადგილობრივთა მეტყველებისათვის, რომელსაც ისინი გამოეყვნენ“.

ის ენობრივი თავისებურებები, რომლებიც აფხაზთა სხვადასხვა რაიონის მეტყველებას ახასიათებს, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა ენაშიცაა ასახული.

„არსებული ენობრივი თავისებურებები გვაძლევს საფუძველს აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში გამოვყოთ ანგისას მეტყველება (იმ აფხაზთა მეტყველება, რომლებიც ანგისასა და მის ახლო მდებარე სოფლებში ცხოვრობენ) და ფერიას მეტყველება (იმ აფხაზთა მეტყველება, რომლებიც ფერიასა და მის ახლომდებარე სოფლებში ცხოვრობენ“.

„ანგისას მეტყველების წარმომადგენლები ცხოვრობენ: ანგისაში, მინდაში, კახაბერსა და ბათუმში. ფერიას მეტყველების წარმომადგენლები ცხოვრობენ: ფერიაში, მნათობში, სალიბაურში, ქვედა სამებაში, ჩალტაში, ჭარნალსა და ბათუმში“.

ე. კილბას დაკვირვებით, ანგისას მეტყველება აფხაზური ენის აბჟურ დიალექტს უახლოვდება, ხოლო ფერიას მეტყველება კი აფხაზური ენის ბზიფურ დიალექტსა და აბაზური ენის აშხარულ დიალექტს (კილბა 1983: 8).

მკვლევარი აღნიშნავს, რომ მასზე ადრე აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება საგანგებოდ არც ერთ მეცნიერს არ შეუსწავლია. იგი დასძენს, რომ რამდენიმე ფრაზა აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების შესახებ ზ. ბლაჟბას ნაშრომში მოიძია (. . . , . . . , 1964: 25).

ე. კილბას ნაშრომი არის შედეგი იმ სავსე დიალექტური მასალის ანალიზისა, რომელიც მან 1976-1983 წლებში მოიპოვა.

„აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება ხასიათდება ისეთივე თავისებურებებით, როგორც გვხვდება აფხაზური და აბაზური ენის სხვა დიალექტებში. ამ დიალექტთაშორის თავისებურებების გარდა, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას ახასიათებს ისეთი ენობრივი თავისებურებანი, რომლებიც აფხაზურ ენაზე მოლაპარაკე აფხაზთა მხოლოდ ამ ნაწილისათვისაა დამახასიათებელი.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების თავისებურებანი გამოიწვია სხვადასხვა მიზეზებმა, რომელთა შორის უნდა აღინიშნოს (ზემოთაღნიშნულ ეთნიკურ სიჭრელესთან ერთად) აფხაზურ ენაზე მეტყველი მასისაგან ამ მეტყველების ტერიტორიული გამოცალკეება.

გარდა ამისა, ენობრივი თავისებურებების წარმოქმნაში პატარა როლი არ უთამაშია განსხვავებულ ენობრივ სამყაროს, რომელშიც აღმოჩნდა, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა ენა ერთზე მეტი საუკუნის განმავლობაში“ (კილბა 1983: 9).

ე. კილბა აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების განხილვისას, არა მხოლოდ უდარებს ერთიმეორეს ანგისას და ფერის მეტყველებას, არამედ უდარებს ამ თავისებურებებს აფხაზური და აბაზური ენების დიალექტთა მონაცემებსაც. საჭიროების შემთხვევაში მოუხმობს მონათესავე და არამონათესავე ენათათვის დამახასიათებელ ენობრივ ფაქტებს.

როგორც ცნობილია, ცოცხალ დიალექტთა და თქმათა მონაცემები საიმედო წყაროა ენის ისტორიული განვითარების სურათის აღსადგენად. ახალდამწერლობიანი აფხაზური ენის ისტორია უნდა აღდგეს დიალექტოლოგიისა და მონათესავე ენების მონაცემთა გათვალისწინებით, ამიტომ შეუსწავლელი თქმების (კილოების) გამოკვლევა არის აფხაზური ენის შესწავლის აქტუალური ამოცანა.

იმ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება, რომლებიც ას წელზე მეტია მოწყვეტილნი არიან აფხაზურ დიალექტთა გავრცელების ძირითად ტერიტორიას, იძლევა ფრიად ძვირფას მასალას აფხაზური ენის განვითარების ისტორიის შესწავლისათვის.

ცნობილია, რომ ენა ძალზე სწრაფად იცვლება, განსაკუთრებით, როდესაც განსხვავებულ ენობრივ სამყაროშია მოხვედრილი.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია გამოავლინოს ენობრივი თავისებურებები, რომლებიც აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებამ 1983 წლიდან დღემდე განიცადა.

გრამატიკული ანალიზი

ფონეტიკა

აფხაზური ენა ფონემათა სიუხვით გამოირჩევა.

აფხაზურ სალიტერატურო ენაში **64** ფონემაა, ბზიფურ დიალექტში **9** დამატებითი ფონემა დასტურდება. აბჟუური დიალექტი აფხაზური სალიტერატურო ენის საფუძველია. ამ დიალექტში დღემდე (უფროსი თაობის მეტყველებაში) შეინიშნება კბილბაგისმიერი მკვეთრი **ძ** სპირანტი, რომელიც ამჟამად გაქრობის გზაზეა და გადასულია **პ** მკვეთრ ხშულში.

ხმოვნები

აფხაზურ სალიტერატურო ენაში 5 ხმოვანია: **ა, ე, ი, ო, უ**, დამატებით **გ** „ირაციონალური, ანუ ნეიტრალური“ ხმოვანი. ამათგან ძირითადია **ა** და **გ** ხმოვნები, დანარჩენები დიფთონგური წარმომავლობისაა: **ე** მიიღება **აე** ან **აი** კომპლექსებისაგან: ეცგ < აეცგ „გუშინ“ **ი** მიიღება **აი** ან **აე** კომპლექსებისაგან აცეძტ < აეცეძტ „ისინი წავიდნენ“, **ო** მიიღება **აო** და **აუ** კომპლექსებისაგან: ოხა < აოხა < აოხა „ამაღამ“, ხოლო **უ** მიიღება გუ ან გუ კომპლექსებისაგან: აპატუ < აპატუ „პატივისცემა“.

აფხაზური **ა** ხმოვანი დაბალი აწეულობის ვიწრო ხმოვანია. გვხვდება სიტყვის თავში, შუაში, ბოლოში: ან „დედა“, ანაპგ „ხელი“, აბარწა „აივანი“...

ასევე სიტყვის ყველა პოზიციაში შეიძლება შეგვხვდეს ორი **აა** ხმოვანი, რომლის ამოსავლად **აა** მარცვალი ივარაუდება: აბლანამ „ბალღამი“, აყ რანან „ყვავი“.

ზოგ შემთხვევაში მოსალოდნელი სამი ან ოთხი **ა** ხმოვნის ნაცვლად მუდამ ორი **ა** ხმოვანი დასტურდება: ანდა < *ა-ანდა < *ა-ჰანდა „ლობე“.

ე ხმოვანი წინა წარმოების საშუალო აწეულობის ფონემაა, გვხვდება სიტყვის ნებისმიერ პოზიციაში. აფხაზურ საკუთარ ლექსიკურ ფონდში მეორეული წარმოშობისაა. ნასესხებ სიტყვებში **ე** ხმოვანი **ა** ხმოვნითაა შეცვლილი: წესი > აწანს, ჩელტი > აჩანლტ.

თუ **ე** ხმოვნის წინ გამსესხებელ ენაში **გ, ქ, კ, ღ, ხ, ყ** თანხმოვნები დგას, მაშინ აფხაზურში **ე** ხმოვნის პალატალიზაცია გადაეცემა თანხმოვანს და ვიღებთ **გ̣, ქ̣, კ̣, ღ̣, ხ̣, ყ̣** თანხმოვნებს, რომელთაც **ა** ხმოვანი მოსდევს: სარკე > ასარკ̣ა, გემო > აგ̣მა...

ხმოვანი **ი** წინა წარმოების ზედა აწეულობის ფონემაა. მარტივი სახით თითქმის არ გვხვდება, დიფთონგური ბუნებისაა.

თუ **ი** გამსესხებელ ენაში **გ, ქ, კ, ღ, ხ, ყ** თანხმოვნებს მოსდევს, აფხაზურში ხდება ამ თანხმოვანთა პალატალიზაცია. **გ̣, კ̣, ქ̣, ღ̣, ხ̣, ყ̣** მათს შემდეგ კი თავს იჩენს ნეიტრალური **გ** ხმოვანი. ადგილი > ადგ̣ლ, კიბე > აკ̣ბა...

ხმოვანი **ო** საშუალო აწეულობის უკანა წარმოების ფონემაა. იგი გვხვდება სიტყვის ნებისმიერ პოზიციაში: ოხან „ამალამ“, დგზბრდტ „მე მას (ად.) ვხედავ“, იცო „ისინი მიდიან რა...“

ნასესხებ სიტყვებში **ო** ხმოვანი დაიშლება **ჟა** კომპლექსად, თუ მის წინ დგას ლაბიალიზაციისაკენ მიდრეკილების მქონე თანხმოვანი. **ჟ** იქცევა წინა თანხმოვნის ლაბიალიზაციის მიზეზად, **ა** ხმოვანი კი ხშირად შენარჩუნდება: მეგრ.: ოხვამე > აჟახ მმა „ეკლესია“... დამატებითი ლაბიალიზაციისაკენ მიდრეკილების უქონელ თანხმოვანთა შემდეგ კი **ო** ხმოვანი **ა** ხმოვნით იცვლება: ფონი > აფან...

ხმოვანი **უ** უკანა წარმოების ზედა აწეულობის ფონემაა. **ი** ხმოვნის მსგავსად უფროსი თაობის მეტყველებაში ისიც იშვიათად დასტურდება, რაკი დიფთონგური ბუნება აქვს. ნასესხებ სიტყვათა მახვილიანი **უ** ხმოვანი აფხაზურში ზოგჯერ უცვლელი რჩება მეგრ. ულუ > აფხაზ. აულ || აულ ჯ „უღელი“.

ნასესხებ სიტყვებში **უ** ხმოვანი იწვევს ლაბიალიზაციის მიდრეკილების მქონე თანხმოვანთა ლაბიალიზებას და შემდეგ **გ** ხმოვნის გაჩენას: დუქანი > ად ქ̣ან <*ად გქ̣ან...

ხმოვანი **გ** უფრო ვიწროა ვიდრე **ა**. იგი თითქმის არ გვხვდება სიტყვის თავში, ხშირია სიტყვის შუა და ბოლო პოზიციაში: ახგზა „საბანი“, აძგ „წყალი“. ხშირად **გ** ხმოვანი მიღებულია **ა** ხმოვნისაგან: აბაზური ჯან — აფხაზ. ა-ხგ „თავი“. **გ** ნეიტრალური ხმოვანი ვერ ძღვება **ჰ** თანხმოვნის გვერდით და მას ენაცვლება **ა** ხმოვანი.

ნახევარხმოვნები

ნახევარხმოვანი **ჟ** შუაენისმიერი ფონემაა და დასტურდება ნებისმიერ პოზიციაში მარს „ის, იგი“ (მკ.¹ ან არაგ.), აჰადჟან „პირუტყვი“.

¹ მკ. = მამაკაცთა კლასი, ქ. = ქალთა კლასი.

ნახევარხმოვანი **ჟ** წყვილბაგისმიერი ბგერაა და ისიც ყველა პოზიციაში დასტურდება უარს „შენ“ (მკ.), უაწ გ „ხვალ“, დააფუძტ „იგი (ად.) მოდის“...

თანხმოვანი ფონემები

აფხაზურ სალიტერატურო ენაში სულ 56 თანხმოვანი ფონემაა. ისინი იყოფა ხშულებად, აფრიკატებად, სპირანტებად, სონორებად.

ხშული თანხმოვნებია: ბ, ფ, პ, დ, თ, ტ, ღ, თ, ტ, გ, ქ, კ, გ, ქ, კ, გ, ქ, კ, ყ, ყ, ყ.

აფრიკატი თანხმოვნებია: ძ, ც, წ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ, ჯ, ჩ, ჭ.

სპირანტი თანხმოვნებია: ვ, ფ, ზ, ს, ჟ, შ, უ, შ, უ, ლ, ხ, ღ, ღ, ხ, ჰ, ჰ.

სონორი თანხმოვნებია: მ, ნ, ლ, რ.

ხშული და აფრიკატი თანხმოვნები ქმნიან სამეულთა სისტემას, სპირანტები წყვილეულთა სისტემას, სონორები ცალეულთა სისტემას.

გვაქვს ხშული, აფრიკატი და სპირანტი თანხმოვნების ლაბიალიზებული, პალატალიზებული და ველარიზებული სახეობები.

წყვილბაგისმიერი ხშულები სამეულთა ერთი რიგითაა წარმოდგენილი. მჟღერი ბ, ფშინვიერი ფ, მკვეთრი პ. ისინი გვხვდება სიტყვებში აბარს „დანახვა“, აფრა „აფრა“ ატაპა „ნაბადი“.

ენაკბილისმიერი ხშულები ხმოვანთა ორი სამეულის რიგით არის წარმოდგენილი: 1. სადა ენაკბილისმიერი დ თ ტ. ეს ბგერები არის სიტყვებში ანდა „ძარღვი“, ათაცნ „პატარძალი“, ატტ „ბუ“... 2. ლაბიალიზებული ენაკბილისმიერი დ, თ, ტ სამეული რთული ბუნების ბგერებია. ეს ფონემები გვხვდება სიტყვებში: ად გ „მინდორი“, ათ ს „თივა“, ატ გ „მონა“. ამ ორი რიგის თანხმოვანთა მჟღერებია: დ, ღ; ფშინვიერები: თ, თ; მკვეთრები ტ, ტ ...

უკანაენისმიერ ხშულთა სამეულები სამ რიგს ქმნიან: 1. სადა უკანაენისმიერი გ, ქ, კ. ეს ფონემები არის სიტყვებში აგარა „აკვანი“, აქტა „სოფელი“, აკაკარა „კაკანი“.

2. ლაბიალიზებული უკანაენისმიერი ფონემებია გ, ქ, კ. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აგ გ „გული“, აქ ს „წვიმა, აკ ს „უბე“.

3. პალატალიზებული უკანაენისმიერი **გ**, **ქ**, **კ**. ისინი დასტურდება სიტყვებში: აც გ^ა „ცული“, აქ^ანლა „კარავი“, აკ^აკ^ა „მაგარი“.

მჟღერებია: **გ, გ, გ**; ფშვინვიერები: **ქ, ქ, ქ**; მკვეთრები **კ, კ, კ**...

ფარინგალურ ხშულთა სისტემა ნაკლოვანია. ამ სისტემაში ამჟამად შედის მხოლოდ სადა ფარინგალური მკვეთრი **ყ**, ლაბიალიზებული მკვეთრი **ყ** და პალატალიზებული მკვეთრი **ყ**. აკლია ფშვინვიერი და მჟღერი სახეობები. დასახელებული ბგერები არის სიტყვებში: აყ^აფშ „წითელი“, აყ^ა ა „სოხუმი“, აყ^არა „ქნევა“.

სისინა აფრიკატები აფხაზურ სალიტერატურო ენაში სამეულთა ორი რიგის სახით არის წარმოდგენილი: 1. სადა სისინა აფრიკატები **ძ, ც, წ**. ისინი არის სიტყვებში: აძ^ა „ნელი“, აც^ა „ნისკარტი“, აწ^ა „ფსკერი“.

2. ლაბიალიზებული სისინა აფრიკატები **ძ, ც, წ** სპეციფიკური რთული ფონემებია. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აძ^ა გ^ა „ერთი ვილაც“, აც^ა „ხარი“, აწ^ა ა^ა „ვაშლი“. დასახელებულთაგან **ძ, ძ** მჟღერია, **ც, ც** ფშვინვიერი, **წ, წ** — მკვეთრი.

შიშინა აფრიკატებიც ორი სამეულის სახით არის წარმოდგენილი. 1. სადა შიშინა აფრიკატები **ჯ, ჩ, ჭ**. ისინი არის სიტყვებში აჯ^ა „მუხა“, აჩ^ა „პური“, აჯ^ა გ^ა „ბიჭი“. 2. მაგარი ანუ ინტენსიური შიშინა აფრიკატები **ჯა, ჩა, ჭა** სპეციფიკური ფონემებია. ეს სამეული არის სიტყვებში: აჯ^აჯ^ა „ფოლადი“ აჩ^აჯ^ა „ცხენი“, აჯ^აჯ^ა „პირი“. დასახელებულ ორ სამეულში მჟღერებია **ჯ, ჯა**; ფშვინვიერები — **ჩ, ჩა**; მკვეთრები — **ჭ, ჭა**.

კბილბაგისმიერ სპირანტთაგან აფხაზურს მოეპოვება მჟღერი **ვ** და **ფ** ფონემთაგან შემდგარი წყვილგულის. ეს ფონემები არის სიტყვებში: ავ^არა „გვერდი“, აფ^აჯ^ა „ჭექა-ქუხილი“.

წინაენისმიერი სადა სისინა ზ და **ს** წყვილგულისაგან **ზ** მჟღერია, **ს** — ყრუ. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აზ^ა „მთვარე, თვე“, ას^ას „სტუმარი“.

წინაენისმიერი შიშინა სპირანტები აფხაზურში სამი წყვილგულით არის წარმოდგენილი: 1. სადა შიშინა **ჯ, შ**. ეს ფონემები დასტურდება სიტყვებში აჯ^ა „ყურძენი“, აშ^ა „სისხლი“. 2. ინტენსიური, შიშინა **ჯა, შა** არის სიტყვებში აჯ^არა „თხრილი“, აშ^ა „მწარე“... 3. ლაბიალიზებული შიშინა **ჟ, შ** დასტურდება სიტყვებში აჯ^ა „ძროხა“, აშ^ა „ყველი“. დასახელებულ სამ წყვილგულში მჟღერებია: — **ჟ, ჟა, ჟ**, ყრუებია: — **შ, შა, შ** ფონემები.

უკანაენისმიერი სპირანტებიც სამი წყვილულით არის წარმოდგენილი 1. სადა **ღ**, **ხ** თანხმოვნები. ისინი გვხვდება სიტყვებში ალ „მტერი“, ახგ „თავი“. 2. ლაბიალიზებული **ღ**, **ხ**. ისინი დასტურდება სიტყვებში: ალგ „ფიცარი“, ან და „კისერი“. 3. პალატალიზებულ **ღ**, **ხ** სპირანტები გამოითქმის როგორც ერთ ფონემად შერწყმული კომპლექსები. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აბღგც „ფოთლი“, ანგ „ოქრო“... დასახელებული ბგერებიდან მჟღერებია **ღ**, **ღ**, **ღ**, ხოლო **ხ**, **ხ**, **ხ** ყრუ ფონემებია.

ლარინგალური სპირანტებიდან აფხაზურს სამი ფონემა მოეპოვება: ყრუები **ჟ** და **ჟ**, მჟღერი **ჟ**. ეს ფონემა არის სიტყვაში აპ „ბატონი“. **ჟ** თანხმოვნით გადმოიცემა ქართული **ხ** ფონემა. მაგ.: ორხაო > აჟარჰაჟ „ხალიჩა“. ამ ფონემას არ მოეპოვება თავისი რიგის მჟღერი ლარინგალური შესატყვისი ფონემა. ლაბიალიზებული **ჟ** დასტურდება სიტყვებში: აპ არა „თქმა“, აპ გს „ხბო“. აფხაზური ენის ლაბიალიზებული ლარინგალური **ჟ** ფონემა სპეციფიკურია. იგი არის სიტყვებში: აჟღ „ღვინო“, აჟაჟ „მოსწავლე“.

სონორი ბგერებიდან **მ** ბაგისმიერ-ცხვირისმიერია, **ნ** — ცხვირისმიერი. ისინი გვხვდება სიტყვებში: ამრა „მზე“, ან „დედა“... ნარნარა **ლ**, **რ** თანხმოვნები უფრო ინტენსიურია, ვიდრე შესაბამისი ქართული ფონემები. ისინი დასტურდება სიტყვებში: ალ „მურყანი“, არ „ჯარი“... ოთხივე სონორი მჟღერი ბგერაა.

ძირთა სტრუქტურა, მარცვალი და მანვილი

აფხაზური სიტყვის ძირი ისტორიულად მარტივი იყო. ახლაც მრავალი საკუთრივ აფხაზური ძირი შედგება ცალი თანხმოვნისაგან, რომელსაც **ა** ან **გ** ხმოვნები ახლავს. ზოგჯერ ძირისეული თანხმოვანი უხმოვნოდ არის წარმოდგენილი **C**: ა-წ-ან „ფსკერი“. ა-კ-რა „ჭერა“ ა-ს-რა „ცემა“. ვარუდობენ, რომ აფხაზურისათვის ამოსავალი იყო **CV**: ა-გა-რან „წაღება“, ა-ჟა-რა „ჭამა“. ამჟამად **CVC**-ც დასტურდება. მაგ.: ა-ბგლ-რა „წვა“. აფხაზურ ძირთა დიდი ნაწილი წარმოქმნილია კომპოზიციით ან რედუქციაციით. ამ დროს მანვილის ზემოქმედებით მიიღება თანხმოვანთკომპლექსები. კომპლექსთა წარმოქმნისას მნიშვნელობა აქვს მეზობლად მოხვედრილ ფონემათა რაგვარობას. აფხაზურისათვის

შეუთავსებელი კომპლექსის დასაძლევად თანხმონებს შორის გაჩნდება გ ხმოვანი (ჩვეულებრივ, ორი თანხმონის წინ ან შემდეგ). ამჟამად ენაში ყველაზე გავრცელებულია თანხმონთან ისეთი კომპლექსები, რომელთა პირველი კომპონენტებია ბაგისმიერი **ბ ფ მ** თანხმონები: **ბზ, ბჟ, ბჟზ, ბღ, ბწ, ბჰ, ფს, ფშ, ფშზ, ფხ, ფხწ, ფჰ, ფჰზ, ფჩ, ფთ, ფრ, მზ, მღ, მპ, მჟ, მრ, მს, მტ, მღ, მქ, მშ, მიჩ, მც, მძ, მწ, მჰ, მხ, მჰ...** რაც შეეხება **წჟ, ჰჟ, ტჟ** კომპლექსებს, ისინი დასტურდება ძირითადად ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში.

მახვილის ძლიერი ზემოქმედების შედეგად ფუძე შეიძლება ძალზე შეიცვალოს და მივიღოთ რამდენიმე თანხმონიანი კომპლექსიც: აფსთჰ ა „ღრუბელი“, ალწშ ა „გამოსავალი“, სადაც ხშირად არის სპირანტი ან სონორი თანხმონი.

მახვილი აფხაზურში ინტენსიური და მოძრავია, იგი შეიძლება სიტყვას მოუღიოდეს ნებისმიერ პოზიციაში. მრავალი ომონიმური სიტყვა დღესდღეობით თითქოს მახვილის მიხედვით განსხვავდება. მაგ., ალა „თვალი“, ალან „ძალი“, ალა „საბერველი“ და ალან „მტერი“, მაგრამ ისტორიულად ეს სხვადასხვა ფუძეებია.

ფონეტიკური პროცესები

ფონეტიკურ პროცესთაგან აფხაზურში გავრცელებულია ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, სუბსტიტუცია და რედუქცია. ყველაზე ხშირია ასიმილაციის პროცესი ხმოვნებსა და დიფთონგებში; როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული; სრული და არასრული, კონტაქტური ან დისტანციური.

პროგრესული კონტაქტური ასიმილაციის დროს წინამავალი ბგერის გავლენით იცვლება მომდევნო და მთლიანად (იშვიათად), ან ნაწილობრივ ემსგავსება მას. მაგ.:

მა > მე > ე: მაჩა > მეჩა > ეჩა „დღეს“

ჟა > ჟო > ო: ჟაწ გ > ჟ წ გ > ოწ გ „ხვალ“

შბ > შფ: ჟგშაბაჟოჟ > ჟგშაფაჟოჟ? „როგორ ხარ შენ (მკ.)?“

რთ > რდ: აც ართაღ გ > აც არდაღ გ „სკამლოგინი“

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის დროს წინამავალი ბგერა მომდევნო ბგერის ზეგავლენით ემსგავსება მას.

აა > ეა სცაძტ > სცაძტ „წაველი“

სბ > ზბ აფჰ გსბა > აფჰ გზბა „ქალიშვილი“

კონტაქტური დისიმილაციის შედეგად კაუზატივის მაწარმოებელი **რ-** თავსართის გავლენით ზმნის III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი **რ-** იცვლება **დ-** ნიშნით (განმსგავსება კაუზატივის ნიშანს): დრტყა-წეძტ > დდტყაწეძტ „მათ მას (მკ.) რალაც გააკეთებინეს“...

დისტანციური დისიმილაციის შედეგად უარყოფით ბრძანებებში უარყოფის პრეფიქსი **მ-** განიმსგავსებს უარყოფისავე **მ-** სუფიქსს: დგუმგამ! > დგუმგან! „შენ (მკ.) ის არ წაიღო!“...

მეტათეზისის დროს ბგერები ადგილს უცვლიან ერთმანეთს, მაგ.: აქლაფანდ > აქალფანდ „წინდა“...

სუბსტიტუციის შემთხვევაში ერთ ბგერას ჩაენაცვლება მეორე. მაგ. აშამსრა > აჩამსრა „ქოლგა“...

რედუქცია ძალზე გავრცელებულია, მაგ.: ამამუნ > ამმუნ „ზღვა“. ხმოვნები უჩინარდებიან მახვილის ზემოქმედებით (გვანცელაძე 2003: 25-36).

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში რაიმე განსაკუთრებული, აფხაზურ-აბაზური ფონოლოგიური სისტემისაგან განსხვავებული ბგერები არ ჩანს. აქ გვხვდება თანხმოვნები, რომლებიც ახასიათებს აბ-ჟუურ და ბზიფურ დიალექტებს აფხაზური ენისა, ასევე ამხარული დიალექტისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფონემა.

მცირეოდენი გადახრები შეიმჩნევა **ა** და **გ**-ს ხმარებისას ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში.

სისინ-შიშინა თანხმოვნები

ძ', ც', წ', ზ', ს' უფროსი თაობის მეტყველებაში შეუნიშნავს კილბას სპორადულად, ანგისას მცხოვრებთა მეტყველებაში კი ეს თანხმოვნები არ გვხვდება (კილბა 1983: 10).

სისინ-შიშინა მყდერი აფრიკატი **ძ'**: აძ'გნ „ზამთარი“, ასაძ'ან „საძები“ (აფხაზთა ტომის სახელწოდება).

მაგალითები:

მაკ'ანა აძ'გნ აგ თან აბანყოჟ „ჯერ კიდევ სად არის შუა ზამთარი“.

საძ'ან პან დეყან „იყვნენ საძების მავგარნი“.

ლძ'ან ანანჰან ჰანხონ „ვეცხოვრობდით ლდასთან“.

სისინ-შიშინა ფშვინვიერი აფრიკატი **ც'**: აც'არა „წასვლა“, ათანც'ა „პატარძალი“, აც'ხტარაარა „შველა, მიხმარება“

მაგალითები:

ჟტრთ ჟაწ ჟტხოჟტ ძანც'რ „ისინი ხვალ სალამოს წავლენ“.

აც'ხტარაარაჟ აგ'ლანსგმჰ ან „მე მიხმარებაზე არაფერს ვამბობდი“.

სისინ-შიშინა აბრუპტიული აფრიკატი **წ'**: ახანწ'ა „კაცი“ ახტწ'რა „ხანში შესვლა“, აწ'არა „სწავლა“.

მაგალითები:

ლხანწა სენტ ი დგფსგდტ „მისი ქმარი ამ წელიწადში მოკვდა“.

სარან ხანგდჟ ა ს'ქ სა სხგწგდტ „მე თექვსმეტი წლის ვარ“.

სისინ-შიშინა მჟღერი **ზ'**: აძწ'გარა „მოგროვება“.

სპირანტი **ზ'** ხშირია ზმნურ ფუძეებში: ა) ქცევის მაწარმოებლად: აძ'ახრა „კერვა“, აზ'გძ'ახრა „ვინმესთვის შეკერვა, აპ არან „თქმა“, აზ'პ არა „ვინმესთვის თქმა“; ბ) პოტენციალისის მაწარმოებლად: ისგზ'ლანძჟ ედტ ჟგდ — რაღაცის თქმა მისთვის (ქ.) ვერ შევძელი.

მაგალითები:

საპ შან ჟგდ დძზ'პ ანგ დგნტ აზ „როდესაც ჩემი და დანიშნული იყო“.

ფსგშ ალა ძსგზ'პ ა „აფხაზურად მითხარი“.

სისინ-შიშინა ფშვინვეერი სპირანტი **ს'**:

აფს'ნგ „აფხაზეთი“, აფჰგს' „ქალი“.

მაგალითები:

აფს'ნგ ძანგწგზ ჰანუპ ჰარან „ჩვენ აფხაზეთიდან ვართ გამოსულები“.

ჟგდ ფჰ გს' კ'ანჰგ შოჟჰ „ის ქალი დაბალია“.

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში სისინ-შიშინა თანხმოვნები ფონემებად ვეღარ ჩაითვლება. ერთისა და იმავე პირის მეტყველებაში სისინ-შიშინა თანხმოვანთა გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს ჩვეულებრივი ვარიანტები: ახანწ'ა/ახანწა, „კაცი“ აფს'რა/აფსრა „სიკვდილი“.

ანგისელთა მეტყველებაში, ისევე როგორც აფხაზური ენის აბჟუურ დიალექტში, სპეციფიკური სისინ-შიშინა თანხმოვნები არ არის. მათ ცვლის შესაბამისი სისინა **ძ, ც, წ, ზ, ს**. ანგისელთა მეტყველებაში სპირანტი **ს'** შეცვლილია შიშინა **შ** ვარიანტით. ფერიაში გვხვდება: აფს'ნგ, ანგისაში — აშგქ ს/ასგქ ს „წელიწადი“.

ასეთი ორმაგი შესატყვისობა ფშვინვეერი სისინ-შიშინა ბგერისა არის აბჟუურში და ბზიფური დიალექტის ააციის თქმაში.

ლაბიალიზებული სისინ-შიშინა სპირანტები ანგისასა და ფერიაში არ გვხვდება. აბჟუურის მსგავსად, აქ ისინი შეცვლილია ლაბიალიზებული შიშინა **ზ ს** -თი: აჟ „ძროხა“ (შდრ. ბზიფ. აზ') ჟ ბან „ცხრა“ (შდრ. ბზიფ. ზ' ბან). (კილბა 1983: 12).

ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში სისინ-შიშინა თანხმოვნები არ დასტურდება.

ხშულთა ფარინგალური რიგი

ხშულთა ფარინგალური რიგი, სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მსგავსად, აქაც დეფექტურადაა წარმოდგენილი. არც ერთ დიალექტში მჟღერი წვერი სამეულისა არ ჩანს. ფშვინვიერი **ხ** თავისი ლაბიალიზებული კორელატით **ხ** შენარჩუნებულია მხოლოდ აბაზურ დიალექტებში. აბჟურში ისინი დაემთხვენენ უკანაენისმიერ სპირანტებს **ხ**, **ხ**, ბზიფურში **ხ ხ** -საგან ჩამოყალიბდა ახალი ფარინგალური **ხ ხ**.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში შენარჩუნებულია ბზიფური ველარულ-ფარინგალური სპირანტები **ხ ხ**, რომლებიც ფარინგალური ფშვინვიერი ხშული ხ-სა და მისი ლაბიალური ხ-ს რეფლექსები არიან.

ხ: ახანწა „კაცი“; ახგ II ახან „თავი“; აუგხა „იმ დამით“.

ხ : ახ გფხა „აღზრდილი“; ანხ ა „დედამთილი“; აბხ ა „მამამთილი“.

მაგალითები:

1) ძგზლან საანდა დანადრ ლთახან, ახან სან ა ანთგზა დღსყ აწნგ დცმდტ „ალს წყლის ქალს“ უნდოდა ჩემთან მოახლოება, მაგრამ როცა ხმალი ვიშიშვლე, იგი (ქ.) წავიდა, მე დამტოვა რა“.

2) ანხ ედ თანცეა დედბერგ ანდტ — „დედამთილი და რძალი წაეკიდნენ ერთმანეთს“.

მაგრამ ეს ბგერები **ხ** და **ხ** უფროსი თაობის ფერიელთა მეტყველებაშია. ანგისაში და ფერიის ახალგაზრდა თაობის მეტყველებაში **ხ ხ** -შია გადასული. ასეთი მოვლენა აბჟურსაც ახასიათებს **ხ ხ** -ს გვერდით შეიძლება **ხ ხ** გაიგონოთ.

აფხაზურ-აბაზური დიალექტებისათვის დამახასიათებელი, ენობრივი მოვლენა **ჟ > ჭ** აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა ფერიულ მეტყველებაშიცაა გავრცელებული. მაგრამ აქ ეს ფონეტიკური პროცესი არ არის დამთავრებული, ისე როგორც აბაზური ენის ტაპანთურ დიალექტში (კილბა 1983: 13).

ფონეტიკური პროცესები

დელაბიალიზაცია

დელაბიალიზაციის პროცესი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ინტენსიურია. იგი მოსდით წინაენისმიერ ხშულ **ღ**, **თ**, **ტ** -სა და ლარინგალურ სპირანტ **ჰ** -ს. დაფიქსირებულია აგრეთვე უკანაენისმიერ ხშულებში **გ**, **ქ** -ს გადასვლა **გ**, **ქ** -ში.

ღ > დ :	ადგქ ლარა	(< ად გქ ლარა)	„გამგზავრება“.
	ადგლწრა	(< ად გლწრა)	„გამოდრომა“.
თ > თ :	ათათარან	(< ათათ არა)	„ჩასხმა რაიმეში“.
	ათრა	(< ათ რან)	„ავსება“.

ტ -ს დელაბიალიზაცია აბჟუურსა და ბზიფურს არ ახასიათებს, აქ კი გვხვდება:

ტ > ტ :	ანტატ	(< ანტატ)	„საჭმელი“.
	ატარან	(< ატ არან)	„დაჯდომა“.

ისევე როგორც ბზიფურში, აქაც ლარინგალური სპირანტის **ჰ** -ს დელაბიალიზაცია ხდება სიტყვაში აჰ არან „თქმა“ და ამ ზმნის ძირში ჰჰ ან > ჰა („-თქო, -მეთქი“-ს მნიშვნელობით.

ქ > ქ :	დგქუტან	(< დგქ ტ ან)	„ის (ქ, მკ.) რალაცაზე იჯდა“.
	არგცჰაქა	(< არგცჰაქ ა)	„საცოდავები“.
	ახ გჰქა	(< ახ გჰქ ა)	„ბავშვები“.

(კილბა 1983: 17)

ანუ დელაბიალიზაცია მოსდის მრავლობითობის **ქა** სუფიქსს. ასეთი ფაქტები ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაში მრავლადაა, რომელთაც დართული ტექსტების სახით წარმოვადგენთ იხ. ტექსტები: 3), 10), 12).

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში სხვა სახის დელაბიალიზაციაც შესაძინეია.

თუ ლაბიალიზებულ **გ**, **კ**, **ხ**, **ყ** -ს წინ უსწრებს ან მოსდევს **ა** ხმოვანი, იგი ხშირ შემთხვევაში ლაბიალიზებულ ბგერათა გავლენით **ო** -ში გადადის: აგ არა > აგ ორა „ეზო“ ახ აშა > ახ ოშა „პარასკევი“...

ეს პროცესი დელაბიალიზაციამდეც მიდის: გ > გ: აგ არა > აგ ორა > აგ ორა „ეზო“; აგ აღშან > აგ უოლშან > აგ ოლშან „გველეშაპი“; კ > კ: აკ არა > აკ ურა > აკ ორა „ნაკადული“, აკ ან > აკ უან >

აკრც „ხორცი“; ხ > ხ: ახ აშა > ახროშა > ახრშა „პარასკევი“; ყ > ყ: აყ აყ ა > აყყყო > აყოყო „ზურგი“; ზ > ზ აზხ ა > აზხუო > აზხო „მამთილი“.

ბზიფური დიალექტის მსგავსად, ლაბიალიზებული ლარინგალური სპირანტი **ჰ** დიფთონგში იცვლება ნახევარხმოვან **ფ**-თი; აჰნათ > აფნათ „სახლი, ოჯახი“, ყ ეშაჰკ > ყ ეშაჰგ „თერთმეტი კაცი“.

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში არის სიტყვა აუგრა II აუგრ „სორო, ბუნაგი“, რომელიც ალბათ მიღებულია აფხაზური ათგრა-დან, აბაზ. გვარა, მიღებულია ვ(<გ/ვ) ლარინგალური არტიკულაციის შესუსტებით (კილბა 1983: 19).

მაგარ თანხმოვანთა დარბილება

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში შეიმჩნევა მაგარ თანხმოვანთა დარბილების ტენდენცია: რბილდება აფრიკატები **ჩ**, **ჭ**, სპირანტი **შ**, სონანტი **ლ**:

ჩ > **ჩ**: აჩგ > აჩგ „ცხენი“; აჩნგ > აჩნგ „იმ დღეს“.

ჭ > **ჭ**: აჭანპა > აჭანპა „მუნჯი; აჭგ > აჭგ „პირი“.

შ > **შ**: აჰშა > აჰშა „სამშაბათი“; ანშ > ანშ „რძე“.

ეს მოვლენა შესაძლოა ქართულის გავლენით იყოს მომხდარი, რადგან ქართულში მაგარი კორელატები აღნიშნულ თანხმოვნებს არ გააჩნია (კილბა 1983: 20).

ასევე დარბილებულად გამოითქმის **ლ** სონანტი, მაგრამ არა ისე, როგორც რუსული . მას უკავია თითქოს გარდამავალი პოზიცია აფხაზურ **ლ-სა** და ქართულ **ლ-ს** შორის.

ლ > **ლ'** დგღემტ > დგღ'ემტ „ის (მკ.) ადგა“; აღნიშ ა > აღ'ნიშ ა „თვისება“.

თანხმოვანთა ამოვარდნა

თანხმოვანთა ამოვარდნა (ზოგჯერ მარცვლისაც) გავრცელებულია ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში: უბან (< უბართ) „ისინი“, ათ (< ართ) „ამათი“.

სუბსტიტუცია

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში გავრცელებულია ფონემათა შენაცვლება: **მ** || **ნ**

ამაც კგს || ანაც კგს „ნეკი“.

აფგმწა || აფგწა „ცხვირი“.

ნ || ლ

აღაყ ა || ალაყ || ანაყ „ნისლი“.

რ || ლ

აკ აკ ალ || აკ აკ არ „კვერი“.

ბ || მ

აბ გლმეჩაბა || აბ გლბეჩაბა „სალამოს“.

ყ || კ

დანდტუ ლკგნტ ალგკ დაჰანტ < დანდტუ ლყგნტ
ალგკ დაჰანტ „მისი (მკ.) ბებიისაგან ზღაპარი მოისმინა“.

ქ || ზ

აძზარა || აძძარა „შეკრება“; ამგძ || ამგზ „მთვარე“.

ჩ || შ

უახგდ-შნგდ || უახგდ-ჩინგდ „დღე და ღამე“.

ჰ/(აჰ; ჰა) > აა

პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი **ჰ** ა ხმოვანთან შეხვედრისას **ა**-ში გადადის და ვიღებთ ორ **ა**-ს ან გრძელ **ა**-ს. ეს მოვლენა, რომელიც აბჟუურისათვისაა დამახასიათებელი, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში უფრო მკვეთრად ვლინდება:

აჩგჯრა თაანგალოდტ (შდრ. თაჰგალოდტ) „ჩვენ ვიღებთ მოსავალს“

ჰ ⇌ ხ̄ || ხ

ჰაწლაჰ ა ხარაკტუბ || ხ̄არაკტუბ (ფერ.) „ჩვენი ხეები მაღალია“ ასეთი გადასვლა დაფიქსირებულია მხოლოდ სიტყვაში „სიმალღე“ ამის გვერდით ფერიულში არის **ხ** (< ხ̄) ახან „მაგრამ“ კავშირში:

სარან დასჰ რნ, აჰა (< ახ̄ა) იმაჰანტ „მე ვუთხარი მას ის, მაგრამ მან (მკ.) ვერ გაიგონა“.

ზოგჯერ სიტყვაში ახგ „თავი“, **ხ**-ს ნაცვლად **ჰ** ისმის:

ჰანკ უგფშინგ შ ჰანკ (< ახ̄ა) ჟ̄ხ̄ჩგ! „ერთი თავის (აღამიანის) გაფრთხილებით ასს გაუფრთხილდი! (ანდაზა)

ჰ || ყ

აყ ასან || აჰ ასან (ფერ.) „ალუჩა“.

აყ გზბა || აჰ გზბა (ფერ.) „დანა“.

მეტათეზისი

ზერნაკ < || ზენრაკ (ანგ.) „ერთი ზამთარი“.

მანდრგს მედრგტუბ (მარიოტუბ) „მას ადვილი მისამართი აქვს“.

აჰაფშან > || აფშანჰ „ქვევრი“.

ბგერათა განვითარება უ-ს წინა პოზიციაში

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში გვხვდება ფორმა აღ გლ (< ატგლ) „უღელი“. ე. ი. ლ განვითარდა უ-ს წინ. აქვე დაფიქსირდა გ-სა და კ-ს განვითარება ორ სიტყვაში: აცტუტარა „გამოცანა“ და აღტკ || > აღტუგალი“.

სიტყვაში აცტუტარა უ-ს წინ გ ვითარდება, აცტუტარა... „გამოცანა“.

აღჟა || აღჟუ > აღჟკუ: აგ ლშანპ აშცა აღჟკუ აჟანგ მახატტუბ — გველეშაპი ცეცხლის ალთან იჭდა.

კონსონანტურ კომპლექსთა გამარტივება

მანშაძტტ (შდრ. მანშაძტტ) „არ კითხულობდნენ, გაუნათლებელი იყვნენ“.

რზემშააძტ (შდრ. რზემშააძტ) „ვერ მოუნახეს“.

დგმსტტ (შდრ. დგმფსტტ) „არ კვდებოდა“.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ფხ, ფშ, ფს კომპლექსთაგან იკარგება ფ სონორთან მოხვედრისას — ამ შემთხვევაში უარყოფითობის მ-სთან (კილბა 1983: 24).

თანხმოვანთა ასიმილაცია

თანხმოვანთა ასიმილაციას აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ფართო გასაქანი აქვს, ისევე როგორც საერთოდ აფხაზურში (პროგრესულსაც, რეგრესულსაც, კონტაქტურსაც, დისტანციურსაც).

ფერიულში გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც 1) მყდერი თანხმოვნების წინ არ ხდება ყრუთა ასიმილაცია: სდარუეძტ (შდრ. /-ძგ/ზდგრუეძტ) „ვიცი“; აჰ გზბა (შდრ. აჰ გზბა) „დანა“; 2) არ ხდება

მჟღერის დაყრუება ფშვინვიერის წინ: დაგ^ჲგსთგწრმ (შდრ. აფხ. დაგ^ჲგზთგწრმ) „ვერც გამოძვრება“; დგსთახგმ (შდრ. დგზთახგმ) „ვი-საც ის არ უნდა“; სგშთახ^ჲბგსტგმ? (შდრ. სგშთახ^ჲბგზტ გმ?) „რატომ დაჯექი ჩემს შემდეგ შენ (ქ.)“?

ა) ა > გ შეცვლა მახვილიან მარცვალში

ფერიულში, განსხვავებით ანგისურისაგან, გავრცელებულია ა > გ ღია და დახურულ მახვილიან მარცვალში. ასეთი მოვლენა აფხაზურის დიალექტებში ხდება, მაგრამ ფერიულში ამ მოვლენას სისტემატური ხასიათი ეძლევა: ძლაბტ (ანგ. ძლაბა, იკტუბ) „ჯოხი უჭირავს“; ანც ტ (ანგ. ანც ა) შ გდნტპ ააძტ! „ღმერთმა დაგლოცოთ!“; აც გზტსთა ძც ტ (ანგ. ძც ა) ძმმოტუბ „მას სხეულზე იარა აქვს“.

ბ) ა > გ შეცვლა დახურულ მახვილიან მარცვალში

ანხტრა (ანგ. ანხტრა) „მეურნეობა“; სტტცა (ანგ. სთატცა) „რძალი“; ძგლბტზააძტ (ანგ. ძგლბზააძტ) „ენახა მას ის (ქ.)“.

ეს მოვლენა ბზიფურისათვის არის დამახასიათებელი, ფერიულში კი უფრო ინტენსიური ხასიათის აქვს.

ა-ს შენახვა მახვილიან მარცვალში

ფერიულში აღწერილ მოვლენათა გვერდით ხშირია ა-ს შენახვა ისეთ ფონეტიკურ გარემოში, როგორშიც ანგისურში, იგი გ-ში გადადის. მაგალითები:

ძხა-ძჰა ძგძ გძ გძტ (შდრ. იხგ-იჰგ) „თავ-სახე დაიბანა“.

ჯგა ძეიცძგძტ ატუნხა (შდრ. ატუნხა) „იმ ღამეს ტყულები გაჩნდნენ“.

ძლაშთალტ (შდრ. ძლგშთალტ) „ისინი გაეკიდნენ მას. (ქ.)“

სრულხმოვნობა

ფერიულში ხშირია სრულხმოვნობა, ანგისურში კი — რედუქცია იმავე მასალაში, ისევე როგორც აფხაზურში ზოგადად.

მაგალითები:

სან^ჲაშგჯ (შდრ. ანგ. სგხშგჯ) „მახსოვს“.

აკ ატგჟა (შდრ. ანგ. აკუტგჟ) „ქათმის ხორცი“.

აძ აშ ა ახაკტ (შდრ. ანგ. ახკტ) ძპ რნ „ერთი მღეროდა“.

აშხარული დიალექტის მსგავსად, ფერიულში შეიმჩნევა სრულ-ხმოვნობა გაორმაგებულ ფუძეებშიც:

მაგალითები:

დგჩჩგძტ (შდრ. ანგ. დგჩჩგ) „მან გაიცინა“.

აყ გდგრშაშაშ (შდრ. აყ გდგრშაშაშ) „ლობიოს კერძი“.

ანდა რშეშაშეშტ (შდრ. ანგ. რშეშაშეშტ) „ისინი წნავენ ღობეს“.

ხმოვანთა ასიმილაცია და რედუქცია

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში, ისევე როგორც აფხა-ზურ-აბაზურ დიალექტებში, ფართოდაა გავრცელებული ხმოვანთა ასიმილაცია და რედუქცია.

თუ ანგისურში ხმოვანთა პროგრესული და რეგრესული ასიმილაციაა გავრცელებული, ფერიულში ხმოვანთა როგორც სრული, ასევე ნაწილობრივი ასიმილაცია.

მაგალითად, ფერიულში საკავშირებელ **ჟ**-სთან **-ა** (ფუძის ბოლო ხმოვანი) **გ**-ში გადადის:

დარგჟ სარგჟ (< დარანჟ სარანჟ) „ის (მკ.) და მე“.

ლფგ ლარგჟ (< ლფანჟ ლარანჟ) „მისი ვაჟი და ის (ქ.)“

არანფც გჟ დარანგჟ (< არანფც აჟ დარანჟ) „არაბები და ისინი“.

ხანდახან **გჟ** გვაძლევს **ი** მონოფთონგს:

საშედჟჟაბი სარჩი (შდრ. საშედჟჟაბეჟ სარგჟ) „ჩემი უფროსი ძმა და მე“.

ა-ს რედუქციას **ჟ**-ის წინ ფართო გავრცელება აქვს ზმნებში:

ასტრლ დხარატ გჟტ (< დახატ აჟტ) „ისინი მაგიდას მიუსხდნენ“.

ანგისურ მეტყველებაში, ისევე როგორც აფხაზურ დიალექტებში, ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ხდება რეგრესული ასიმილაცია (აჟ > ეჟ):
ჟარეჟ სარგჟ (< ჟარანჟ სარანჟ), დცჟტ (< დცანჟტ).

საინტერესოა „ძმის“ აღმნიშვნელი ლექსემა ფერიულში აჟშა (ჰანჟშა ზანჟ) „ჩვენი ერთადერთი ძმა“ ანგისურში აჟშა (კუთვნილებით ფორმაში — ჰანჟშ „ჩვენი ძმა“ **ჟ** დაიკარგა.

ფერიულში კუთვნილებით ფორმაში გვაქვს: სეჟშ „ჩემი ძმა“, ბეჟშ „შენი (ქ.) ძმა“ და ა. შ.

საერთოდ, ფერიულში ხშირია კავშირი ი-ს დაკარგვა:

ათგნჩრა ყალანატ, ანგურა ყამლანატ! „იყოს მშვიდობა, არ იყოს ომი!“

ანგისურში ასეთი რამ არ დასტურდება.

მახვილი

მახვილის მიხედვით აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება თითქმის არ სხვაობს დანარჩენი აფხაზური დიალექტებისაგან, მაგრამ არის ზოგი გადახრა:

ნანდღუ (შდრ. აფხ. ნანდღუ) „ბები“.

ამაა (შდრ. აფ. ბზიფ. ამაა) „ფეხსაცმელი“.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში მახვილი მეორე მარცვალზეა ბოლოდან (როგავა 1963).

ასევეა ეს სხვა ენათაგან ნასესხებ მასალაშიც.

ფერიულში მახვილი ზოგჯერ იწვევს რედუქციას ფუძის შიგნით ან ბოლოში, ანგისურში კი დაცულია სრულხმოვნობა, თუმცა ფერიულს უფრო ახასიათებს სრულხმოვნობა.

მაგალითები:

ა) ფუძის შიგნითა ხმოვნის რედუქცია

აფსნგ ჰანწგჟთედ (ანგ. აფსნგ ჰანგწგჟთედ) აკგრ წწრდტ „დიდი ხანია, რაც ჩვენ გადმოვსახლდით აფხაზეთიდან“.

ბ) ფუძის ბოლო ხმოვნის რედუქცია

ჰარ (ანგ. ჰარა) ჰაუა აშთახ დაადტ „ჩვენი ხალხი მოგვიანებით მოვიდა“ (კილბა 1983: 10-33).

მორფოლოგია

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ისევე, როგორც საერთოდ აფხაზურ ენაში გამოიყოფა მეტყველების ათი ნაწილი: 1. არსებითი სახელი, 2. ზედსართავი სახელი, 3. რიცხვითი სახელი, 4. ნაცვალსახელი, 5. ზმნა (მასდარი, აბსოლუტივი, მიმღობა), 6. ზმნიზედა, 7. თანდებული, 8. კავშირი, 9. ნაწილაკი, 10. შორისდებული.

განვიხილავთ თითოეულ მეტყველების ნაწილს ცალ-ცალკე. პირველ რიგში დავახსიათებთ არსებით სახელს ზოგადად აფხაზური ენისათვის ნიშანდობლივი მორფოლოგიური მახასიათებლებით. შემდეგ აღვნიშნავთ იმ განსხვავებას, რომელიც დასტურდება აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში არსებითი სახელის ამა თუ იმ კატეგორიის წარმოებისას.

1. არსებითი სახელი

აფხაზურ ენაში სახელი მარტივია ზმნასთან შედარებით. არსებით სახელს არ გააჩნია ბრუნება, მაგრამ, სამაგიეროდ, ამ კატეგორიის უქონლობა შეესებულება ენაში მოქმედი სხვადასხვა მორფოლოგიური საშუალებებით და ამით ხდება ბრუნვათა სისტემის უქონლობის კომპენსაცია.

ის, რაც სხვა ენებში სახელთა დერივაციით გადმოიცემა, აფხაზურში თავმოყრილია ზმნაში. ამით ხდება ენაში გარკვეული ბალანსირება კატეგორიებით ღარიბ სახელსა და კატეგორიებით მდიდარ ზმნას შორის; რის მორფოლოგიურ გამოხატვასაც სახელი ვერ ახერხებს, ის ზმნური კატეგორიებით გადმოიცემა.

აფხაზური ენის არსებითი სახელი განარჩევს 1. ზოგადობის 2. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის, 3. გრამატიკული კლასის, 4. რიცხვის, 5. კუთვნილების, 6. გარდაქცევითობის, 7. ინსტრუმენტალისის, უქონლობის მორფოლოგიურ კატეგორიებს.

1. ზოგადობის კატეგორია, სალექსიკონო ფორმა

განსხვავებით სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან, აფხაზურისათვის სპეციფიკურია არსებითი სახელის **ზოგადი** სალექსიკონო ფორმის არსებობა, რომელსაც **ა-** პრეფიქსი აწარმოებს. ასეთი ზოგადი ფორმე-

ბი არსებითის გარდა აქვთ აგრეთვე ზედსართავ სახელებს, მასდარს, ერთი ტიპის მიმღეობებს, ზმნისართთა გარკვეულ ნაწილს.

ზოგადი ფორმის ა- პრეფიქსი დაერთვის როგორც ძირეულ, ისე ნასესხებ სიტყვებს. თუ სიტყვის ფუძე იწყება ე, ი, ო, უ ხმოვნებით, დ და ჭ ნახევარხმოვნებითა და თანხმოვნებით, მაშინ ა- პრეფიქსი მუდამ უცვლელად იქნება წარმოდგენილი: ა-ხაწა „კაცი“, ა-ზნე „სახლი“, ა-მუჩა „მუქთახორა“.

თუ სიტყვა ფუძისეული ა- ხმოვნით იწყება, მაშინ ზოგად ფორმაში ხდება ფუძისეული ხმოვნისა და პრეფიქსის შერწყმა ერთ ა ხმოვნად: „*ა-და-ბა > *ა-აბ > აბ „მამა“, *ა-დანა > *ა-ან > ან „დედა“ და სხვ.

ორი ა ხმოვნის შემთხვევაშიც ფუძის თავში ზოგადი ფორმის ა- პრეფიქსი შეერწყმის წინ მდგომს და სამი ა-ს ნაცვლად მაინც ორი ა- ხმოვანი დარჩება: ანდა „ლობე“, ანმთა „დრო“, აამგსთა „აზნაური“.

2. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია

ზოგადი ფორმის ა- პრეფიქსიანი სახელები ითავსებენ **განსაზღვრულობის** გადმოცემის ფუნქციასაც და აღნიშნავენ განსაზღვრულ, ცნობილ საგანსა თუ მოვლენას: აჩუგ „ცხენი“, აწ ა „ვაშლი“, აწკ „კაბა“...

ა- პრეფიქსი გვხვდება აფხაზურ გვარსახელებშიც: ამარშან „მარშანიას გვარის (ეს) ადამიანი“, ა-ბლაჟ ბან „ბლაჟ ბას გვარის (ეს) ადამიანი“.

განუსაზღვრელობით კატეგორიაში ზოგად სახელს ჩამოშორდება ხსენებული ა- თავსართი, თუ იგი ფუძის კუთვნილებას არ წარმოადგენს, ან: ბოლოს დაერთვის -კ განუსაზღვრელობითი სუფიქსი, რომელიც აკვ „ერთი“ რიცხვითი სახელის ძირიდან უნდა მომდინარეობდეს (ლომთათიძე 1974-1975).

ჩუგ „რომელიდაც ცხენი“, წ აკ „რომელიდაც ვაშლი“ წკკ „რომელიდაც კაბა“, მაგრამ ან „დედა“- ანკ „რომელიდაც დედა“, აბ „მამა“ — აბკ „რომელიდაც მამა“, რადგან ა- ამ სიტყვებში ფუძისეულია.

3. გრამატიკული კლასის კატეგორია

სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მსგავსად აფხაზურშიც წარმოდგენილია **გრამატიკული კლასის** მორფოლოგიური კატეგორია, რომელსაც არსებითი სახელების გარდა განარჩევს რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი და ზმნა (აბსოლუტივი, მიმღეობა).

არსებითი სახელი განარჩევს **გონიერთა** (ადამიანისა) და **არაგონიერთა** (ნივთის) მორფოლოგიურ კლასებს.

გონიერთა (ადამიანის) კლასში შედის: 1. ადამიანის აღმნიშვნელი საზოგადო არსებითი სახელები: აჟაჟ „ადამიანი“, ახაჟა „კაცი“, აგ ჯლა „მეზობელი“... 2. საკუთარი სახელები: ახრა, კ ასთა, აგრა... 3. ეთნონიმები: აფსჟა „აფხაზი“, აქერთჟა „ქართველი“, აჟრგს „რუსი“... 4. ნათესაობის ტერმინები: ან „დედა“, აბ „მამა“, აფან „ვაჟიშვილი“... 5. ხელობის სახელები: აჟრ „მჭედელი“, ახაჟა „მწყემსი“, არაჟა „მასწავლებელი“... 6. ანთროპომორფულ არსებათა სახელები: ანცა „ღმერთი“, აჯსთა „ემმაკი“, აჯზლან „ალი“... ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ სახელს დაესმის კითხვა **ღარბან?** „ვინ? რომელი?“.

არაგონიერთა (ნივთთა) კლასში შედის ყველა დანარჩენი სახელი, მიუხედავად იმისა, სულიერს აღნიშნავს თუ უსულოს: აჩაჟ „ცხენი“, აჩაჟდა „ვირი“, ამაჟა „მთვარე“...

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ სახელს დაესმის კითხვა **ღარბან?** „რა? რომელი?“

ისევე როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიური ენები, არც აფხაზური, განსხვავებით ინდოევროპულ ენათაგან, არ განარჩევს სახელთა გრამატიკულ სქესს.

არ აღინიშნება არსებით სახელებში არც კლასის მორფოლოგიური კატეგორია, იგი აქ მხოლოდ სემასიოლოგიურია, მაგრამ სახელთა მრავლობითი რიცხვი სხვადასხვაგვარად ეწარმოებათ ვინ- და რა- კლასის სახელებს (იხ. ქვემოთ). გრამატიკული კლასი მორფოლოგიურად განირჩევა მრავლობითობის, კუთვნილების კატეგორიებში, აგრეთვე ზმნათა პირ-კლასის აღმნიშვნელი აფიქსებით.

4. რიცხვის კატეგორია

მრავლობითის წარმოება აფხაზურში ნაირგვარობით გამოირჩევა. განსხვავებას ქმნიან ნივთისა და ადამიანის კლასებში გაერთიანებული სახელები.

ნივთის კლასის სახელის მრავლობითობის აღსანიშნავად გამოყენებულია **-ქა** სუფიქსი: ალა „თვალი“, ალაქა „თვალები“. თუ სიტყვას ბოლოში მოუდის მახვილი, მას მრავლობითობის სუფიქსი გადაიზიდავს. თუ სიტყვა მთავრდება ნეიტრალური გ- ნახევარხმოვნით, მრავლობითობის სუფიქსის დართვისას ეს გ ჩავარდება, რადგან მახვილს დაკარგავს: ანაპჟ „ხელი“, ანაპჟან „ხელები“, ახგ „თავი“, ახგან „თავები“.

ადამიანის კლასის სახელების მრავლობითობა გამოიხატება -ც ა სუფიქსით. ამ შემთხვევაშიც: თუ სიტყვის ბოლო მარცვალი მახვილიანია, ეს მახვილი სუფიქსზე გადაინაცვლებს: აფან „შვილი“ აფაც ან „შვილები“, აჭკ გენ „ბიჭი“, აჭკ გენც ან „ბიჭები“, აძღანბ „გოგო“, აძღანბც ან „გოგოები“...

საინტერესოა, რომ სიტყვებში: აბ „მამა“, აბაც ა „მამები“, ან „დედა“, ანაც ა „დედები“... ფუძისეული -ა ხმოვანი აღდგება მრავლობით რიცხვში.

განუსაზღვრელ ფორმაში სახელს მრავლობით რიცხვშიც ჩამოსცილდება განსაზღვრულობა-ზოგადობის -ა- ნიშანი, ხოლო განუსაზღვრელობითი -კ სუფიქსი კი დაერთვის მრავლობითობის აღმნიშვნელი სუფიქსის შემდეგ: აჩჰ ა „ცხენები“ (ზოგადი ფორმა), ჩჰ აკ „რომელიღაც ცხენები (განუსაზღვრელი ფორმა).

განუსაზღვრელობით კატეგორიაში გარკვეულ თავისებურებას ამჟღავნებენ ადამიანთა კატეგორიის სახელები. აქ სახელი დაირთავს -ც ა ადამიანთა კლასის მრავლობითობის აღსანიშნავ სუფიქსს და დამატებით -ქ ა ნივთთა კლასის მრავლობითობის აღმნიშვნელ სუფიქსსაც: ანსტუდენტც ა „სტუდენტები“ (ზოგადი ფორმა), სტუდენტც აქ აკ „რომელიღაც სტუდენტები“ (განუსაზღვრელი ფორმა), აძღანბც ა „გოგოები“, ძღანბც აქ აკ „რომელიღაც გოგოები“, აფაც ან „შვილები“, ფაც აქ აკ „რომელიღაც შვილები“.

გონიერთა კლასში შემავალი ზოგი არსებითი სახელი დაირთავს მხოლოდ არაგონიერთა კლასის -ქ ა სუფიქსს: აპ სა-ქ ან „ქალები“, ახ გჰ-ქ ა „ბავშვები“.

წარმომავლობის სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას ხშირია ოდენ -ქ ა სუფიქსის გამოყენება -ც ა-ს პარალელურად: აურგსქ ა II აურგსც ა „რუსები“, აქერთქ ა II აქერთც ან „ქართველები“.

არსებით სახელთა **კრებითობა** გადმოიცემა -აა სუფიქსის მეშვეობით, რომელიც ძირითადად გამოიყენება გვარსახელის, ტომის წარმომადგენელთა ან წარმომავლობის სახელთა კრებითი ფორმის საწარმოებლად: აბჰჟუ-ან „აბჰჟულები“, აყ -ან „სოხუმელები“, აფსუ-ან „აფხაზები“...

ზოგ სიტყვას მრავლობითი თავისებურად აქვს ნაწარმოები: აჟჰჰ „ადამიანი“ აჟან „ადამიანები“. ტაპანთურში: აჟჰან, აა < ჰა.

აა-კრებითი მრავლობითის მწარმოებელი გვხვდება აფხაზური წარმოშობის გვარებში სიმრავლის, კრებითობის გამოსახატავად. თარბა, დელ-ბა, აშ-ბა... **ბა < ფა** „შვილი“ ფუძისაგან; ახლავს სახელს მხოლოდობით რიცხვში. ზოგჯერ ბა-ს ადგილას გვხვდება -ფა ან -პა: პატრე-პა

„პატე-შვილი“. მრავლობითობის წარმოებისას ხსენებული **-ბა, -პა** სუფიქსი ჩამომორდება გვარს და მის ადგილს დაიჭერს **-აა** სუფიქსი: თარ-ბა, თარ-აა, დელ-ბა, დელ-აა.

კრებითობის მაწარმოებელია აგრეთვე რთული **-რა-ჭა > რა-აა > რაა** სუფიქსი: ბესიკ-რაა „ბესიკი და მისიანები“ დად-რაა „პაპა“ (მომართვისას, გადმონაშთია გვაროვნული თემური წყობილებისა).

ცხოველ-ფრინველთა ნაშეირების ან მცირე ზომის საგანთა **-ს** სუფიქსიან სახელებს მრავლობითში **-ს** ჩამოსცილდება და მის ადგილას დაერთვის **-რ(ა)** სუფიქსი: არფგს „ჭაბუკი“, არფარა „ჭაბუკები“, ასგს „ბატკანი“, ასარა „ბატკნები“, აჰ გს ხბო“, აჰ არა „ხბორები“.

-ს დემინუტივის სუფიქსი, ქ. ლომთათიძის აზრით, მომდინარეობს აწგს „ჩიტი“ სიტყვისაგან (ლომთათიძე 1991).

ამრიგად, აფხაზურში მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსებია: **-ქ ა, -ც ა, -აა, -რა, -რაა < რ+აა < ა+ჭა**.

5. კუთვნილების კატეგორია

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურს არ მოეპოვება ბრუნვათა სისტემა, მათ შორის ნათესაობითი ბრუნვა. ის, რაც სხვა ენებში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით, (ე. ი. **კუთვნილება**) აფხაზურში გამოიხატება პირ-კლასის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე პრეფიქსებით.

სახელთა კუთვნილების კატეგორია აფხაზურში სახელის ფუძეზე ნაცვალსახელური წარმოშობის პრეფიქსთა დართვით იწარმოება. კუთვნილების გამომხატველი ნაცვალსახელური პრეფიქსებია:

	მხ. რ.	მრ. რ.
I პირი	ს(გ)-	I პირი ჭ(ა)-
II პირი	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ჟ(გ)- (მკ. კლ.)} \\ \text{ბ(გ)- (ქ. კლ.)} \end{array} \right.$	II პირი უ(გ)-
III პირი	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ძ(გ)- (მკ. კლ.)} \\ \text{ლ(გ)- (ქ. კლ.)} \\ \text{ა- (არაგ. (ნივთის) კლ.)} \end{array} \right.$	III პირი რ(გ)-

ამ პრეფიქსთაგან მხოლოდითი რიცხვის მეორე და მესამე პირთა პრეფიქსები განარჩევენ მფლობელის გრამატიკულ კლასს. მეორე პირში ერთმანეთს უპირისპირდება მამაკაცისა და ქალის ქვეკლასები, ხოლო მესამე პირში — მამაკაცის, ქალისა და არაგონიერთა (ნივთის) ქვეკლასები. მეორე პირში **ჟ(გ)** პრეფიქსი აღნიშნავს მხოლოდ მამრობითი სქესის ადამიანებს. უფრო კონკრეტულია დანაწილება მესამე პირში: **ა(გ)**- პრეფიქსით აღინიშნება მამაკაცი და მამრობითი სქესისად გაგებული ანთროპომორფული არსებანი (ღმერთი, ანგელოზი, წინასწარმეტყველი, ეშმაკი, ქაჯი, ტყის კაცი), **ლ(გ)**- პრეფიქსით აღინიშნება ქალი და მდედრობითი სქესისად მიჩნეული ანთროპომორფული არსებანი (ღვთისმშობელი, ალი, ტყის ქალი...), ხოლო **ა**- პრეფიქსი აღნიშნავს ყველა არაგონიერ არსებასა და მოვლენას, მიუხედავად იმისა, სულისერია მფლობელი, თუ უსულო:

მხ. რ.		მრ. რ.
I პირი	ს(გ) -შ ყ გ „ჩემი წიგნი“	I პირი ჰა -შ ყ გ „ჩვენი წიგნი“
II პირი	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ჟ(გ)}\text{-შ ყ გ „შენი (მკ.) წიგნი“} \\ \text{ბ(გ)}\text{-შ ყ გ „შენი (ქ.) წიგნი“} \end{array} \right.$	II პირი შ გ -შ ყ გ „თქვენი წიგნი“
III პირი	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ა(გ)}\text{-შ ყ გ „მისი (მკ.) წიგნი“} \\ \text{ლ(გ)}\text{-შ ყ გ „მისი (ქ.) წიგნი“} \\ \text{ა}\text{-შ ყ გ „მისი (არაგ./ნივთ.) წიგნი“} \end{array} \right.$	III პირი რგ -შ ყ გ „მათი წიგნი“

ნათესაობითი ბრუნვის (კუთვნილების გამომხატველი) პრეფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად: აძღაბ ლ-ნაპე „გოგოს ხელი“.

თუ სიტყვას მახვილი მოუდის ზოგადობის **ა**- პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები **გ**- ნახევარხმოვნითაა წარმოდგენილი: ალა „თვალი“ სგლა „ჩემი თვალი“, მაგრამ აღნ „ძალი“, სლა „ჩემი ძალი“.

6. გარდაქცევითობა

არსებით სახელთა **გარდაქცევითობის** ფორმები ასრულებს ქართული ენის ვითარებითი ბრუნვის ფუნქციას, თუმცა ბრუნვა არ არის. იგი იწარმოება ზოგადობის **ა**- პრეფიქსის გარეშე წარმოდგენილ ფუძეზე **ს** სუფიქსის დართვით: ა-ხწწა „მამაკაცი“, ხაწწ-ს „მამაკაცად“, ა-ბჯან „იარალი“, ბჯან-ს „იარალად“, აჟან „ვალი“, ჟან-ს „ვალად“.

7. ინსტრუმენტალისი

ინსტრუმენტალისი იწარმოება სახელის ზოგადობის **ა-** პრეფიქს-ჩამოცილებულ ფორმაზე **-ლა** სუფიქსის დართვით. ეს ფორმა ქართულად ვითარებითი ბრუნვით გადმოიცემა: ა-ნაპგ „ხელი“, ნაპგ-ლა „ხელით“, აშაპგ „ფეხი“, შაპგ-ლა „ფეხით“, ა-ჩაგ „ცხენი“, ჩაგ-ლა „ცხენით“.

სახელების მრავლობით რიცხვში **-ლა** „დამოუკიდებელ ფუძედ“ იქცევა და დაირთავს მრავლობითი რიცხვის კუთვნილებით რგ- პრეფიქსს, ხოლო არსებითი სახელი წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით: ანაპ-ქ ა რგ-ლა „ხელებით“, აშაპ-ქ ა რგ-ლა „ფეხებით“, აჩა-ქ ა რგ-ლა „ცხენებით“.

ასევე ფორმდება **-ლა** ელემენტი ნაცვალსახელებთან და საკუთარ სახელებთან ერთად ხმარებისას: სარან სგ-ლა „ჩემით“, უარა უგ-ლა „შენით“ (მკ.), ალიას დგ-ლა „ალიასის მეშვეობით“.

8. უქონლობის კატეგორია

უქონლობას გამოხატავს **-და** სუფიქსი, რომელიც სახელის ფუძეს დაერთვის: ახგ „თავი“, ხგ-და „უთავო“, აჩაგ „ცხენი“ ჩაგ-და „უცხენო“, ავზგ „სახლი“, ვზგ-და „უსახლო“.

უქონლობის კატეგორიის წარმოებისას, ისევე როგორც ინსტრუმენტალისის კატეგორიაში, სახელს ზოგადობა/განსაზღვრულობის **ა-** პრეფიქსი ჩამოცილდება და მხოლოდ ამის შემდეგ ფორმდება **-და** უქონლობის სუფიქსით.

ამგვარ ფორმებს აფხაზურში ზმნისართული მნიშვნელობაც აქვს.

9. არსებით სახელთა სიტყვაწარმოება

აფხაზურში გვხვდება **ოდენფუძიანი, კომპოზიციით მიღებული** და **აფიქსაციით ნაწარმოები** არსებითი სახელები.

ოდენფუძიანია: აძგ „წყალი“, ახგ „თავი“, აწ ა „ვაშლი“ და სხვ.

კომპოზიციით (ფუძეთა შეერთებით) მიღებული არსებითი სახელები აფხაზურში მრავლადაა. გვხვდება ორ, სამ და მეტკომპონენტის კომპოზიტები.

1) ორკომპონენტის კომპოზიტებია: აბნაკ გტტ „ხობობი“ აბნა „ტყე“, აკ ტტ „ქათამი“, აც გმწ „კრაზანა“, აც „ხარი, ამწ „ბუზი“, ამ-ცაბზ „ალი“, ამც „ცეცხლი“, აბზ „ენა“.

ბ) პროფესიის, მოქმედის აღმნიშვნელი **-ჰ** სუფიქსი, რომელიც ადამიანის აღმნიშვნელ ძირს ემთხვევა: არწა-ჰ „მასწავლებელი“, აწა-ჰ „მოსწავლე“, აძსა-ჰ „მოცუტრავე“...

გ) თვისების, ჩვევის, მანერის ან ხერხის აღმნიშვნელი **-შა** სუფიქსი: აწაჰ-შა „ადამიანობა“, აყაზ-შა „თვისება, ხასიათი“, აძსა-შა „ცუტრავის ხერხი“...

დ) სამოქმედო საგნის ან დანიშნულების **-ტ** სუფიქსი, რომელიც ემთხვევა ა-ტ გ „საკუთრება“ სიტყვის ძირს: აწსუ-ტ „სამუშაო, გასაკეთებელი რამ“, აწა-ტ „საჭმელი“, აფთაგა-ტ „სათარგმნი“

ე) მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი **-გა** სუფიქსი: ახგს-გა „სასროლი (იარაღი)“, აჟგ-გა „ბარი“, არწა-გა „სახელმძღვანელო“

ვ) კნინობით-ალერსობითი სახელების **-ჟ** სუფიქსი, რომელიც უკავშირდება აჟ „ბებერი, ძველი“ სიტყვის ფუძეს: ათაჟ ა-ჟ „დედაბერი“, ალგა-ჟ „ბერიკაცი“, აგაძა-ჟ „ბრიყვი, სულელი“

ზ) ფამილარული მიმართვის **-ხეძტ** სუფიქსი, რომელიც მხოლოდ ადამიანის საკუთარ სახელებს დაერთვის: მანჩა-ხეძტ „ჩემო მანჩა“

თ) ნაშიერთა ან მცირე ზომის საგანთა მაწარმოებელი (დემინუტივის) **-ხ** სუფიქსი: ასტ-ხ „ბატკანი“, აძტ-ხ „თიკანი“, აჰტ-ხ „ხბო“

ი) ერთეულის, ცალის აღმნიშვნელი **-კ** სუფიქსი, რომელიც განუსაზღვრელობასაც გამოხატავს: ჩაგ-კ „ერთი ცხენი“, შყტ-კ „ერთი წიგნი“ ხაჰტ-კ „ერთი ქვა“

კ) ერთეულის, ცალის აღმნიშვნელი **-ც** სუფიქსი: ახაბტ-ც „ცალი კბილი“, აბღტ-ც „ცალი ფოთოლი“, აშხტ-ც „ერთი ფუტკარი“

ლ) სიმცირის აღმნიშვნელი **-ბა** სუფიქსი, რომელიც სიმცირისავე აღმნიშვნელ **-ხ** II > **ზ** სუფიქსს მოსდევს: ალან-ს-ბა „ლეკვი“, არფტ-ზ-ბა „ჭაბუკი“, აფჰტ-ზ-ბა „ქალიშვილი“...

მ) ეთნონიმთა, ტომის სახელთა ან სადაურობის მაწარმოებელი **-შა**, სუფიქსი, რომელიც ემთხვევა ადამიანის სადაურობის აღმნიშვნელ **-შა** ძირს: აფსგ-შა „აფხაზი“, აქგრთ-შა „ქართველი“, აგრტ-შა „მეგრელი“...

ნ) გვარსახელთა მაწარმოებლად თავდაპირველად ა-ფა „ვაჟი, ძე“ სიტყვის კუთვნილების პრეფიქსიანი ი-ფა „მისი (მკ.) ძე“ ფორმა დაერთვოდა ძირითად სახელს. ეს წარმოება რამდენიმე გვარსახელს დღესაც აქვს: ინალ-იფა „ინალის ძე“. დადალ-იფა „დადალის ძე“ შემდგომში იფა ელემენტი შეერწყა წინამავალ საკუთარ სახელებს, დაიკარგა კუთვნილების **ა-** პრეფიქსი, ხოლო **ფ-** თანხმოვანი გამჟღერდა. ამ გზით მი-

ვიღეთ **-ბა** სუფიქსი, რომელიც აფხაზურ გვარსახელთა უმრავლესობას აწარმოებს. ქ^ნტ^ნ-ბა, წ^ნტ^ნ-ბა, შ^ნტ^ნ-ბა... თუ **-ბა** სუფიქსიან გვარს მოსდევს ამ გვარის მამაკაცის სახელი, მაშინ **-ბა** სუფიქსი უჩინარდება:

ქალის აღნიშვნისას **-ბა** სუფიქსის ნაცვლად **-ფჰა** „ასული“ ფუძე ემატება გვარსახელის ძირითად ნაწილს: ქ^ნტ^ნ-ფჰა, წ^ნტ^ნ-ფჰა...

აფხაზური წარმოშობის რამდენიმე გვარს აწარმოებს კრებითობის **-აა** სუფიქსიც: აშ აწ-აა, ბარმეშ-აა, აბგაჯ-აა... სხვა შემთხვევაში ორი **ა** ხმოვნით გადმოიცემა ქართველური წარმოშობის გვარსახელები, რომლებიც ქართულ სალიტერატურო ენაში **-ვა** დაბოლოებით გვხვდება: ჭითანაა < ჭითანავა, სიჭინაა < სიჭინავა...

ო) ადგილის აღმნიშვნელი **-თა** სუფიქსი: აგ **-თა** „შუა ადგილი, შუაგული“, აგ არ-თა „ქართა, საქონლის სადგომი“, ბზტგ-თა „ბზიფის ხეობა“.

ადგილის აღმნიშვნელია აგრეთვე რთული **-რ-თა**, **-ს-თა**, **თ-რა** სუფიქსები: აუსუ-რთა „სამუშაო ადგილი“, აც ართა „საწოლი“ აფხ^ნ-რთა „სამკითხველო“

პ) ტოპონიმთა მაწარმოებელი **-რგფშ** სუფიქსი, რომლის **-რ** თანხმომავანი შესაძლოა კუთვნილების პრეფიქსი იყოს, ხოლო **-ფშ** ელემენტის წარმოშობა გაუტკვეველია: დ-რგფშ „დურიფში“, ცანდ-რგფშ „ცანდრიფში“... ტოპონიმებს აწარმოებს აგრეთვე რთული **-რ-ხ ა** „მათი გორა, მათი ბორცვი“ ნახევარსუფიქსი: ჯგ-რხ ა „ჯირხვა“, ბლაბგ-რხ ა „ბლაბურხვა“... ორიოდ ტოპონიმში დასტურდება აგრეთვე **-გნ** || **-ნგ** სუფიქსი: აფს-ნგ „აფხაზეთი“, აგგრ-ნგ „სამეგრელო“, ბზტგ-გნ „ბზიფის აფხაზეთი“.

ჟ) ნაშრომის, ნაკეთობის აღმნიშვნელი **-მთა** სუფიქსი: ავგ-მთა „ნაწერი, თხზულება“, აუსტ-მთა „ნაშრომი“, აყაწა-მთა „ნაკეთობა“

რ) მამრობითი სქესის ცხოველ-ფრინველთა აღმნიშვნელი **-ლ** სუფიქსოიდი: არბა-ლ „მამალი“, აკ ტა-ლ „კვერცი“ სიტყვაშიც.

ს) სნეულების აღმნიშვნელი **-ხ** სუფიქსოიდი, რომელიც **ან^ნაა** „ტკივილი“ სიტყვის ძირს უკავშირდება: ახგ-ხ „თავის ტკივილი, შაკიკი“, ამღგ-ხ^ნ „მუცლის ტკივილი“, აგ გ-ხ^ნ „გულის ტკივილი“

ტ) ვაზის აღმნიშვნელი სუფიქსოიდი **-ჟ**, რომელიც აჟ „ყურძენი“ სიტყვას უკავშირდება, აპ გპ გ-ჟ „მტრედყურძენი“ აძნგ-ჟ „ზამთრის ყურძენი“, აძგ-ჟ „წყალყურძენი“ (გვანცელაძე 2003: 36-48).

არსებითი სახელის ზოგიერთი თავისებურება აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში

ინსტრუმენტალისი

აფხაზურ ენაში **-ლა** სუფიქსი, რომელიც ინსტრუმენტალისს გამოხატავს იშვიათად გვხვდება სახელებში, იგი თითქოს ცალკე მდგომ დამოუკიდებელ სიტყვადაც აღიქმება: აჩაქ ა რგ-ლა დ-ცეძტ „იგი ცხენით წავიდა“, ზმნაში მოცემული ეს აფიქსი შერწყმულადაა მოცემული: აჩაქ ა დ-რგ-ლა-ცეძტ „ცხენი [იგი] მით წავიდა“. ეს აფიქსი ჯერ კიდევ არ შერწყმია სახელს, როგორც ეს მოხდა ზმნისართებში: ჩგ-ლა „მხედრ, ცხენით“, ნაპგ-ლა „ხელით“, ჩგნ-ლა დღისით“.

ასეთივე ვითარებაა აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაშიც:

1. შ თაქ ა-ლა აფხგნ დაგზგყალომ „ერთი ყვავილით ზაფხული არ იქნება“

2. აჟ ა ა-ლა სტჟშმძტ „შენ მე სიტყვით მომკალი“

3. აძგ ღგროოჟბ ჩაგლა „მათ წყალი ცხენით უნდა გადაიარონ“

ამასთან ერთად აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში (ანგისას და ფერიას მეტყველებაში) დასტურდება ინსტრუმენტალისის **-ლა** სუფიქსის განსხვავებული ფუნქციით გამოყენება:

ა. სათანაო კატეგორიის პრეფიქსის **-ც**-ს ფუნქციით ზმნებში; ამასთან ერთად ზმნურ ფორმაში პირთა რაოდენობა ერთით მცირდება.

1. ლთგნხ ა ღ-ლა დ-კ აშონ „იგი ცეკვავდა ნათესავთან“ (შდრ. აფხ. ლთგნხ დ-ღგ-ც-კ აშონ)

2. ათ აჟაა რგ-ლა ანხგრა ყალომ „ამ ადამიანებთან ერთად ცხოვრება არ შეიძლება“ (შდრ. აფხ. რგ-ც-გნხგრა)

3. სეჟშ აგ-ლა დ-ცეძტ „ჩემს ძმასთან ერთად წავიდა“ (შდრ. აფხ. დ-ღგ-ც-ცეძტ)

ბ. ირიბი ობიექტის ფუნქციის შეთავსება ორპირიან გარდაუვალ ზმნაში, ორპირიანი ზმნის ერთპირიანად ქცევა.

1. ახაც ა რგ-ლა დ-ც აჟ ონ „ისინი კაცებს ელაპარაკებოდნენ“ (შდრ. აფხ. დ-რ-აც აჟ ონ)

2. შ ართ გგზგროთ რგლა შ ეგბაშე „თქვენ სხვებთან ომობთ“ (შდრ. აფხ. შ -რ-ეგბაშე)

3. ღეფჰ გს ლგ-ლა დ-ცეძტ „იგი თავის ცოლიანად წავიდა“ (შდრ. აფხ. დ-ლ-ცეძტ).

მსჯელობა ემყარება ე. კილბას ნაშრომს (კილბა 1983: 34-38).

გ. გამოიყენება აბსოლუტივის ნაცვლად:

1. აჰ დააჟეჟტ ღტრ რტ-ლა „მეფე ჯართან ერთად მოღის“ (შღრ. აფხ. ღტრ ღტმანტ)

2. ათანცა ახარა ა-ლა ღტზგრღტ „ცოღს ჟორწიღით მოვიყვან“ (შღრ. აფხ. ახარა ყაწანტ)

3. აშ აბტსთა ა-ლა ღტჟა „ჟამე ღომი ყვეღით“ (შღრ. აფხ. ღანტკღლანტ ღტჟ!)

მიუხედავად იმისა, რომ აჟარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში **-ლა** სუფიქსის ფუნქციები გაფართოებულია, იგი მაინც ვერ ჩამოყალიბდა როგორც ბრუნვა (ისევე, როგორც ეს აბაზურშია) იმდენად, რამდენადაც აფხაზურ დიალექტთა მსგავსად, აჟარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაშიც **-ლა** ფორმდება როგორც დამოუკიდებელი სიტყვა, რომელიც დაირთავს კუთვნილების პირ-კლასის აფიქსებს.

„თანამედროვე აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში **-ლა** მორფემის პარადიგმატიზაციის პროცესი მიმდინარეობს, მაგრამ არ არის დამთავრებული, რამდენადაც ამ აფიქსს შენარჩუნებული აქვს სიტყვის ნიშნები“.

ე. კილბა აღნიშნავს, რომ, **-ლა** ფორმანტის მსგავსად, აჟარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში მრავალფუნქციურობისაკენ მიდრეკილებას ამჟღავნებს ასევე **-ყნტ** თანდებული, რომლის მნიშვნელობაცაა „გამოსვლითობის“ აღნიშვნა.

თანდებული **-ყნტ**, რომელიც გაფორმებულია პირ-კლასის აფიქსებით, შეიძლება ითავსებდეს:

ა. ირიბი ობიექტის აღნიშვნას ორპირიან გარდაუვალ ზმნაში, ასევე სუბიექტის აღნიშვნას გარდამავალ ზმნაში:

1. ათანჟ აჟ ც ა რყნტ სემც აჟ ანტ „მე არ ველაპარაკებღდი მოხუც ჟალეზს“ (შღრ. აფხ. სტ-რ-მაც აჟ ანტ)

2. აჟტ აყტ ი დ-ხ ახტღტ „იგი დაიხრხო წყალში“ (შღრ. აფხ. დ-ან ახტღტ)

ამის გარდა, თანდებული — ყნტ შესაძლოა შეგვხვდეს ჟცევის ც პრეფიქსის ფუნქციით ზმნებში:

1. აზბაშრა აყნტ ჟშ რღტ „ჩვენ გვეშინია ომის“ (შღრ. აფხ. აზბაშრა ჟაც შ რღტ)

2. ბემშან სტფსრან აყნტ ი „შენ არ გეშინია ჩემი სიკვდიღის“ (შღრ. აფხ. სტფსრან ბაც ტმშ ან).

ბ. გარდაქცევითობა

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში, ისევე როგორც აფხაზურში, გარდაქცევითობის **-ს** სუფიქსი ერთვის სახელის ფუძეს და გამოხატავს გარდაქცევითობას:

1. ხ^ჲქს ძხარწარი უგჲ აჰკ გნ? „რა დაარქვეს იმ ბიჭს?“
2. ხ^ჲჩს დყარწგჲტ „მწყემსად აქციეს“

ფერიის მეტყველებაში გარდაქცევითობის სუფიქსი გვევლინება **-სა**-ს სახითაც:

1. უთახაზარი მგჰ სან უყარწგჲტ „თუ გინდა სიძედ გაქციე“
2. აძგ აადგჲტ პადარგასა „წყალი მოაქვს საჩუქრად“.

ნაცვალსახელი

ნაცვალსახელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება აფხაზურ ენაში. პირის ნაცვალსახელებთან დაკავშირებული პრეფიქსების მეშვეობით გამოიხატება აფხაზურში სახელთა ე. წ. კუთვნილებითი კატეგორია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურში არ არის ნათესაობითი ბრუნვა და საერთოდ ბრუნვები. ის, რაც სხვა ენებში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით (ე. ი. კუთვნილება), აფხაზურში აღინიშნება კუთვნილებითი პრეფიქსებით, ანუ პირის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე ფორმანტებით.

კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის შინაარსის გამოხატვა

მხ. რ.

I პ.	სარა	— ს(გ)	„მე“
II პ.	{	ურა	— უ(გ) „შენ“ (მკ.)
		ბარა	— ბ(გ) „შენ“ (ქ.)
III პ.	{	მარა	— მ(გ) „ის“ (მკ.)
		ლარა	— ლ(გ) „ის“ (ქ.)
		მარა	— ა „ის (ნ., არაგ.)“

მრ. რ.

I პ.	ჰარა	— ჰ(ა)	„ჩვენ“
II პ.	შარა	— შ(გ)	„თქვენ“
III პ.	დარა	— რ(გ)	„ისინი“

ყველა კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი შედარებით იშვიათად შეიძლება გამოყენებული იყოს უფრო მარტივი ფორმითაც — რა-ს გარეშე სა „მე“, ტა „შენ“ (მკ.), ბა „შენ“ (ქ.), და „ის“ (მკ. და არაგ.) ლა „ის“ (ქ.), ჰა „ჩვენ“, შა „თქვენ“, და „ისინი“...

მრავლობითი რიცხვის ჰარა „ჩვენ“ და შ არა „თქვენ“ ნაცვალსახელების გვერდით გამოიყენება ჰართ „ჩვენ“ და შ ართ „თქვენ“.

„აფხაზური ენის გრამატიკაში“ (ნაწილი დამუშავებულია ხ. ბლაჟუბას მიერ) მითითებულია, რომ ჰარა-ს აქვს ინკლუზიური მნიშვნელობა: მოსაუბრე რთავს „ჩვენ“-ში მსმენელსაც, ხოლო ექსკლუზიური მნიშვნელობა, რომელიც მსმენელს გამორიცხავს, მიიღება პირის ჰარა „ჩვენ“ ნაცვალსახელზე -თ (ჰარ-თ) სუფიქსის დართვით (მდრ. აბაზ. ჰარაბარათ „ჩვენ შენ გარეშე“). ანალოგიურად იწარმოება მეორე პირის ფორმა შ არა „თქვენ“, შ არ-თ (მდრ. აბაზ. შ არაბარათ „თქვენ ჩემ გარეშე“ (აფხ. ენის გრამ. 1968: 35).

ქართული „სტუდენტის ხელი“ აფხაზურში იქნება ასტუდენტ დ-ნაპე... ქართულის ნათესაობითი ბრუნვის შესაბამისი სუფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად: ქართ. ქალი-შვილ-ის ხელი — აფხაზური: აძლაბ ლ-ნაპე.

თუ სიტყვაში მახვილი მოდის ზოგადობის ა- პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები გ-თია წარმოდგენილი:

	აღა	—	სგლა	„ჩემი თვალი“.
	აღა	—	სლა	„ჩემი ძალი“.
მაგ.	სარა	ს-აბ	დ-ნაპე	„მამაჩემის ხელი“.
	სარა	ს-ან	ლ-შაპე	„დედაჩემის ფეხი“.
	ტარა	ტ-ჟზა	დ-ხე	„შენი (მკ.) ამხანაგის თავი“.

ასე მიიღება კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთაგან კუთვნილების შინაარსის მქონე ნაცვალსახელური პრეფიქსები აფხაზურში.

აფხაზურში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის კუთვნილებითი ნაცვალსახელების უქონლობა ჩანაცვლებულია პირ-კლასის ნაცვალსახელთაგან მომდინარე ე. წ. „ლ“-ს რიგის პრეფიქსებით (იხ. ზემოთ).

ნაცვალსახელური კუთვნილებითი პრეფიქსები ემთხვევა შესაბამის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთა თავკიდურ ელემენტებს, გარდა ორი შემთხვევისა:

მესამე პირის მხოლოდითი რიცხვის კუთვნილებითი ა- პრეფიქსი განსხვავდება ნივთა (არაგონიერთა) კლასის მესამე პირის დარა „ის“ კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელის და- ძირისაგან. ეს ა- პრეფიქსი იკარგება სინტაგმიდან, თუ საზღვრული სიტყვის წინ უშუალოდ დგას ამ ნიშნით გადმოსაცემი მსაზღვრელი.

„აფხაზური ენის გრამატიკაში“ ყურდღებაა გამახვილებული (აფხ. ენ. გრამ. 1968: 34) აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის III პირის კუთვნილებით **რ-** ნიშანზე, რომელიც არ ემთხვევა შესაბამისი დარა „ისინი“ ნაცვალსახელის თავკიდურა ელემენტ **დ-ს**.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დარა „ისინი“ უნდა მომდინარეობდეს „რარა“-დან და დისიმილაციის საფუძველზეა **რ-** მიღებული. ამის საილუსტრაციოდ მოყვანილია **დ-დ-რამ ოდტ || დ-რ-რამ ოდტ** „ისინი მარგლავენ“.

ამრიგად, პირველადი უნდა ყოფილიყო არა დარა, არმედ რარა (აფხ. ენ. გრამ. 1968: 34).

ქ. ლომთათიძის აზრით, III ბ.-ის მრ.-ის ნიშანი **დ-** უნდა ყოფილიყო ისტორიულად და არა **რ-**; **დ-** უნდა მომდინარეობდეს დარა ნაცვალსახელისაგან (ლომთათიძე 1945).

აფხაზურში კუთვნილებითი ნაცვალსახელის როლში ხშირად გვევლინება კუთვნილებითი ნაცვალსახელური პრეფიქსებით გაფორმებული **ა-ტ გ** „კუთვნილება, საკუთრება“ ან **ა-ხატ გ** „თავისი, პირადი“ ფუძეები:

სა(რა) ს-ტ გ	„ჩემი კუთვნილი“
ჟა(რა) ჟ-ხატ გ	„შენი (მკ.) კუთვნილი“ და ა. შ.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი

ჩვენებითი ნაცვალსახელი აღნიშნავს მოსაუბრესთან ახლოს ან შორს მყოფობას. ჩვენებითი ნაცვალსახელიც შეიძლება შეგვხვდეს სრული ან შემოკლებული სახით:

მოსაუბრესთან ახლოს მყოფი: აბრი || არი „ეს“, აბართ || ართ „ესენი“.

მოსაუბრესთან მოშორებით მყოფი, ხილული: აბნი || ანი „ეგ, ის“, აბანთ || ანთ „ეგენი, ისინი“.

მოსაუბრესთან შორს მყოფი და უკვე ნაცნობი: ჟბრი || ჟბ „ის, იგი“, ჟბართ || ჟრთ „ისინი“.

ჩამოთვლილი ნაცვალსახელები ხშირად ენაცვლება III პირის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელებს. შესიტყვებაში ყველა ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელია და წინ უძღვის საზღვრულს. მაგ.: აბრი || არი ავნგ „ეს სახლი“, აბნი || ანი ავნგ „ეგ სახლი“, ჟბრი || ჟბ ავნგ „ის სახლი“, აბართ || ართ ავნგ ა „ეს სახლები“, აბანთ || ანთ ავნგ ა „ეგ სახლები“, ჟბართ || ჟრთ ავნგ ა „ის სახლები“ (გვანცელაძე 2003: 59).

კითხვითი ნაცვალსახელის შინაარსის გამონატვა

დამოუკიდებელი კითხვითი ნაცვალსახელი აფხაზურს არ გააჩნია. ამ მნიშვნელობით აფხაზური იყენებს ბა ძირს, „დ“-ს რიგის კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელური წარმოშობის პრეფიქსებით გაფორმებულს:

სარბან სარა?	„მე ვინ, რომელი ვარ?“
ჟარბან ჟარა?	„შენ (მკ.) ვინ, რომელი ხარ?“
ბარბან ბარა	„შენ (ქ.) ვინ, რომელი ხარ?“
დარბან	{ დარა? ლარა? „ის (ადამ.) ვინ, რომელია?“
დარბან დარა	
ჰარბან ჰარა	„ის (ნ., არაგ.) რა, რომელია?“
შ არბან შ არა	„ჩვენ ვინ, რომელი ვართ?“
დარბან დარა	„თქვენ ვინ, რომელი ხართ?“
დარბან დარა	„ისინი ვინ, რომელი არიან?“

იგივე -ბა ძირია კითხვით სიტყვაში იზბან? „რატომ“, „რისთვის“, ეს ძირი ნაწილაკად ჩართვის დროსაც გვხვდება.

კითხვით ნაცვალსახელებში დიფერენცირებულია ადამიანისა და ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიები, დარბან „ვინ?“ (ადამიანი) და დარბან „რა?“ (ნივთი, არაგონ.).

„ვინ“ ნაცვალსახელის მნიშვნელობის გადმოსაცემად გამოიყენება ადამიანის კლასის კითხვითი -და < დარბან „იგი (ადამ.) რომელი, ვინ (არის)?“ სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები:

სარა სგზუს(თა)და?	„მე ვინ ვარ?“
ჟარა ჟზუს(თა)და?	„შენ (მკ.) ვინ ხარ?“
ბარა ბზუს(თა)და?	„შენ (ქ.) ვინ ხარ? და ა. შ.

კითხვით-კუთვნილებითი „ვისი?“ ნაცვალსახელის მნიშვნელობა აფხაზურში გადმოიცემა საკუთრების აღმნიშვნელ ტ გ ძირზე ადამიანის კლასის კითხვითი -და სუფიქსის დართვით:

სგზტ გდა?	„მე ვისი ვარ?“
ჟგზტ გდა?	„შენ (მკ.) ვისი ხარ?“
ბგზტ გდა?	„შენ (ქ.) ვისი ხარ?“ და ა. შ.

„ვინ?“ და „რა?“ ნაცვალსახელთა მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე დამხმარე აკზაარა „ყოფნა“ ზმნის კითხვითი კილოს ფორმები:

- სარა სზაკ გ(ზე)დ? „მე ვინ, რა ვარ?“
- ჟარა ჟზაკ გ(ზე)დ? „შენ (მკ.) ვინ, რა ხარ?“
- ბარა ბზაკ გ(ზე)დ? „შენ (ქ.) ვინ, რა ხარ?“ და ა. შ.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია: ა-ხათა „თვით, თვითონ“, რომელიც იცვლება კლასებისა და პირის მიხედვით:

- ს-ხათა „მე თვითონ“,
- ჟ-ხათა „შენ (მკ.) თვითონ“,
- ბ-ხათა „შენ (ქ.) თვითონ“ და ა. შ.

დასუ || დოუსუ „ყოველი“, ზეგჳ „ყველა“, იზზგგჳ „ყველა“, აზა || დაზა „სხვა“, ეგჳ „სხვა, მეორე“.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: აკ „რალაც, რამე“ (არაგონიერთა კლასის რიცხვით სახელთაგან „ერთი“ მომდინარე), აძ „ვილაც, ვინმე (გონიერთა კლასის „ერთი“ რიცხვითი სახელისაგან მომდინარე), აკგ „რამე; რამდენიმე“, ძგ „ვინმე, ვილაც, ფტკ „რამდენიმე“ (არაგ.) ფტკკ „რამდენიმე“ (აღამ.), ჟოუკ || შოუკ „ზოგი, ვინმე“ (გვანცელაძე 2003: 61-63).

ზედსართავი სახელი

აფხაზურ ენაში ზედსართავი სახელი მეტყველების ნაწილთა შორის გამოყოფილია როგორც სემანტიკურ-გრამატიკული კატეგორია, რომელსაც არსებითი სახელის დამახასიათებელი ნიშნებიც აქვს. ესენია ზოგადობის პრეფიქსი **ა-**, განუსაზღვრელობის **-კ** სუფიქსი, მრავლობითობის **-ქ ა** სუფიქსი, გარდაქცევითობის **-ხ** სუფიქსი...

- მაგ.: ა-ყაფშ „წითელი“ (ზოგადი ფორმა)
- ყაფშ-კ „რომელიღაც წითელი“ (განუსაზღვრელი ფორმა)
- ყაფშ-ქ ა „წითლები“
- ყაფშ-ხ „წითლ(ად)“.

ზედსართავი სახელი არის **ვითარებითი** და **მიმართებითი**. ატრიბუტულ სინტაგმაში ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს: ასე შჷკ აკ ა „თოვლი თეთრი“, აჩჷ დღუ „ცხენი დიდი“ და სხვ.

მრავლობით რიცხვში ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიაში მრავლობითობის **-ქ ა** სუფიქსით ფორმდება მსაზღვრელი: აჩჷ დღუ „დიდი ცხენი“, აჩჷ დღუქ ა „დიდი ცხენები“.

ადამიანის კლასში (გონიერთა კატეგორიაში) კი გვაქვს სხვაობა: ადამიანთა კატეგორიის სახელს მრავლობითში ექნება თავისი **-ც ა** სუფიქსი, ან რომელიმე სხვა სუფიქსი, მაგ.: კრებითობის **-რა**, **-აა...** ხოლო ვითარებითი ზედსართავით გამოხატულ მსაზღვრელს, რომელიც აგრეთვე მოსდევს საზღვრულს, — თავისი, ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიის **-ქ ა** სუფიქსი:

ახაც ა დღუქ ა „დიდი კაცები“, ზედმიწ.: „კაცები დიდები“,
 ავზჷც ა ბზიაქ ა „ამხანაგები კარგები“,
 აჷკ გნც ა ხ გჷქ ა „ბიჭები პატარები“.

აფხაზურში ვითარებით ზედსართავს აქვს ხარისხის ფორმებიც.

ვითარებით ზედსართავ სახელთა შედარებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება აღწერით **-აძჷა** „მეტად“, **აწკვს** „უფრო, ვიდრე“ დამოუკიდებელ სიტყვათა კუთვნილებითი ფორმის დამატებით. ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი სტატიკური ზმნის დაბოლოებას იღებს — უფ ახაწა ეძჷა დღუჷჷ „ის კაცი უფრო დიდია“, არი ჷკ გნ დარა დწკვს დბზიოჷჷ „ეს ბიჭი იმაზე უფრო კარგია“...

ვითარებით ზედსართავ სახელთა აღმატებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება ინტენსივობის **-და**, **-ძდა** სუფიქსებით: ადღუ „დიდი“, დუ-ძდა „უდიდესი“...

აღმატებითი ხარისხი აღწერითადაც გამოიხატება, ამისათვის გამოყენებულია **დაარა-და** — „ძალიან“, **კვრდა** „ბევრად“ სიტყვები, რომლებიც დაერთვის სტატიკური ზმნის ფორმის მქონე ვითარებით ზედსართავს: დაარა დფშძო-ჷჷ „ძალზე მშვენიერია“ კვრდა დბზიო-ჷჷ „ძალიან კარგია“.

თვისების ინტენსიურობის გამომხატველია აგრეთვე ვითარებით ზედსართავ სახელებს დართული ხმაბაძვითი, ფუძეგაორკეცებული სიტყვა-სუფიქსები: **-კ აკ არა**, **-ყაყარა**, **-წ აწ არა**, **-ჷაჷარა**, **-შშგრა...**, რომლებიც შესაძლოა **-და** სუფიქსითაც იყოს წარმოდგენილი: აფშძა-კ აკ არა „ძალიან ლამაზი“, იყაფშ-ყაყარა-და „ძალზე წითელი“...

ვითარებითი ზედსართავის ოდნობით ხარისხს აწარმოებს **ც ზ**-პრეფიქსი. ა-ც გ-ყაფშ „მოწითალო“, ა-ც გ-ხ ა „მონაცრისფრო“... (ამასთან დაკავშირებით ჩვენ მიერ გამოთქმულია მოსაზრება ც გ-პრეფიქსის წარმომავლობის შესახებ. იხ. მაჭავარიანი 2007).

მიმართებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს. ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრული სუბსტანტიური სინტაგმაა.

მიმართებითი ზედსართავები აფხაზურში სხვა სახელთა ფუძიდანაც შეიძლება იყოს ნაწარმოები. კუთვნილებითობის **-ტ გ || -ტ ი** სუფიქსით, რომელიც ა-ტ გ „საკუთრება“ სიტყვიდან მომდინარეობს: ახაჰ -ტ გ ავნგ „ქვის სახლი“, ამჰჰგტ ი გ არა „ხის ღობე“, თაგალანტი ი ბღღ „შემოდგომის ფოთოლი“...

რიცხვითი სახელი

აფხაზურში რიცხვითი სახელი შეიძლება იყოს რაოდენობითი, რიგობითი, კრებითი, მიახლოებითი, ჯერობის, ჯუფთობის...

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი განასხვავებს კლას-კატეგორიას. ნივთის (არაგონიერთა) კლასის რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძეს, ორიდან მოყოლებული, ერთვის **-ბა** ან მისგან მომდინარე **-ფა** სუფიქსი, ადამიანის კლასში კი **ბა**-ს ნაცვლად გვაქვს **-ჰჰ**, სამიდან მოყოლებული, რომელიც აჟაჰ „ადამიანი“ სიტყვიდან მომდინარედ მი-აჩნია ქ. ლომთათიძეს. ამასთანავე, ზოგადობის ა-პრეფიქსი რიცხვით სახელს ჩამოშორდება. **-ჰჰ** სუფიქსს შესაძლოა **-კ** განუსაზღვრელობის აფიქსიც დაერთოს ხ-ჰჰ(კ) „სამი რომელიღაც ადამიანი“...და სხვ.

მაგ.:	აკგ	„ერთი“	} (არაგონიერი, ნივთი)	ად გ	} (გონიერი, ადამიანი)
	ჰ-ბა	„ორი“		ჰგჰა	
	ხ-ფა	„სამი“		ხ-ჰჰ	
	ფშ-ბა	„ოთხი“		ფშ-ჰჰ	
	ხ -ბა	„ხუთი“		ხ -ჰჰ	
	ფ -ბა	„ექვსი“		ფ -ჰჰ	
	ბჟ-ბა	„შვიდი“		ბჟ-ჰჰ	
	აა-ბა	„რვა“		აა-ჰჰ	
	ჟ -ბა	„ცხრა“		ჟ -ჰჰ	
	ჟ ა-ბა	„ათი“		ჟ ა-ჰჰ	

განსხვავებას ქმნის: „ერთი“ რიცხვითი სახელი არაგონიერთა კლასში **-აკვ**, ადამიანთა კლასში **ამ გ**.

„ორი“ არაგონიერთა კლასში **კ-ბა**, ადამიანთა კლასში **კვ-ჭა**; რიცხვი ორსავე შემთხვევაში არის **კ** „ორი“, **-ბა** არაგონიერთა (ნივთის), ხოლო **ჭა** ადამიანთა კლასის ნიშანია.

ხ-ფა-ს **ფა** მიღებულია **ბა**-საგან **ბ**-ს **ფ**-დ დაყრუების შედეგად ხ-ს მომდევნო პოზიციაში.

თერთმეტიდან მოყოლებული რაოდენობითი რიცხვითი სახელები იხმარება ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიის **-ბა** სუფიქსის გარეშე, ადამიანის (გონიერთა) კლასისათვის კი **-კვ** შენარჩუნებულია.

თერთმეტიდან რიცხვითი სახელი მიიღება ასე: **ჟ ა** „ათი“, რომელსაც ერთვის ან კავშირით **-მ**, ან უკავშიროდ ერთეულისავე (ათამდე) რიცხვითი სახელის ძირი **-ბა**-ს გარეშე.

არაგონიერთა (ნივთთა) კლასი გონიერთა (ადამიანის) კლასი

ჟ ა-მ-ზა > ჟ ემზა	„თერთმეტი“	ჟ ე-მ-ზა-კვ(-კ)
ჟ ა-ჰა	„თორმეტი“	ჟ ა-ჰა-კვ(-კ)
ჟ ა-ხა	„ცამეტი“	ჟ ა-ხა-კვ(-კ)
ჟ -ი-ფჟ	„თოთხმეტი“	ჟ -მ-ფჟ-კვ(-კ)
ჟ ო-ხ	„თხუთმეტი“	ჟ ო-ხ -კვ(-კ)
ჟ ა-ჟ	„თექვსმეტი“	ჟ ა-ჟ-კვ(-კ)
ჟ -ი-ბჟ	„ჩვიდმეტი“	ჟ -ი-ბჟ-კვ(-კ)
ჟ -აა	„თვრამეტი“	ჟ -აა-კვ(-კ)
ზე-მ-ჟ	„ცხრამეტი“	ზე-მ-ჟ -კვ(-კ)

ოცის შემდგომ „ოცდაცხრამეტის“ ჩათვლით რიცხვითი სახელები იწარმოება შემდეგნაირად: „ოცის“ აღმნიშვნელ ჰაჟ ა ფუძეს ემატება რიცხვითი სახელები „ერთიდან“ „ცხრამეტამდე“. შუაში ჩაერთვის **მ** კავშირი, რომელიც იწვევს **ამ > ემ** ცვლილებას ნაწილობრივი ასიმილაციით და მიიღება:

არაგონიერთა, ნივთთა კლასი

ჰაჟ (ე)მ აკვ	„ოცდაერთი“
ჰაჟ (ე)მ ჰა	„ოცდაორი“
ჰაჟ (ე)მ ხფა	„ოცდასამი“
ჰაჟ (ე)მ ფშა	„ოცდაოთხი“

კაჟ (ე)ღ ხ ბა	„ოცდახუთი“
კაჟ (ე)ღ ჟ ბა	„ოცდექვსი“
კაჟ (ე)ღ ბჟბა	„ოცდაშვიდი“
კაჟ (ე)ღ ააბა	„ოცდარვა“
კაჟ (ე)ღ ჟ ბა	„ოცდაცხრა“
კაჟ (ე)ღ ჟ აბა	„ოცდაათი“
კაჟ (ე)ღ ჟ ეღა	„ოცდათერთმეტი“
კაჟ (ე)ღ ჟ აკა	„ოცდათორმეტი“
კაჟ (ე)ღ ჟ ახა	„ოცდაცამეტი“
კაჟ (ე)ღ ჟ იფშ	„ოცდათოთხმეტი“
კაჟ (ე)ღ ჟ ოხ	„ოცდათხუთმეტი“ და ა. შ.

გონიერთა, ადამიანის კლასი

კაჟ (ე)ღ აძ გ	„ოცდაერთი“
კაჟ (ე)ღ კაჟ (ე)ღ კვჯა	„ოცდაორი“
კაჟ (ე)ღ ხკ(-კ)	„ოცდასამი“
კაჟ (ე)ღ ფშკ(-კ)	„ოცდაოთხი“
კაჟ (ე)ღ ხ კ(-კ)	„ოცდახუთი“

ოცეულთა სახელების წარმოება შემდეგნაირია: „ორმოცს“ აღნიშნავს კვ-ნ-კაჟ ა რიცხვითი სახელი (არაგონიერთა, ნივთთა კლასი) ან კვ-ნ-კაჟ ა-კვ(კ) (გონიერთა, ადამიანთა კლასი), „სამოცს“ აღნიშნავს ხგ-ნ-კაჟ ა, „ოთხმოცს“ ფშგ-ნ-კაჟ ა... და ა. შ. ანუ სიტყვასიტყვით: „ორჯერ ოცი“, „ოთხჯერ ოცი“ და სხვ. -ნ თანხმოვანი აღნიშნავს ჯერობას.

ასეულებს აფხაზურში ასეთი წარმოება აქვს: შ კვ „ასი“ შ დაკვ „ასერთი“, კვშ „ორასი“, ხგშ „სამასი“, ჟ შ „ცხრაასი“ და მისთ.

ზგქგ „ათასი“, ზგქგკვ(კ) „ათასი ადამიანი“ (გონიერთა, ადამიანთა კლასი)

ათასეულებს შორის თვლა ისევე გრძელდება, როგორც ასეულებს შორის.

რიგობითი რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე ა- პრეფიქსის და დანიშნულების -ტ ი სუფიქსის დართვით მიიღება. ა-კაბა-ტ ი „მეორე“, ა-ხფა-ტ ი „მესამე“ და ა.შ.

რიგობით რიცხვით სახელებში გამოიყენება -ბა სუფიქსიანი რაოდენობითი რიცხვითი სახელი.

პირველისათვის გამოიყენება **აფხა** „წინ, წინა“ ზმნისართი, რომელსაც დანიშნულების **-ტი** სუფიქსი დაერთვის: აფხა-ტი ი „პირველი“, ან რ-აფხა-ტი ი „მათგან უპირველესი“, სადაც **რ-** III პირის მრავლობითობის ნიშანია. ზედმიწევნით: „მათგან უპირველესი“...

წილობითი რიცხვითი სახელი აღწერიტად გადმოიცემა: ჯგარა ღმანგ ხ თაკ „ერთი მეორედი“, ზედმიწევნით: „ორგან გაყოფილი ერთი ნაწილი“ და სხვ.

თუ წილადის მრიცხველი „ერთია“, მაშინ მნიშვნელის როლში მყოფ რაოდენობით რიცხვით სახელს ერთვის რ-აკ „მათგან ერთი, ერთი მათგანი“ ხვა-რ-აკ „ერთი მესამედი“, ფშბა-რ-აკ „ერთი მეოთხედი“... „ნახევარს“ აღნიშნავს სიტყვა **აბჟა**: აწ ა აბჟა „ვაშლის ნახევარი“.

კრებითი რიცხვითი სახელი იწარმოება რაოდენობით სახელზე ა- პრეფიქსის დართვით ა-ხ ბა „ხუთივე“, ა-ჟ აბა „ათივე“. ასევე ა- პრეფიქსისა და **-გე** „ც“ ნაწილაკის დართვით: ა-ხ ბა-გე „ხუთივე“, ა-ჟ ბა-გე „ათივე“...

მიანლობითი რიცხვითი სახელი მიიღება რაოდენობით რიცხვით სახელზე **აყარა** „ტოლი, ოდენი“ სიტყვისაგან მომდინარე **-ყა** სუფიქსის დართვით: ჯბა-ყა „ორიოდე რამე“, ჯგა-ყა „ორიოდე ვინმე“; ან ჩამოთვლით: ჯბა-ხვა „ორი-სამი რამე“, ჯგა-ხვკ „ორი-სამი ვინმე“.

ჯერობის რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე რთული **-ნტი** სუფიქსის დართვით იწარმოება, რომელშიც **-ნ** ჯერობის სუფიქსია, **-ტი** კი დანიშნულების: ჯგ-ნტი „ორჯერ“, ხგ-ნტი „სამჯერ“ და ა. შ.

„ერთი“ რიცხვითი სახელისაგან ჯერობის რიცხვითის მისაღებად **ზა** „ერთი რიცხვითი სახელის **ზ** ელემენტს ერთვის **-ნგ-კ** სუფიქსები და ვიღებთ ზ-ნგ-კ „ერთხელ“ შინაარსს.

ჯუფთობის სახელები იწარმოება ფუძის გაორკეცვით: აკ-აკა „თითო-თითო რამე“, ჯბა-ჯბა „ორ-ორი რამე“, ჯგა-ჯგა „ორ-ორი ვინმე“, აკაკალა „თითო-თითოდ“ (არაგონ, ნივთის შესახებ) აძ აძ ალა „თითო-თითოდ“ (გონიერის, ადამიანის შესახებ) **-ალა** სუფიქსი ინსტრუმენტალობის მარმოებელია.

ნაცვალსახელისა და რიცხვითი სახელის თავისებურებანი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში

1. პირ-კლასისა და კუთვნილების ნაცვალსახელები

აფხაზეთში წარმოდგენილ დიალექტთა მსგავსად, პირ-კლასისა და კუთვნილებით ნაცვალსახელებს აქვთ სრული და მოკლე ფორმები. უ არა „თქვენ“, ჰარა „ჩვენ“ პარალელურად აქ გამოიყენება მათი მოკლე ვარიანტები, მითითებითი ელფერის მქონე. უ ართ „თქვენ [ესენი]“ ჰართ „ჩვენ [ესენი]“.

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში ე. კილბას დადასტურებული აქვს რედუცირებული სახეობები აღნიშნული ნაცვალსახელებისა.

სარა		სარ	„მე“
ჟარა		ჟარ	„შენ“ (მკ.)
ბარა		ბარ	„შენ“ (ქ.)
მარა		მარ	„ის“ (მკ.)
ლარა		ლარ	„ის“ (ქ.)
ჰარა		ჰარ	„ჩვენ“
უ არა		უ არ	„თქვენ“
დარა		დარ	„ისინი“

მაგ.: ჟარან ჟანადტ, ანარა ჟანჰთანადტ „შენ (მკ.) მოხვედი, გვინახულე ჩვენ, შორიდან“

ჰარ ჰანჟა ანთახ~ დანადტ „ჩვენი ხალხი გვიან მოვიდა“.

2. ჩვენებითი ნაცვალსახელები

ართ „ესენი“, ანთ „ისინი“, აბრი „ეს“ ნაცვალსახელთა გვერდით ფერიელ აფხაზთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ხსენებულ ნაცვალსახელთა სრულხმოვნის ვარიანტებიც:

ანანთ || ანთ დგლანგ „ისინი დგანან რა“

არანთ || ართ აჰანარაც ა „ეს ახალგაზრდები“

ნაცვალსახელთა ასეთი სრულხმოვნობა ახასიათებს აბაზურ დიალექტებს. აფხაზურ დიალექტებში კი ასეთი ფორმები არ გვხვდება.

საგარემოებო ზმნისართი **ახ** „ასე“ ფერიელთა მეტყველებაში გვხვდება **არახ, არახა** ფორმით, ისევე, როგორც ეს აშხარულშია:

დმეგყოჟ არანსა აკუღჟბ „საქმე ასეა“.

არანს, არანს „ასე, ასე“.

ჩვენებითი ართ, უბართ გვხვდება სონორის გარეშეც. ათ < ართ, უბათ < უბართ „ისინი“; ისევე როგორც ეს აშხარულშია:

ნას ათ ფშჳკ ყალმეტ „მერე ისინი ოთხნი გახდნენ“.

უბათ აჟ ლარ რაფხა ფგლო „[ისინი] ხალხი წინ მდგომი“.

3. განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი

ფზზაგა, ფზაგა, ფზზაგა „ყოველი, ყველა, მთლიანად“ იხმარება დანარჩენი დიალექტების რგზზაგა (ზეგა, რგზზაგა, ზეგა, რგზზაგა „ყოველი, ყველა, მთლიანად“ ნაცვლად, ისევე როგორც ეს აშხარულშია, ტაპანთურში ეს ფორმა არ გვხვდება:

ფზაგა მთაბუბ ჰან დარჰ ემეტ „ყველამ უთხრა მადლობა“.

ფზზაგა მეფლგლკააჟემეტ „ის (ქ.) ყველაფერს არკვეს“.

ჰაბდჟუც ემ ჰანდჟუც ემ ფზზაგა რდარჟან „ჩვენს ბაბუებს და ბებიებს ყველაფერი გაეგებოდათ“...

4. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელია აკგ განუსაზღვრელობის ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვის ნიშანთან -ქ ა-სთან ერთად ხმარება და -კ განუსაზღვრელობის ნაწილაკის დართვა. ვიღებთ აკქ ა (აკქ აკ) ფორმას.

მაგ.: აკქ აკ რტრთემეტ „რალაც მათ მისცეს მათ“.

აკქ აკ ც ტრააგემეტ „რალაც ჩვენ გამოვფინეთ“.

ბათგმ დააფგმეტ აკქ ა, ახან ფზაკუგზ სგ ალაშ რმ.

„მან რალაც ჩამოიტანა ბათუმში, მაგრამ არ მახსოვს რა“... (კილბა 1983: 40-44).

რიცხვითი სახელი

რიცხვითი სახელის წარმოების პრინციპი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ისეთივეა, როგორც დანარჩენ აფხაზურ დიალექტებში. ამასთან, ე. კილბას დაუდასტურებია რიცხვით სახელთა ზოგი თავისებური ფორმაც:

1. ფერიულ მეტყველებაში ჩვეულებრივ რიცხვით სახელურ ფორმათა გვერდით გვხვდება • კავშირის ხმარების შემთხვევები რთული რიცხვითი სახელის შემადგენელ ყველა კომპონენტთან.

ანგისური მეტყველება კი, როგორც სხვა დანარჩენი აფხაზური დიალექტები, • კავშირს ინარჩუნებს რთული რიცხვითი სახელის მხოლოდ პირველ კომპონენტთან. შდრ.: ფერიული: ხანგჟუ გე **ჭბგი** (სიტყვასიტყვით: სამოცი(და) ექვსი(და), ანგისური: ხანგჟუ ედ **ჭბა**; ფერიული — შ გე დაჟ გე ჟ აბგე (სიტყვასიტყვით ასი(და) ოცი(და) ათი(და)“; ანგისური შ გე დაჟ გე ჟ აბა...

ამის გარდა ფერიულში გვხვდება რთული რიცხვითი სახელები დაჟ ა ჟ აბა ტიპისა, ყოველგვარი მაკავშირებელი ი-ს გარეშეც: დაჟ ა ჟ აბა მანთ როჭბ მსგძთაზ „მან მომცა მე მხოლოდ ოცდაათი მანეთი“.

ამრიგად, ფერიულში ერთდროულად გვხვდება რთულ რიცხვით სახელთა შედგენის სამი საშუალება:

- ა) • კავშირის ყველა კომპონენტთან შენარჩუნება: დაჟ ედჟბედ;
- ბ) • კავშირის მხოლოდ პირველ კომპონენტთან ხმარება: დაჟ ედ ჯბა
- გ) • კავშირის გარეშე წარმოება: დაჟ ა ჟ აბა.

2. ფერიელი აფხაზები „ათას“ რიცხვით სახელს აწარმოებენ -კვ სუფიქსით: ზექკვ (ზექკვ, ზაქკვ), „ასი“ რიცხვითი შ კვ-ს ანალოგიით. ეს ფაქტი უსლარს ახსნილი აქვს იმით, რომ ასეულები აფხაზს წარმოუდგენია ერთეულებად და ამიტომ ერთვისო -კვ. იგივე ვითარებაა ათასებთან მიმართებაშიც.

3. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ რიგობითი რიცხვითი სახელები იწარმოება რაოდენობით რიცხვით სახელთაგან აპრეფიქსის დართვით, რომელიც წარმოშობით ნივთთა კატეგორიის აფიქია. აფხაზურში ეს არქაული წარმოება ადამიანთა კლასის რიცხვითი სახელებისათვისაა დამახასიათებელი, ხოლო ნივთთა კლასის რიცხვითი სახელები იყენებენ კუთვნილების -ტ -ი სუფიქსსაც: აჯჯა „მეორე“ (ად.), აჯბატ ი „მეორე“ (ნ.)

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში კი ეს არქაული აპრეფიქსიანი ფორმა შენარჩუნებულია ორსავე შემთხვევაში: ადამიანის და ნივთის კლასის რიცხვით სახელებში:

მაგ.: ახვა მგუტბუნაც ალა დაწხგტ „მან დაუმიზნა მესამე, შუათითით“,

სტკკ გნ აფშკჟ მხოტბ უგდ „ეს ცხენი ჩემი მეოთხე ვაჟისაა“.

4. ანგისელ აფხაზთა მეტყველებაში (50-60 წლის ინფორმატორებთან) დაფიქსირებულია რიგობით რიცხვით სახელთა თავისებური წარმოება, როდესაც კუთვნილებითი -ტ-ი არ დაერთვის რაოდენობით რიცხვით სახელს უშუალოდ (როგორც ეს დანარჩენ დიალექტებშია), არამედ გაფორმებულია ცალკეული სიტყვის სახით პირ-კლასის III პირის მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვისა (როგორც ადამიანის, ისე ნივთის კლასში): აკგ-ატგ „პირველი“ (ად., ნ.) (შდრ.: აფხ. აკტ ი „პირველი“).

მაგ.: აზბა || აზბა რ-ტგ „მეორე“ (ად., ნ.) (შდრ.: აფხ.: აზბატ ი)

ახფა || ხფა რ-ტგ „მესამე“ (ად., ნ.) (შდრ.: აფხ.: ახფატ ი)

აჟ ბა || ჟ ბ რ-ტგ „მეცხრე“ (ად., ნ.) (შდრ.: აფხ.: აჟ ბატ ი).

ზ მ ნ ა

აფხაზური ზმნა მორფოლოგიურ კატეგორიათა სიუხვით გამოირჩევა, რისი ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ ამ ენას არ გააჩნია ბრუნების სისტემა, ამიტომ ის, რაც სხვა ენებში სახელის ბრუნვათა მეშვეობით აისახება, აფხაზურში ზმნის საშუალებით გადმოიცემა.

პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორია

პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორია აფხაზურში პირველად გამოყოფილია **გ. როზენმა**.

გ. როზენის აზრით, აფხაზურში სუბიექტის სიმრავლე პირის ნაცვალსახელურ პრეფიქსებში გამოიხატება, ისინი (პირის პრეფიქსები) დროთა მიხედვით არ იცვლება. პირის ნიშნები ემსგავსება ნაცვალსახელებს; ნაცვალსახელით აღნიშნული ობიექტი, რომელზედაც მოქმედება გადადის, ზმნაში ჩაერთვის, ობიექტის პრეფიქსები არ განსხვავდება სუბიექტის პრეფიქსებისაგან. სუბიექტსა და ობიექტს არჩევს აზრი და ადგილმდებარეობა: თავში დასმული ნიშანი ობიექტისაა, მომდევნო — სუბიექტისა (როზენი 1846: 77-80). გ. როზენს გარჩეული არა აქვს გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნის განსხვავება პირის აფიქსთა განლაგების მიხედვით.

აფხაზური ზმნის პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორიათა თაობაზე საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული **პ. უსლარს**: (უსლარი 1887).

1. პირის, კლასისა („“) და რიცხვის ნიშნები ნაცვალსახელური დამახასიათებლებით აისახება ზმნაში (უსლარი 1887: 16).

2. აფხაზურში კლასებად დაყოფა ხდება გონიერთა და არაგონიერთა მიხედვით (უსლარი 1887: 17).

3. პირის ნიშანთა ცვლა დროის ცვლილებას არ ექვემდებარება (უსლარი 1887: 22).

4. პ. უსლარს არა მარტო სწორად აქვს გამოყოფილი პირის, კლასისა და რიცხვის ნიშნები, არამედ ასევე სწორად აქვს შენიშნული გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებში მათი განლაგების თავისებურება (უსლარი 1887: 57-59).

5. **ღ**- ნიშანი იხმარება ადამიანის აღმნიშვნელად III პირის მხოლოდობით რიცხვში, განურჩევლად სქესისა. არაგონიერთა კლასი ი- ნიშნით აღინიშნება. III პირის მხოლოდობით რიცხვში ნივთის კლასის გარდამავალი ზმნის სუბიექტისათვის **ნა**- პრეფიქსი გამოიყენება.

6. პ. უსლარს არ გამოორჩენია არც სამიმართებო ნაცვალსახელთა შემცველი ფორმები. პირის ნიშანთა გამჟღერებისა და ფუძის განკვეთის შემთხვევები, მაგრამ ამ უკანასკნელის გამომწვევი მიზეზის დადგენა ვერ მოუხერხებია (უსლარი 1887: 45-53).

პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორიებს აფხაზური ენის ზმნაში შეეხო **ნ. მარი** (მარი 1938: 1-33).

იაფეტური ენების მსგავსად აფხაზურში გვაქვს მიმართებითი ფორმები, რომლებიც ორ მიმართებას გამოხატავენ ერთდროულად: 1. მიმართებას პირდაპირი ობიექტისადმი და 2. მიმართებას ირიბი ობიექტისადმი. ამ დროს პრეფიქსები ასეთი რიგით ლაგდებიან: ჯერ პირდაპირი ობიექტის ნიშანია, (მაგ. -ი), შემდეგ ირიბი ობიექტისა (მაგ. -უ) და მესამე ადგილზე სუბიექტისა (მაგ. -ს) (მარი 1938: 1-33).

გ. დეეტერსი აფხაზურში პირის ნიშნებს ყოფს პოსესიურ და სუბიექტურ ნიშნებად. პოსესიურია **ს, ე, ლ, (ნ) ა, ჰ(ა), შ°, რ || დ**, სუბიექტური — **(ზ) (ი პ.), ჟ, ბ, დ, (ა), (აა), (ჟ°), (ა)**. ამათგან სქესის ნიშნებია **ჟ, ბ, ლ**. გონიერის აღმნიშვნელია — **ე, ლ, დ**, არაგონიერისა — **(ნა), (ა)**, განუსაზღვრელია, პოსესიური **ზ** და სუბიექტური **ა** (დეეტერსი 1931: 293).

ქვემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ძირითადად **ქ. ლომთათიძის** დებულებებს ემყარება.

აფხაზური ენის ზმნას პიროვან-კლასოვანი უღვლილება ახასიათებს, რაც კლასოვანი უღვლილების განვითარების შედეგია (ჩიქობავა 1953: 51-63; 131; 181).

ისევე, როგორც ქართველურ ენებში, აფხაზურშიც ზმნა პოლიპერსონალურია; იგი ასახავს სუბიექტისა და ორივე ობიექტის პირს. თუ ქართველურ ენებში ზმნას შეუძლია მხოლოდ ორი პირის და მესამის რიცხვის (ძვ. ქართულში) მორფოლოგიური ნიშნის აღნიშვნა, აფხაზურ ზმნას ერთსა და იმავე დროს სამი და მეტი მორფოლოგიური პირის აფიქსის ასახვა ძალუძს.

პირის, კლასისა და რიცხვის ნიშნები აფხაზურ ზმნაში პრეფიქსებია. ერთადერთი გამონაკლისია ნივთთა კლასის მრავლობითობის -ქ°ა სუფიქსის გამოვლენა ზმნაში, გარკვეულ შემთხვევებში.

აფხაზური ზმნის ერთ-ერთი უმთავრესი კატეგორიაა ადამიანისა და ნივთთა კლასის კატეგორია.

გრამატიკულ კლასებს ზმნა განარჩევს მხოლობითი რიცხვის II და III პირში; მხოლობითი რიცხვის II პირში ზმნა ასხვავებს მამაკაცისა და ქალის ქვეკლასებს: მამაკაცთა ქვეკლასის ნიშანია **ჟ**, ხოლო ქალთა ქვეკლასის ნიშანი არის **ბ**; ჟ-ცოდტ „შენ (მკ.) მიდიხარ“, ბ-ცოდტ „შენ (ქ.) მიდიხარ“...

მხოლობითი რიცხვის III პირში ზმნა განარჩევს ადამიანთა კლასს (მკ.-ისა და ქ.-ისას ერთად), მკ.-ის ქვეკლასს, ქ.-ის ქვეკლასს, ნივთთა კლასს. ადამიანთა (გაუდიფერენცირებლად) კლასის ფორმანტია **ღ**, მკ.-ის ქვეკლასს აღნიშნავს პრეფიქსი **ჟ**, ქ.-ის ქვეკლასს კი **ლ**; ნივთის კლასის მაჩვენებლებია **ჟ**, **ა**, **ნა**- პრეფიქსები...

აღნიშნული აფიქსები კლასის ჩვენების გარდა, გამოხატავენ აგრეთვე, სუბიექტისა და ობიექტების პირსა და რიცხვს.

აფხაზურში გამოყოფენ პირისა და კლასის ნიშანთა ორ წყებას:

პირის ნიშანთა ის წყება, რომელიც III პირში განარჩევს მკ.-ისა და ქ.-ის კლასებსა (ცალ-ცალკე) და ნივთთა კლასს, პირობითად წოდებულია „**ლ**“-ს რიგად (ქ.-ის ქვეკლასის აფიქსის **ლ**-ს მიხედვით), ხოლო მეორე რიგი აფიქსებისა, რომელიც III პირში განარჩევს მკ.-ის (გაუდიფერენცირებლად) კლასს, ადამიანს (პიროვნებას) და ნივთს (საგანს) სახელდებულია „**ღ**“-ს რიგად. ადამიანის (გონიერის) კლასის აფიქს „**ღ**“-ს მიხედვით (ლომთათიძე 1942: 389-392; დირი 1907: 76, 77; ლომთათიძე 1967; ამიჭბა 1984; შაყრილი 1961; აფხაზური ენის გრამატიკა 1968).

პირის, კლასისა და რიცხვის ნიშანთა სქემა:

		„ ღ “		„ ლ “	
	მხ. რ.	მრ. რ.		მხ. რ.	მრ. რ.
I პ.	ს/ზ	ჰ(ა)-/აა	I პ.	ს	ჰ-/ჰა
II პ.	ჟ (მკ. კლ.) ბ (ქ. კლ.)	} ჟ⁰/ჟ⁰	II პ.	ჟ (მკ. კლ.) ბ (ქ. კლ.)	} ჟ⁰
III პ.	ღ (მ. კლ.) ლ (ქ. კლ.) ღ-/ა-/ნა- ნ. (არაგონ. კლ.)		} ღ-/ღ-	III პ.	

იმისდა მიხედვით, თუ რომელი პირის ნიშანი დგას ზმნის ძირის წინ და რომელი იცვლება პირისა და კლასის მიხედვით, სუბიექტისა თუ ობიექტისა, პირის ნიშანთა წყობა იქნება სუბიექტური ან ობიექტური.

წყობა სუბიექტურია, თუ ზმნის ძირის წინ რეალური და გრამატიკული სუბიექტის ნიშანი დგას და ეს ნიშანი პირისა და კლასის მიხედვით იცვლება. სუბიექტური წყობა გარდამავალ ზმნებში გვხვდება.

წყობა ობიექტურია, თუ ზმნის ფუძის წინ ობიექტის ნიშანი დგას და ეს ნიშანი პირისა და კლასის მიხედვით იცვლება. ობიექტური წყობა გარდაუვალ და ინვერსიულ ზმნებს ახასიათებს.

აფხაზური ზმნის ფორმებში გამოყოფენ ე. წ. მიმართებით ნაცვალსახელებს, მიმართებით პრეფიქსებს. ეს პრეფიქსები განარჩევს „დ“-სა და „ლ“-ს რიგს; იხმარება მიმღეობურ წარმოებაში პირ-კლასის აფიქსთა ნაცვლად: „დ“-ს რიგის აფიქსთა ნაცვლად იხმარება **ი**-სამიმართებო პრეფიქსი, „ლ“-ს რიგის აფიქსთა ნაცვლად **ზ**-სამიმართებო პრეფიქსი: ი-ლ-ბო „რასაც ხედავს“, ი-ყა-ზ-წო „ვინც აკეთებს“...

პირის ნიშანთაგან განსხვავებით, **ი**- და **ზ**-პრეფიქსები პირს, კლასსა და რიცხვს არ განარჩევს... სახელური მრავლობითობის ნიშანი ამ წარმოებებშიც დაერთვის ზმნას და რიცხვს გამოხატავს. ასეთივე წარმოება დადასტურებულია ადიღურ ენებშიც. ეს ფორმები სიტყვაწინადადებებს წარმოადგენენ მიმღეობის ფუნქციით (ლომთათიძე 1942).

აფხაზურში არ არის ქართველურ ენათა მსგავსი პირის ნიშანთა დიფერენციაცია სუბიექტურ და ობიექტურ ნიშნებად, მაგრამ ჩანასახის სახით ასეთი დაპირისპირება მაინც გვაქვს: (შდრ. ნა-პრეფიქსი, რომელიც მხოლოდ გარდამავალი ზმნის სუბიექტს აღნიშნავს).

პირისა და კლასის ნიშნები აფხაზურში სუბიექტის აღსანიშნავადაც გამოიყენება და ობიექტის აღსანიშნავადაც.

მათი სხვადასხვა როლი დამოკიდებულია ზმნის გარდამავლობაზე.

სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით „დ“-ს რიგის პირის ნიშნები გამოიყენებულია: ა) გარდაუვალ ზმნათა სუბიექტისა და ბ) გარდამავალ ზმნათა პირდაპირი ობიექტის გამოსახატავად. ხოლო „ლ“-ს რიგის პირის ნიშნები: ა) გარდამავალ ზმნათა სუბიექტისა, ბ) ირიბი ობიექტისა და გ) გარკვეული ნაწილაკის დართვით ინსტრუმენტალობის გამოსახატავად.

აფხაზურ ზმნას პირ-კლასის ნიშნები თავში მოუღის. მათი ადგილი მკაცრად განსაზღვრულია:

ზმნის მთლიან ფორმაში პირველ ადგილას ყოველთვის „დ“-ს რიგის აფიქსები გამოდის, მათ მოსდევს „ლ“-ს რიგის აფიქსები.

გარდაუვალ ზმნაში პირველ ადგილას არის სუბიექტის ნიშანი „დ“-ს რიგისა, II ადგილას ირიბი ობიექტის ნიშანი „ლ“-ს რიგისა: დ-ბგ-შთალოფტ „იგი (გონ.)“ შენ (ქ.) მოგსდევს“.

გარდამავალ ორპირიან ზმნაში პირველ ადგილას არის უახლოესი (პირდაპირი) ობიექტის ნიშანი „დ“-ს რიგისა, ხოლო II ადგილას სუბიექტის ნიშანი „ლ“-ს რიგისა.

გარდამავალ სამპირიან ზმნაში პირველ ადგილას დგას უახლოესი (პირდაპირი) ობიექტის ნიშანი „დ“-ს რიგისა, მას მოსდევს ირიბი ობიექტის და სუბიექტის ნიშნები „ლ“-ს რიგისა: დ-დ-ჟ-გ-ს-თოფტ „მე შენ (მკ.) გაძლევ მას (ნ)“.

ზოგ ზმნას პირის ნიშნების ინვერსიული წყობა ახასიათებს. ინვერსიულია გრძნობა-აღქმის, კუთვნილების გამომხატველი და ზოგი სხვა ზმნა.

ინვერსიულ ზმნაში გრამატიკული სუბიექტის პირის ნიშანი აღნიშნავს რეალურ ობიექტს, ხოლო გრამატიკული ირიბი ობიექტის ნიშნით რეალური სუბიექტია გამოხატული. ინვერსიული ზმნები გარდაუვალია, ისინი სტატიკურიც შეიძლება იყოს და დინამიკურიც. ინვერსიულ ზმნებში, გარდამავალ ზმნათა მსგავსად, რეალური სუბიექტი „ლ“-ს რიგის აფიქსებით გამოიხატება, მაგრამ „ლ“-ს რიგის აფიქსებით სინამდვილეში ირიბი ობიექტია გადმოცემული.

ყველა გარდამავალი ზმნა ზოგ ზმნურ კატეგორიაში (პოტენციისი, უნებურობა) ინვერსიული, ე. ი. გარდაუვალი ხდება.

აფხაზურში, როგორც აღვნიშნეთ, პირისა და კლასის ნიშნები პრეფიქსებია ორსავე რიცხვში. რთულფუძიან გარდამავალ ზმნაში სუბიექტის პირის ნიშანი განკვეთს ფუძეს და ძირის წინ აღმოჩნდება: ი-ყა-ს-წეფტ „მე ის გავაკეთე“, აყაწარა „კეთება“.

ეს მოვლენა იმდენად სისტემატური ხასიათისაა, რომ აფხაზური ზმნის გარდამავლობის ერთ-ერთ ნიშნადაა მიჩნეული.

ნივთის კლასის სუბიექტის პირის ნიშნად გარდამავალ განკვეთილ ზმნებში გვხვდება ნა-ფორმანტი: აჯმა ი-ყა-ნა-წეფტ — „თხამ გააკეთა“... (ლომთათიძე 1942: 1-27).

სათანადო ფონეტიკურ გარემოში პირისა და რიცხვის ნიშნებს ცვლილება მოსდით:

I სუბიექტური პირის ნიშანს მხოლოდითა და მრავლობითში და II სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშანს: **ს-**, **ჰ-**, **შ⁰**- გარდამავალ ზმნაში მყდერი თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეთა წინ მოსდის ასიმილაცია: **ს>ზ**, **ჰ>აა**, **შ⁰>ჟ**...

როგორც ქ. ლომთათიძემ გაარკვია, პირის ნიშანთა გამყდრება ხდება მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან. აფხაზურ დიალექტებში აღნიშნულ მოვლენას (იგულისხმება პირის ნიშანთა გამყდრება) ადგილი აქვს მკვეთრი თანხმოვნით დაწყებულ ზმნაშიც. აფხაზურში გამყდრებული პირის ნიშანი ზოგჯერ მაშინაც გვხვდება, როდესაც საამისო პირობა არ არსებობს: **ღზემბეჲტ || დსემბეჲტ** „იგი ვერ (არ) ვნახე“, ეს ფაქტები (უკანასკნელი დადებით ფორმათა ანალოგიითაა ახსნილი) ქ. ლომთათიძეს ამ მოვლენის (პირის ნიშანთა გამყდრების) უნიფიკაციის მომასწავლებლად მიაჩნია.

„ღ“-ს რიგის III პირის მრავლობითობის ნიშანი **რ-**, კაუზატივის კატეგორიის მაწარმოებელ **რ-** ფორმანტთან შეხვედრისას განიცდის დისიმილაციას: **რ>დ**... ქ. ლომთათიძის აზრით, ამ ფონეტიკურ მოვლენას აქვს გარკვეული მორფოლოგიური საფუძველი: — „ეს აფიქსები წარმოშობით ერთნი ჩანს, შემდგომ ფუნქციურად განსხვავებული... კაუზატივის აფიქსიც იგივე მრავლობითობის აფიქსი უნდა ყოფილიყო... შესაძლოა, დისიმილაციის ამ ფაქტით შემოგვენახა პირის ნიშნის მოსალოდნელი სახეობა (ლომთათიძე 1945: 91).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია აფხაზურში მრავლობითობის ასახვა ზმნაში **-ქა** ნივთთა კლასის მრავლობითობის მაწარმოებელი ფორმანტი: იყასწემჲტ „მე ის გავაკეთე“, იყასწაქემჲტ „მე ისინი გავაკეთე“. ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა **რ. ჯანაშიამ**: (ჯანაშია 1964).

-ქა სუფიქსი იხმარება აფხაზურში ყველანაირ ზმნასთან. მისი ხმარება ფაკულტატურია; იგი დაერთვის ზმნის ფუძეს დროის მაწარმოებელთა წინ და აღნიშნავს: 1) პირდაპირი ობიექტის სიმრავლეს, 2) გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლეს, 3) გარდამავალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლეს, 4) ირიბი ობიექტის სიმრავლეს, 5) მოქმედების მრავალგზისობას.

ამ შემთხვევებიდან აფხაზურისათვის ყველაზე ნიშანდობლივია პირდაპირი ობიექტისა და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლის აღნიშვნა **-ქა** სუფიქსით; ე. ი. „ღ“-ს რიგის აფიქსებით გამოხატულ პირთა მრავლობითობა. შდრ.: ძველი ქართულის ვითარება: **-ენ** სუფიქ-

სით პირდაპირი ობიექტისა და ზოგჯერ გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის მრავლობითობის ასახვა ზმნაში.

რ. ჯანაშიას აზრით, III პირში -ქა სუფიქსის დართვა იმითაა გამოწვეული, რომ „ღ“-ს რიგის III პირის მრავლობითობა გამოიხატება ერთი **ღ**- ფორმანტით, როცა მხოლოდობით რიცხვში იმავე რიგში **ღ**- და ორი: **ღ**- ფორმანტი გვაქვს — ერთი ადამიანისა და მეორე ნივთისათვის.

„ღ“-ს რიგის აფიქსებით გადმოცემულ პირთა სიმრავლის აღსანიშნავად -ქა სუფიქსის გამოყენება აფხაზურისათვის ნაკლებ დამახასიათებელი, მეორეული მოვლენაა (ჯანაშია 1964: 247-251).

აფხაზური ზმნისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ისეთი შემთხვევები (განპირობებული სხვადასხვა მიზეზებით), როდესაც ზმნაში სუბიექტისა ან რომელიმე ობიექტის პირი არ აისახება:

სუბიექტის პირი არ ჩანს გარდამავალ ზმნაში:

- ა) აბსოლუტივში,
- ბ) დადებით ბრძანებითში.

ა) აბსოლუტივში ზმნის სუბიექტის ნიშანი არ ჩანს, მომდევნო ზმნის საშუალებით ირკვევა, რომელი პირია მოქმედი: ი-ყა-ს-წედტ — „მე გავაკეთე“ — პირიანი ფორმაა, ი-ყაწანგ ს-აადტ — „კეთებით მოვედი“ — აბსოლუტივია.

აბსოლუტივში სუბიექტის პირის ნიშნის უქონლობა გარდამავალ ზმნაში ქ. ლომთათიძეს იმ უძველეს მოვლენად მიაჩნია, როდესაც გარდამავალ ზმნაში მხოლოდ პირდაპირი ობიექტის პირი აღინიშნებოდა (ლომთათიძე 1948: 4-13).

... ცალკე უნდა აღინიშნოს, რომ ლოკალური პრევერბები ირიბ ობიექტს შეიწყობენ კონკრეტული (განსაზღვრული) შინაარსით გამოყენებისას, ხოლო უობიექტოდ წარმოგვიდგებიან, როცა ისინი განზოგადებულად (განუსაზღვრელი შინაარსით) იხმარება: შდრ.: აშო ამაა ა-ჭჷგ-ღ-ჟედტ — „კარის სახელური მოჰგლიჯა“, ალემჰაქა ჭჷგ-იჟედტ — „ყურები ააგლიჯა“.

შეიძლება ზოგჯერ ირიბი ობიექტის პირის ნიშანი მორფემისეულ ხმოვანთა შერწყმის საფუძველზე იყოს გაუჩინარებული; ამის ნიადაგზე წარმოქმნილ რთულ, შერწყმულ მორფემაში იგი უთუოდ დაცულად უნდა ჩაითვალოს (ლომთათიძე 1982: 60, 61).

პირის ნიშნები აფხაზურში პირის ნაცვალსახელთაგან მომდინარეობს. ეს ფაქტი ჯერ კიდევ უსლარმა აღნიშნა (უსლარი 1862: 15). სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს თვალსაზრისი გაზიარებულია

პირის ნაცვალსახელებში კი თავკიდურა თანხმოდანთა სახით კლას-კატეგორიის ზოგი ფორმანტი შემოგვენახა (ჩიქობავა 1953).

აფხაზურში, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოდგენილია უღვლილების კლასოვან-პიროვანი ტიპი. აფხაზურ ენაში პოლიპერსონალური ზმნის წარმოქმნა ხდებოდა კლასოვანი უღვლილების თანდათანობითი მოშლისა და პიროვანი უღვლილების თანდათანობითი ჩამოყალიბების პროცესში (როგავა 1953: 443).

აფხაზურმა ენამ კლასოვანი უღვლილებიდან კლასოვან-პიროვან უღვლილებაზე გადასასვლელად გამოიყენა პრეფიქსული გზა. „ლ“-ს რიგის აფიქსები „დ“-ს რიგის აფიქსთა ფონეტიკურ სახესხვაობას წარმოადგენს; შემდეგ მოხდა მათი გამოყენება უკვე პირის ნიშნებად (გ. თოფურია 1968: 55).

აფხაზურ ზმნაში მონოპერსონალიზმის დროისაა „დ“-ს რიგის აფიქსები, რომლებიც ახლა ადამიანის კლასს აღნიშნავს (ანდლულაძე 1968: 149). ისტორიულად „დ“ აფიქსი ნივთის კლასის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო (როგავა 1954: 9-12; როგავა 1953: 443, 447).

აფხაზურში კლასებად დაყოფას საფუძვლად ედო დაყოფა პიროვნებისა და ნივთის კლასებად.

ნივთთა კლასის აფიქსით ჯერ ქალის, ხოლო შემდეგ საერთოდ ადამიანის კლასის აღნიშვნა იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის დამახასიათებელია. აფხაზურში ნივთთა კლასის დ- ნიშანი ადამიანთა კატეგორიის აღსანიშნავადაა გამოყენებული; დ- ნიშნის ნივთთა კლასის ნიშნიდან მომდინარეობას ადასტურებს მისი (დ- ფორმანტის) გამოვლენა III პირის მრავლობითობის ნიშნად კაუზატივის კატეგორიის წარმოებაში (ლომთათიძე 1945). ხოლო საერთო წესის მიხედვით, იბერიულ-კავკასიურ ენებში მრავლობითობის ნიშანი ადამიანთა კატეგორიის ნიშნიდან არ მიიღება, ე. ი. დ- ნივთისა იყო (ანდლულაძე 1968: 151).

ნივთთა კლასიდან დ- ნიშანი ადამიანთა კატეგორიაში გადმოვიდა ჯერ ქალის კლასის აღსანიშნავად და შემდეგ განზოგადდა ადამიანის კატეგორიის ნიშნად.

ბ- ნიშანი აფხაზურში უნდა ყოფილიყო ქალის კატეგორიის საერთო ნიშანი პირების გარჩევამდე. ადილ. ფ-ბ^ე > ბ-ბ^ე — „ქალი“, შდრ.: ხ^ე — „მამაკაცი“, აფხაზურში ქალის კლასი II პირში გამოიხატება ბ- ნიშნით, II პირის მამაკაცის გ- ნიშანი გენეტურად უკავშირდე-

ბა საერთო იბერიულ-კავკასიურ **ვ**-ნიშანს: ხუნძ. ვუგო — „ვარ“, ქართვ. ვარ. ვორექ — „ვარ“, ხვარი — „ვარ“ (როგავა 1954: 10).

ქ. ლომთათიძის აზრით, აბსოლუტივის კატეგორია წინ უსწრებს დროის კატეგორიას. დროის ჩამოყალიბებასთან ერთად, თავი იჩინა სუბიექტის პირმაც ზმნაში. ამ ნიადაგზე ერთმანეთს დაუპირისპირდა:

აბსოლუტივი — დგ-ბა-ნ — „იგი (აღ.) ნახვით“...

ნამყო განუსაზღვრელი — დგ-ზ-ბა-ნ — „მე ვნახე იგი“.

ბ) აფხაზური გარდამავალი ზმნის დადებითი ბრძანებითი ფორმაში არ აისახება სუბიექტის პირი:

ი-ყა-უ-წეძტ — „შენ (მკ.) გააკეთე ის (ნ.)“

ი-ყა-წა! — „გაკეთე ის (ნ.)“...

ქ. ლომთათიძეს მიაჩნია, რომ ბრძანებითისა და აბსოლუტივის წარმოების პრინციპს შორის გარკვეული კავშირი უნდა იყოს სუბიექტის გამოუხატველობის მხრივ; ... სუბიექტის პირის გაჩენა გარდამავალ ზმნაში მეორეული მოვლენაა. თავდაპირველად გარდაუვალ ზმნაში გამოიხატებოდა სუბიექტის პირი, გარდამავალში პირდაპირი ობიექტისა, ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ენებში. ე. ი. აფხაზური გარდამავალი ზმნაც ნეიტრალურია გვართა მიხედვით (ლომთათიძე 1942: 12).

შესაძლოა, აფხაზურ ზმნაში გაუჩინარდეს ნივთის კლასის III პირის უახლოესი ობიექტის ნიშანი, თუ ზმნის ფორმას წინ უძღვის ნაცვალსახელი, ან არსებითი სახელი:

აჩა (ღ) ჟგ-ს-თოდტ „მე შენ (მკ.) პურს გაძღევ“ შებრუნებულ წყობაში უახლოესი (პირდ.) ობიექტის ნიშანი აღდგება: ღ-ჟგ-ს-თოდტ აჩა — „გაძღევ პურს“.

ირიბი ობიექტის ნიშანი შეიძლება არ ახლდეს ზოგ პრევერბიან ზმნას. ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი შინაარსით არის პრევერბი გამოყენებული ზმნაში: კონკრეტულითა თუ განზოგადებულით.

ვ. კონჯარიას აზრით, პირველად აფხაზურში **ჟარა** ნაცვალსახელით აღინიშნებოდა როგორც ქალი, ისე კაცი (**ვ**-ადამიანს ნიშნავდა საერთოდ) თანდათან **ჟ** ფორმანტმა დაიწყო მკ. კლასის II პირის ნიშნის ფუნქციის შესრულება (კონჯარია 1963: 391, 392).

„ღ (> ი), რომელიც I გრამატიკულ კლასს, ნივთთა კლასს და აქედან მრავლობით რიცხვს გამოხატავს, ერთი და იგივე ოდენობა უნდა იყოს ისტორიულად და ნივთთა კლასის **რ || დ**-ს უნდა უკავშირდებოდეს... საფიქრებელია, ნივთთა კლასის **ნა > ა** უკავშირდებოდეს იმავე

*დ-ს. ა-ს ნივთთა კლასის ფუნქცია ნ-ს დაკარგვის შემდეგ უნდა ჰქონდეს მიღებული, თავდაპირველად იგი კლასის ნიშნის თანმხლები ხმოვანი უნდა ყოფილიყო (შდრ. ჟა, და, ლა...)“ (ანდლულაძე 1968: 151).

აფხაზურისათვის ნავარაუდევია ოთხკლასიანი ამოსავალი სისტემა (ანდლულაძე 1968):

I	ვ > უ
II	დ > ლ
III	ბ(ა) ბ
IV	დ რ ნ

პირისა და კლასის ნიშანთა წარმოშობის თაობაზე, როგორც ვხედავთ, ძირითადად, ერთი აზრისანი არიან მკვლევრები: პირისა და კლასის ნიშნები კლასის ნიშანთაგან და პირის ნაცვალსახელთაგან მომდინარეობს.

ტაპანთურში პირისა და კლასის ნიშნები იგივეა, რაც აფხაზურში, აქაც ორი რიგი გამოიყოფა პირისა და კლასის ნიშნებისა (იმავე პრინციპით): „დ“-ს რიგი, „ლ“-ს რიგი.

გარდამავალ მყდერი თანხმოვნით დაწყებულ ზმნასთან, აფხაზურის მსგავსად, ტაპანთურშიც I სუბიექტური პირის ნიშანი მხოლოდითში და I და II სუბიექტური პირის ნიშნები, მრავლობითში მყდერდება. ტაპანთურში გამყდერებას იწვევს მკვეთრი თანხმოვნით დაწყებული ერთი აკ აბარა — „ბანა“ ზმნაც (ლომთათიძე 1944).

ტაპანთურში დაცულია ის მყდერი — ზ — სპირანტი, რომლისგანაც მომდინარეობს აფხაზური ჰ > აა (I პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში): ითა-ჰ-ყებ — „მას (ნ) შიგ ჩავადებთ“ (ლომთათიძე 1944: § 40).

აფხაზურში III პირის სუბიექტის ნიშნად ნივთთა კლასში (თუ ზმნა გარდამავალი სამპირიანია, ან ორპირიანი რთულფუძიანი) გვევლინება -ნა- პრეფიქსი. დანარჩენ შემთხვევებში არის ა-. ტაპანთურშიც ასეა, მაგრამ აქ ზმნებს უფრო ახასიათებთ წინდებულიანი ფორმები. პირის ნიშანიც ასეთ შემთხვევაში ექცევა წინდებულის შემდეგ და რთული ფუძის მქონე ზმნათა მსგავსად, ნივთთა კლასის სუბიექტის პირის ნიშანი წარმოგვიდგება ნა-ს და არა ა-ს სახით: აჩჰ დანაბა — „ის (ად.) ცხენმა როცა დაინახა“.

ნა- ფორმანტი ა. გენკოს ა- ფორმანტისაგან მიღებულად მიაჩნია სინტაგმის არასწორი დაყოფის პირობებში (გენკო 1955: 191).

ტაპანთურში წარმოდგენილი პირის, კლასისა და რიცხვის გამოხატვის სისტემა ზმნურ ფორმაში მატერიალურადაც და აგებულების პრინციპითაც სავსებით ემთხვევა აფხაზურისას.

თითქმის ასეთივე ვითარებაა აშხარულშიც:

1. ზოგჯერ აშხარულში ა- კლასის ნიშნის მაგიერ ი- იხმარება, რაც შემთხვევითი ფაქტის შთაბეჭდილებას ახდენს: აშ იჭ გ ააფხტ — „იგი (ნ) კართან მოვიდა“. ეს შეიძლება ადილურის გავლენით აიხსნას.

2. „სხვა“-სიტყვა ყველა დიალექტში ხან აჩა-ს სახითაა, ხან დაჩა-ს სახით. აშხარულში დასტურდება რაჩაჟ, რაც „ღ“-ს გრამატიკული კლასის ნიშნად კვალიფიკაციას უეჭველს ხდის.

3. აშხარულში I პირის ნიშნის გაუმჯღერებელი სახეობაც დასტურდება მრავლობით რიცხვში: იჰაზ გპ — „დავლევთ“...

4. ზმნის უარყოფით ფორმაში, სადაც გამჯღერების პირობა მოხსნილია, ხშირად გვხვდება პირის ნიშნის გამჯღერებული სახეობა (ლომთათიძე 1954: § 35).

ტაპანთური და აშხარული დიალექტები უმნიშვნელო გადახრათა მიუხედავად, მიჰყვება აფხაზურ ენას პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორიათა წარმოების საკითხში.

წარმოქმნის კატეგორიები

პირთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად, აფხაზურ-ადილურ ენათათვის დამახასიათებელ პოლიპერსონალურ ზმნას საშუალება ეძლევა გამოხატოს ნაირგვარი მიმართება სუბიექტურ და ობიექტურ, ან ობიექტურ პირებს შორის. ზმნაში მორფოლოგიური ნიშნით გამოხატულ პირებს შორის არსებული ურთიერთმიმართება ქმნის ზმნის მორფოლოგიურ და სიტყვაწარმოებით კატეგორიათა მრავალფეროვნებას.

აფხაზურ-ადილური ენების რელატიურ ზმნებს (და ზოგჯერ აბსოლუტურ ზმნასაც) უღლების კატეგორიათა — პირის, კლასის, რიცხვის გარდა, მოეპოვება წარმოქმნის კატეგორიები: ქცევის, პოტენციალის, უნებურობის, კაუზატივისა და საურთიერთო-სათანაო.

ქცევის კატეგორია

აფხაზური ენის ზმნას ახასიათებს ქცევის კატეგორია.

აფხაზურში ქცევის კატეგორია რამდენადმე განსხვავდება ქართულურ ენათა ქცევის კატეგორიისაგან.

ქ. ლომთათიძე აფხაზურ-აბაზურში გამოყოფს ორ ქცევას: სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო) ქცევებს (ლომთათიძე 1947: 411-419; ლომთათიძე 1976; ლომთათიძე 1967).

„აფხაზური ენის გრამატიკაში“ გამოყოფილია აგრეთვე ქცევის მესამე სახეობაც, ნეიტრალური ქცევა. ცალკეა გამოყოფილი უკუქცევი-თობის კატეგორია (აფხაზური ენის გრამატიკა 1968: 136-143).

ქ. ლომთათიძის ნაშრომებში აფხაზურში ნეიტრალური ქცევა არ არის გამოყოფილი; უკუქცევი-თობის კატეგორიას ქ. ლომთათიძე სათავისო ქცევად მიიჩნევს (ლომთათიძე 1976).

ბ. უსლარი აღნიშნული ქცევის სახეობას უკუქცევი-თობის უწოდებს, უსლარი გამოყოფს აგრეთვე ზმნათა უკუქცევი-თობის ფორმებს, რომლებშიც **ჩა-** ელემენტი არ მონაწილეობს **აგ-შე-აგ-წუდეტ** „ის იცვამს“ და სხვ. (უსლარი 1887: 62, 63).

1. სათავისო (სასუბიექტო) ქცევა იწარმოება ზმნურ ფორმაში — რეფლექსურობის ელემენტის მონაწილეობით. ეს ელემენტი მოსდევს „**ლ**“-ს რიგის აფიქსებს და აღნიშნავს გარდაამავალი ზმნის სუბიექტის მხოლოდ თავისავე თავზე მოქმედებას. აფხ.: **ა-ჩაგ-ა-წუდეტ** — „მან თავი დაიმალა“.

ჩა- რეფლექსურობის ელემენტს ქ. ლომთათიძე ადასტურებს ტაბანთურშიც. თუ აფხაზურში რეფლექსურობის ელემენტს კუთვნილებითი აფიქსი მუდამ წინ ახლავს, და პირის ორ ნიშანს წარმოგვიდგენს: აფხ. **ს-ჩაგ-ს-შუდეტ** — „თავს ვიკლავ“, ტაბანთურში რეფლექსური ფორმების **ჩა-** ელემენტს კუთვნილების გამომხატველი პირის ნიშნები აღარ ერთვის და აფხაზური **ს-ჩაგ-ს-შუდეტ**-ის ნაცვლად ტაბანთურში ჩაგსშიტ ფორმას ვხვდებით.

ტაბანთურში ზმნა საკუთარი თავისავე მიმართულ მოქმედებას კაუზატივის ფორმითაც გამოხატავს: ფშატაკ° სსრგსგპ — „ცოტა ქარს მოვიქროლებ“... (ლომთათიძე 1976: § 44; 152).

— რეფლექსურობის ელემენტი აშხარულში თითქოს ფუძესაა შეზრდილი; ეს ნათელი ხდება საგარემოებო აფიქსთა წარმოებისას: **-შა-**, **-ან-**..., რომლებიც რიგით პირველი პირის აფიქსის შემდეგ დაისმის აფხაზურში: **ს-ჩა-ანგ-ს-შუა** — „მე თავს როცა ვიკლავ“... აშხარულში კი **ჩა-** ელემენტი საგარემოებო აფიქსების შემდეგ მოხვედრილა: **შაგ-ჩაგ-დსგრდგრა** — „მათ მე როგორც თავი გავაცნო“...

აღნიშნულ ფორმათა წარმოებისას აშხარულში დასტურდება სამი საფეხური:

1) **ჩა-** ელემენტს ახლავს კუთვნილებითი აფიქსი: უჩაგრტლა „გაიხადე“, 2) კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია: ჩაგლშეტ „თავი მოიკლა“, 3) კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია და ზმნას უჩინდება ობიექტის ნიშანი.

აშხარულში, აფხაზურისაგან განსხვავებით, ტაპანთურის მსგავსად, უკუქცევითი მოქმედება შეიძლება პირის ნიშნის გაორკეცვითაც მოხდეს: დაასგრდგრბ „მე ჩემს თავს გავაგებინებ“ (ლომთათიძე 1954: § 38).

2. სათავისო ქცევა გამოხატავს სუბიექტის მოქმედებას, მიმართულს თავისსავე სხეულის ნაწილზე, რომელიც კონკრეტულ ასახვას პოულობს ზმნის ფუძეში. მაგ., „ტანი, სხეული“ — აფხ.-აბაზ. **შ^გ**-, უბიხ. **ჯა-**; „ფეხი“ აფხ.-აბაზ. **შა-**, უბიხ. **ლ^ა** — და ა. შ. აფხაზ.: ი-სგ-შა-ს-წოდტ, უბიხ. ა-ს-ლ^ა-სგ-დან „მას მე ჩემ ფეხთ ვიცვამ“... (ლომთათიძე 1976: 98; ლომთათიძე 1967).

აფხაზური ზმნის სასხვისო ქცევას ახლავს მიმართულების აღნიშვნა და წარმოდგენილია ორი ქვესახეობით:

ა) ირიბი ობიექტისკენ მიმართული მოქმედება, რომელიც აღინიშნება აფხაზური **ზ**-, (ბზიფური **ზ'**-) აფიქსით ე. წ. ირიბი ობიექტისათვის სასარგებლო ქცევა:

ზ- აფიქსი გამოხატავს პირდაპირი ობიექტის განკუთვნილებას ირიბი ობიექტისადმი (გარდამავალ, სამპირიან ზმნებში), ან სუბიექტისა და მისი მოქმედების განკუთვნილებას ირიბი ობიექტისადმი (გარდაუვალ ზმნებში).

ზ- ელემენტის მონაწილეობით ზმნურ ფორმაში პირთა რაოდენობა იზრდება ერთით: სცოდტ — „მივდივარ“, სიზცოდტ — „მისთვის მივდივარ“, იყასწოდტ — „მე მას ვაკეთებ“, ილზგყასწოდტ — „მე მას მისთვის (ქ.) ვაკეთებ“...

ბ) ირიბი ობიექტიდან მიმართული მოქმედება, რომელიც აღინიშნება **ც**⁰- აფიქსით.

ც⁰- აფიქსი გამოხატავს ირიბი ობიექტისათვის ე. წ. საზიანო, მისგან აქეთ მომართულ მოქმედებას.

ც⁰- ელემენტის მონაწილეობით ზმნურ ფორმაში პირთა რაოდენობა იზრდება ერთით, როგორც ეს **ზ**-ს შემთხვევაში იყო: სტ⁰ოდტ — „ვჭდები“, სიც⁰ტ⁰ოდტ — „მისი სურვილის საწინააღმდეგოდ ვჭდები“, იზგოდტ — „მე ის მომაქვს“, ილც⁰გზგოდტ — „მე ის მისი (ქ.) სურვილის საწინააღმდეგოდ მომაქვს (ვართმევ)“.

ზ-, **ზ'**- ელემენტი ქ. ლომთათიძის აზრით, იგივეა, რაც სახელებში გამოყენებული (ა)**ზგ** „თვის“ თანდებული. თუ ეს ელემენტი სახელს დაერთო, ზმნაში აღარ იქნება წარმოდგენილი და მასაც ერთი, ირიბი ობიექტური პირი დააკლდება: ახ⁰გჰგ იზგ (ა)ყასწოდტ — „ბავშვისთვის“

ვაკეთებ“, ახ⁰გჳგ იზგყასწოდტ — „ბავშვს ვუკეთებ“... (დ)ყასწოდტ- ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, იზგყასწოდტ — სამპირიანია. სასხვისო ქცევაში ზმნას ემატება ერთი — ირიბ ობიექტიური პირი (ლომთათიძე 1947: 415).

ზმნაში **ზ**- ელემენტისა და (**ა**)**ზგ** — თანდებულის ერთიანობას პ. უსლარიც შენიშნავს: უსლარი აღნიშნულ ელემენტს კითხვით ფორმებშიც გამოყოფს და აკავშირებს მას (**ზ**- ელემენტს) პოტენციალისის კატეგორიის ფორმანტთანაც: ისგზგჳამ — „ვერ ვწერ“... პ. უსლარი დასძენს, რომ **ზ**- ელემენტს სიტყვის მნიშვნელობის შეცვლაც შეუძლია: სგფშჳედტ — „ვიხედები“, საზგფშჳედტ — „ველოდები“... (უსლარი 1887: 63, 64).

ც⁰- ელემენტი **დიუმეზილს** უბიხურად მიაჩნია (დიუმეზილი 1932: 199).

ქ. ლომთათიძის აზრით, აფხაზურ-უბიხური **ც**⁰-, როგორც მორფოლოგიურად, ისე ფონეტიკურად უკავშირდება ადილურ მკვეთრ ლაბიალურ სპირანტს ს⁰-ს, რომლისაგანაც მომდინარეობს ყაბარდოული **ქ** ქ. ლომთათიძე **ც**⁰-ს აფხაზურისაგე **ცგრ** — „გარეთ“ წინდებულიდან მომდინარედაც თვლის. აც⁰გრწრა — „გარეთ გამოსვლა“, აც⁰გრგარა — „გარეთ გამოტანა“ (ლომთათიძე 1947: 418).

ჩვენი აზრით, **ც**⁰- სასხვისო ქცევის მაწარმოებელი აფიქსი აფხაზურში უნდა მომდინარეობდეს **აც⁰ა** „კანი“ ლექსემიდან: ი-ლ-ც⁰გ-ზგოდტ „მე რაღაც მისგან (ქ.) მომაქვს“, სიტყვასიტყვითი წარმოსახვითი მნიშვნელობით: „მე მისგან კანის მოცლით რაღაც მომაქვს“ (მაჭავარიანი 1998: 28).

სასხვისო ქცევის **ზ**- და **ც**⁰- პრეფიქსები მასდარშიც ჩანს. ზოგჯერ ისინი ზმნის ფუძესაა შეზრდილი: აზჳარა — „ზრდა, თვის მატება“, აზწარა — „კლება, თვის მცირება“...

ზ- და **ც**⁰- პრეფიქსები ყოველთვის ირიბი ობიექტის აფიქსის შემდეგ დგას.

აფხაზურის **ზ**- და **ც**⁰- პრეფიქსებით ნაწარმოები სასხვისო ქცევა, ქართულის „გუკლავ“ სასხვისო ქცევის ფორმას, რომელიც იმასაც ნიშნავს, რომ „მისთვის ვკლავ“ და იმასაც, რომ „მისას ვკლავ“, ორი განსხვავებული აფიქსით წარმოგვიდგენს (ლომთათიძე 1947: 418).

ორპირიანი ზმნები

სასხვისო (სასარგებლო) ქცევა

1. აკვებ ისჯაფსახომგზტ — რაიმედაც ჩემთვის არ ეღირებოდა (გულია 1973: 197).
2. დსგზწაყაზარ ჭმუბას დაპ — თუ მან მიკითხოს, ასე უთხარი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 23).
3. დარა იმთა სემშ — გურღარა გურჯდარახა დაასზგყალედტ — მისი ნაჩუქარი, ჩემი დღის სიხარული, დარდად მექცა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 25).
4. ანცა ილა თენჩნგ აუს სზგმანშალახტ — ღვთით წყნარად საქმე ჩემთვის ისევ მოხერხებული გახდა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 47).
5. ტაასზებერკვ, წაბერგ ტასპომეტ უდ მცრალა — მომისმინე, მართალს გეტყვი, უტყუილოდ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 34).
6. ტსზფშეგ ხემქსა — მელოდე სამ წელიწადს („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 33).
7. ... დვაგვლანგ უბრახ დიზცემეტ — ადგომით იქ მიუვიდა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 24).

სასხვისო (სასარგებლო) ქცევის **ზ**- პრეფიქსი ირიბი ობიექტის ნიშნის შემდეგ დვას ყოველთვის. ორპირიანი ზმნა სასხვისო ქცევის ფორმით გარდაუვალია.

სასხვისო (საზიანო) ქცევა

1. დაცგემშაროტუბ ხაწა ცვარაკ — კაცს არ უნდა ეშინოდეს სიავისა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 33).
2. აპერკავ აპისარ იირბანდა იცგძტ — სანამ მწერალს ბრძანებას აჩვენებდა, დაეკარგა (გულია 1973: 174).
3. აპარა დაცგფხაშონ — თქმისა რცხვენოდა (გულია 1973: 175).
4. აშაა ზეგ ვეიფშის ირემოტ დარგაგ დზაცგმცტ — რაც ყველა ადამიანს ბედად აქვს, ისიც იმას ვერ გაექცა (აბუ.ტ.).
5. სნგჟნგ უცარა საცგნხარგმ — დამტოვებ რა, შენი წასვლა არ დამარჩენს („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 34).

6. კუტალქო აკ სცოგფჩაგ დტ — კვერცხები გამიტყდა (გულია 1973: 174).
7. უბრი არფეს შოარა იშოგ ცოცაზ — ის ყმაწვილი, თქვენ რომელიც გაგექცათ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 28).
8. უჩიგ უსგე ისცოგფს დტ — შენი ცხენი მაინც მომიკვდა (აბუ. ტ.).
9. ახგჰგ დანიბა აგოგლრა დცოგუადაჯხე დტ — ბავშვი როცა დაინახა (რალაცის) გაბედვა გაუძნელდა (აბუ. ტ.).

სათავისო (სასუბიექტო) ქცევა

სათავისო ქცევის ფორმა სამპირიან ზმნაში შედარებით იშვიათად გვხვდება აფხაზურში.

1. უს ხანთაძაკ სა სჩააზგესკე დტ — ძალზე მძიმე საქმეს მივუძვენი თავი (მოვეკიდე) („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 35).
2. ბაშა ალაღრძ სა სჩაასგერგე დტ — ტყუილად ცრემლებს თავი მოვაკვლევი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 41).
3. იჯნგ აშამხგ აჩაანარგე დტ — სირბილით წააყვანინა მუხლს თავი გაიქცა (გულია 1973: 176).
4. სარგე სჩააჰაასწაპ იჰან — მეც თავს შევაჭმევო თქვა და... (აბუ. ტ.).
5. აძღ დგრნგ ახგჰქა სემანგ აძღ სჩაალასგეჰგჰა — წყლის გადასვლით, ბავშვებთან ერთად თავს გადავიგდებო (აბუ. ტ.).
6. სნემნ წლა დუკ გღან სჩაავასკე დტ — მივედი, დიდი ხე იღვა, რა მას მივეკარი (აბუ. ტ.).

სამპირიანი ზმნები

სასხვისო (სასარგებლო) ქცევა

1. საშო ხა სზააჟოგ — ჩემი ყველი მე მომიტანეთ (გულია 1973: 188).
2. არი აშო ხა ხაზგ დსზგშოწაზ — ეს ყველი ცალკე ჩემთვის შეინახეთ (გულია 1973: 188).
3. აპატრეთ თჯნგ იზგესთიიტ — პორტრეტი გადავიღე და გავუგზავნე (გულია 1973: 176).
4. აადხ იტაჯ ივიზიტტო კარტოჩკა სზაათიაადტ-ჰა ტუზაა იც-ჰადტ — მოსულმა კაცმა სავიზიტო ბარათი გამომიგზავნოსო, შემოგიტვალა მან (გულია 1973: 176).
5. აშოა ლზგსჰო დტ უს იზგესჰაჯ — მე მას (ქ.) ვუმღერ, ვისაც ვუმღერდი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 6).

6. ჰენტქარ ქტართას ილზდგრგლაზ — მეფის საჯდომ ადგილას რაც დაუდგეს („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 11).
 7. ზგგგ ირზგლშეეტ წვა ზმამ ჰამთა — ყველასათვის გაანაწილა მან (ქ.) უთვალავი საჩუქარი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 12).
 8. აბას სზგრჟეტ სლანგნწაქა — ასე მიშვრებიან ჩემი ბედ-იღბლები („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 38).
 9. ამხე აგელაცია ძზგრცაღეეტ — მას ყანა მეზობლებმა მოუხნეს (აბჟ. ტ.).
 10. აბრი აშგროთრა ზეტჟ დშზგემდგრჟაზარ ისზედღეშკაა ძპეეტ — ეს ბალი ვისაც ეკუთვნის თუ თქვენ არ იცით, გამიგეთო, უთხრა (აბჟ. ტ.).
- სამპირიან ზმნებშიც ქცევის ზ- ფორმანტი ირიბ ობიექტური პირის ნიშნის შემდეგ დგას.

სასხვისო (საზიანო) ქცევა

1. ჟავგ იზგარტგ იყოჟ ზეგ სარა ირცგზგაპ-ჰა — კაცისაგან წასადები რაც არის, ყველაფერს მე წავართმევო (გულია 1973: 183).
2. ალაშაარა ამზ აცგლგან — ქალმა სინათლე მთვარეს წაართვა რა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 27).
3. ალაღრძ ალაშაარა სეცნარძტ — ცრემლმა სინათლე დამაკარგვინა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 40).
4. იმლაშუაზ სჩგ ნასემეწასგნ ისცაჟეეტ — შშიერი ცხენი ხელში მეცა რა, შემიჭამა (გულია 1973: 174).
5. რაბჯარქა რგბჰა ირცგრგონ — მათ აბჯრებს ართმევდნენ (გულია 1973: 176).
6. უბრი სცოგან აცენხურას — ეს წამართვა მის მაგივრად... (აბჟ. ტ.).
7. დაცჰპარფხაშაპ უბრი ჰარა — შევარცხვენთ მას ჩვენ (გულია 1973: 24).
8. დანი იაბი დგრცგრღე ჩჟეეტ — მის დედას და მამას იგი მას პარავს (აბჟ. ტ.).

ზმნურ ფორმაში საზიანო ქცევის ც- ფორმანტი, ზ- სასარგებლო ქცევის ფორმანტის მსგავსად, ყოველთვის ირიბი ობიექტის აფიქსს მოსდევს.

პოტენციალისის კატეგორია

აფხაზურ-ადილურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის გამოიყოფა შესაძლებლობის (პოტენციალისის) კატეგორია (ლომთათიძე 1955: 163).

პოტენციალისი ეწოდება გრამატიკულ კატეგორიას, რომელიც ამა თუ იმ მოქმედების შესაძლებლობას გამოხატავს.

პოტენციალისის კატეგორია დაკავშირებულია რეალურ სუბიექტთან.

პოტენციალისის კატეგორია მორფოლოგიურად აისახება ზმნაში.

აფხაზურ ზმნას პოტენციალისის კატეგორია ეწარმოება **ზ-** (ბზიფ. **ზ'-**) პრეფიქსით.

აფხაზურ-აბაზურში პოტენციალისის ნიშნის ადგილი მკაცრად ლოკალიზებულია, კერძოდ, ის ყოველთვის დგას რეალური სუბიექტის პირის ნიშნის შემდეგ: ი-სგ-ზ-გომ — „მე მას (ნ.) ვერ წავიღებ“... დ-ზ-ცომ — „ის ვერ მიდის“...

პოტენციალისის ნიშანი რთულ ზმნებში იწვევს სუბიექტის ნიშნის რთული ფუძიდან გადმოსმას: ი-ყა-ს-წოფტ — „მე მას (ნ.) ვაკეთებ“... ი-ს-ზგ-ყაწომ „მე მას (ნ.) ვერ ვაკეთებ“.

სამპირიან გარდამავალ ზმნაში პოტენციალისის წარმოებისას ირღვევა კუთვნილებით აფიქსთა ჩვეულებრივი თანმიმდევრობა (ლომთათიძე 1955: 249-255).

როგორც ცნობილია, სამპირიან გარდამავალ ზმნებში I ადგილას დგას პირდაპირი (უახლოესი) ობიექტის ნიშანი, II ადგილი ირიბი ობიექტური პირის ნიშანს უკავია, ხოლო III ადგილას გვხვდება სუბიექტური პირის აფიქსი: დ-ჟ-ს-თო-მ „მე შენ (მკ.) მას (ნ.) არ მოგცემ“. დ-ჟა-ს-პო-მ — „მე შენ (მკ.) მას (ნ.) არ გეტყვი“.

პოტენციალისის ფორმაში იმავე სამპირიან ზმნაში რეალური სუბიექტის ნიშანს უკავია II ადგილი: დ-სგ-ზ-ჟ-თო-მ — „მე შენ (მკ.) მას (ნ.) ვერ მოგცემ“, დ-სგ-ზ-ჟა-პო-მ — „მე შენ (მკ.) მას (ნ.) ვერ გეტყვი“...

პოტენციალისის აფიქსი ყოველთვის სუბიექტს უკავშირდება, ამიტომ გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებში ეს კატეგორია ერთნაირად იწარმოება.

პოტენციალისის აფიქსის დართვა იწვევს გარდამავალი ზმნის პირის ნიშანთა ინვერსიას (რომელიც მორფოლოგიურ გამოხატულებას პოულობს რთულფუძიან და სამპირიან ზმნებში): გრამატიკული სუბიექტი იქცევა ირიბ ობიექტად და გადმოინაცვლებს მეორე, ირიბი ობიექტური პირის ადგილას:

- ი-ყა-ს-წოდტ — „მე მას (ნ.) ვაკეთებ“
- ი-ყა-ს-წო-მ — „მე მას (ნ.) არ ვაკეთებ“
- ი-ს-ზგ-ყაწო-მ — „მე მას (ნ.) ვერ ვაკეთებ“...

სუბიექტის ნიშანი გადმოსმულია რთული ფუძიდან.

- ი-ჟ-ს-თოდტ — „მე მას (ნ.) შენ (მკ.) გაძღვე“...
- ი-ჟ-ს-თომ — „მე მას (ნ.) შენ (მკ.) არ მოგცემ“...
- ი-სგ-ზ-ჟ-თომ — „მე მას (ნ.) შენ (მკ.) ვერ მოგცემ“...

სუბიექტის ნიშანი გადმოსმულია ირიბი ობიექტის პირის აფიქსის დადგენას, ხდება ინვერსია, გარდამავალი ზმნა იქცევა გარდაუვლად.

აფხაზურში პოტენციალისის კატეგორია ზმნის უარყოფით ფორმებს უფრო ახასიათებს, დადებით წარმოებაში კი იშვიათად გვხვდება (ლომთათიძე 1955: 154).

აფხაზურში პოტენციალისის კატეგორია ეწარმოება ზმნას ყველა დროსა და კილოში (ბრძანებითის გარდა), კაუზატიურ წარმოებასა და სათანაო კატეგორიაში.

უარყოფით წარმოებათა გარდა, პოტენციალისი გვხვდება ზმნის დადებით — ფინიტურ ფორმებშიც: **-ოდტ** და **-ჟბ** სუფიქსიანებში, (**-ჰა** ნაწილაკთან ერთად), ოლონდ, უნდა აღინიშნოს, რომ მომდევნო ზმნა ყოველთვის უარყოფით ფორმაშია: **დ-ს-ზგ-ჟოდტ-ჰა** სგ-ყა-მ-გზტ „მე არ მეგონა, თუ შეგვამდი“... **დ-ს-ზგ-ჟა-ჰ-ჰა** სგ-ყა-მ-გზტ „მე არ მეგონა, შეგვამ-მეთქი“... ასეთი წარმოება პირობით შინაარსს შეიცავს.

დადებით წარმოებაში პოტენციალისი გვხვდება:

1. კითხვით ფორმებში: **დზხგსჟოჟ?** „შეუძლია ისროლოს?“, პირობით კილოში: **უზახაზარ „შენ (მკ.) თუ შეგიძლია უშველო“.**

2. ნატვრით კილოში: **სგზცანდაზ-ჰა რბ „ნეტავ შეგიძლო წასვლა“.**

აფხაზურში პოტენციალისი აღწერითადაც გადმოიცემა: **აღშაარა „შეძლება“ ზმნის სამუალეებით.** აილკაარა სგლგმშჟედტ „ვერ შევიძელ გამეგო“... **შდრ.: პოტენციალისის ფორმა: დ-ს-ზ-ე-დ-ლგ-მ-კაადტ...** „ის მე (ჩემთვის) ვერ გავიგე“ (ლომთათიძე 1955).

აფხაზურში ადგრა — „ცოდნა, გაგება“ ზმნის უარყოფითი ფორმები პოტენციალისის აფიქსის გარეშე არ იწარმოება. იგი მუდამ ქართული „ვერ“ ნაწილაკის შინაარსს ატარებს, ამხარულში კი იგზგზდგრამ „არ ვიცი“ ფორმის გვერდით ჩვეულებრივია **დგზდგრამ — „არ ვიცი“.**

პ. უსლარი პოტენციალისის აფიქსს უკავშირებდა ქცევის **ზ-** (ბზიფ. **ზ'-**) ნიშანსა და „თვის“ თანდებულს. პ. უსლარი აღნიშნავდა ამ პრეფიქსის მონაწილეობას უპირატესად ზმნის უარყოფით ფორმებში:

დზუტამ — „არ ვწერ“, ისგზუტამ — „არ შემძლია წერა“... პ. უსლარს ისიც ჰქონდა შენიშნული, რომ **ზ-** აფიქსის გავლენით, სუბიექტური პირის ნიშანი, რთულფუძიან ზმნებში ზმნის ფუძის გარეთ გამოდის (უსლარი 1887: 64).

ჟ. დიუმეზილი აღნიშნავდა პოტენციალისის არსებობას ზმნის დადებით წარმოებებში, როგორცაა „ისგზიქ უფეტ“ (დიუმეზილი 1932: 210).

ალ. ლეკიაშვილის მიერ გამოთქმულია მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ პოტენციალისის კატეგორიის წარმოებისას გარდამავალსა და გარდაუვალ ზმნებში განსხვავებული ვითარება დასტურდება. გარდაუვალ ზმნებში, ისევე როგორც ამას ფიქრობდა პ. უსლარი, **ზ-** (**ზ'**) ფორმანტი აღნიშნავს დანიშნულებას — „თვის“... სგზცომ — „რალაცისთვის (რალაცის გამო) (არ, ვერ) მივდივარ“, ხოლო რაც შეეხება გარდამავალ ზმნებს, აქ პოტენციალისის ფორმები უნდა წარმოადგენდეს *იღგრტამ, *დააგომ და სხვა გარდაუვალ, ვნებითი გვარის ფორმათა ქცევიან (კუთვნილების **ზ-** „თვის“ ელემენტთან) სახეობებს. *დააგომ „არ მოიტანება“, მაგრამ პოტენციალისი: ისზააგომ „არ მომეტანება“... სუბიექტის პირის გადანაცვლება კი (შდრ.: ისგზუტომ „ვერ მოგცემ“) იმითაა გამოწვეული, რომ **ზ-** (**ზ'-**) აქ ქცევის აფიქსია, რომელსაც ზმნის მოქმედება განეკუთვნება. გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტი კი პოტენციალისის ფორმაში სუბიექტად იქცევა (ლეკიაშვილი 1948: 32-36).

ქ. ლომთათიძეს მიაჩნია, რომ ალ. ლეკიაშვილის მოსაზრება აფხაზურის რეალურ ვითარებას არ ასახავს, კერძოდ, პოტენციალისის შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სუბიექტის ნიშნის ადგილმდებარეობას: სამპირიან გარდამავალ ზმნებში სუბიექტის ნიშანი დაისმის მესამე ადგილზე, რთულფუძიან გარდამავალ ზმნებში სუბიექტის ნიშანი ჩაისმის ზმნის რთულ ფუძეში. ეს წესი ირღვევა სწორედ პოტენციალისის კატეგორიაში, რითაც გარდამავალი ზმნა იქცევა გარდაუვლად. ამის გამო, არ არის აუცილებლობა დავუშვათ აფხაზურ ენაში არსებობა არარეალური ვნებითი ფორმებისა *იღგრტამ, *დააგომ...

პოტენციალისის **ზ-** აფიქსი აფხაზურ-ადილურ ენებში მკვეთრად განსხვავდება ქცევის **ზ-** აფიქსისაგან ფუნქციითაც, გამოყენების წესითაც: ქცევის აფიქსი ერთპირიან ზმნებში არ გვხვდება (თუ ზმნას ქცევის ნიშანი შეზრდილი აქვს, ერთპირიან ფორმაშიც იქნება ქცევის კა-

ტეგორის ნიშანი); იგი გვაქვს ოდენ ირიბ ობიექტურ პირთან (გარდა კითხვითი ფორმებისა). ქცევის აფექსი დასტურდება როგორც დადებით, ისე უარყოფით ფორმებში, პოტენციალისის აფექსი უმეტესად დასტურდება ზმნის უარყოფითსა და ინფინიტურ ფორმებში და რაც დამახასიათებელია, დაკავშირებულია რეალურ სუბიექტთან — სულერთია, ერთპირიანი იქნება ზმნა, თუ მრავალპირიანი (ლომთათიძე 1955: 253).

პოტენციალისის **ზ**- პრეფიქსი ერთნაირად უკავშირდება რეალურ სუბიექტს, როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებში და ორსავე შემთხვევაში იწვევს ზმნის ინვერსიულ წყობას, რომელიც თავის მორფოლოგიურ გამოხატულებას პოულობს გარდამავალ ზმნაში, ისიც გარკვეულ შემთხვევაში (რთული ფუძის მქონე ზმნაში, სამპირიან ზმნაში): გრამატიკული სუბიექტი იქცევა ირიბ ობიექტად (დაისმის მეორე ადგილას, ირიბი ობიექტის ადგილზე).

„პოტენციალისის კატეგორია მომდინარეობს ქცევის კატეგორიისაგან და ამდენადვე დამახასიათებელია პოლიპერსონალური, კერძოდ გარდამავალი ზმნისათვის. უნდა ვიფიქროთ, გარდამავალი, პოლიპერსონალური ზმნიდან შემდგომში იგი გავრცელდა გარდაუვალ ზმნებში“ (ლომთათიძე 1955: 249-255).

პოტენციალისის კატეგორია თავდაპირველად დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ გარდამავალ ზმნათათვის. აქ ჩაისახა ინვერსიაც. აფხაზურ-აბაზურ გარდაუვალ ზმნებში იგი გავრცელდა შემდგომში. ადიღური და უბიხური ენების სუფიქსური პოტენციალისი მეორეული უნდა იყოს (ლომთათიძე 1976: 109).

ორპირიანი ზმნები

1. აჰ დც^ამა სგ ზ დ გ რ ამ — მთავარმა დაიძინა თუ არა, არ ვიცი (გულია 1973: 175).
2. საჟ^ა ილგმჰჰჰა ის ზ გ ნ ა მ გ ძ ე ძ ე ტ — ჩემი სიტყვა მის ყურამდე ვერ მივაწვდინე („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 21).
3. სარგგ შ^აგ ს ზ გ მ დ რ ძ ე ტ — მეც ვერ გიცანით (გულია 1973: 190).
4. აბრი აშ^აგ^ართრა ზგტ^აჟ დ შ^აგ ზ გ მ დ გ რ ჟ ა ზ ა რ ის ზ ა დ ლ შ^აკაა ძ^აეძე — ეს ბალი ვისაც ეკუთვნის, თუ თქვენ არ იცით, (ჩემთვის) გაიგეთო, უთხრა (აბჟ. ტ.).

5. ამც ჰა იჰაზჰომ — ტყუილს ჩვენ ვერ გეტყვიტ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 18).
6. უფ იზგმგოდტ აცაჟარა — ვერ გაბედა მასთან საუბარი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 21).

სამპირიანი ზმნები

1. ანამთაზ ისზალამგალტ — თავის დროზე მე ის ვერ შევიტანე (გულია 1973: 174).
2. უაჟე ისგზჟთომ — ახლა ვერ მოგცემ (გულია 1973: 177).
3. სნაპე ძაძამგზტ აყენტე ძუახა ისზგჟმ ჰედტ — ჩემი ხელი დაუბანელი მქონდა, ამიტომ წუხელ ვერ გითხარი (აბჟ. ტ.).
4. ამჟა დნეჟფჟგზ, ახაჰე ახზარა გჟგფსამ, ისგზსგდკგლომ, იჰან იიმთედტ — გზას დახედა, ჰვა საკმარისად არ არის მოყრილი და ვერ მივიღებო, თჟვა მან რა, არ მისცა მას (რალაც) (აბჟ. ტ.).

მე-4 მაგალითი საინტერესოა; სუბიექტის პირის ს- პრეფიქსი ორჯერ მეორდება სათავისო ქცევის მსგავსად: ი-სგ-ზ-სგ-დ-კგლო-მ — მე (ჩემთვის) ვერ მე მივიღებ... აქ ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორც ჩველემენტით ნაწარმოებ სათავისო ქცევის ფორმაში.

უნებურობის კატეგორია

აფხაზურ-ადილურ ენებში ზმნის მორფოლოგიურ კატეგორიათა შორის გამოიყოფა უნებურობის კატეგორია, რომელიც გამოხატავს რეალური სუბიექტის მიერ, მისი ნება-სურვილის გარეშე, ჩადენილ მოქმედებას.

აფხაზურში ეს კატეგორია იწარმოება **ამხა-** /**ამაჯა-** პრეფიქსით. ეს პრეფიქსი შედგება ორი **(ა)მა** და **ჯა** ნაწილისაგან. **მა-** ელემენტი „ხელის“ აღმნიშვნელ ძირად მიაჩნია **ქ. ლომთათიძეს** (ლომთათიძე 1954; ლომთათიძე 1976).

იგივე **მა-** ელემენტს გამოყოფს **ქ. ლომთათიძე** ე. წ. მიჩნევის (მოჩვენების) კატეგორიაშიც (ლომთათიძე 1970: 157). აბაზური ამ კატეგორიის საწარმოებლად იყენებს **გ-მა** პრეფიქსს.

მაჯა > **მხა** პრეფიქსის დამოკიდებულება ზმნის ფორმასთან ისეთივეა, როგორც პოტენციალისის წარმოებისას: დცედეტ — „მან (ად.) დაიძინა“, დამხაცედეტ — „მას (ად.) უნებურად ჩაეძინა“...

სამპირიან გარდამავალ ზმნებსა და რთულფუძიან ზმნებში უნებურობის კატეგორიის პრეფიქსი ისეთსავე ცვლილებას იწვევს, როგორსაც პოტენციალისის პრეფიქსი: აქაც სუბიექტური პირის ნიშანი ზმნის ფუძის გარეთ გამოდის და დაისმის პრევერბის წინ. სამპირიან გარდამავალ ზმნებში კი სუბიექტის ნიშანს უჭირავს მეორე ადგილი (ე. ი. ირიბი ობიექტის ადგილი), ხდება ინვერსია.

ქ. ლომთათიძის აზრით, პოტენციალისის კატეგორია უნებურობის კატეგორიასთან ისეთ მიმართებაში უნდა იყოს, როგორ მიმართებაშიც არის ე. წ. სასარგებლო **ზ**-, **ზ'**- და ე. წ. საზიანო **ც**⁰- პრეფიქსებით ნაწარმოები ქცევის კატეგორიები ერთიმეორესთან. **ზ**- პრეფიქსი გამოხატავს მიმართულებას ირიბ ობიექტური პირისაკენ, ხოლო **ც**⁰-პრეფიქსი კი მიმართულებას ირიბ ობიექტური პირიდან: ისზააგედ — „მომიტანა მე მან“, ისც⁰იგედ — „წაიღო ის ჩემგან მან“.

ც⁰- საზიანო ქცევის და **ამხა**- უნებურობის პრეფიქსები დასტურდება კონტამინირებულ ფორმებშიც: (ი)სც⁰ამხაჟედ — ის (ნ.) ჩემგან (მე) უნებურად შემომეჭამა... ისზგყამწედ — „ის მე ვერ გავაკეთე“, ისგზჟამჰედ — „ის მე შენ ვერ გითხარი“... ასეთი ფორმები უმთავრესად უარყოფითი წარმოებებისათვის არის დამახასიათებელი, ხოლო ისამხაყაწედ — „ის მე უნებურად გავაკეთე“, ისამხაჟჰედ — „ის მე შენ უნებურად გითხარი“ — ფორმები კი დადებითისათვის.

პოტენციალისისა და უნებურობის კატეგორიები კავშირშია ზმნის რეალურ სუბიექტთან.

ორპირიანი ზმნები

1. დ-ს-ამხა-ყაწედ — „ის (ნ.) მე უნებურად გავაკეთე“ (აბჟ. ტ.)
2. დ-ს-ამხა-წხედ — „ის (ნ.) მე უნებურად გავწელი“ (აბჟ. ტ.)
3. დ-ს-ამხა-ფყედ — „ის (ნ.) მე უნებურად გავჭერი“ (აბჟ. ტ.)
4. დ-ს-ამხა-ფჩიბ — „ის (ნ.) მე უნებურად გავტეხე“ (აბჟ. ტ.)

სამპირიანი ზმნები

1. დ-ს-ამხა-ლგ-თედ — „ის (ნ.) მე მას (ქ.) უნებურად მივეცი“ (აბჟ. ტ.)
2. დ-ს-ამხა-ლ-ჭაწედ — „მე მას (ქ.) ის (ნ.) უნებურად ვაჭამე“ (აბჟ. ტ.)
3. დ-ს-ამხა-ლგ-რ-ყაწედ — „მე მას (ქ.) ის (ნ.) უნებურად გავაკეთებინე“ (აბჟ. ტ.).

კაუზატივის კატეგორია

აფხაზურ-ადილურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის მნიშვნელოვანია კაუზატივის კატეგორია.

კაუზატივის კატეგორია აფხაზურ ენაში **რ**- პრეფიქსით იწარმოება.

კაუზატიურ წარმოებაში ზმნას ემატება ერთი, პირდ. ობიექტის პირი, გარდაუვალი ზმნა გარდამავალი ხდება. გარდამავალ ზმნებში **რ**-პრეფიქსს შეაქვს შუალობის შინაარსი — ზმნას უჩნდება ახალი, სხვისი საშუალებით მოქმედების შემსრულებელი პირი:

არაკაუზატიური ფორმა	კაუზატიური ფორმა
გარდაუვ. ზმნა	გარდამ. ზმნა
დგ-გგლტ	დგ-მ-რ-გგლტ
„ის (ად.) დადგა“	„მან (ად.) ის (ად.) დააყენა“
მ-ლგ-ჰგმტ	მ-ლგ-მ-რ-ჰგმტ
„დაწერა მან (ქ.)“	„დააწერინა მან (მკ.) ის (ნ.) მას (ქ.)“

სამპირიანი ზმნებიდან კაუზატიურ შინაარსს აფხაზური ენა აღწერილად გამოხატავს: უ-ლგ-რ-თარატ^გ ყა-ს-წაპ „შენ (მკ.) იგი (ქ.) მათ რომ მოგცენ ვიქმ“.

სამპირიან ზმნათა ფუძეში ნაწილაკებისა და ქცევის აფიქსთა მონაწილეობითა და კაუზატივის აფიქსით იწარმოება კაუზატივის კატეგორია: ი-უ-ზგ-ლ-სგ-რ-ძახუეძტ „მას (ნ.) შენთვის (მკ.) მე მას (ქ.) ვაკერინებ“, ი-უ-ზგ-ჩგჰ^ა-სგ-რ-გგლაპ „მას (ნ.) შენთვის (მკ.) მე დავდგამ კერასთან“.

კაუზატივის მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცემოდეს **ტ**^გ- დანიშნულების აფიქსით (ლომთათიძე 1945: 89).

კაუზატივის **რ**- პრეფიქსი მარტივფუძიან ზმნებში ძირის წინ დგას, რთულფუძიან ზმნებში კი ხან ფუძის წინ დგას, ხან ჩართულია ფუძეში (ლომთათიძე 1945: 89).

ზმნა კაუზატივის ფორმით, ყოველთვის გარდამავალია; თუ კაუზატივის ნიშანი განკვეთილ ფუძეშია, სუბიექტის ნიშანი მის წინ დგას, თუ კაუზატივის ნიშანი ფუძის გარეთ გამოდის, სუბიექტის ნიშანიც მას გადმოჰყვება.

კაუზატივის კატეგორიაში ცვლილებები ხდება სუბიექტის მესამე პირის მრავლობითობის ნიშნისა და ირიბი ობიექტის ნიშნის შეხვედრისას კაუზატივის კატეგორიის ფორმანტთან:

III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანია აფხაზურში **რ**- პრეფიქსი; იგივე **რ**- პრეფიქსი გამოიყენება ირიბი ობიექტის ნიშნადაც იმავე პირსა და რიცხვში... კაუზატივის **რ**- პრეფიქსის გამოვლენასთან ერთად, ზმნაში III პირის მრავლობითის ნიშანი და იმავე პირის ირიბი ობიექტის **რ**- ნიშანი წარმოდგენილია **დ**-ს სახით: სგდგრტ^ემტ „მე მათ დამსვეს“, *სგრგრტ^ემტ... დდდგრბომტ „ისინი მათ მას ანახვებენ“, *ირგრბომტ...

კაუზატივის ნიშანთან შეხვედრისას III პირის მრავლობითი რიცხვის **რ**- ნიშნის **დ**-დ ქცევა დისიმილაციურ მოვლენადაა ცნობილი.

ამ ფაქტის შესახებ **პ. უსლარი** აღნიშნავდა:

„ - , „...“

(უსლარი 1887: 62).

ნ. მარი გამოთქვამდა ვარაუდს აფხაზურის კაუზატივის **რ**- პრეფიქსის კავშირის შესახებ ბასკურ და სვანურ მრავლობითის ნიშანთან (მარი 1926: 246-247).

ქ. ლომთათიძე მიაჩნია, რომ აღნიშნულ ფონეტიკურ მოვლენას (**რ** > **დ**) მოეპოვება თავისი მორფოლოგიური საფუძველი, იმდენად, რამდენადაც აფხაზური ენა ორი **რ**-ს თავმოყრას კარგად იგუებს: არგრჰარა „შეშინება“, დსგრგრჰაჟემტ „მე მათ ვაშინებ“... ეს აფიქსები წარმოშობით ერთნი ჩანს, შემდგომ ფუნქციურად განსხვავებული, ე. ი. კაუზატივის აფიქსიც იგივე მრავლობითის აფიქსი უნდა ყოფილიყო. ორი ერთნაირი აფიქსის თავმოყრამ განაპირობა ერთ-ერთის (პირის ნიშნის) დისიმილაცია.

დისიმილაციის ამ ფაქტში ქ. ლომთათიძე ხედავს პირის ნიშნის მოსალოდნელი სახეობის შემონახვის შემთხვევას: სწორედ იმიტომ უნდა განსხვავებულიყო ეს ორი აფიქსი ერთმანეთისაგან, რომ მათ ერთი წარმოშობა ჰქონდათ (შდრ. აღილ. ირ. ობიექტისა და სუბიექტის პირი ნიშანი **მ**... **მ რ**-ში გადადის, როცა ისინი ერთმანეთს ხვდებიან).

ქ. ლომთათიძის აზრით, ზმნის კაუზატივის ფორმაში III პირის ნიშნად გამოვლენილი **დ**- შეიძლება უკავშირდებოდეს სათანადო „**და-რა**“ ნაცვალსახელს, რაც თავისთავად იმას არ გამოორიცხავს, რომ მასთან კავშირი ჰქონდეს ადამიანის კლასის **დ**- ნიშანსაც: ეს მოვლენა

აფხაზურისათვის არაა უცხო: შდრ. **ჟარა-ჟ, სარა-ს...** კავკასიური ენე-ბიდან ცნობილია მრავლობითის აფიქსით ჯერ ქალის, ხოლო შემდეგ საერთოდ ადამიანის კლას-კატეგორიის გაფორმებაც (ლომთათიძე 1945: 93; როგავა 1954: 9-12).

ტაპანთურშიც კაუზატივის აფიქსი იწვევს III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნის **დ**-დ ცვლას. აფხაზურში ეს მოვლენა სისტემატურია, როდესაც **რ**- აფიქსით III პირის სუბიექტის მრავლობითობაა გადმოცემული, ხოლო როდესაც **რ**- ირიბ ობიექტს გამოხატავს, შესაძლოა დ-ს გვერდით **რ**-ც გვქონდეს: ი-დ-დგრ-გგლეფტ, ირდგრგელეფტ — „ისინი მათ მას უყენებენ“.

ტაპანთურში კი **რ**- აფიქსი ირიბი ობიექტის როლშიაც სისტემებრ **დ**-თია წარმოდგენილი: იდდერძახტ „მათ მათ ის შეაკერინეს“, იდდრგჟიტ „ისინი მათ აჭმევენ მას“...

ტაპანთურს (ადილეურის გავლენით) ერთი თავისებურება ახასიათებს: თუ ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა კაუზატივის წარმოების შედეგად სამპირიანი გახდება, მასში ორმაგად იქნება გამოხატული კაუზატივის შინაარსი; აფხაზურისაგან განსხვავებით, ზმნაში იქნება კაუზატივის ორი აფიქსი: დდგრგრგ^{აზ}ეფთა „ის მას მათგან შეეშინებინა“, დდდგრგრცატ „მათ იგი მან გააგზავნინა“ (ლომთათიძე 1944: 130).

კაუზატივის კატეგორია აშხარულშიც სხვა დიალექტთა მსგავსად იწარმოება, ოღონდ აქ უფრო ხშირად გამოიყენება. რთულფუძიან ზმნებში კაუზატივის **რ**- აფიქსის ფუძეში, ძირის წინ წარმოდგენა (და არა მის წინ, როგორც ეს აფხაზურშია) სისტემატურადაა გატარებული აშხარულში. აფხაზურის მონაცემი მეორეული ჩანს.

აშხარულისათვის უცხოა კაუზატივის ნიშნის ორმაგი ხმარება, რაც ტაპანთურში ჩვეულებრივი მოვლენაა და ადილეურის გავლენით აიხსნება (ლომთათიძე 1954: § 36).

ამრიგად, აფხაზურ-აბაზურში კაუზატივის კატეგორიის წარმოება პრეფიქსულია, მცირეოდენ გადახრათა გათვალისწინებით, კაუზატივის წარმოების თვალსაზრისით აფხაზური და აბაზური ენების დიალექტთა შორის თანხვედრაა.

აფხაზურში გამოიყოფა აღწერიტად და სიტყვაწარმოებითი სუფიქსით ნაწარმოები კაუზატივიც.

აფხაზურსა და აბაზურში კაუზატივის **რ**- პრეფიქსი გენეტურ კავშირშია ამავე ენაში არსებულ მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელ **რ**-ფორმანტთან.

1. ხეშო მათ-პა იდსგრყაწეძე — სამას მანეთად გავაკეთებინო (გულია 1976: 184).

აღნიშნულ მაგალითში ირიბი ობიექტური პირის ნიშნის დისიმილაციაა აღსანიშნავი. დისიმილაციის პირობა თითქოს მოხსნილია: კაუზატივის **რ**- ნიშანსა და ირიბი ობიექტის მაჩვენებელს შორის **ს**- სუბიექტური პირის ნიშანია მოქცეული, მაგრამ მაინც დისიმილირებულია ირიბი ობიექტის **რ**-.

2. აჟაბჟ — სალამ სა დუსგრჰალაპ — სალმის ამბავს მე შენ გავაგონებ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 31).

3. ურთქა ჰარა ჟარა დჟჰმგრბეძე — ისინი ჩვენ თქვენ არ განახვებინეთ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 19).

4. სყამა დგუმგრგან — ჩემი ხანჯლით არ დაღუპო (გულია 1976: 176).

5. თათგკ საურხაროჟბ — თამბაქო უნდა მომაწევიო (გულია 1976: 191).

6. იბჟღ ღაღალა ინგიქირგეძე — ხმა ძლიერად ამოაღებინა (აბჟ. ტ.).

7. ანცა შარა შაქიმგრშააძე — ღმერთი თქვენ ნუ შეგახვედრებთ რაღაცას („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 44).

8. უდ დღირბეძე დარა იფსშართა — მათ უჩვენა თავისი მოსასვენებელი ადგილი (აბჟ. ტ.).

9. ... სკიპეტრ ღირკგძე — სკიპტრა დააკავებინა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 11).

საურთიერთო კატეგორია

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის გამოიყოფა საურთიერთო კატეგორია.

საურთიერთო კატეგორია გულისხმობს ზმნით აღნიშნულ მოქმედებაში ორი ან მეტი პირის (ინდივიდის) მონაწილეობას.

აფხაზურში ზმნის საურთიერთო კატეგორიის არსებობა პირველად შენიშნა **პ. უსლარმა** (უსლარი 1862: 64-66).

აფხაზურში, ადიღურსა და უბიხურში საურთიერთო კატეგორიას გამოყოფს **ჟ. დიუმეზილი** (დიუმეზილი 1931: 203-206).

ზმნის საურთიერთო კატეგორიას აფხაზურ-ადილურ ენებში შედარებითი თვალსაზრისით განიხილავს **ქ. ლომთათიძე** (ლომთათიძე 1961).

საურთიერთო კატეგორიას აფხაზურ-აბაზურში აწარმოებს პრეფიქსები: **ა(ა)-**, **ა(ა)-ც-**, **ა(ა)-ბა-**.

აფხაზურში **ქ. ლომთათიძე** გამოკვეთს **აა-** პრეფიქსის **ც-** და **ბა-** ელემენტებთან დაკავშირების შემთხვევებს, რის საფუძველზეც საჭიროდ მიაჩნია, ზმნის საურთიერთო კატეგორიაში გამოიყოს საურთიერთო-სათანაო (-**ა/ეაც-**) და საურთიერთო-საორმხრივო (**ა/ეაბა-**) ქვეკატეგორიები.

ც- სათანაოს ფუნქციით დამოუკიდებლადაც გვხვდება: სარა ლა-რა ს ლ გ ც უ პ — „მე მას ვახლავარ“, დ ი ც კ ა შ ო დ ტ — „ის (ად.) მასთან (მკ.) ცეკვავს“...

სათანაო კატეგორიით გამოხატული გარდამავალი ზმნის ფორმა სამპირიანია: ი ლ გ ც გ ს ტ ო დ ტ — „მას (ნ.) მასთან (ქ.) ერთად ვჭამ“, საურთიერთო-სათანაო აა ც- პრეფიქსით გამოხატულ კატეგორიაში გარდამავალი სამპირიანი ზმნა გარდამავალ ორპირიან ზმნად იქცევა: ი ლ გ ც გ ს ტ ო დ ტ > ა ე დ ც ა პ ტ ო დ ტ — „ჩვენ მას ერთად ვჭამ“, ე. ი. ირიბი ობიექტისა და სუბიექტის ორი განსხვავებული პირის ნაცვლად მივიღებთ მრავლობით რიცხვში დასმულ სუბიექტის პირს (ლომთათიძე 1960/1961: 279).

საურთიერთო კატეგორიის წარმოების პრინციპი აფხაზურში, ადილურსა და უბიხურში ერთნაირია.

აღნიშნულ კატეგორიაში ზმნის პირთა რაოდენობა მცირდება ერთით, ხოლო ზმნის გარდამავლობა იცვლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საურთიერთო-საორმხრივო პრეფიქსში თავმოყრილი აღმოჩნდება პირდაპირი ობიექტისა და სუბიექტის პირები.

აფხაზურში საურთიერთო-საორმხრივო ქვეკატეგორიის მაწარმოებელი **ააბა-** პრეფიქსი რთული შედგენილობისაა: **აა-** საურთიერთო კატეგორიას აწარმოებს დამოუკიდებლად, **ბა-** პრეფიქსი კი ზმნებში ცალკე არ გვხვდება.

ბა- პრეფიქსს პ. უსლარი ადგილის ზმნისართებში გამოვლენილ **ბა-** ელემენტს უკავშირებს (უსლარი 1887: 64-66).

ე. დიუმეზილს ბა- პრეფიქსი რიცხვით სახელებში შემავალ ელემენტად მიაჩნია (დიუმეზილი 1931: 203, 206).

ზმნურ წინსართებში განიხილავს **აბა-** პრეფიქსს **ა. გენკო** (გენკო 1955: 171).

ქ. ლომთათიძე გამოთქვამს ვარაუდს **ბა-** ელემენტის ერგატივის ნიშნობაზე (ლომთათიძე 1961: 288).

აღნიშნული მოსაზრებანი ერთიმეორეს არ გამორიცხავს. უნდა ვიფიქროთ, რომ **ბა-** ელემენტი ადგილის ზმნისართული წარმოშობისაა, შემდეგ გამოყენებულ იქნა რიცხვით სახელებშიც.

აბა-/ემა- პრეფიქსი, განსხვავებით **აფ-/ეფ-** და **აფც-/ეფც-** პრეფიქსისაგან, მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს ახასიათებს.

აფ-/ეფ- პრეფიქსი ზმნის მარტივ ფუძეს უშუალოდ არ ერთვის. მისი დართვა ზმნურ ფორმაზე ქცევის აფიქსთა, ან წინდებულთა დართვას იწვევს; **აბა-** პრეფიქსი თავისუფლად ერთვის რთული და მარტივი ფუძის მქონე ზმნებს. მარტივ მზნებში თითქოს **ბა-** ელემენტს აქვს დაკისრებული ფუძის გამრთულების ფუნქცია. ეს ფაქტი, შესაძლოა, **ბა-** ელემენტის ზმნისართულ წარმოშობაზე მიუთითებდეს.

რთულ **აბა-** პრეფიქსს გარკვეულ შემთხვევაში (თუკი მასში გაერთიანებული იქნება სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის პირები) შეუძლია ზმნა გარდაუვლად აქციოს.

საურთიერთო-საორმხრივო ქვეკატეგორიის წარმოებისას ორპირიან გარდამავალ ზმნათაგან მიიღება ერთპირიანი ზმნები. სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის პირები ერთიანდება მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ სუბიექტის პირში: დგრდგრჟედტ „ისინი მას იცნობენ“, ემადგრჟედტ „ისინი ერთმანეთს იცნობენ“...

სამპირიან ზმნათაგან მიიღება ორპირიანი გარდამავალი ზმნა, როდესაც:

ა) ერთიანდება სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის პირები მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ სუბიექტის პირში: ილასჰედტ — „მე მას (ქ.) ის უთხარი“, ემაბგრჰედტ — „მათ ის ერთმანეთს უთხრეს“...

ბ) თავს იყრის ირიბი და პირდაპირი ობიექტები მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ პირდაპირი ობიექტის პირში:

დღგრბოდტ — „ის (ქ.) მას (ად.) ხედავს“, ემაბარბოდტ — „ისინი ერთმანეთს ხედავენ“...

საურთიერთო კატეგორიის **აფ-/ეფ-** და საურთიერთო სათანაო ქვეკატეგორიის **აფც-/ეფც-** პრეფიქსები დამოუკიდებლად იმისაგან, ზმნის ფუძე რთულია თუ მარტივი, ფუძის წინ დაისმის. ეს იმით არის

გამოწვეული, რომ ისინი დაკავშირებულია გარდაუვალი ზმნის სუბიექტთან ან ირიბ ობიექტთან, რომლებიც აფხაზურში მუდამ ფუძის წინ გვხვდება.

აბა- პრეფიქსი რთულფუძიან ზმნებში ფუძეშია ჩასმული აფხაზურში, ხოლო ტაპანთურში **აბა** || **აბა** პრეფიქსი ასეთ შემთხვევებშიც ფუძის წინ დაისმის: ათაგ^არა — „წაჯიკაგება“, აბათაგ^არა ურთიერთ წაჯიკაგება (ლომთათიძე 1944: 191).

ფუძეში **აბა-** პრეფიქსი გვხვდება სახეცვლილი სახით: **აბა** > **ეაბა** > **იიბა** > **იბა**...

აბა- პრეფიქსს მხოლოდ იმ შემთხვევაში უნდა ახასიათებდეს ინფიქსაცია, როდესაც იგი შეიცავს სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს, ან სუბიექტსა და ირიბ ობიექტებს, ხოლო თუ **აბა-** პრეფიქსი აერთიანებს პირდაპირსა და ირიბ ობიექტებს, იგი ველარ უნდა ახერხებდეს ზმნის ფუძის განკვეთას.

შესაძლოა, **აბა-** რთული პრეფიქსის **ბა-** ელემენტი **ჰბა-** „ორი“ რიცხვით სახელს შემოჰყოლოდა ზმნაში (**ჰ** დაკარგულიყო) შდრ. ქართ. (ერთმანეთი, ერთი მეორე). აქაც რიცხვითი სახელები მონაწილეობს საურთიერთო კატეგორიის აღწერით სახეობაში (მაჭავარიანი 1999).

ქ. ლომთათიძე **აბ-** საურთიერთო პრეფიქსის ზმნაზე დართვის ერთ-ერთი შემთხვევის დროს ადასტურებს „**აბჰ**“ ელემენტს და ვარაუდობს, რომ **ჰ** შესაძლოა „ორი“ რიცხვითი სახელის — „**ჰბა**“ ძირი იყოს: აბჰდგრა^არა — ურთიერთგამოცნობა (ადგრა — „ცოდნა“) (ლომთათიძე 1960/61: 278).

აღნიშნულის საფუძველზე ჩვენ საშუალება გვძლევა აფხაზური ენის ზმნის საურთიერთო-საორმხრივო კატეგორიის მაწარმოებლად აღვადგინოთ ***აკგ-ჰგბა** პრეფიქსი, რომლისგანაც შემდგომში **აბა-** პრეფიქსი უნდა ჩამოყალიბებულიყო. აღნიშნულ ***აკგ-ჰგბა-ში** პირველი ნაწილი, ვგარაუდობთ, ტოლფარდი უნდა ყოფილიყო **აკგ** — „ერთი“ რიცხვითი სახელისა, ხოლო მეორე ნაწილი **ჰბა** — „ორი“ რიცხვითი სახელისა..., სადაც **კ** უნდა დაკარგულიყო სიტყვის თავიდან პოზიცი-აში, ხოლო **ჰ** ბაგისმიერი **ბ-** ბგერის მეზობლობაში შეიძლებოდა გაუჩინარებულიყო (მაჭავარიანი 1999; მაჭავარიანი 2016).

წარმოდგენილ მოსაზრებას მხარს უჭერს ქართველური და ადიღური ენების მონაცემებიც. ამ ენებშიც საურთიერთო შინაარსის გადმოსაცემად ენა ძირითადად რიცხვით სახელებს ან ისეთ აფიქსებს იყენებს, რომელთა ამოსავლადაც რიცხვითი სახელები ივარაუდება.

ამ მოსაზრებას ხელს უშლის რიცხვით სახელთა დიფერენციაცია ადამიანად — **ჰგჷა** — „ორი ადამიანი“, და ნივთად — **ჰბა** — „ორი რალაც (ნ.)“, რაც შეიძლება გვიანდელი მოვლენა იყოს. თავდაპირველად ადამიანისთვისაც და ნივთისთვისაც ერთი და იგივე რიცხვით სახელური ფორმა უნდა ხმარებულყო, როგორც ეს ქართულშია: „ორი კაცი“, „ორი ცხენი“... (მაჭავარიანი 1999, მაჭავარიანი 2016).

აფ > ეფ- პრეფიქსით ნაწარმოები ერთპირიანი ზმნები:

1. უგ^ოგა უფსგა ემეწანარსგნ — შენი გული და სული შეუტყურია („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 29).
2. ჰადაპა კრექ^ოწა „რაიმეზე დავნაძლევდეთ“ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 15).
3. უს ჟამაშ^ოა რნაპე ემეურაშან ემეუსრადა — ასე საოცრად ხელით გარს შემოწვდა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 46).
4. ბერლაშ^ო უა ინეფლალან — მარგალიტი იქ შიგ რომ გაერია („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 43).
5. უაჟ^ე ზენდაკ ლეექ^ოშ^ოაძეძეტ — ახლა მთლად გაუმართლა (გულია 1973: 183).

ორპირიანი ზმნები:

1. სგლან^ნ ექ^ეუსსტ სადიზურუოზ — „რაზეც ვდარდობდი, იმაზე შუბლი გავიხსენი“ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 26).
2. ... ხუჭდაკ დსეფფ^ეშაჟ^ბ უა ავთანდილ — ცოტათი მგავს ის ავთანდილი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 14).
3. უა იჩაკუარ დეფლაჰაძეტ ნაყ იც^ეგიგარცგ — ის იორლა მოეწონა სხვაგან წასაყვანად („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 43).
4. ამცა ექ^ეიწ^ეძეტ ემეგმცალა — ცეცხლი დაანთო კვესით („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 41).
5. ატ^ეგმ ტ^ეგლა კერ ნემიდეძეტ — მრავალი უცხო ქვეყანა მოიარა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 39).

სამპირიანი ზმნები:

1. ბლალა ამჟა უდ ინეღირგეღტ — თვალით გზა იქ გაარჩევინა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 41).
2. შერმადინ უა ზგგ ნეღზიგეღტ — შერმადინმა იქ ყველა შეუკრიბა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 37).

ადც Ē / ედც- პრეფიქსით ნაწარმოები ორპირიანი ზმნათაგან მიღებული ერთპირიანი ზმნები:

1. უარგჯ სარგჯ უბრახჯ ჰადცცაპ — შენც და მეც იქ ერთად წავიდეთ („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 34).
2. ჟოხბო ჟაგჯ ედცნგყტომ — თხუთმეტი კურდღელიც ერთად არ დადის (აბჟ. ტ.).
3. ხუჭქაა შთაჟ ედცთანხონ — მისი შვილები ერთ ეზოში ერთად ცხოვრობდნენ (აბჟ. ტ.).
4. იმადბუა დანლაგა ედცრგწტეღტ, ხაზ-ხაზგ იდგქლოღტ — ერთმანეთში უთანხმოებას რომ დაიწყებენ, ერთმანეთს ეყრებიან, ცალ-ცალკე მიდიან (აბჟ. ტ.).

სათანაო კატეგორია (ც- პრეფიქსით ნაწარმოები)

ორპირიანი ზმნები

1. დარა იფაკ იეფშა დნაცუნალეღტ — იგი მისი შვილის მსგავსად სახლში შეპყვა („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 23).
2. ინეფგონ იკამბაშ იცდგრგლარაზგ — მიჰყავდათ მისი კამეჩი, რომ მასთან ერთად დაეყენებინათ (გულია 1973: 199).

სამპირიანი ზმნები

1. ისგცნაზგოზ უს ახშარა — შვილი ჩემი შესაფერი გვერდში ვინც ამომიდგება („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 14).
2. ახა აძოგ დანსგცეღჰო — მაგრამ ვილაც როცა ჩემთან ერთად ამბობს (მღერის) (აბჟ. ტ.).

**საურთიერთო-საორმხრივო კატეგორია
(აღბა-პრეფიქსით ნაწარმოები)**

1. აღზრცედე დარე დედადგრენ — ქურდები და იგი ერთმანეთს იცნობდნენ (აბუ. ტ.).
2. ედბარწოგუან ურთ აჯავგ — ერთმანეთს შესტიროდნენ ორივენი („ვეფხისტყაოსანი“, აფხ. თარგმ. 1941: 46).
3. აპ იფჰედ აჭკენი დგოფხედაშან ლხაწედ დფჰესი დედაგედტ — მეფის ასულსა და ბიჭს ერთმანეთი მოეწონათ და დაქორწინდნენ (აბუ. ტ.).
4. დვაგლან ფანედ იარედ დაგოდგბაპალედტ- ფანა და იგი წამოდგენენ და ერთმანეთს გადაეხვივნენ (აბუ. ტ.).
5. ფანედ ფაგედ დეშცა გაკაქა რედფშ ბზია ედაბონ — ფანას და ფაგუს ღვიძლი ძმებივით უყვარდათ ერთმანეთი (აბუ. ტ.).
6. შონედაც, შონედაც, აფსუა რგჰკენცა! — ერთად გასწით, აფხაზთა შვილებო! (ზუხბა 1981: 415).
საინტერესოა შემთხვევები (იხ. მაგალითი მე-6), როდესაც აღბა-პრეფიქსს „ერთად“ სიტყვის მნიშვნელობა აქვს და არა „ერთმანეთის“...
ზოგჯერ აღბა-პრეფიქსი „მოულოდნელი“ მნიშვნელობით იხმარება: იგოდედაკუედტ „გული უჩუყდება“ (აბუ. ტ.).

ზმნის ზოგიერთი წარმოქმნის კატეგორიის თავისებურებანი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში

ზემოთ განხილულ ზმნურ კატეგორიათაგან აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება თავისებურებებს ავლენს პირ-კლასის ნიშნების ხმარების მხრივ, კაუზატივისა და მოჩვენებითობის კატეგორიის წარმოების მხრივ. დანარჩენი კატეგორიების წარმოებაში მნიშვნელოვანი სხვაობა არ შეინიშნება.

ქვემოთ განვიხილავთ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს

პირ-კლასის ნიშნები

ცნობილია, რომ გარდაუვალი ზმნის სუბიექტისა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტის ნიშანი **ჲ**- (მესამე პირის მხოლოდითისა და იმავე პირის მრავლობითის ნიშანი) ზმნაში იკარგება, თუ ზმნა უშუალოდ მოსდევს გარდაუვალი ზმნის სუბიექტისა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტის აღმნიშვნელ სიტყვას: სარა აწ^ა სჴოდტ „მე ვაშლს ვჭამ“ ... ეს წესი საკვლევ მეტყველებაში დაცულია, თუმცა აღნიშნულ შემთხვევებში ხშირად შენარჩუნებულია **ჲ**- პრეფიქსი.

აჴთახტჴ დსაჰ — რაც გინდა ის მითხარი შდრ.: აჴთახტჴ საჰ^ა ახმელა დშ^აგმგენ — არ შერცხვეთ, ზედმიწ.: „არ აიღოთ სირცხვილი“ შდრ.: ახ^აგმძღ შ^აგმგან

ფერიელ აფხაზთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელია **ჲ**- პრეფიქსის გამოტოვება იქ, სადაც სხვა დიალექტებისათვის იგი აუცილებელია:

დლაშწეძტ, სარგ^არ^ა სახაშტგძტ — დაბნელდა და დამავიწყდა მის შესახებ, შდრ.: დგსხაშტგძტ (კილბა 1983: 49).

კაუზატივი

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში კაუზატივის რ- პრეფიქსი განკვეთს აყაწარა „კეთება“ ზმნის ფუძეს, ისევე, როგორც სალიტერატურო ენაში, მაშინ, როდესაც დიალექტებში იგი მთლიანი ფორმის წინაც გვხვდება:

ლარა ურთ დტყალგრწეძტ — მან (ქ.) მათ გააკეთებინა, შდრ.: დტლგრყაწეძტ. (კილბა 1983: 67).

მოჩვენებითობის კატეგორია

„მოჩვენებითობის კატეგორია“ მხოლოდ აბაზური ენისათვისაა დამახასიათებელი. მისი მაწარმოებელია **-გ/-მა** პრეფიქსი. ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში ე. კილბა ადასტურებს ამ კატეგორიის არსებობას: არრ აკ^აც დგმაბზიამახედტ — ეს ხორცი მას კარგი არ მოეჩვენა (კილბა 1983: 67).

უღლები კატეგორიები

ზმნა აფხაზურ ენაში გამოირჩევა თავისი რთული აგებულებით. ერთსა და იმავე ზმნურ ფორმაში თავი შეიძლება მოიყაროს ათზე მეტ-მა მორფემამ, რომლებიც წარმოქმნისა და უღლების კატეგორიებს მიეკუთვნება.

ცნობილია, რომ იბერიულ-კავკასიური ენების ზმნა რთული მორფოლოგიით ხასიათდება. ამ მხრივ აფხაზური ზმნა ზერთულად შეიძლება დახასიათდეს.

აფხაზური ზმნით შეიძლება სხვა ენათა მთელი წინადადებით გამოხატული აზრის გადმოცემა. განსაკუთრებით ეს ეხება ფინიტურ-ინფინიტურ წარმოებას ზმნისა (რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ). ეს უკანასკნელი სხვა ენათა მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების ფუნქციებს ითავსებს.

სტატიკურობა-დინამიკურობა

ზმნები აფხაზურში ორ რიგად იყოფა: სტატიკურად და დინამიკურად.

სტატიკურობა-დინამიკურობას აფხაზური ზმნის უღლებისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

სტატიკური ზმნები

სტატიკურ ზმნებს თავისებური ფუძე აქვთ და ისინი დროთა წარმოების მიხედვით ძალზე შეზღუდულია, აქვთ აწმყო დრო -**უბ** სუფიქსით ნაწარმოები და ნამყო განუსაზღვრელი დრო -**ნ** სუფიქსით ნაწარმოები:

სტატიკური ზმნის ფუძედ შეიძლება გამოყენებული იყოს არსებითი და ზედსართავი სახელის ფუძე (ა- პრეფიქსჩამოშორებული და დრო-კილოთა, პირ-კლასისა და სხვა კატეგორიათა ნიშნებდართული): სარა სგბზიოაუბ > სგბზიუბ „მე კარგი ვარ“, სარა სგდგუბ „მე დიდი ვარ“.

-**ზაა** სუფიქსიანი მასდარისაგან სტატიკური ზმნის წარმოებისას ეს სუფიქსი ძირს ჩამოსცილდება: ა-ყა-ზაა-რა „ყოფნა, არსებობა“, სგ-ყო-უბ „მე ვარ“, ა-მა-ზაა-რა „ქონა, ყოლა“, ძსგ-მო-უბ „ის მე მაქვს, მყავს“.

ზოგჯერ სტატიკური ზმნა დინამიკური ზმნის ფუძისაგანაც იწარმოება, მას შედეგობითი შინაარსი ექნება:

- ი-ყა-ს-წო-მტ „მე რალაცას ვაკეთებ“
- ი-ყა-წო-უბ „იგი ვაკეთებულა“

ამგვარი წარმოებისას დინამიკური გარდამავალი ზმნა სტატიკურ გარდაუვლად იქცევა. სტატიკური ზმნა ყოველთვის გარდაუვალია.

ზოგი ზმნური ფუძე დინამიკურ და სტატიკურ ზმნას ერთდროულად აწარმოებს. მაგ.: ა-ტ ა-რა „ჯდომა“, ა-გგლა-რა „დგომა“, ა-ც ა-რა „დაძინება“... სტტ ოტუბ „ვზივარ“ სტტ ომტ „ვკვდები“, დც ოტუბ „სძინავს მას“, დც ომტ „იძინებს იგი“...

დინამიკური ზმნები

დინამიკური ზმნები იწარმოება საკუთრივ დინამიკურ ზმნათა ფუძეებიდან: ა-ბა-რა „ხედვა“, ა-ცა-რა „წასვლა“, ა-ბგლ-რა „წვა“...

გარდა ამისა ნასახელარი სტატიკური ზმნური ფუძეებისაგანაც:

ა) ნასახელარ სტატიკურ ზმნას ერთვის გარდაქცევილობის მაღინამიკურებელი **-ხა** სუფიქსი:

ა-ყ გმა „ჭკვიანი“, სტატიკური: დ-ყ გმა-ტუბ „იგი ჭკვიანია“ დინამიკ. დ-ყ გმა-ხე-მტ „იგი დაჭკვიანდა“.

ბ) გარდამავალი ნასახელარი დინამიკური ზმნის მისაღებად გამოიყენება ა-ტ გ „მონა, საკუთრება“ სიტყვისაგან მომდინარე **-ტ** აფიქსი, რომლის წინ ფუძეში ჩნდება სუბიექტის კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები: აბზა „ცოცხალი“ — სტატ. მ-ბზი-ტუბ „იგი (არაგ.) ცოცხალია“, დინამიკ. მ-ბზა-ს-ტ -მტ „მე იგი (არაგ.) გავაცოცხლე“.

გ) დინამიკური ზმნის საწარმოებლად გამოიყენება **რ-** კაუზატივის პრეფიქსი: ა-მაშა „მართალი“, — სტატ. მ-მაშო-ტუბ „იგი (არაგ.) მართალია“, — დინამიკ. ისგ-რ-იაშე-მტ „მე იგი (არაგ.) გავამართლე“.

დ) გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების ერთი ჯგუფი გასადინამიკურებლად იყენებს დამოუკიდებელ სახელთა ფუძეებისაგან მომდინარე ფუძე-წინდებულებზე დართულ ძირ-სუფიქსებს: **-წა, -ხ, -ლა, -წ...** ა-ქ -წა-რა „რამეზე დადება“, აქ გ-ხ-რა „ზედაპირიდან აღება“, ა-ქ -ლა-რა „რამეზე ასვლა“, ა-ქ გ-წ-რა „რამედან გამოსვლა“.

ზმნის ფინიტური და ინფინიტური ფორმები

აფხაზურს არ მოეპოვება დამოკიდებული და მთავარი წინადადებები, როგორც დამოუკიდებელი სინტაქსური კატეგორია, არა აქვს აგრეთვე დამოკიდებული წინადადების კავშირები. ის, რაც სხვა ენებში სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება და წარმოდგენილია მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების სახით, აფხაზურში თავისებურადაა ასახული ზმნის დრო-კილოთა ფორმებში.

ამის მიხედვით აფხაზურში გვაქვს დროთა წარმოების ორი ფორმა. მთავარი წინადადების შესაბამისი დროთა ფინიტური წარმოება და ფინიტური წარმოების ზმნური დაბოლოებები. ეს დაახლოებით, მთავარი წინადადების როლში გამოდის სხვა ენებში, მაგ.: სარა სცეფტ „მე წავედი“.

დროთა ისეთ წარმოებას კი, რომელიც სხვა ენების დამოკიდებულ წინადადებას შეესაბამება, ქეთევან ლომთათიძე უწოდებს ინფინიტურ წარმოებას.

საგარემოებო ელემენტთან ზმნათა ინფინიტური წარმოება

ინფინიტური წარმოების ზმნა ფინიტური წარმოების ზმნისაგან იმით განსხვავდება, რომ მას პრეფიქსად უჩნდება სხვადასხვა საგარემოებო ელემენტი: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის...

დროის — ან „როცა“, ადგილის -ან“ „სადაც“, ვითარების -შა „როგორც“, მიზეზის ზ- „იმიტომ, რის გამო“.

ეს საგარემოებო ელემენტები ზმნაში დაისმის „დ“-ს რიგის აფიქსთა შემდეგ. საგარემოებო პრეფიქსის დართვა იწვევს ზმნის სუფიქსის შეცვლასაც: ფინიტობის -ნ სუფიქსი ინფინიტურ წარმოებაში -ზ სუფიქსით შეიცვლება:

ს-ც-ო-ნ	„მე წავედი“,
ს-ან-ცო-ზ	„როცა წავედი“,
ს-ან“-ცო-ზ	„სადაც წავედი“,
ს-შა-ცო-ზ	„როგორც წავედი“.

იმისათვის, რომ წინადადებას დასრულებული სახე ჰქონდეს, აფხაზურში აუცილებელია წინადადებაში ერთი ფინიტური წარმოების ზმნა მაინც იყოს (გამონაკლისია კითხვითი წინადადება) მაგ.: ს-ან“-ნე-ე-ჟა ე-ჟ-ა-ს-ჰ ო-მ „არ გეტყვი სად მივდივარ“, ზედმიწევნით: „სადაც მივდივარ (იმას) შენ (მკ.) მე არ გეტყვი“.

ზმნის ფინიტურობა ანუ დასრულებულობა საგანგებო მორფემებით გამოიხატება, ამათგან ზოგი მხოლოდ ფინიტობის გამომხატველია, ზოგი კი ერთდროულად გადმოგვცემს ფინიტობასაც და დროსაც:

ოდენ ფინიტობისაა დინამიკურ ზმნათა -**მტ** || > **ტ**, ფინიტობასთან ერთად დროსაც აღნიშნავს -**ნ** და სტატ. ზმნათა -**პ** სუფიქსები.

სტატიკურ ზმნებსაც, ისევე, როგორც დინამიკურს აქვთ დროთა ინფინიტური წარმოებაც. ფინიტობის -**ჟბ** სუფიქსი აწმყო დროისა, რთული მონაცემია. ინფინიტურ წარმოებაში -**პ** ჩამოშორდება და დარჩება მხოლოდ -**ჟ**. მაგ.: დანყოფ „როცა არის“, დანყოფ „სადაც არის“, დგმყოფ „როგორც არის“.

სამიმართებო პრეფიქსიანი ინფინიტური წარმოება

აფხაზურს არ მოეპოვება მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზედები: ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც, რანაირიც... სხვა ენების რთულ წინადადებათა წევრ-კავშირები აფხაზურში მოქცეულია ინფინიტური წარმოების ზმნაში და გამოხატავს სასუბიექტო და საობიექტო მიმართებებს: „წამსვლელი — ის ვინც მიდის“, „ის რაც მიდის“, ოღონდ:

დროთა ინფინიტურ წარმოებაში გამოიყენება მიმართებითი **ზ**-პრეფიქსი ადამიანისათვის (გონიერთა კლასი) და **ი** — ნივთისათვის (არაგონიერთა კლასი). მაგ.: იზქო „ვინც ჭამს, მჭამელი“, იდქო „რასაც ჭამს, შესაჭმელი“.

ზმნის ფორმაში მხოლოდ ერთი პირი შეიძლება იყოს მიმართებითი **მზქა** „ვინც შეჭამა“, **მლქა** „რაც შეჭამა“, **მუსთა** „რომელიც მე შენ (მკ.) მოგვცია“, **დუზთა** „ვინც შენ (მკ.) ის (ად.) მოგცა“...

ამრიგად:

მ(გ) ენაცვლება „**დ**“-ს რიგის პირ-კლასის აფიქსებს, მუდამ პირველ ადგილას დგას ზმნაში და გამოხატავს: ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს, ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის ირიბ ობიექტსა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირ ობიექტს:

ერთპირიანი გარდაუვალი სტატიკური ზმნა	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
სარა სგ-ყოფ „მე ვარ“	მ(გ)-ყოფ „ვინც, რაც არის“
ერთპირიანი გარდაუვალი დინამიკური ზმნა	
სარა სცოდტ „მე მივდივარ“	მ-ცო „ვინც, რაც მიდის“

ორპირიანი გარდაუვალი სტატიკური ზმნა	
სარა დ-სგ-მოჸუპ აჯგზა „მე მყავს მეგობარი“	სარა დ-სგ-მოჸუ აჯგზა „მეგობარი, რომელიც მე მყავს“
ორპირიანი გარდამავალი დინამიკური ზმნა	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
სარა დგზბოდტ ახ გჸგ ფშჸა „მე ვხედავ ლამაზ ბავშვს“	სარა დგზბო ახ გჸგ დგფშჸოჸუ „ბავშვი, რომელსაც მე ვხედავ, ლამაზია“

მსგავსივე ვითარებაა სამპირიან გარდამავალ ზმნებშიც: დ-ჸ-ა-ს-ჰ აზ „რაც მე შენ ვითხარი ის“...

ზ- გამოიყენება მხოლოდ ორპირიან და სამპირიან ზმნებში და არ იხმარება ერთპირიანებში, რადგან იგი ენაცვლება „ლ“-ს რიგის პირ-კლასის პრეფიქსებს, ეს უკანასკნელნი კი არ გამოიყენებიან ერთპირიან ზმნებში.

სამიმართებო **ზ**- პრეფიქსი ენაცვლება ორპირიანი გარდამავალი ზმნისა და ყველა გარდამავალი ზმნის სუბიექტის, აგრეთვე გარდამავალი ზმნის ირიბი ობიექტის ნიშნებს:

ორპირიანი გარდამავალი ზმნებია	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
დარა სარა დგზბოდტ „მე მას ვხედავ“	სარა სგზბო „ვინც, რაც მე მხედავს, ჩემი დამნახავი“
ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა	
დარა სარა დგგმოჸუპ „მე იგი(ნ) მაქვს“	სარა სგგმოჸუ „ვისაც, რასაც მე ვყავარ“

შდრ. აგრეთვე სამპირიანი გარდამავალი ზმნის ფორმები. ერთი მხრივ: დ-რგ-ზ-თო „ვინც, რაც მათ რაღაცას აძლევს“ და მერე მხრივ: დ-ზგ-რ-თო „ვისაც, რასაც ისინი მას(ნ.) აძლევენ“.

იგივე **ზ**- პრეფიქსი გამოიყენება სახელთა კუთვნილებით-სამიმართებო ფორმებშიც და „ლ“-ს რიგის პრეფიქსებს ენაცვლება:

სარა ს-გვზნ „ჩემი სახლი“, ზგვზნ „ვისი, რისი სახლიც“.

ამ ტიპის ფორმებთან აუცილებელია:

ჯერ ინფინიტური და შემდეგ ფინიტური წარმოების ზმნათა ერთდროული ხმარება:

ზგ-ვზნ (ა)-ზგ-ზ-დგრგგლაზ ახაწა დააფტ

ინფ.

ფინ.

ზედმიწ: „სახლი ვისაც აუშენეს, კაცი მოვიდა“.

ზმნის დრო-კილოთა სისტემა

აფხაზურს აქვს სამი გრამატიკულად გამოხატული დრო: ახლანდელი, წარსული, მომავალი. თითოეულ დროს რამდენიმე ნაკვთი (მწკრივი) შეესაბამება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზმნები აფხაზურში ორ რიგად იყოფა: სტატიკურ და დინამიკურ ზმნებად. ნაკვთთა წარმოება სტატიკურ და დინამიკურ ზმნებს სხვადასხვაგვარი აქვთ.

სტატიკურ ზმნებს თავისებური ფუძე აქვთ და ისინი დროთა წარმოების თვალსაზრისით ძალზე შეზღუდულია, დინამიკური ზმნა კი უფრო მდიდარია ნაკვთებით.

სტატიკური და დინამიკური ზმნების ყველა ნაკვთის ფორმა განარჩევს ფინიტურ და ინფინიტურ წარმოებას.

სტატიკური ზმნის ნაკვთები

სტატიკურ ზმნას აქვს ფინიტური აწმყო -**ჟბ** სუფიქსით ნაწარმოები და ფინიტური ნამყო განუსაზღვრელი -**ნ** სუფიქსით ნაწარმოები.

რთული -**ჟბ** სუფიქსი დროსა და ფინიტობას ერთდროულად გამოხატავს. **ჟ**-დროისაა, **ბ** ფინიტობის მაგ.: სყოჟბ „ვარ“, ძბზიოჟბ „კარგია“, ძხააჟბ „ტკბილია“...

აწმყოს ინფინიტურ ფორმას ოდენ -**ჟ** სუფიქსი აწარმოებს. მაგ.: სახწყოჟ „სადაც ვარ“, ძმებზიოჟ „ის რომ კარგია“, ძხააჟ „რაც ტკბილია“...

ნამყო განუსაზღვრელის ფინიტურ ფორმას აწარმოებს **-ნ** სუფიქსი. მაგ.: სგყან „ვიყავი“, ძბზიან „კარგი იყო“... ინფინიტურ ფორმაში კი **-ნ** სუფიქსის ადგილას **-ზ** სუფიქსი ჩნდება, ფონეტიკური ცვლილება არ ხდება; მაგ.: სახ^ნგყაზ „სადაც ვიყავი“, დშეზბზიან „კარგი რომ იყო“...

ზოგ სტატიკურ ზმნას ერთვის განგრძობითობის (დიურატიულობის) **-ზაა** სუფიქსი, რითაც ემსგავსება დინამიკურ ზმნას.

დინამიკური ზმნის ნაკვთები

1. აწმყო, 2. მყოფადი I, 3. მყოფადი II, 4. ნამყო უსრული, 5. ნამყო განუსაზღვრელი, 6. ნამყო სრული ანუ აორისტი, 7. ნამყო უკვეობითი, 8. ნამყო წინარე წარსული.

1. აწმყო

-უა-ძტ > **ჟე-ძტ**, სადაც **-ჟა** დროისაა, **-ძტ** კი ფინიტობისა...

თუ ზმნის ფუძე ა- ხმოვნით ბოლოვდება, მაშინ **-ჟეძტ** სუფიქსი წინა ხმოვანთან შერწყმით **-ოძტ** სახეობას იძლევა: ს-ცა-ჟა-ძტ > ს-ცა-ჟეძტ > ს-ცოძტ „მივდივარ“, დ-ზ-ბა-ჟეძტ > დ-ზ-ბა-ჟეძტ > დ-ზ-ბოძტ „ვხედავ“.

თუ ზმნის ფუძე ბოლოვდება ნებისმიერი თანხმოვნით, **ძ**, **ჟ** ნახევარხმოვნებით ან **ჰა** მარცვლით, მაშინ **-ჟეძტ** სუფიქსი არ განიცდის ცვლილებას: დ-ს-თე-ს-ხ-ჟეძტ „მე მას (ნ.) ვხატავ“, ს-ნეძ-ჟეძტ „მივდივარ“ დ-ჟ-ჟეძტ „ყმუის“, ედ-ლგ-ს-კაა-ჟეძტ „მესმის, ვიგებ“, ს-ბაჰა-ჟეძტ „ვბარავ“...

აწმყოს ინფინიტურ ფორმაში ზმნის ფუძეს ოდენ დროის აღმნიშვნელი **-ჟა** სუფიქსი დაერთვის, რომელიც ერწყმის ფუძის ა-ბოლო ხმოვანს და იძლევა **ო-ს** (**ა-ჟა** > **ო**): ს-ან^ნ-ცა-ჟა > ს-ან^ნ-ცო „სადაც მივდივარ“, დ-ზ-ბა-ჟა > დ-ზ-ბო „რასაც ვხედავ“, სხვა შემთხვევებში **-ჟა** უცვლელი რჩება: დ-თე-ს-ხ-ჟა „რასაც ვხატავ“, ს-ან^ნ-ნე-ჟა „სადაც მივდივარ“, დ-ჟ-ჟა „რაც ყმუის“, დ-ედ-ლგ-ს-კაა-ჟა „რაც მესმის, ვიგებ“, დ-ან-ბაჰა-ჟა „როცა ბარავს“...

ზოგჯერ აწმყოს ფორმას მყოფადის შინაარსიც აქვს, ქართულის მსგავსად: ჟაწ გ აყ ა სცოძტ „ხვალ სოხუმში მივდივარ, წავალ“.

2. მყოფალი I

გამოხატავს იმ მოქმედებას, რომელიც მომავალში აუცილებლად უნდა მოხდეს. ფინიტ. ფორმა იწარმოება ზმნის ფუძეზე **-ბ** სუფიქსის დართვით. ამ დროს ფონეტ. ცვლილებები არ ხდება. ს-ცა-ბ „წავალ“, დ-გ-ზ-ბა-ბ „მას (ად.) ვნახავ“, ე-თ-გ-ს-ხ-გ-ბ „დავხატავ“, ე-დ-ლ-გ-ს-კა-ბ „გავიგებ“

ინფინიტ. ფორმაში -ბ- სუფიქსს ენაცვლება **-რა** ან **-ლაკ** || **-ლაკ** || **-ლაგ** სუფიქსები: სან-ცა-რა || ს-ან-ცა-ლაკ || ს-ან-ცა-ლაკ || ს-ან-ცა-ლაგ „როცა წავალ“...

3. მყოფალი II

ახასიათებს მომავლის უფრო განუსაზღვრელი შინაარსი. ფინიტურ ფორმას აწარმოებს რთული **-შ-ტ** < **-შა-მტ**, რომელშიც **-შა** > **-შ** მომავალი დროის აღმნიშვნელია, ხოლო **-მტ** > **-ტ** ფინიტობისა. ამ რთული სუფიქსის დართვისას ფონეტ. ცვლილებანი არ ხდება: ს-ცა-შ-ტ „წავალ“, ე-დ-ლ-გ-ს-კა-შ-ტ „გავიგებ“, მყოფ. II-ის ინფინ. ფორმა მიიღება ოდენ მომავალი დროის აღმნიშვნელი **-შა** სუფიქსის დართვით ზმნის ფუძეზე. ფონეტიკური პროცესი არ ხდება. ს-ან-ცა-შა „როცა უნდა წავიდე“, ე-დ-ლ-გ-ს-კა-შა „რაც უნდა გავიგო“.

4. ნამყო უსრული

აწარმოებს **-ჟა-ნ** სუფიქსი, რომელიც ემყარება აწმყოს ნაკვთის **-ჟა** სუფიქსიან ინფინიტურ ფუძეს, რომელიც გართულებულია დროისა და ფინიტობის ერთდროულად გამომხატველი **-ნ** სუფიქსით. (შდრ. სტატ. ზმნათა ნამყო განუს. **-ნ** სუფიქსი).

-ჟა-ნ სუფიქსი ფუძისეულ **-ა** ხმოვანთან შერწყმისას იძლევა **-ონ** დაბოლოებას: ს-ცა-ჟა-ნ > ს-ც-ონ „მივდიოდი“, დ-გ-ზ-ბა-ჟა-ნ > დგზბონ „მას (ად.) ვხედავდი“...

აქაც: თანხმოვნებით, **ფ**, **ჟ** ნახევარხმოვნებით, **-აა** და **-ჰა** მარცვლებით დამთავრებულ ფუძეებში უცვლელია **-ჟა-ნ** დაბოლოება: ე-თ-გ-ს-ხ-ჟა-ნ „გხატავდი“, ს-ნ-ე-დ-ჟა-ნ „მივდიოდი“, ე-დ-ლ-გ-ს-კა-ჟა-ნ „მე-სმოდა, ვიგებდი“, ს-ბაჰა-ჟა-ნ „გზარავდი“.

ინფინიტური წარმოებისას **-ჟა** სუფიქსს **-ნ** სუფიქსის ნაცვლად ინფინიტურობის **-ზ** სუფიქსი ერთვის: ფონეტიკური პროცესი კი იგივეა, რაც ფინიტურ ფორმათა წარმოებისას ს-სახ-ცა-ჟა-ზ > ს-ახ-ც-ო-ზ

„სადაც მიველიოდი“, დ-ან-გ-ზ-ბა-ტა-ზ > დ-ან-გ-ზ-ბო-ზ „როცა მას (ად.) ვხედავდი“, დ-თ-გ-ს-ხ-ტა-ზ „რასაც, ვისაც ვხატავდი“, ს-ახ-ნ-ე-ტა-ზ „სადაც მიველიოდი“, ედ-გ-ს-კა-ა-ტა-ზ „რასაც ვივებდი, რაც მესმოდა“, ს-ან-ბაჰა-ტა-ზ „როცა ვბარავდი“...

5. ნამყო განუსაზღვრელი

-ნ სუფიქსით იწარმოება. ეს სუფიქსი დროსა და ფინიტურობას ერთდროულად გამოხატავს. ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება, მხოლოდ თანხმოვანთა შორის **-გ**- ხმოვანი გაჩნდება.

ს-ცა-ნ „წავედი (და)“...; დ-გ-ზ-ბა-ნ „იგი(ად.) დავინახე (და)“...; დ-თ-გ-ს-ხ-გ-ნ „დავხატე (და)“...“ ს-ნ-ე-ნ „მივედი (და)“...“; ედ-დ-ლ-გ-ს-კა-ა-ნ „გავიგე (და)“...“; ს-ბაჰა-ნ „დავბარე (და)“...“ **ინფინიტურ ფორმაში -ნ** სუფიქსს ინფინიტურობის **-ზ** სუფიქსი ენაცვლება: ს-ან-ცა-ზ „როცა წავედი“, დ-ან-გ-ზ-ბა-ზ „როცა იგი (ად.) დავინახე“, დ-ს-თ-გ-ს-ხ-გ-ზ „რაც, ვინც დავხატე“, ს-ახ-ნ-ე-დ-ზ „სადაც მივედი“, ედ-დ-ლ-გ-ს-კა-ა-ზ „რაც გავიგე“, ს-ან-ბაჰა-ა-ზ „როცა დავბარე“.

6. ნამყო სრული, აორისტი

-მტ ფინიტობის სუფიქსის დართვით იწარმოება, ეს სუფიქსი ზოგ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან მარტო **-ტ**-ს სახით შეიძლება შეგვხვდეს: ი-ზ-დ-გ-რ-ტ „გავიგე“, ს-ხალ-ტ „ავედი“ ცალი **ა**- ხმოვნით დამთავრებულ ფუძეებში **-მტ** სუფ-ის **ი**-ს გავლენით **ა** ხმოვანი იცვლება **-ე** ხმოვნით: ს-ცა-მტ > ს-ცე-მტ „წავედი“, დ-გ-ზ-ბა-მტ > დ-გ-ბე-მტ „იგი (ად.) ვნახე“.

ხოლო თანხმოვნებით, **ჟ** ფონემით, **აა**, **ჰა** მარცვლებით დასრულებულ ფუძეებში ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება: დ-თ-გ-ს-ხ-მტ „დავხატე“, დ-ზ-ტ-ი-ტ „გავაკეთე“; ედ-დ-ლ-გ-ს-კა-ა-მტ „გავიგე“, ს-ბაჰა-მტ „დავბარე“, **დ**- ფონემით დამთავრებულ ფუძეებში ზოგჯერ ერთი **ი** იკარგება: ს-ნ-ე-მტ > ს-ნ-ე-მტ „მივედი“, ს-ა-ა-ი-მტ > ს-ა-ა-მტ „მოვედი“.

ინფინიტური ფორმა აღარ დაირთავს დროისა და ინფინიტურობის სუფიქსს, არ ხდება ფონეტიკური ცვლილებები: ს-ან-ცა „როცა წავედი“, დ-ან-გ-ზ-ბა „როცა იგი (ადამ.) ვნახე“, დ-თ-გ-ს-ხ(გ) „რაც დავხატე“, ს-ახ-ნ-ე „სადაც მივედი“, ედ-დ-ლ-გ-ს-კა „რაც გავიგე“, ს-ან-ბაჰა-ა „როცა დავბარე“.

ზოგჯერ, ქართულის მსგავსად, ამ ფორმას აწმყო მყოფადის მნიშვნელობაც აქვს: ს-ცე-მტ შთა აჰნყა „წავალ (წავედი) — აწი შინ (სახლში)“...

7. ნამყო უკვეობითი

-ხა-მტ > **ხე-მტ** სუფიქსი აწარმოებს, **ხა-** უკვეობითობის აღმნიშვნელია, **-მტ** კი ფინიტურობის ს-ცა-ხე-მტ „უკვე წავედი“; **დგ-ზ-ბა-ხე-მტ** „უკვე ვნახე“; **მ-თგ-ს-ხ-ხე-მტ** „უკვე დავხატე“; **ს-ნემ-ხე-მტ** „უკვე მივედი“ **ემ-მ-ლგ-ს-კაა-ხე-მტ** „უკვე გავიგე“.

ინფინიტურ ფორმაში გამოიყენება ორი სუფიქსი: უფრო გავრცელებულია რთული **-ხა-ჟ** > **-ხო-ჟ**, სადაც **-ხა** უკვეობითობას აღნიშნავს, ხოლო **-ჟ** იგივეა, რაც დასტურდება სტატიკურ ზმნათა აწმყოში.

მეორე უფრო იშვიათი ხმარებისაა **-ც** სუფიქსი, რომელიც უკვეობითობის აღმნიშვნელია: **მ-ყა-ს-წა-ხო-ჟ** || **მ-ყა-ს-წა-ც** „რაც უკვე გამიკეთებია“, **მ-ზ-ბა-ხო-ჟ** || **მ-ზ-ბა-ც** „რაც, ვინც უკვე მინახავს“, **მ-თგ-ს-ხ-ხო-ჟ** || **მ-თგ-ს-ხგ-ც** „რაც, ვინც უკვე დამიხატავს“...

გავრცელებულია ამგვარ გამოთქმებში: იყასწაც ყასწოდტ „იმასვე ვაკეთებ, რაც მიკეთებია“, იზუთაც ით! „შენ (მკ.) ვისთვისაც მიგიცია, (კვლავ) მიეცი!“

8. ნამყო წინარე წარსული

-ხა-ნ სუფიქსი აწარმოებს, რომელშიც **-ხა** უკვეობითობას აღნიშნავს, ხოლო **-ნ** ნამყო დროსა და ფინიტურობას ერთდროულად: **ს-ცა-ხა-ნ** „უკვე წასული ვიყავი“, **დგ-ზ-ბა-ხა-ნ** „უკვე მენახა, ნანახი მყავდა“, **მ-თგ-ს-ხ-ხა-ნ** „უკვე დახატული მყავდა“, **ს-ნემ-ხა-ნ** „უკვე მისული ვიყავი“, **ემ-მ-ლგ-ს-კაა-ხა-ნ** „უკვე გაგებული მქონდა“...

ინფინიტურ ფორმაში ორი რთული სუფიქსია: **-ხა-ზ** და **-ცგ-ზ**. **-ხა** და **-ც** უკვეობითობას აღნიშნავენ, ხოლო **-ზ** ნამყო დროის აღმნიშვნელია. აქედან **-ცგ-ზ** უფრო უარყოფით ფორმებში დასტურდება: **ს-ან-ცა-ხა-ზ** „როცა უკვე წასული ვიყავი“, **მ-ზ-ბა-ხა-ზ** „რაც ვინც უკვე ნანახი მქონდა, მყავდა“, **მ-თგ-ს-ხ-ხა-ზ** „რაც, ვინც დახატული მქონდა, მყავდა“, **ს-ან-ნემ-ხა-ზ** „როცა უკვე მისული ვიყავი“, **ემ-მ-ლგ-ს-კაა-ხა-ზ** „რაც უკვე გაგებული მქონდა“... შდრ. უარყ. ფორმები: **ს-ანგ-მ-ცა-ცგ-ზ** „როცა ჯერ კიდევ არ ვიყავი წასული“, **მ-სგ-მ-ბა-ცგ-ზ** „ვინც, რაც ჯერ კიდევ არ მენახა“, **მ-თ-სგ-მ-ხ-ცგ-ზ** „ვინც, რაც ჯერ კიდევ არ დამეხატა“, **ს-ანგ-მ-ნემ-ცგ-ზ** „როცა ჯერ კიდევ არ ვიყავი მისული“, **ემ-მ-ლ-სგ-მ-კაა-ცგ-ზ** „რაც ჯერ კიდევ არ (ვერ) გამეგო“...

კატეგორიული მყოფადი

იწარმოება აღწერით **-აჟბ** „არის“ მეშველი ზმნის დახმარებით (გამოყოფს ზოგი მკვლევარი).

ამ დროის ზმნა წარმოდგენილია აწმყოს ინფინიტურად **-ჟა** სუფიქსიან, ან აორისტის ინფინიტურ უსუფიქსო ფორმაზე დამყარებული პირობითი კილოს **-რ** მაწარმოებლიანი ფორმით: ი-ყა-ს-წა-რ აჟბ „უნდა გავაკეთო“ (რათა, რომ გავაკეთო არის) ი-ყა-ს-წა-რ აკ გნ „უნდა გამეკეთებინა“ („რათა რომ გამეკეთებინა, იყო“).

ზოგჯერ ძირითადი ზმნის პირობითი **-რ** სუფიქსის წინ ჩნდება **-ზა** სუფიქსი, რომელიც დიურატიულობის, განგრძობითობისაა: დ-დგრჟა-ზა-რ აჟბ „მან (მკ.) უნდა იცოდეს“...

ნაკვთისა და კილოს ფორმას შორის გარდამავალია:

თურმეობითი I	-ზაა-პ
თურმეობითი II	-ზაა-რგ-ნ

იწარმოება როგორც სტატიკურ, ისე დინამიკურ ზმნათაგან, იყენებს საყრდენად ზმნათა წმინდა ფუძეს; აწმყოს **-ჟა** > **ო** დაბოლოებულიან ან უკვეობითის **-ზა** სუფიქსიან ფუძეებს: სგ-ყა-ზაა-პ „თურმე ვყოფილვარ“, დ-ცო-ზაა-პ „თურმე მიდის“, სგყა-ზაა-რგ-ნ „თურმე ვყოფილვარ“, დ-ცა-ზაა-რგ-ნ „წასულა“, დ-ცა-ზა-ზაა-ნ „თურმე უკვე წასულა“, დ-ცა-ზა-ზაა-რგ-ნ „თურმე უკვე წასულიყო“.

ცხრილი

1.	აწმყო	ფ.	-ჟა-ღტ > ჟე-ღტ	(სცოღტ)
		ინფ.	-ჟა > ო	(სანცო)
2.	მყ. I	ფ.	-პ	(სცაპ)
		ინფ.	-რა, -ლაქ -ლაქ -ლაგ	(სანცალაქ)
3.	მყ. II	ფ.	-შაა-ღტ > -შა-ტ	(სცაშაღტ)
		ინფ.	-შაა	(სანცაშაა)
4.	ნამყ. უსრ.	ფ.	-ჟა-ნ > ონ	(სცონ)
		ინფ.	-ჟაზ	(სანცოზ)
5.	ნამყ. განუს.	ფ.	-ნ	(სცან)
		ინფ.	-ზ	(სანცაზ)
6.	ნამყ. სრ., აორისტი	ფ.	-ღტ > ტ	(სცეღტ)
		ინფ.	-0	(სანცა)
7.	ნამყ. უკვ.	ფ.	-ხ ^ა -ღტ > -ხ ^ე -ღტ	(სცახ ^ე ღტ)
		ინფ.	-ხ ^ა -ჟ > -ხ ^ო -ჟ	(სანცახ ^ე -ოჟ)
		ინფ.	-ც	(სანცა-ც)
8.	ნამყ. წინარ. წარს.	ფ.	-ხ ^ა -ნ	(სცახ ^ა ნ)
		ინფ.	-ხ ^ა -ზ	(სანცახ ^ა ზ)
		ინფ.	-ცგ-ზ	
კატეგორიული მყოფ.			-რ აჟპ, -რ აკ გნ	
	თურმ. I	ფ.	-ზაა-პ	
	თურმ. II	ფ.	-ზაა-რგ-ნ	

ინფინიტური ფორმები არ აქვს.

კილოს კატეგორია

აფხაზურს მოეპოვება: 1. ბრძანებითი, 2. კონიუნქტივი, დაშვებითი, 3. პირობითი, 4. მიზან-პირობითი, 5. კავშირებითი I, 6. კავშირებითი II, 7. ნატვრითი და 8. მოჩვენებითი კილოები, 9. თხრობით კილოს სპეცი-ალური მაწარმოებელი არ გააჩნია, ზემოთ განხილული ნაკვებები თხრობითი კილოსათვისაა დამახასიათებელი.

1. ბრძანებითი კილო

ბრძანებითი, როგორც წესი, ძირითადად ეწარმოება **დინამიკურ ზმნებს** II პირის ორსავე რიცხვში. თუ ზმნა გარდაუვალია დაირთავს უკლებლივ ყველა პირისა და კლასის ნიშანს: უ-ცა! „შენ (მკ.) წადი!“, ბ-ცა! „შენ (ქ.) წადი“, შ -ცა! „წადით!“ ჭ-ი-ცხრაა! „შენ (მკ.) მას (მკ.) დაეხმარე!“

თუ ზმნა გარდამავალია, მაშინ მხოლოდით რიცხვში სუბიექტის კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები არ გამოჩნდება: თხრობითი კილო: **მ-ყა-ჭ-წოდტ** „შენ (მკ.) რალაცას აკეთებ“/**მ-ყა-წა!** „გააკეთე!“ თხრობითი კილო: **დ-აა-ჭ-გოდტ** „შენ (მკ.) ის (გონ.) მიგყავს“, ბრძანებითი კილო: **დ-აა-გ!** „მოიყვანე! იგი“ მრავლობით რიცხვში სუბიექტის პირის ნიშანი იქნება წარმოდგენილი. ეს იმიტომ, რომ მრავლობითი რიცხვის პირ-კლასის ნიშნები პირისა და რიცხვს ერთდროულად აღნიშნავს და რიცხვის „ხათრით“ შენარჩუნებულია. (ქ. ლომთათიძე).

შ -ცა! „წადით!“ **მ-ყა-შ -წა!** „გააკეთეთ!“ **დ-აა-ჟ -გ!** „მოიყვანეთ!“ (გარდაუვალშიც და გარდამავალშიც).

ბრძანებითის ფორმას ხშირად დაერთვის კატეგორიულობის, მოთხოვნის აღმნიშვნელი **-ი(შ)** სუფიქსი: **ჭ-ცე-მ(შ)!** „აბა, წადი!“ **ჭ-გგლ-ი(შ)!** „აბა, ერთი ადექი!“, **მ-ყა-წე-მ(შ)!** „აბა, გააკეთე!“

სტატიკური ზმნის ბრძანებითს ჩვეულებრივ **-ზ** სუფიქსი აწარმოებს: **ჭ-ყა-ზ!** „იყავი!“ **ჭ-ტ ა-ზ!** „იჯექი!“

2. კონიუქტივი, დაშვებითი კილო

ეწარმოება ორსავე რიცხვსა და სამსავე პირს. მაწარმოებელია **-აადტ** (დინამიკური ზმნა) და **-ზ-აადტ** (სტატიკური ზმნა) თუ ფუძე **ა**-თი მთავრდება, მოსალოდნელი სამი **ა**-ს ნაცვლად ორი **ა** იქნება წარმოდგენილი: ***დ-ცა-აადტ > დ-ცაადტ** „დაე, წავიდეს!“ თუ ფუძე ორი **ა**-თი მთავრდება, მოსალოდნელი ოთხიდან ორი **ა** იქნება წარმოდგენილი: ***მეფლიკაა-აადტ > მეფლიკაადტ** „დე, მან ის გაიგოს!“

ამგვარი რამ არ ხდება სტატიკურ ზმნებში **-ზაადტ** სუფიქსის დაერთვისას: **დ-გგლა-ზაადტ** „დაე, იდგეს!“ **მ-ბაა-ზაადტ!** „დაე, დალპეს“.

3. პირობითი კილო

აწარმოებს **-რ**, **-ზა-რ**, **-ზ-თ-გ-გ** სუფიქსები, აქედან **-რ** სუფიქსი არ გამოიყენება სტატიკურ ზმნებში, ხოლო დინამიკური ზმნის პირობითი კილოს **-ზარ** სუფიქსი საყრდენად იყენებს სხვადასხვა ნაკვთის მზა ფორმებს: **დ-ცა-რ** „თუ წავა“, **სგ-ყა-ზარ** „თუ ვარ“, **დ-აა-მ-ტა-ზარ** „თუ მოვა“, **დგ-ყა-ზთგ-გ** „თუ არის კიდევაც“.

4. მიზან-პირობითი კილო

გამოიყენება პირობითი კილოს -**რ** სუფიქსიანი ფორმა, რომელსაც დამატებით დაერთვის გარდაქცევათობის -**ც**, -**ტ** ან -**ნგ** სუფიქსები. ზოგჯერ **რ(რა)** ვარიანტის სახითაცაა წარმოდგენილი. (ეს უფრო ძველია.) მაგ.: ს-აად-რანგ „რათა მოვიდე“, დ-ყა-ს-წა-რც||დ-ყა-ს-წა-რტ ||დ-ყა-ს-წა-რანგ „რათა გავაკეთო“...

ამავე კილოს საწარმოებლად გამოიყენება აგრეთვე -**რა** სუფიქსზე დართული **ანგ** „თვის“ თანდებული: დ-ზ-გა-რა-ზგ „რათა წავიყვანო, მის წასაყვანად“...

5,6. კავშირებითი კილო

აქვს ორი ფორმა: **კავშ**. I იყენებს -**რა** სუფიქსიანი პირველი მყოფადის ფორმას, რომელსაც ეკვეცება სუფიქსის **ა** ხმოვანი და დაერთვის -**ნ** სუფიქსი (ფინიტიური წარმოება) ანდა -**ზ** სუფიქსი (ინფინიტიურში) ს-ცა-რგნ „წავილოდი“, ს-ან-ცა-რგზ „როცა წავილოდი“ დ-ყა-ს-წა-რგზ „რასაც გავაკეთებდი“ **კავშ**. II ემყარება -**შა** სუფიქსიან II მყოფადის ფორმას და დაირთავს იმავე -**ნ** სუფიქსს (ფინიტიურ წარმოებაში) ანდა -**ზ** სუფიქსს (ინფინიტიურ წარმოებაში): ს-ცა-შან „წავილოდი“, ს-ან-ცა-შანზ „როცა წავილოდი“, დ-ყა-ს-წა-შან „გავაკეთებდი“, დ-ყა-ს-წა-შანზ „რასაც გავაკეთებდი“.

7. ნატვრითი კილო

-**ნდა** || -**ნდაზ** სუფიქსი აწარმოებს: მომდინარეობს ქართული „ნეტადან“, -**ზ** კი ნამყო ღროის ინფინიტივის სუფიქსია: ს-გ-ყა-ნდა(ზ) „ნეტავი მამყოფა!“, ს-ცო-ნდა(ზ) „ნეტავი წავსულიყავი!“, დ-ყა-ს-წა-ნდა(ზ) „ნეტავი გამეკეთებინა!“ და ა. შ.

8. მოჩვენებითობის კილო

იწარმოება -**შ** ა ნაწილაკის დართვით:
 დ-ზ-ბო-შ ა „თითქოს ვხედავ“,
 დ-ცა-ზ-შ ა „თითქოს წავიდა“,
 სგ-ყოჟ-შ ა „თითქოს ვარ“...

მაგალითები:

1. თხრობითი — უ-ცეფტ „შენ წახვედი“
2. ბრძანებითი — უ-ცა! უტ აზ! „იჯექი!“, უ-ცეფშ! „აბა წადი!“
ი-ყა-წა! „გააკეთე!“
3. კონიუქტივი (დაშვებითი) — დ-ცა-აფტ „დაე, წავიდეს!“
4. პირობითი — დ-ცა-რ „თუ წავა“, სგ-ყა-ზარ, „თუ ვარ“
5. მიზან-პირობითი — სააფ-რანგ „რათა მოვიდე“ იყასწა-რ-ც ||
იყასწა-რტ || იყასწა-რანგ „რათა გავაკეთო“
6. კავშირებითი I — სცა-რგნ „წავიდლოდი“ (ფინ.).
სანცა-რგზ „როცა წავიდლოდი“ (ინფ.).
7. კავშირებითი II — სცა-შან „წავიდლოდი“ (ფინ.).
სანცა-შაზ „როცა წავიდლოდი“ (ინფ.).
8. ნატვრითი — სცონდაზ „ნეტავი წავსულიყავი“
იყასწანდაზ „ნეტავი გამეკეთებინა“
9. მოჩვენებითი — დცაზ-შ ა „თითქოს წავიდა“
სგყოფ-შ ა „თითქოს ვარ“

ცხრილი

1. თხრობითი	
2. ბრძანებითი	(კატეგორიული -შ!) (სტატიკური -ზ)
3. კონიუქტივი (დაშვ.)	-ააფტ, -ზ-ააფტ
4. პირობითი	-რ, -ზ-რ, -ზ-თ-გ-გ
5. მიზან-პირობ.	-რ — ც, -ტ, -ნგ აზგ „თვის“
6. კავშირებითი I	-რა (I მყ.) — ნ (ფინ.)
7. კავშირებითი II	-შა (II მყ.) — ნ (ფინ.)
8. ნატვრითი	-ნდა -ნდაზ
9. მოჩვენებითი	-შ ა

აბსოლუტივი

გადმოსცემს დამატებით მოქმედებას ან მდგომარეობას, რომელიც წინ უსწრებს (ძირითადი) ზმნით გამოხატულ მოქმედებას.

ინფინიტური ფორმაა გარკვეულწილად:

I ზმნის დრო-კილოთა სუფიქსების **არმქონე**: (იშვიათი) ა-მა-ზაა-რა > სგ-მა:

სჯზც ა სგ-მა სააფტ „მეგობრებთან ერთად მოვედი“.

II უფრო გავრცელებული: აწმყოს ინფინიტური **-უა > ო**
 დ-გ გრღო (< დ-გ გრღა-უა) დაადტ „იგი გახარებული მოვიდა“.

III გარდაქცევითობის **-ნგ** სუფიქსით ნაწარმოები:
 აუროკქ ა ყაწანგ ახ მარრა სცედტ „გაკვეთილები მოვამზადე (და,
 რა) სათამაშოდ წავედი“.

IV მხოლოდ უარყოფითი ფორმის აბსოლუტივი: **-კ ა**
 აწ ა იმტაკ ა დკაჟდტ „ვამლი შეუჭმელად გადაადლო“.
 * გარდამავალი ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოებ აბსოლუტივებში
 სუბიექტის პირი, კლასი და რიცხვი ჩვეულებრივ არ აღინიშნება.

კითხვითი ფორმა

1. ინტონაციური: უარა დყაჟწედტ?
2. ალტერნატიული: **ჟ** თავსა და ბოლოში:
 დცო-ჟ-დგმცო-ჟ?
 „წავიდა თუ არ წასულა?“
3. ჩაკითხვისას: **-ბა** ნაწილაკი: დცედტბა?
 კითხვის საგანგებო აფიქსები გამოიყენება ყველა ნაკვთის ფორმაში:
 განარჩევს ადამიანისა და არაგონიერთა კლასებს. ადამიანი „**და-
 რბან?**“
 4. არაგონ., ნივთი „**იარბან?**“
 დარბან > **-და** სუფიქსი დაერთვის ნაკვთის ინფინიტურ ფორმას:
 დცო დარბან? „ვინც მიდის ვინ არის?“
 > დცო-და? „ვინ მიდის?“
 დყადა „ვინ არის?“, დყაზწა-და? „ვინ გააკეთა? დგზბადა „ვინ დაი-
 ნახა?“
5. არაგონ. კლ.: **-მ, -ზემ, -ზმ** სუფიქსებით იწარმოება: დჟგე-მ?
 „რა წაიღე?“, დჟგო-ზემ „რა მიგაქვს?“, დჟგო-ზი? „რა წაიღე?“
-და სუფიქსით (სუბიექტური პირი) ირკვევა,
-მ, -ზემ, -ზი სუფიქსით (ობიექტური პირი).
6. ზმნით გამონათული მოქმედების ან მდგომარეობის რაობა ირ-
 კვევა **-მა** სუფიქსიანი კითხვითი ფორმებით, ითხოვს პირდაპირ პასუხს:
 დცომა? „მიდის?“, დცოჟმა? „არის?“, დყაწამა? „გაკეთა?“

7. სპეციფიკურ საგარემოებო ელემენტებზე: ან (დროის), ან (ადგილის), ში (ვითარების) პრეფიქსებს ერთვის -ბა ელემენტი, ვიღებთ ანბა „როდის?“ ანბა > ანფა > აბა „სად?“, *შიბა > შიფა „როგორ?“ ეს სუფიქსები დაერთვის ნაკვთთა ინფინიტურ ფუძეებს:

დანბაცო? „როდის მიდის?“

დაბაცო? „სად მიდის?“

დგშეფაცო? „როგორ მიდის?“

8. ზოგჯერ პრეფიქსს და სუფიქსს ერთდროულად დაირთავს ზმნა:

დანბაცეფ? „როდის წავიდა?“

9. მიზეზის აღმნიშვნელი კითხვითი ფორმები -ჲ, -ზეჲ, -ზეჲ კითხვითობის სუფიქსს დაირთავენ: უზცეფ? „რისთვის, რატომ წახვედი?“

ზმნის უარყოფითი ფორმები

აწარმოებს მ ფორმანტი; იგი ხან პრეფიქსად, ხან სუფიქსად გვევლინება.

სტატიკურ ზმნებში, დინამიკურ ფინიტურ: აწმყო, მყოფ. I, მყოფ. II, ნამყო უსრულში დგას ძირის შემდეგ (სუფიქსია).

	სტატიკური ფინიტური	დინამიკური ფინიტური
აწმყო.	სგ-ყა-მ „არა ვარ“	ს-ცო-მ „არ მივდივარ“
ნამყო უსრული	სგ ყა-მგ-ზ-ტ „არ ვყოფილვარ“	სცომგზტ „არ მივდიოდი“.
მყო. I	—	ს-ცა-რგ-მ „არ წავალ“
მყო. II	—	ს-ცაშა-მ „არ წავალ“.

ზმნის ძირის წინ დგას დინამიკურ ფინიტურ: ნამყო განუსაზღვრელში, აორისტში, ნამყო უკვეობითში, ნამყო წინარე წარსულის ფორმებსა და იმავე დინამიკურ ზმნათა ყველა ნაკვთის ინფინიტურ ფორმებში (პრეფიქსია).

დინამიკური ზმნის ფინიტური წარმოება:

ნამყო განუსაზღვრელი: სგ-მ-ცა-ზ-ტ „არ წავედი და“

აორისტით: სგ-მ-ცე-ჲტ „არ წავედი“

ნამყო უკვეობითი: სგ-მ-ცა-ც-ტ „არ წავსულვარ“

ნამყო წინარე წარსული: სგ-მ-ცა-ცგ-ზ-ტ „არ ვიყავი წასული“

დინამიკური ზმნის ინფინიტური წარმოება

აწმყო:	ს-ან [~] გ-მ-ცო	„სადაც არ მივდივარ“
მყოფ. I:	ს-ან [~] გ-მ-ცა-რა	„სადაც არ წავალ“
მყოფ. II:	ს-ან [~] გ-მ-ცა-შა	„სადაც არ წავალ“
ნამყ. უსრ.:	ს-ან [~] გ-მ-ცო-ზ	„სადაც არ მივდიოდი“
ნამყ. განუს.:	ს-ან [~] გ-მ-ცა-ზ	„სადაც არ წავედი და“
აორისტი:	ს-ან [~] გ-მ-ცა	„სადაც არ წავედი“
ნამყ. უკვ:	ს-ან [~] გ-მ-ცა-ც	„სადაც არ წავსულვარ“
ნამყ. უკ. წინ. წარს.	ს-ან [~] გ-მ-ცა-ცგ-ზ	„სადაც არ წავსულიყავი“

უარყოფითობის **მ**- პრეფიქსია დინამიკურ ზმნათა უარყოფით-კითხვით ფორმებში, თხრობითის გარდა ყველა კილოსა და სიტყვაწარმოებით კატეგორიაში.

აწმყო — დემცოჲ „ის არ მიდის?“

თავისებურ უარყოფით ბრძანებითი — დემცოზი „არ მიდიოდა?“

ჲ-ტ-მ-გა-მ > ჲ-ტ-მ-გა-ნ! „არ წაიღო!“

ტ-მ-ცა-მ > ტ-მ-ცა-ნ! „არ წახვიდე!“

დისტანციური დისიმილაციით.

განსხვავებით დადებითი ბრძანებითისაგან უარყოფითში ყველა კლას-პირის აფიქსია უკლებლივ წარმოდგენილი.

მასდარი

მასდარი აფხაზურში ზმნის საწყისი ფორმაა, რომელსაც **ა**- თავსართი და **-რა** ბოლოსართი აწარმოებს.

ერთმანეთისაგან განსხვავდება დინამიკური და სტატიკური ზმნის მასდარი.

დინამიკური ზმნის მასდარი ზემოთ აღნიშნული **ა**- პრეფიქსისა და **-რა** სუფიქსის მეშვეობით იწარმოება ა-ყაწა-რა „კეთება“, ა-თა-რა „მიცემა“, ა-წა-რა „სწავლა“...

სტატიკური ზმნის მასდარს დაერთვის **-ზაა** ე. წ. მდგომარეობის ხანგრძლივობის აღმნიშვნელი სუფიქსი.

ა-მა-ზაა-რა „ქონა, ყოლა“, ა-ყა-ზაა-რა „ყოფნა—არსებობა“.

ზოგჯერ მასდარი წარმოდგენილია ზოგადობის **ა**- პრეფიქსის გარეშე და ასრულებს მიზნის გარემოების როლს. მაგ.: ხ[~]გძრაცარა დცეჲტ „სახელის მოსახვეჭად წავიდა“.

მიმღეობა

მიმღეობის გამოსახატავად აფხაზურში ყველაზე პროდუქტიულია სამიმართებო პრეფიქსიანი **ი(გ)**- და **ზ**-პრეფიქსიანი ზმნის ინფინიტური წარმოება.

ზმნის ფუძის სახით წარმოდგენილი მიმღეობები: ა-ლალა „ირაო, საქონელი“ (შდრ. ა-ლა-ლა-რია „რამეში შესვლა“), ა-მ-დგრ „უვიცი“ (შდრ. ა-დგრ-რა „ცოდნა“) ა-თაკ „პასუხი“ (ათარა „მიცემა) ა-მ-უ-ჩა „მუქთახორთა“ (შდრ. ა-უ-რა „ქმნა“.

აფხაზურში მიმღეობა იწარმოება აგრეთვე ზმნის ფუძეზე მოქმედი პირის აღმნიშვნელი **-ჰ** ან სამოქმედო საგნის აღმნიშვნელი **-ტ** სუფიქსის დართვით: ა-რ-წა-რა „სწავლება“ > ა-რ-წა-ჰ „მასწავლებელი“, ა-წა-რა „სწავლა“ > ა-წა-ჰ „მოსწავლე“, ადბა-შ-რა „ბრძოლა“ > ადბა-შ-ჰ „მეომარი“, ა-ყა-წა-ტ გ „გასაკეთებელი“ (შდრ. ა-ყა-წა-რა „კეთება“), ა-უს-უ-ტ „სამუშაო“ (შდრ. ა-უს „საქმე“, ა-უ-რა „ქმნა“)...

ამჟამად არაპროდუქტიული **-ხა, -ხა, -ხ** სუფიქსებით ნაწარმოები მიმღეობები: ა-ჰა-თა-ხა „აღთქმა“, (შდრ. ა-ჰა „პირი“, ა-თა-რა „მიცემა“) ა-ჰ ა-ხა „ნათქვამი“ (შდრ. ა-ჰ ა-რა „თქმა“) აა-ზა-ხა „ბუთხუზა ბავშვი“ (შდრ. აა-ძა-რა „აღზრდა“), ა-ცგ-ბლ-ა-ხა „ნამწვი“ (შდრ. ა-ბგლ-რა „წვა“), ა-ჩა-ხ „კვერთული“ (შდრ. ა-ჩა-რა „პურობა“) ა-ხ-წ ა-რა „მოჭრა, წაკვეთა“) ა-ფწ ა-ხა „ნავლეჯი“ (შდრ. ა-ფ-წ ა-რა „მოწყვეტა, მოგლეჯა“).

ზემოთ განხილულ ზმნურ კატეგორიათაგან აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველება თავისებურებებს ავლენს სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ნაკვთის წარმოებისას, ფინიტურ და ინფინიტურ წარმოებაში, მეშველი ზმნის ხმარებისას, დინამიკურ ზმნათა ინფინიტურ დადებით წარმოებაში, ნამყო უსრულში, აორისტში, ნამყო განუსაზღვრელში. კილოს თვალსაზრისით: პირობითი კილოს წარმოებისას, ბრძანებითი კილოს წარმოებისას, კითხვითი ფორმების წარმოებისას, ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოებისას.

დანარჩენი კატეგორიების წარმოებაში მნიშვნელოვანი სხვაობა არ შეინიშნება.

**ზმნის უღლების კატეგორიათა თავისებურებანი
აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში***

სტატიკური ზმნის აწმყო

აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში სტატიკური ზმნის აწმყოს მწკრივი იწარმოება რთული -**რუბ** სუფიქსით ფინიტური ფორმებისათვის და -**რუ** სუფიქსით ინფინიტური ფორმებისათვის, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, -**ბ** გამოხატავს ფინიტურობას, ხოლო -**რუ** ახლანდელი დროის მაწარმოებელია.

პრინციპული სხვაობა ამ მხრივ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში არ შეინიშნება.

1) ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში აღნიშნული სუფიქსები ზმნის ფუძეს მიერთვის ისე, რომ ფუძის ბოლო ხმოვანი იკარგება: მაგ.: ატგსქ ა რაც გრუბ, შდრ.: აფხ. რაც რრუბ, რაც არუბ „ბევრი საქმეა“

დგფხაშარგრუ, შდრ.: აფხ. დგფხაშარორუ < დგფხაშარარუ „სირცხვილია“

ავაგზანლ აყნგ ჰტგრუბ, შდრ.: აფხ. ჰტ რრუბ < ჰტ არუბ „ჩვენ ვსხედვართ სადგურში“.

2) -**გრუბ** || -**რუბ** სუფიქსთა გვერდით სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ნაკვეთი იწარმოება -**დგრტ** || **გრტ** და -**ურტ** სუფიქსებითაც:

ა) სუფიქსი -**დგრტ** || **-გრტ**:

დნარა პატგრტ რგქ ნგ დგყედტ შდრ.: აფხ. დგყოტუბ „ისინი ძლიერ პატივცემულ არიან“.

დგზზგგჯ არა დგყედტ, შდრ.: აფხ. დგყოტუბ „ყველანი აქ არიან“.

ავნგ ხ გჰგ დგკნდგრტ, შდრ.: აფხ. დგკნოტუბ „იგი პატარა სახლში ცხოვრობს, ზედმიწ.: სახლობს“.

ბ) სუფიქსი -**რუბტ** (იშვიათად):

დარან რუგს დტ გრუბტ, შდრ. აფხ. დტ რრუბ „ისინი ასე სხედან“.

რუბ აფგნჯგრ არა დგკნაჰატრტ, შდრ.: აფხ. დგკნაჰატრტ „მგონი ის(ნ.) ფანჯარასთან კილია“.

რუბტ რაყ ა ფშდრტრტ, შდრ.: აფხ. ფშდოტუბ „მათი სიტყვები ლამაზია“.

-**დგრტ**, -**რუბტ** სუფიქსთა გამოყენება -**გრუბ** სუფიქსთა გვერდით სტატიკურ ზმნათა ფინიტურ აწმყოში დამახასიათებელია აშხარული დიალექტისათვის. დანარჩენ დიალექტებში ასეთი რამ არ ხდება (ლომთათიძე 1954: 111-120, ლომთათიძე 1944: 143).

* აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების თავისებურებათა შესახებ მსჯელობა იმყარება ე. კილბას ნაშრომს (კილბა 1983).

დამხმარე ზმნა

დამხმარე ზმნა **ა-კჷ/ა-კ** < აკ ზაარა „ყოფნა“ გამოიყენება ყველა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტში. ტაბანთურში ს-ა-კჷ-გ-პ, აშხარულის აფსუის კილოკავში ს-ა-კჷ-გჷტ, კუვინსკის კილოკავში ს-კჷ-გჷტ „ვარ“. ამის პარალელურად აშხარულში ფართოდ გამოიყენება იმავე მნიშვნელობით **ა-ჷ**. აქ ს-ა-კჷ-გჷტ და ს-ა-ჷ-პ „ვარ“ თანასწორად გამოიყენება. ეს **ა-ჷ** არ ახასიათებს ტაბანთურს და აშხარულის აფსუის კ.კ.-ს. ბზიფურსა და აბჟუურში **ა-ჷ** დამხმარე ზმნად მხოლოდ დადებითი წარმოებებისთვისაა დამახასიათებელი.

ასევეა აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა ანგისას მეტყველებაშიც: ს-ა-ჷ-პ „მე ვარ“, მაგრამ უარყოფით წარმოებაში: ს-ა-კჷ-გმ „მე არ ვარ“, წარსულ დროში, ნამყო განუსაზღვრელში ს-კჷ-გნ „მე ვიყავი“, მის უარყოფით ფორმაში ს-ა-კჷ-გმზტ „მე არ ვიყავი“ და ა. შ. გამოიყენება სხვა ფუძე **-აკჷ**.

რაც შეეხება ფერიელ აფხაზთა მეტყველებას, აქ აშხარული დიალექტის კუვინსკის კ.კ.-ის მსგავსად, დამხმარე ზმნად გამოიყენება ორი ფუძე: **ა-ჷ** და **ა-კჷ**:

ა-ჷ ფუძე

1. აწმყო

ა) დადებითი წარმოება

იაჰ შან ლ-რ-ჷ-პ „იგი მისი (მკ.) დაა“.

ბ) უარყოფითი წარმოება

დაჰ შა ლან-ჷ-ძამ „იგი მისი (მკ.) და არაა“.

2. ნამყო განუსაზღვრელი

ა) დადებითი წარმოება

აგზზაგ აგ აფსუაა რრნ < რან-ჷგ-ნ „ისინი ყველანი აფხაზები იყვნენ“.

ბ) უარყოფითი წარმოება

დარან რან-ჷგ-მზტ „ისინი არ იყვნენ“.

3. პირობითი კილო

ჟან ლ-რ-ზარი, სარს სანგაგ ლრჟბ „თუ კი ის (ქ.) დედაშენია, მაშინ დედაჩემიცაა“.

4. ზმნის კითხვითი ფორმა

დაბ დაშნ დატზმა? „იგი მამამისის ძმა იყო?“

5. დაშვებითი კილო

აძღაბ ლაჟზაააღტ, ათანცა ლაჟზაააღტ აძ დგმცქაღტ „გოგო იყო თუ რძალი იყო არავინ არ წავიდა“.

ა-კჟ ფუძე

1. აწმყო

აჟზა შაანდა ჟგდა ა-კჟბ „მთელი ლამე ამაზე ფიქრობდა“.

2. ნამყო ანუ საზღვრელი

ანფსჟარა ზმგრძგ ჟგროთ რანკჟჟბ „ვინც აფხაზური ეტიკეტი არ დაკარგა — ესენი არიან“.

3. პირობითი კილო

ჟარს ჟაკჟზარი ჟგს ყაჟწოგზტ „ეს რომ შენ ყოფილიყავი, ასე არ მოიქცეოდი“.

4. კითხვითი ფორმა

ბარს ბანკჟჟჟ ლარს ლანკჟჟჟ დცარანგ დგყოჟ? შენ (ქ.) ხარ თუ იგი (ქ.) ვინც იქ უნდა წავიდეს?

დინამიკური ზმნა

1. აწმყო

ამ ნაკვთის წარმოების მხრივ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში პრინციპული სხვაობა არ შეინიშნება, აქაც გამოიყენება -**ჟა** სუფიქსი ინფინიტურ წარმოებაში, -**გჟტ** || -**დგტ** სუფიქსი ფინიტურში. აქაც ხდება **ჟა-დტ > ჟო-დტ**, **ჟა-დტ > ჟე-დტ**, **ჟა-დტ > დდტ**, **ჟოტ > ოტ** პროცესი, რომელიც ზოგადად აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებს ახასიათებს.

ფერის მეტყველებისათვის -**ჟა** სუფიქსის **ა** ხმოვნის რედუქციის პროცესი უფრო დამახასიათებელია, რის შედეგადაც ვიღებთ: მაგ.:

აჭმა რშეტუტ „თხას კლავენ“,
 ხ ჳტკ სეცცაკტუტ „ცოტა მეჩქარება“ და ა. შ.
 ზმნური დაბოლოების ხმოვანი რედუცირდება

ა) ფინიტურ დადებით წარმოებაში:

აჟ ა სტშ თოზარი ჟგდ(დგქ ნაგუტ) ან'ტძ სჳ რდტ „თუ თქვენ მე სიტყვას მომცემთ, მაშინ მე შესაფერის სახელს ვეტყვი“.

ბ) უარყოფით ფინიტურ წარმოებაში

ჟგდ რზნდლკააძტშმ „ბევრს ეს არ ესმის“.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი შემთხვევებისა, ფერიის მეტყველებაში გვხვდება შემთხვევები, როდესაც **-ჟემატ** დაბოლოების **-ჟ** იკარგება და შედეგად ვიღებთ **ემატ** დაბოლოებას:

მაგ.: აჟაჟუ ბზგდა დყალნდტ, აც გაა დყალნდტ, შდრ. აფხ. დყალნდტ < დყალაჟემატ „არიან კარგი ადამიანები, არიან ცუდი ადამიანები“.

ეს პროცესი (**-ჟ**-ს დაკარგვა) განსაკუთრებით გავრცელებულია უარყოფით წარმოებაში ზმნისა (როგორც ხმოვნით, ისე თანხმოვნით დაბოლოებულ ფუძეებში).

მაგ.: ჟაჰა დგსზჩჩჰჰამ, შდრ.: აფხ. დგსზჩჩჰჰამ „მეტი აღარ შემიძლია ამის მოთმენა“.

ჟგდ აგაგახაშთამ შდრ.: აფხ. აგ^აგახაშთამ „მას არაფერი არ ავიწყდება“.

ეს პროცესიც მხოლოდ ამხარულისათვის არის დამახასიათებელი (ლომთათიძე 1954: 182-183).

ნამყო უსრული

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ნამყო უსრული, ისევე როგორც დანარჩენ აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში იწარმოება **-ჟა**-ს სუფიქსით ფინიტურ წარმოებაში და **-ჟა-ზ** სუფიქსით ინფინიტურ წარმოებაში, ოღონდ ფერიის მეტყველებისათვის ფონეტიკური პროცესი (**ა**-ს რედუქცია და **ჟ**-ს დაკარგვა) დამახასიათებელია:

ა) **ა**- ხმოვნის რედუქცია **-ჟან** სუფიქსიდან:

იცუნ-იცეტუნ (< დცაჟან) წტს-ხგსრა „ისინი მიდიოდნენ სანადიროდ, ზედმიწ.: ჩიტის სასროლად“.

ბ) **ჟ** ხმოვნის დაკარგვა ნამყო უსრულის უარყოფით ფორმაში:

იწყანგ დც აჟ აძამტზტ (< დც აჟ აძაჟამტზტ) „იგი (ქ.) (რძალი) მისი თანდასწრებით არ ლაპარაკობდა“.

აორისტი

როდესაც ზმნის ფუძე ხმოვნით მთავრდება, აორისტის წარმოებისას **-ფტ || -გფტ** სუფიქსის დართვისას ხდება სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესები.

ანგისას მეტყველებაში ფუძისეული **ა -ფტ || -გფტ** სუფიქსის დართვისას გადადის **ე**-ში:

დგუტ ბაფსხან, დგმთაღფტ (< **დგმთაღაფტ**) „იგი ცუდად შეიქნა და დაწვა“.

ფერიის მეტყველებაში კი **ა**- აორისტის სუფიქსის წინ ზოგჯერ **გ**-ში გადადის:

ბანშა ჰაცტ (< ჰაცანტ) „ჩვენ ამოდ წავედით“.

საპ შან დანხტ, საშან დანხტ (< დანხანტ) „ჩემი და დარჩა, ჩემი ძმა დარჩა“.

ხმოვნის რედუქცია დამახასიათებელია აფხაზურის ბზიფური დიალექტისათვის (ბლაჟბა 1957: 163-164) და აბაზურის აშხარული დიალექტისათვის (ქ. ლომთათიძე 1954: 154-155).

ნამყო განუსაზღვრელი

ნამყო განუსაზღვრელი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ისევე იწარმოება, როგორც დანარჩენ აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში. ფერიის მეტყველებას ახასიათებს მცირეოდენი თავისებურებანი. აქ ზმნური ფუძის **ა**- ხმოვანი გადადის **გ**-ში ნამყო განუსაზღვრელის სუფიქსის წინ, ისევე როგორც აორისტში, გარდა ამისა, ნამყო განუსაზღვრელის ფორმები ბოლოხმოვნიანი და ბოლოთანხმოვნიანი ზმნებისა შეიძლება დაემსგავსოს ერთმანეთს:

სეღშტ ფჰ ტს დააფტან (< დააფან) „ჩემმა ძმამ ცოლი მოიყვანა“.

აუტთრა ხუჰტკ დყაჰწტან (< დყაჰწან) „ჩვენ გავაკეთეთ პატარა ბოსტანი“.

ამ შემთხვევაში **ა > გ** პროცესთან გვაქვს საქმე.

კილო

პირობითი კილო

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში პირობითი კილოს საწარმოებლად, ისევე როგორც სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში გამოიყენება **-რ** სუფიქსი. ამის პარალელურად ფერიელ აფხაზთა მეტყველებაში გამოიყენება **-რი** სუფიქსი:

ჩაგლა ჰამცარი ჰაზლაცონი? „თუ ცხენით არა, რით წავალთ?“

აფხტძ ტემჰ რზარი ეფდლტუბ „უკეთესია სიზმარს თუ არ იტყვი“.

როდესაც პირობითი კილოს ზმნას ერთვის **-გზ** („ც“) ნაწილაკი, მაშინ პირობითი კილოს მაწარმოებლად იქნება ოდენ **-რ** (ი-ს გარეშე):

ტა აჟედფშეჟტ დგუბარგუ სრუბ უჰ რმა? „თუ შენ შენ მსგავს კაცს დაინახავ, ეტყვი, რომ ეს მე ვარ?“

ანგისას მეტყველებაში (უფროსი თაობის) შეინიშნება **-ნგ** სუფიქსით გართულებული პირობითი კილოს წარმოება, მას უმუშალოდ მიერთვის **-რ**, **-ზარ**, **-ზარც...**

დგრთეხხარნგ (შდრ. დგრთეხხარ) დყარწრდტ „თუ ისინი მოინდომებენ, გააკეთებენ“.

აჟ აბჟ შ აჰარცნგ (შდრ. შ აჰარც) შ გყოტუბ „თქვენ კიდევ გაიგონებთ სიახლეს“.

ბრძანებითი კილო

ბრძანებითი კილო აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ისევე იწარმოება, როგორც დანარჩენ დიალექტებში, სუფიქსების გარეშე:

ტგჰ! „გაიქეცი!“; ტცა! „წადი!“; შ ტა! „დასხედი!“

ამის პარალელურად ფერიის მეტყველებაში ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბოლო **ა**- ხმოვანი რედუცირდება — გადადის **გ**-ში:

ბნასკგ (შდრ.: ბნასკა) „მიიწიე შენ (ქ.)!“

ტა დყაშ წგ (შდრ.: დყაშ წა) „დატოვეთ ის თქვენ იქ!“

იგივე ხდება ბრძანებითი კილოს უარყოფით ფორმებში:

დჟემგგნ (შდრ.: დჟემგან) „არ აილო!“

დჟემტტგნ (შდრ.: დჟემტტან) „არ ჭამო!“

ეს პროცესი **ა > გ** ბზიფურსაც ახასიათებს.

როდესაც **ა**-ზე დამთავრებულ ფუძეს ბრძანებით კილოში ემატება **-ი** სუფიქსი, რომელიც მეტ კატეგორიულობას სძენს ზმნურ ფორმას, ხდება სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესები:

ა) ანგისას მეტყველებაში **ა**- **ი**-ს წინ გადადის **ე**-ში (როგორც აფხაზურის სხვა დიალექტებში): უცგე < უცანე „აბა წადი შენ (მკ.)!“

ბანფხეე (< ბანფხა-ე) „აბა წაიკითხე შენ (ქ.)!“

ბ) ფერიის მეტყველებაში კი **ა**, როგორც წესი, მთლიანად რედუცირდება ან გადადის **გ**-ში:

ტაალგე (< ტაალა-ე) „აბა, წავიდეთ 'მოლი' შენ (მკ.)!“

ბტ გე (< ბტ ა-ე) „აბა, დაჯექი შენ (ქ.)!“

ზმნის კითხვითი ფორმა

ზმნის კითხვითი ფორმა იწარმოება სპეციალური სუფიქსებით, გარდა ამისა, გარკვეული ლოგიკური მახვილითა და ინტონაციით. ასეა ეს აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაშიც.

ოლონდ, ამასთან ერთად აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ერთი თავისებურება: მხოლოდ ინტონაციით კითხვითობის გადმოცემა, (სუფიქსების გარეშე).

არან ავნგ დკაჰაჰტ? (შდრ. დკაჰამა?) „იგი (ქ.) აქ დაეცა?“

ჟარან ძუეჰჰანბგუ ღგყაჰამ? (შდრ. ღგყაჰამი ძუეჰჰანბგუ?) „არავინ არის შენზე უფროსი განა?“

კითხვით-უარყოფითი წარმოებისათვის გამოიყენება უარყოფით-ინფინიტური ფუძე, რომელსაც **ი** კითხვითობის ელემენტი ემატება: (ჭკადუა, არისთავა 1966: 241-242).

ამათ გვერდით აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა ფერიის მეტყველებისათვის დამახასიათებელია **-მა** სუფიქსის გამოყენებაც უარყოფით-კითხვით ფორმებში, ისევე, როგორც ეს აბაზურშია:

ჟარან ჯგნტ საყანგ ჟმანან ჰან გჯჟასგმჰამან (შდრ. აფხ. ჟმანან ჰან ჟასგმჰან ეჰ? „განა მე შენ არ გეუბნებოდი, ორჯერ ჩემთან არ მოხვიდე-მეთქი?“

ანგისას მეტყველებაში, ისევე როგორც აფხაზურ-აბაზური ენის ზოგ კილოკავში არის შემთხვევები, როდესაც **ზ** (კითხვითობის ელემენტის გაუჩინარების შემთხვევაში, ერთდროულად გამოდის წარსული დროისა და კითხვითობის მაწარმოებლის როლში:

დრეჰმჰჰან ანანგზ? (შდრ.: დერეჰმჰჰან ანანგჰ?) „ის მათ იმას არ ეუბნებოდა განა?“

სხუჰჰგმზგზ (შდრ.: სხუჰჰგმზგჰ?) ჟგსყან, ძესგ ალამ აჰრმ „მე მაშინ პატარა ვიყავი და არ მახსოვს“.

ზმნის უარყოფითი ფორმა

აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა მსგავსად, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში უარყოფა გამოიხატება **-მ-** მორფემით. ფერიის აფხაზთა მეტყველებაში: იკარგება ახლანდელი დროის (აწმყოს ნაკვთის) სუფიქსი **-ჟ**:

დჷაჰაჰაჷამ < დჷაჰაჰამ „შენ ჩემი არ გესმის?“

ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ფინიტური ზმნის უარყოფით ფორმაში გამოიყენება **-გ^ვგ** აფიქსი, რომელიც აბაზური დიალექტებისათვისაა დამახასიათებელი და, როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, გამოხატავს ფინიტურობას უარყოფითი წარმოების ზმნეებში (ლომთათიძე 1944: 159-161):

ჷგ^ს გ^ვყალომ (შდრ. ჷგ^ს ყალომ) „ასე არ შეიძლება“.

ჷგყარა გ^ვგ^ჰჰამ (შდრ. ჷგ^დ აყარა ბჰამ) „არც ისე შორს“ და სხვ.

ფერიის მეტყველებაში აღინიშნება ორმაგი უარყოფა აჷრა 1. „მიღება“, 2. „დაბადება“ ზმნაში.

აბილეთ სმამჷჷჷდჷ (შდრ. დგსმ^აჷჷდჷ) „მე ვერ ვიშოვე ბილეთი“.

აბ^სს ყაჰ^ჰჰაჰ, ჰ^ნ დ^აზ^ჰოზ დგდმამჷჷჷდჷ „ასე რომ გაგვეკეთებინა, ჩვენთვის მტკემელი არავინ არ აღმოჩნდა, გაჩნდა“.

აჰარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში (ფერიასა და ანგისას მეტყველება) არის **-მ** პრეფიქსის გადაადგილების შემთხვევები ზოგიერთ რთულფუძიან ზმნაში:

ჷგ^დ ყალომ^ზააჰ (შდრ. აფხ. ყამლო^ზააჰ) „ეს არ შეიძლებოდა გაკეთებულიყო“.

არგ^დგ^ვგ^ვ დგმ^შთალოზააჰ (შდრ. აფხ. დგმ^შთალოზააჰ) „ის თურმე არ წვება“.

ეს, ალბათ, ამ რთულფუძიან ზმნათა — აყაჷარა, აყალარა, აშთალარა, ერთ მთლიან ფუძედ აღქმის ბრალიაო, აღნიშნავს კილბა. აჰარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში აღნიშნული ზმნები აღიქმება როგორც ერთი მთლიანობა (ფუძე) და ამიტომ **-მ** დგება მის წინ (ან მის შემდეგ) და აღარ ხლეჩს რთულ ფუძეს, როგორც ეს სხვა დიალექტთა შემთხვევაში ხდება.

აჰარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ზოგჯერ **-მ** უარყოფითობის აფიქსის გვერდით გვხვდება თურქული ენიდან ნასესხები **-ნეჲ**, რომელიც სხვა დიალექტებისათვის უცხოა. იგი მნიშვნელობით უახლოვდება რუსულ **ни...** **ни**-ს „არც... არც“... და დგება უარსაყოფი სიტყვის წინ. ზმნა ამ დროს არის დადებით ფორმაში: ნაწილაჰ **-ნეჲ-ს** აქვს უარყოფითობის და მტკიცებით-გაძლიერებითობის **-გ^აგ^ვგ^ვ** ნაწილაკის ფუნქცია (ელფერი):

ნემ სნემ^ჲეჲდჷ, ნემ დგზბან^ჲეჲდჷ (შდრ. აფხ. საგ^ვგ^მნემ^ჲჲჷ, დგ^ვგ^ზზმბაჲ) „მე არ მიპოვია და არ მინახავს“.

ნემ არგ^დ დაადგ^ვდჷ, ნემ ანგ^დ დაადგ^ვდჷ (შდრ. არგ^დგ^ვ დაადგ^ვმგ^ვდჷ, ანგ^დგ^ვ დაადგ^ვმგ^ვდჷ „არც ეს მოიყვანა, არც ის მოიყვანა“ (კილბა 1983).

ზმნისართი

ზმნისართები აფხაზურში სამ უმთავრეს ჯგუფში ერთიანდებიან:

1. ადგილის ზმნისართებია: აბრა II > არა „აქ“, უბრა II > უა „იქ“, აბნა II > ანა „მანდ“ (რომლებიც კავშირშია ნაცვალსახელებთან: აბრი II > არი „ეს“, უბრი II > უი „ის, იგი“, აბნი II > ანი „ეგ“, ააიგ ა „ახლოს“, აარც „გამოდმა“, ნგრც „გაღმა“, ავადა „მაღლა, ზემოთ“, ალადა „დაბლა, ქვემოთ“. ზოგი ადგილის ზმნისართი იწარმოება არსებითი სახელის ფუძეზე -**ნ** სუფიქსის დართვით: ამჰან „გზად“, აქეთან „სოფლად“.

2. დროის ზმნისართები სხვადასხვა გზით არის ნაწარმოები: დახა II > ეხა „დღეს“, დაცგ II > ეცგ „გუშინ“, უახა „ამაღამ“, უაწ გ „ხვალ“, უაწ გმთახ „ზეგ“ (ზედმიწ.: „ხვალის შემდეგ“), ალშგქ სანგკ „მთელ წელიწადს“, ესგმშა „ყოველდღე“, უსყან „მშინ“, ზნგკ „ერთხელ“, აშამთაზგ „განთიადისას“, წხგბჟონ „შუალამისას“...

3. ვითარების ზმნისართები: აბას II > ას „ასე, ამგვარად, უბას II > უს „ისე“ აბანს II > ანს „ეგრე“ (ეს ზმნისართები ადგილის რამდენიმე ზმნისართის მსგავსად კავშირშია ნაცვალსახელებთან: აბრი II > არი „ეს“, უბრი > უი „ის, იგი“, აბნი II > ანი „ეგ“. დაალგრყანგ „მოულოდნელად, უცებ“, დარაზნაკ „უცებ“, დრაცდანგ „ბლომად“, ხ გჰძაკ „მცირედ“, ხგმფადა „აუცილებლად“.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ე. კილბა გამოყოფს ე. წ. ზმნისართულ სიტყვას „გენე“ „ხელახლა“, „ისევ“, „თავიდან“, „კიდევ“ (ეს სიტყვა თურქული ენიდან შეუთვისებიათ აჭარაში მცხოვრებ აფხაზებს. მათს მეტყველებაში გავრცელებულია: განა, გენა, გენე:

გენე დააჟ გამა? „კიდევ მოიტანეს ის (ნ.)? არა აფსუაა გყოტბ გენე „კიდევ აფხაზები არიან აქ?“ განა ხარ ჰამამ „კიდევ არა გვიშავს“ (კილბა 1982: 75).

თანდებული

აფხაზური ენა გამოირჩევა თანდებულთა სიმცირით. თანდებულთა სიმცირე სახელებთან კომპენსირებულია წინდებულთა სიუხვით ზმნებში.

ძირითადი თანდებულებია: -**ახ**- „კენ, -ში“ (აშჰკოლ ახ „სკოლისაკენ“) — **აჰგ**- „ში“ (აქეთა-ჰჰ „სოფელში“), -**ყა** „-კენ; -ში“ (ავნგ-ყა „სახლში, შინ, შინისაკენ“), -**ნძა** „-მდე“ (აქეთა-ნძა „სოფლამდე“), -**ყნგ** II

-**ყნ** „-თან“ (სარა ს-ყნ „ჩემთან“), **შაყა** „-კენ“ (აკლუბ აშაყა „კლუბი-საკენ“), **-ნტ** „-დან“ (ქართ-ნტ „თბილისიდან“), **ამწან** „ძირას“ (აწ აწლა ამწან „ვაშლის ხის ძირას, ქვეშ“), **-ზგ** „-თვის“ (აწარა-ზგ „სწავლისათვის“, სარა ს-ზგ „ჩემთვის“), **-ლა** „-ით“ (შაპგ-ლა „ფეხით, ქვეითად“, ჩგ-ლა „ცხენით“) და სხვ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ლოკალური ურთიერთობა/მიმართულება აფხაზურში ძირითადად ლოკალური პრევერბებითა და ძირ-სუფიქსებით გადმოიცემა, ამიტომ თანდებულები სახელებთან იშვიათად იხმარება. აფხაზური ენის სხვა დიალექტებში შეიმჩნევა **-ახ**, **-ყნ** II **-ყნ**, **-ყა** თანდებულების ერთი **-ჰ** < **აჰგ** „ში“ თანდებულებით შეცვლის ტენდენცია. ასეა ეს აჭარელ აფხაზთა მეტყველებაშიც. ამ მხრივ რაიმე განსაკუთრებული არ შეიმჩნევა.

კავშირი

აფხაზურ ენას არ გააჩნია რთული ქვეწყობილი წინადადება. შესაბამისად, არც მაქვემდებარებელი კავშირები. ის, რაც სხვა ენებში სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება და წარმოდგენილია მთავარი და დამოკიდებული წინადადების სახით, აფხაზურში თავისებურად ასახულია ზმნის დრო-კილოთა ფორმებში. მთავარ წინადადებას დროთა ფინიტური, ხოლო დამოკიდებულს დროთა ინფინიტური წარმოება შეესაბამება (იხ. ზემოთ).

აფხაზურში გამოყოფენ კავშირთა სამ მთავარ ჯგუფს:

1. მავრთებელი კავშირები, რომლებიც უფრო ნაწილაკური ბუნებისაა და დამოუკიდებელ ერთეულებს არ წარმოადგენს. მაგ.: **-ი** სუფიქსი უდრის ქართულის „და“ კავშირს და დაერთვის წინადადებაში წარმოდგენილ ყველა საკავშირებელ სიტყვას: სარ-ი, სანდუ-ი, ილიკო-ი, ილარიონი-ი, „მე ბებია (ჩემი), ილიკო და ილარიონი“.

ამავე წესით გამოიყენება აგრეთვე ქართული **-ც** ნაწილაკის ფარდი **-გ**, კავშირ-ნაწილაკი: სარ-გ, ჟარ-გ, მარ-გ „მეც, შენცა და ისიც“...

2. მაცალკეებელი კავშირები: **ია** „ან“, **მა** „ან“: მა სარა, მა ჟარა „ან მე, ან შენ“, მა აწ ა, მა აპა „ან ვაშლი, ან მსხალი“.

3. მახირისპირებელი კავშირები: **ახა** „მაგრამ“, **ამალა** „ოღონდ“, **აკ გმზარ** II **მამზარ** II **მაკ გმზარ** „თორემ“.

აღნიშნულ კავშირთა გარდა აჭარელ აფხაზთა მეტყველებაში გამოიყოფა ნასესხები მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირები: **და** „და“ — ნასესხები ქართულიდან; **ჰემ** „ასევე“ — ნასესხები თურქულიდან.

ა) იკპჟ და ბააჲ „გადააგდე და მოდი შენ(ქ.)“.

სცრმტ იპ გტ და ღცგმტ „თქვა წავალო და წავიდა“.

ბ) **ჰემ** იმ სიტყვის წინ დადგება, რომელსაც მიემართება (იხმარება წყვილად):

ჰემ აპენსიან~ ღცგმტ, ჰემ აუგს იუემტ „იგი (მკ.) პენსიაზეც გავიდა და მუშაობს კიდევ“.

მხოლოდ ჰემ ზმნისართული ფუნქციითაც იხმარება: ჰემ უანშა-უან ლაშგ მაკ გუბ „ამის გარდა იგი (მკ.) შენი ბიძა (ძმაა დედაშენისა).“

გ) თურქულიდანვეა შემოსული კავშირი **მა** „ან“, რომელიც აფხაზური **მა** კავშირის პარალელურად იხმარება და შ ტ ა, და შ ც ა „ან დასხედით, ან წადით“.

ეს კავშირი, ისევე როგორც აფხაზური **მა** წყვილად გამოიყენება (მაცალკეებელია).

დ) მაპირისპირებელი **ამა** (თურქული) კავშირი: აფსშ ა დედღრკააუემტ, ამა აპ არა დგრპ აძომ „მათ ესმით აფხაზური, მაგრამ ვერ ლაპარაკობენ“ (კილბა 1983: 69-71).

როგორც აღვნიშნეთ, აფხაზურისათვის რთული ქვეწყობილი წინადადება უცხოა; მიუხედავად ამისა, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში ე. კილბა ადასტურებს მაქვემდებარებელ **ქი** კავშირს, შემოსულს თურქულიდან:

სგხშაგჯ დგფნაყოდტ ქი, აუაუგ აშთან~გგ დგბზინახოდტ „მე ვფიქრობ (ჩემს თავში), რომ კაცი ყველაფერი მომხდარის მერე გამოსწორდება (გაკარგდება)“ (კილბა 1983: 71-74).

ნაწილაკი

აფხაზურ ენას ნაწილაკებიც მცირე რაოდენობით მოეპოვება. დადასტურებითი ნაწილაკებია: **აა**, **ააჲ**, **აიჲ** „ჰო, დიახ, კი“; უარყოფითი ნაწილაკებია: **მაპ**, **მამოუ** „არა, ვერა“. დანანებას გადმოსცემს დამოუკიდებლად ხმარებული ან ზმნის ფორმაში ჩართული **გ აშა** „საწყალი“

ნაწილაკი: დღვს-გ აშე-დტ „მოკვდა საწყალი“. სხვათა სიტყვის ნაწილაკია ა-ჰ ა-რა „თქმა“ ზმნის ძირისაგან მომდინარე -ჰ ა სუფიქს-ნაწილაკი, რომელიც უდრის ქართულის -მეთქი, -თქო, -ო ნაწილაკებს: სარგჯ სცოდტ-ჰ ა ტჰ ე-დტ „მეც წავალ-მეთქი, გითხარი“; სარგჯ სცოდტ-ჰ ა სგზიაჰ „გადაეცი (ჩემთვის უთხარი) მას, მეც წავალ-თქო“ სარგჯ სცოდტ-ჰ ა, სეძჰ ედტ „მეც წავალ, მითხრა მან“.

ჩამოთვლილთა გარდა, აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას ახასიათებს თურქულიდან ნასესხები **ჰელე** ნაწილაკი, რომელიც იხმარება ზმნა-შემასმენელთან და ატარებს ბრძანებით ელფერს:

ჰელე, იგზააგა! „აბა, მომიტანე ის მე შენ!“

ასევე თურქულიდანაა აფხაზურში შესული: **ბექჯმ** || **ბექჯ** „ალბათ“ მნიშვნელობის ნაწილაკი. ბექჯმ, დრიმბაცტ ტუდ „შესაძლოა (ალბათ) მათ არ უნახავთ ის (ნ.)“.

სანჯჯ || **სანჯჯს** (ჩაკითხვისას) „განა“

სანჯჯს ტუდ ახგლფა დტუნაწწალოდტ- „განა ამ ქუდს შენ იხურავდი?“

ჰელბენტ „რა თქმა უნდა“.

ჰელბენტ, ჰანტაფშეგრ ჰთანგტუბ „რა თქმა უნდა, ჩვენ გვინდა ის (ნ.) ვნახოთ“.

საჰადქი „ნამდვილად“

საჰადქი დაბანანგეე ტუდ დნაჰაჰჰ? „მართლა, საიდან აღმოჩნდა ის შენს ხელში?“

ქართულიდან ნასესხები ნაწილაკი **ხომ** ანიჭებს მოქმედებას დადასტურებით ელფერს: ვაჟა, ხომ, დგბდგრტუდტ? „ვაჟას, ხომ, იცნობ?“ (კილბა 1983: 74).

შორისდებული

შორისდებულებია: გაოცების, მწუხარების გამომხატველი **ტუნან** „ვაიმე, უიმე, უი“, **დიდა** „დედი!“; გამამხნეველი **აჰაჰადტ, ამარჯა**; გაოცების **ჯგმ-ჯგმ**; რისხვის გამომხატველი: **უუტ, აადტ**; სიწყნარისაკენ მომწოდებელი **სიშ, აშშგჰ ა** „სუ, ჩუმად, წყნარად“, მიმართვისას სახმარი **ო, ტა, ტაა** „ო, ჰო, ჰე“ და სხვ.

შორისდებულთა ხმარების თვალსაზრისით რაიმე განსაკუთრებული თავისებურება აჭარელ აფხაზთა მეტყველებაში არ შეგვიჩვენავს.

სინტაქსი

ატრიბუტული სინტაგმა

ზემოთ აღინიშნა, რომ აფხაზურს ბრუნების სისტემა არ გააჩნია; შესაბამისად, სახელური შესიტყვების (ატრიბუტული სინტაგმის) კონსტრუქციაც თავისებურადაა ასახული ამ ენაში.

კონკრეტული საკითხის განხილვისათვის აუცილებლად მიგვაჩნია ნაცვალსახელის, რიცხვითი სახელისა და ზედსართავი სახელის თავისებურებათა გათვალისწინება არსებით სახელთან კომბინაციაში: შესიტყვებაში შემავალ კომპონენტთა ადგილი, შეთანხმება რიცხვისა და კლასის მიხედვით და სხვ.

ნაცვალსახელი სინტაგმაში

ნაცვალსახელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება აფხაზურ ენაში. პირის ნაცვალსახელთან დაკავშირებული პრეფიქსების მეშვეობით გამოიხატება აფხაზურში სახელთა ე. წ. კუთვნილებითი კატეგორია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურში არ არის ნათესაობითი ბრუნვა და საერთოდ ბრუნვები. ის, რაც სხვა ენებში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით (ე. ი. კუთვნილება), აფხაზურში აღინიშნება კუთვნილებითი პრეფიქსებით, ანუ პირის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე ფორმანტებით.

კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის შინაარსის გამოხატვა

მხ. რ.

I პ.	სარა	— ს(გ)	„მე“
II პ.	{	ჭარა	— ჭ(გ) „შენ“ (მკ.)
		ბარა	— ბ(გ) „შენ“ (ქ.)
III პ.	{	მარა	— მ(გ) „ის“ (მკ.)
		ლარა	— ლ(გ) „ის“ (ქ.)
		მარა	— ა „ის (ნ., არაგ.)“

მრ. რ.

I პ.	ჰარა	— ჰ(ა)	„ჩვენ“
II პ.	შ არა	— შ (გ)	„თქვენ“
III პ.	დარა	— რ(გ)	„ისინი“

ქართული „სტუდენტის ხელი“ აფხაზურში იქნება ასტუდენტ დ-ნაპე... ქართულის ნათესაობითი ბრუნვის შესაბამისი სუფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად: ქართ. ქალიშვილ-ის ხელი — აფხაზური: აძლაბ ლ-ნაპე

თუ სიტყვაში მახვილი მოდის ზოგადობის ა- პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები გ-თია წარმოდგენილი:

აღა	—	სგლა	„ჩემი თვალი“.
ალა	—	სლა	„ჩემი ძალი“.
მაგ.:	სარა ს-აბ	დ-ნაპე	„მამაჩემის ხელი“.
	სარა ს-ან	ლ-შაპე	„დედაჩემის ფეხი“.
	შარა შ-ჟზა	დ-ხე	„შენი (მკ.) ამხანაგის თავი“.

ასე მიიღება კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთაგან კუთვნილების შინაარსის მქონე ნაცვალსახელური პრეფიქსები აფხაზურში.

აფხაზურში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის კუთვნილებითი ნაცვალსახელების უქონლობა ჩანაცვლებულია პირ-კლასის ნაცვალსახელთაგან მომდინარე ე. წ. „ლ“-ს რიგის პრეფიქსებით (იხ. ზემოთ).

სახელურ სინტაგმაში აფხაზურში ასეთ შემთხვევებში დამატებით კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელიც ან მკუთვნილის აღმნიშვნელი სიტყვაც უნდა იყოს გამოყენებული: ლა(რა) || აფჰ გს ლგჰკჰ ყანფშუბ „მისი || ქალის კაბა წითელია“... ამ დროს ნაცვალსახელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც სრული, ისე მარტივი სახითაც.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი

შესიტყვებაში ყველა ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელია და წინ უძღვის საზღვრულს. მაგ.: აბრი || არი ავნე „ეს სახლი“, აბნი || ანი ავნე „ეგ სახლი“, უბრი || უბ ავნე „ის სახლი“, აბართ || ართ ავნე ა „ეს სახლები“, აბანთ || ანთ ავნე ა „ეგ სახლები“, უბართ || ურთ ავნე ა „ის სახლები“.

ზედსართავი სახელი სინტაგმაში

ზედსართავი სახელი არის **ვითარებითი** და **მიმართებითი**. ატრიბუტულ სინტაგმაში ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს: ასტე შაკ ა „თოვლი თეთრი“, აჩა ღეშ „ცხენი დიდი“ და სხვ.

მრავლობით რიცხვში ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიაში მრავლობითობის **-ქ ა** სუფიქსით ფორმდება მსაზღვრელი: აჩა ღეშ „დიდი ცხენი“, აჩა ღეშქ ა „დიდი ცხენები“.

ადამიანის კლასში (გონიერთა კატეგორიაში) კი ადგილი აქვს სხვაობას: ადამიანთა კატეგორიის სახელს მრავლობითში ექნება თავისი **-ც ა** სუფიქსი, ან რომელიმე სხვა სუფიქსი, მაგ.: კრებითობის **-რა**, **-აა...** ხოლო ვითარებითი ზედსართავით გამოხატულ მსაზღვრელს, რომელიც აგრეთვე მოსდევს საზღვრულს, — თავისი, ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიის **-ქ ა** სუფიქსი:

ახაც ა ღეშქ ა	„დიდი კაცები“, ზედმიწ.: „კაცები დიდები“.
ავეშც ა ბზიქ ა	„ამხანაგები კარგები“.
აჭკ გნც ა ხ გჭქ ა	„ბიჭები პატარები“.

რიცხვითი სახელი სინტაგმაში

ნივთის კატეგორიის რიცხვითი სახელი ჩვეულებრივ წინ უძღვის საზღვრულს. „ერთი“ რიცხვითი სახელი გამონაკლისია. იგი, როგორც ზემოთ ითქვა, განუსაზღვრელობის ნიშნად **-კ** სუფიქსის სახით ერთვის სახელს.

რიცხვითი სახელი მსაზღვრელის როლში ადამიანის, გონიერთა და ნივთის, არაგონიერთა კლასს არ განარჩევს.

ორიდან მოყოლებული, არსებით სახელს ნივთთა კატეგორიაში მსაზღვრელად წინ მიერთვის რიცხვითი სახელის ძირი:

ვეჩაკ	„ორი რომელიღაც ცხენი“.
ხ ჩაკ	„ხუთი რომელიღაც ცხენი“.

ქ. ლომთათიძე ვარაუდობს, რომ ადამიანის (გონიერთა) კლასშიც იგივე ვითარება უნდა ყოფილიყო ისტორიულად, მაგრამ ამჟამად შეცვლილი ჩანს. ორიდან მოყოლებული სახელი თავისი ფუძით წინ უძღვის საზღვრულს და ადამიანთა, გონიერთა კლასის სუფიქსსაც ინარჩუნებს:

ვეჯა ხაც ა	„ორი კაც(ებ)ი“.
------------	-----------------

რიცხვით სახელთა მსაზღვრელად გამოყენებისას შესაძლებელია შებრუნებული (პოსტპოზიციური) წყობაც: საზღვრულს მოსდევს მსაზღვრელად რიცხვითი სახელი. ასეთ შემთხვევაში ადამიანთა (გონიერთა) და ნივთთა (არაგონიერთა) რიცხვით სახელთან ერთად საზღვრული არსებითი სახელი სინტაგმაში ზოგადი ფორმითაა წარმოდგენილი, ხოლო მსაზღვრელი რიცხვითი სახელი, მთლიანად, ფუძის სახით.

მაგ.: ახაც ა ხჯე „კაცები სამი“.
აჩჟ ა ხვა „ცხენები სამი“.

შებრუნებული წყობა უფრო გავრცელებულია ადამიანთა (გონიერთა) კლასში.

მაგ.: სარა სჯუც ა ჯჯა „ჩემი ამხანაგები ორი(ად.)“

აღსანიშნავია, რომ (ნივთთა, არაგონიერთა) კატეგორიის რიცხვით სახელს პოსტპოზიციურ წყობაში მიახლოებითი შინაარსიც ახლავს.

მაგ.: აჩჟ ა ჯბა „ცხენები ორიოდ“.

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებაში გვხვდება ატრიბუტულ რიცხვით სახელთა ფორმები: ბჟბა აცაჟ ა გგლან (მღრ.: ბჟცაჟ გგლან, ან აცაჟ ა ბჟბა გგლან „შიდი ბეღელი იდგა“ ანუ აფხაზურისათვის დამახასიათებელი პოსტპოზიციური წყობა ატრიბუტული სინტაგმისა, შეცვლილია პრეპოზიციურით, რაც შესაძლოა ქართული ენის გავლენით აიხსნას.

პრედიკატული სინტაგმა

აფხაზურ ენაში წინადადების წევრები ერთმანეთს უკავშირდებიან გარკვეული წესით და იქმნება შესიტყვებანი ანუ წყვილები, რომელთა შორის ერთი მთავარია, მეორე მასზე დამოკიდებული.

აფხაზური შესიტყვების წევრთა შორის არის სინტაქსური ურთიერთობის შემდეგი სახეობები: **შეთანხმება, მირთვა, სიტყვათა რიგი.** აფხაზურისათვის მართვა და კოორდინაცია არაა დამახასიათებელი.

შეთანხმება ხდება სახელებს შორის, ან სახელსა და ზმნას შორის კლასში, პირსა და რიცხვში. შესაბამისად არის შეთანხმების ორი სახეობა: 1. სახელი ითანხმებს ზმნას კლასში და აჩენს მასში სათანადო გრამატიკული კლასის ნიშანს: „უარა უ-ხმარუეძტ „შენ (მკ.) თამაშობ“, ბარა ბგ-ხმარუეძტ „შენ (ქ.) თამაშობ“ და ა. შ.

2. სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში, თუ სახელი სუბიექტია ან ობიექტი: სარა სცოდეტ „მე მოვდივარ“, ჰარა ჰცოდეტ „ჩვენ მივდივართ“ და ა. შ.

მირთვა აფხაზურისათვის მეტად გავრცელებული სინტაქსური ურთიერთობის სახეობაა. მისი პროდუქტიულობა გამოწვეულია ბრუნების სისტემის უქონლობით ამ ენაში.

მირთვისას სინტაგმის წევრებს მორფოლოგიურად გამოხატული გრამატიკული კატეგორიები არ ახასიათებს.

ერთმანეთს მიერთვის:

- ა) ზმნა და აფიქსიანი სახელი: შაპგ-ლა დაადეტ „ფეხით მოვიდა“.
- ბ) ზმნა და უაფიქსო სიტყვა: გაგრა დცედეტ „გაგრაში წავიდა“.
- გ) ნასახელარი ინფინიტური სტატიკური ზმნა და უაფიქსო სიტყვა ზენძა ძგუჭტუბ „ძალიან პატარაა“.

სიტყვათა რიგი აფხაზურ შესიტყვებაში ამ ენის გრამატიკული სტრუქტურის თავისებურების გამო ხშირად მორფოლოგიურ-სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს. სიტყვათა რიგი მყარია, იშვიათად — შედარებით თავისუფალი. სიტყვათა რიგის საკითხი ატრიბუტულ სინტაგმაში განხილული გვაქვს ზემოთ, აქ მხოლოდ პრედიკატული სინტაგმის სიტყვათა რიგს შევხებით.

წინადადებაში რეალური სუბიექტის აღმნიშვნელი სიტყვა ჩვეულებრივ პირველ ადგილას დგას, მას მოსდევს ირიბი და პირდაპირი ობიექტის აღმნიშვნელი სიტყვები, მაშინ როდესაც ზმნაში შეიძლება სათანადო კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები იმავე ან შებრუნებული წყობით იყოს წარმოდგენილი:

ერთპირიან	S	S	
ზმნასთან:			
	ახგუგ	დ-წუტოდეტ	„ბავშვი ტირის“.
ორპირიან	S	O _{ირ} O _{ირ} S	
ზმნასთან:			
	კამა	აშუყუგ ი-ლგ-მოტუბ	„კამას წიგნი აქვს“.
სამპირიან	S	O _{ირ} O ₃ O ₃ O _{ირ} S	
ზმნასთან			
	ანდუ	ადგურ აწა ძ-ძ- ლ-თედეტ	„ბებია ადგურს ვაშლი მისცა“.

(გვანცელაძე 2003: 118-122).

თუ წინადადებაში არის გარდაუვალი ზმნა, მაშინ ქვემდებარისა და დამატების განლაგება ემთხვევა ზმნაში სათანადო აფიქსთა განაწილებას, ე. ი. ჯერ დგას სუბიექტი (ქვემდებარე), შემდეგ კი ირიბი ობიექტი (ირიბი დამატება).

მაგალითად: აჰკოგნ სარა დ-სგ-ც-უბ
„ბიჭი მე მახლავს“.

გარდამავალი ზმნის შემცველ წინადადებაში პირველ ადგილას სუბიექტის (ქვემდებარის) აღმნიშვნელი სახელი დგას, ხოლო შემდეგ ობიექტებისა (სამპირიან ზმნასთან ჯერ პირდაპირი ობიექტის სახელი დგას, შემდეგ ირიბი ობიექტისა, ხოლო ზმნის წინ — სუბიექტისა), ე. ი. სახელთა განლაგება საპირისპიროა ზმნურ ფორმათა სათანადო აფიქსების განაწილებისა.

მაგალითად:

ორპირიანი — ალხას ფჰ||გს დ-აა-მ-გემტ
„ალხასმა ცოლი მოიყვანა“.

სამპირიანი — სარა სგფჰა აკ მ-ლ-ა-სჰემტ
„მე ჩემს ასულს რაღაც ვუთხარი“.

თუ ზმნაში პირველ ადგილას დგას მხოლოდითი რიცხვის III პირის დ-ს რიგის არაგონიერთა კლასის **მ(გ)** — პრეფიქსი ან მრავლობითი რიცხვის III პირის **მ(გ)** — პრეფიქსი და შესაბამისი სახელიც უშუალოდ წინ უძღვის ზმნას, მაშინ ზმნურ ფორმას **მ(გ)** ნიშანი ჩამოშორდება.

გარდაუვალი: ახ⁰ჰჰა (მგ) ხ⁰მარუემტ „ბავშვები თამაშობენ“.

გარდამავალი: სარა აწ^ა (მ)-ს-ძე-მტ „მე ვაწლი შევჭამე“. (გვანცულაძე 2003: 73).

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებთან შედარებით პრედიკატული სინტაგმის თვალსაზრისით რაიმე გამოკვეთილი თავისებურებანი არ ახასიათებს.

გენკო 1955 — . . . ,

გეურქოვა 1971 — ე. გეურქოვა, კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია, მაცნე №2, თბილისი.

გეწაძე 1969 — . . . , . . . ,

გეწაძე 1974 — . . . ,

გვანცელაძე 2003 — თ. გვანცელაძე, ავხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის, ტ. I, თბილისი.

გვანცელაძე 2011 — თ. გვანცელაძე, ავხაზური ენა (სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება), თბილისი.

გონიაშვილი 1938 — თ. გონიაშვილი, დიალექტიზმებისათვის ჰაღდისის ძეგლში, ენიმკ-ის მოამბე, №IV₂, თბილისი.

დამენია 1975 — მ. დამენია, ზმნურ მორფემათა სტრუქტურული მოდელები და მათი დეფინიციის თეორიული საფუძვლები თანამედროვე ქართულის მონაცემთა მიხედვით (სადოქტორო დისერტაცია), თბილისი.

დამენია 1982 — მ. დამენია, ქართული ზმნური ფორმების სტრუქტურული მოდელები, თბილისი.

დეეტერსი 1930 — A. Deeters, Das Kharthwelische Verbum, Leipzig.

დეეტერსი 1931 — A. Deeters, Der abchasische Sorahbau wachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch-Historische Klasse, H. 3. Berlin.

ღირი 1907 — . . . , ()

დიუმეზილი 1931 — A. Dumezil, La Langue des Oubykhs. Paris.

დიუმეზილი 1932 — A. Dumezil, Etudes comparatives sur les langues causiennes du Word-Ouest Morphologie, Paris.

დიუმეზილი 1975 — A. Dumezil, Le verb oubvkh. Etudes descriptives et comparatives. Memor de l'Academie des inscriptions et belleslettres. HST I. Paris.

დოდაშვილი 1887 — კ. დოდაშვილი, საგრამატიკო ესკიზი, ზოგიერთი მოსაზრებანი ზმნაზე და ზმნის გარშემო, „ივერია“ №№214, 217, 219-220, 222; თბილისი.

დონდუა 1932 — . . . , I.

დონდუა 1938 — . . . ,

«

დონდუა 1948 — . . . ,

()

, VII (3),

ენუქაშვილი 1979 — რ. ენუქაშვილი, ხანმეტობა-ჰაემეტობის საკითხისათვის, თსუ შრომები XIX, თბილისი.

ერთელიშვილი 1965 — ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 114, თბილისი.

ვეშაბიძე 1970 — ი. ვეშაბიძე, კაუზატივის წარმოების ორი ძირითადი მოდელი ქართულში, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესია XIII, თბილისი.

თაყაიშვილი 1974 — არ. თაყაიშვილი, კაუზატივის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბილისი.

თაბულოვა 1976 — . . . ,

თოფურია 1942 — ვ. თოფურია, დ თავსართიანი ზმნები ქართულში, თსუ შრომები XXV, თბილისი.

თოფურია 1942 — ვ. თოფურია, ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში, სმამ, ტ. III, №5, თბილისი.

თოფურია 1942 — ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, სმამ, ტ. III, №9, თბილისი.

თოფურია 1962 — ვ. თოფურია, კლასოვანი უღვლილებიდან პიროვან უღვლილებზე გადასვლის ერთ-ერთი გზის შესახებ იბერიულ-კავკასიურ ენებში, იკე ტ. XIII, თბილისი.

თოფურია 1967 — ვ. თოფურია, შრომები I, სვანური ენა, თბილისი.

თოფურია 1985 — . . . , . . . , XII,

იაკოვლევი 1941 — . . . , . . .

იმნაიშვილი 1970 — ვ. იმნაიშვილი, კაუზატივი ძველ ქართულში, თსუ სტრუქტურა სამეცნიერო შრომათა კრებული, ტ. X, თბილისი.

იმნაიშვილი 1971 — ივ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბილისი.

იოსელიანი 1940 — პლ. იოსელიანი, პირუელ-დაწყებითი კანონი ღრმატიკისა, ტფილისი.

კვიცარიძე 1888 — პ. კვიცარიძე, ქართული სწორმეტყველება, ტფილისი.

კიკნაძე 1937 — ლ. კიკნაძე, ზმნის ოთხპირიანობისათვის ქართულში, „კომუნისტური აღზრდისათვის“, №8-9, თბილისი.

კილბა 1983 — . . . ,

კლიმოვი 1965 — . . . ,

კლიმოვი 1971 — . . . , -

„ . . . « . . . »),

კლიმოვი 1980 — . . . ,

კონჯარია 1963 — . . . , მ . . .
კა ბ მ დ , -

კუმანოვი 1964 — . . . ,

კუმანოვი 1967 — . . . , . . . , .

IV,

კუმანოვი 1967 — . . . , . . . , .

IV,

კეტლერი 1938 — A. Kettler, Das Verbum finitum in der altgeorgische Übersetzung des Markus-Evangeliums, Wien.

ლეკიაშვილი 1948 — ალ. ლეკიაშვილი, აფხაზური ზმნის პოტენციალის ფორმის შესახებ, იკე, ტ. II, თბილისი.

ლომთათიძე 1942 — ქ. ლომთათიძე, გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში, ენიმკ-ის მოამბე, ტ. XII, თბილისი.

ლომთათიძე 1942 — . . . , -

, . III, 4,

ლომთათიძე 1944 — ქ. ლომთათიძე, აფხაზური ენის ტაპანტური დიალექტი (ტექსტებიტურთ), თბილისი.

ლომთათიძე 1945 — ქ. ლომთათიძე, კაუზატივის კატეგორია აფხაზურში, სმამ, ტ. VI, №1, თბილისი.

ლომთათიძე 1947 — ქ. ლომთათიძე, ქცევის კატეგორიისათვის აფხაზურ ზმნაში, თსუ შრომები, ტ. XXX-XXXI, თბილისი.

ლომთათიძე 1979 — ქ. ლომთათიძე, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის ასახვა აფხაზური ზმნის უღვლილებაში, მაცნე №2, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი.

ლომთათიძე 1982 — ქ. ლომთათიძე, ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობანი და მათი გაფორმება აფხაზურსა და აბაზურში, თბილისი.

ლომთათიძე 1991 — ქ. ლომთათიძე, კონკრეტული სახელის განზოგადებისა და საგნობრივ მიმართებათა გადანაცვლების ტენდენციის შესახებ (ნაშიერთა სახელთა მიხედვით). — ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბილისი.

მაკალათია 1970 — ფ. მაკალათია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმთა, ნაწ. I, (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი.

მარი 1908 — . . . , -

მარი 1925 — . . . , ,

მარი 1926 — N. I. Marr, De L'origine japhetique de la langue basque, Paris.

მარი 1931 — N. Marr at M. Briere. La Langue Georgienne, Paris.

მარი 1936 — . . . , , -

. . . . II,

მარი 1938 — . . . ,

მაჭავარიანი 1953 — გ. მაჭავარიანი, ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები ქართველურ ენებში, ნაკვ. 1 (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი.

მაჭავარიანი 1954 — გ. მაჭავარიანი, ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები ქართველურ ენებში, ნაკვ. II (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი.

მაჭავარიანი 1959 — გ. მაჭავარიანი „უნიშნო ვნებიით“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, თბილისი.

მაჭავარიანი 1965 — გ. მაჭავარიანი, თ. გამყრელიძე, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულში, თბილისი.

მაჭავარიანი 1980 — მ. მაჭავარიანი, ქცევის კატეგორიის საკითხისათვის, იკე, ტ. XXII, თბილისი.

მაჭავარიანი 1977 — ნ. მაჭავარიანი, -Vგ (-ავ, -ივ, -ევ, -ოვ) დაბოლოება ქართულ ტოპონიმებში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი.

მაჭავარიანი 1998 — ნ. მაჭავარიანი, სასხვისო ქცევის „ც“ პრეფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში, არნ. ჩიქობავას საკითხავები, IX, თბილისი.

მაჭავარიანი 1999 — ნ. მაჭავარიანი, ზმნის საურთიერთო კატეგორიის ადბა- მაწარმოებლის წარმომავლობისათვის აფხაზურში, საენათმეცნიერო ძიებანი VIII, თბილისი.

მაჭავარიანი 2007 — ნ. მაჭავარიანი, ვითარებითი ზედსართავის ოდნობითი ხარისხის ც - პრეფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში, „საენათმეცნიერო ძიებანი“, XXV, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, ობიექტისა და სუბიექტის პირის ნიშანთა განლაგებისათვის ქართულ და აფხაზურ გარდამავალ ზმნებში, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, კაუზატივის კატეგორიის აფიქსები ქართულსა და აფხაზურში, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, ლოკალურ პრევერბთა და მასდარულ ფუძეთა შემცველი მცენარეთა სახელწოდებანი აფხაზურში, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, აფხაზურ და ქართულ ზმნურ კონსტრუქციათა მსგავსება უნებურობის კატეგორიის წარმოებისას, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, ერგატიული კონსტრუქცია აფხაზურსა და ქართულში (პირ-კლასისა და პირის აფიქსთა განლაგების ეკვივალენტურობისათვის აფხაზური და ქართული გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციაში), ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, კითხვითობის -მა და უარყოფითობის -მ- მორფემათა ისტორიისათვის აფხაზურში და მათი საერთო ამოსავლის კავშირი ქართული ენის ანალოგიურ კატეგორიებთან, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, მორფოლოგიური იზოგლოსები ქართული და აფხაზური ენების ზმნურ კონსტრუქციებს შორის — 1, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, მორფოლოგიური იზოგლოსები ქართული და აფხაზური ენების ზმნურ კონსტრუქციებს შორის — 2, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, ზმნის სათანაო კატეგორიის წარმოების კვალი ქართულში, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2015 — ნ. მაჭავარიანი, მადინამიკურებელი (გარდაქცევითობის) -ხა სუფიქსის წარმომავლობისათვის აფხაზურში, ენათმეცნიერული შტუდიები, თბილისი.

მაჭავარიანი 2016 — ნ. მაჭავარიანი, ახალი არგუმენტი ძველი მოსაზრებისათვის, არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XXVII, თბილისი.

მეგრელიძე 1964 — . . . , 1964, დამოწმებულია . . . - . . . , (XIX – . XX .). , 1978 (დამოწმებულია კილბა, დასახ. ნაშრ.).

მეიე 1938 — A. Meillet, Sur les caracteres du verbe, .:

მელიქიშვილი 1977 — დ. მელიქიშვილი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოხატვის ისტორიისათვის ქართულ ზმნაში, მაცნე №4, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი.

მეტრეველი 1980 — თ. მეტრეველი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიისათვის ძველ ქართულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, №23, თბილისი.

ნებიერიძე 1976 — გ. ნებიერიძე, ქცევის კატეგორია ქართულში (ტრანსფორმაციული ანალიზი), მაცნე, №4, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი.

ონიანი 1965 — ალ. ონიანი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, მაცნე, №1, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი.

ონიანი 1974 — ალ. ონიანი, მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის მორფემათა ალომორფების განაწილება ხანმეტსა და ჰემეტ ტექსტებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, თბილისი.

ონიანი 1978 — ალ. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბილისი.

პალგრევი 1882-1883 — . . . - . . . , VI, 1, (დამოწმებულია კილბა, დასახ. ნაშრ.).

პეშენი 1939 — W. Peschen, Die charaktervokale des altgeorgischen Verbums in der Ubersetzung des Matthaus und Markus und den Palimpsest-Texten, Bonn.

ჟორდანია 1889 — თ. ჟორდანია, ქართული გრამატიკა, ტფილისი.

როგავა 1942 — გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევისა და ბრუნვებში), I, სმამ, ტ. III (2), თბილისი.

როგავა 1942 — გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი ი- ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევასა და ბრუნვებში), II, სმამ, ტ. III (5), თბილისი.

როგავა 1942 — გ. როგავა, პოლიპერსონალიზმი ქვემო-ადილურ ენის ზმნაში, ენიმკ-ის მოამბე, ტ. XII, თბილისი.

როგავა 1945 — გ. როგავა, აორისტიკისა და კავშირებით მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ევ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში, სმამ, ტ. VI, №8, თბილისი.

როგავა 1950 — გ. როგავა, გრამატიკულ კლასთა ექსპონენტების გადმონაშთებისათვის ადილურ ენებში, სმამ, ტ. XI, თბილისი.

როგავა 1953 — გ. როგავა, კლასიანი უღვლილების პირიან უღვლილებში გადასვლისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, სმამ, ტ. XIV, №7, თბილისი.

როგავა 1953 — . . . , ()
 . () , .

როგავა 1954 — . . . ,

როგავა 1956 — გ. როგავა, ხანმეტობისა და ჰემეტობის საკითხისათვის, აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, ქუთაისი.

როგავა 1959 — გ. როგავა, პირის აფიქსთა ისტორიის ზოგი საკითხისათვის ადილურში, სმამ, ტ. XXIII, №4, თბილისი.

როგავა 1962 — გ. როგავა, ზმნის პოლიპერსონალიზმის ისტორიისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, იკე, ტ. XIII, თბილისი.

როგავა 1963 — გ. როგავა, მახვილის შესახებ ქართულ ენაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბილისი.

როგავა 1964 — გ. როგავა, ერგატივის საკითხისათვის აფხაზურ-ადილურ ენებში, თბილისი.

როგავა 1966 — . . . , . . . , -

როგავა 1967 — . . . , - , , . IV,

როგავა 1968 — გ. როგავა, მრავლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის -ან სუფიქსი ქართულში, იკე, ტ. XVI, თბილისი.

როგავა 1970 — გ. როგავა, პირის პრეფიქსთა გამყდრება სონანტების წინ აფხაზურ-ადილურ ენათა ზმნებში, იკე, ტ. XVII, თბილისი.

როგავა 1980 — გ. როგავა, ორგანული და ნივთიერი კუთვნილების კატეგორია ადილექტურ ენაში, თბილისი.

როზენი 1846 — A. Rosen, Ossetische Sprachlehre nabst einer Abhandlung uber das Mingrelische, Suanische und Abhasische, Berlin.

რუდენკო 1940 — . . . ,

სარჯველაძე 1969 — ზ. სარჯველაძე, -ნ სუფიქსით გამოხატულ მრავლობით რიცხვში დასმული სახელის ზმნასთან შეუთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში, სმამ, №3, თბილისი.

სარჯველაძე 1971 — ზ. სარჯველაძე, ხანმეტ და ჰაემეტ ტექსტებში დადასტურებული ზმნის პირიან ფორმათა საძიებლები, თბილისი.

სარჯველაძე 1984 — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბილისი.

სახოკია 1985 — . . . ,

სტრუქტურის საერთო... 1978 —

სუხიშვილი 1986 — მ. სუხიშვილი, გარდამავალი ზმნები ქართულში, თბილისი.

სუხიშვილი 1986 — მ. სუხიშვილი, სუბიექტური პირველი პირის პრეფიქსისათვის ქართველურ ენებში, იკე, ტ. XXV, თბილისი.

უზნაძე 1923 — დ. უზნაძე, იმპერსონალია, „ჩვენი მეცნიერება“, №1, თბილისი.

უსლარი 1872 — . . . , . I.

ფანჩვიძე 1940 — ვლ. ფანჩვიძე, კაუზატივის -ვე -ვ სუფიქსი უდურში, სმამ, ტ. 1, №6, თბილისი.

ფოგტი 1938 — H. Vogt, Esquisse d'une Grammaire du Georgien Moderne, HTFS, Oslo.

ფოგტი 1971 — H. Vogt, Grammaire de la Langue Georgienne, Universitets Forlaget, Oslo.

ფოცხიშვილი 1969 — ა. ფოცხიშვილი, უნებლიობის კატეგორია ქართულ ზმნაში, თსუ გ. ახვლედიანს, თბილისი.

ქავთარაძე 1954 — ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი.

ქალდანი 1979 — მ. ქალდანი, მესამე სუბიექტური პირის ნიშნის საკითხისათვის სვანურში, საენათმეცნიერო კრებული, თბილისი.

ქუთათელაძე 1888 — ა. ქუთათელაძე, პირველ-დაწყებითი ქართული გრამატიკა, ტფილისი.

ყიფიანი 1882 — დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამმატიკა, სხარტულად დაწერილი მამისაგან შვილებისათვის, სანკტ-პეტერბურლი.

ყიფშიძე 1914 — . . . ,
() , . . .
შაგიროვი 1967 — . . . , . . . , . . . ,
. IV, . . .

შადური 1975 — ი. შადური, აფხაზური ენის მორფემათა რანგობრივი სტრუქტურა (გარდამავალ ზმნათა სისტემა), საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერეტი, თბილისი.

შანიძე 1923-1924 — აკ. შანიძე, ორგვარი ფორმა მრავლობითი რიცხვის პირველი პირისა სვანურში, წელიწდეული, ტ. I-II, ტფილისი.

შანიძე 1923 — აკ. შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის, თბილისი.

შანიძე 1929-1930 — აკ. შანიძე, ქართული ზმნის სამპირიანობის გამო, „კულტურული აღმშენებლობა“, №9, ტფილისი.

შანიძე 1941 — აკ. შანიძე, -ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში, სმამ, ტ. II, №8, თბილისი.

შანიძე 1941 — . . . , . . .
. . . X, . . .

შანიძე 1950 — აკ. შანიძე, ჰ და ს თავსართების ხმარება ზმნებში, ქართული ენის სალიტერატურო ნორმები, I, თბილისი.

შანიძე 1976 — აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი.

შანიძე 1980 — აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავლობრიანი ზმნის ჩვენებით, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, I, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, II, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, ნაშთები III პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულში, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, S₂ და O₃ ქართულ ზმნებში, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შანიძე 1981 — აკ. შანიძე, ქართული ზმნის საქცევი, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. II, თბილისი.

შარაძენიძე 1985 — . . . , . . . , . . .
XII, . . .

შარდანიძე 1955 — . . . , . . .
(. . .) (. . .)
, . . .

შაყრილი 1961 — . . . , . . .

შეროზია 1984 — . . . , . . .
(. . .)

შმიდტი 1972 — კ. შმიდტი, ინდოგერმანულის მედიუმი და სათავისო ქცევა ქართულში, მიმომხილველი (სამეცნიერო-ბიბლიოგრაფიული კრებული) 6-9, თბილისი.

შუხარდტი 1895 — H. Schuchardt, *Über das Georgische Sprache*, Wien.

ჩიქობავა 1923-1924 — არნ. ჩიქობავა, -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თავალსაზრისით, წელიწდეული, I-II, თბილისი.

ჩიქობავა 1926 — არნ. ჩიქობავა, უღვლილების ერთი თავისებურება ქართულ ზმნაში (პირის აღნიშვნა), საქართველოს განათლების მუშაკი, №4, ტფილისი.

ჩიქობავა 1928 — არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში, ტფილისი.

ჩიქობავა 1929 — არნ. ჩიქობავა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითი დასმული MO ძველ ქართულში?, თსუ მოამბე, IX, თბილისი.

ჩიქობავა 1930 — არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურებები ახასიათებს ქართულ ენის აგებულებას, V, „კულტურული აღმშენებლობა“, №7/8, თბილისი.

ჩიქობავა 1934 — არნ. ჩიქობავა, ზმნის გარდამავლობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები, ტფილისი.

ჩიქობავა 1936 — არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ), ტფილისი.

ჩიქობავა 1937 — არნ. ჩიქობავა, პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში, ენიმკის მოამბე, ტ. I, თბილისი.

ჩიქობავა 1940 — არნ. ჩიქობავა, III პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში, ენიმკ-ის მოამბე, V-VI, თბილისი.

ჩიქობავა 1941 — არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში, სმამ, ტ. II, №1 (2, 3), თბილისი.

ჩიქობავა 1942 — არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემისათვის კავკასიურ ენებში. ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები, ენიმკ-ის მოამბე, ტ. XII, თბილისი.

ჩიქობავა 1942 — არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი.

ჩიქობავა 1944 — არნ. ჩიქობავა, გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში, სმამ V (4), თბილისი.

ჩიქობავა 1946 — არნ. ჩიქობავა, გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის ზოგი საკითხი ქართულში (წინასწარი მოხსენება), სმამ, ტ. VII (1-2), თბილისი.

ჩიქობავა 1946 — არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, I, პროპედევტიკული ნაწილი, მესამე შევსებული გამოცემა, თბილისი.

ჩიქობავა 1946 — არნ. ჩიქობავა, მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში, იკე, ტ. I, თბილისი.

ჩიქობავა 1948 — არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციის ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით, თბილისი.

ჩიქობავა 1950 — არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქეგლ, ტ. I, თბილისი.

ჩიქობავა 1953 — არნ. ჩიქობავა, გრამატიკული კლას-კატეგორია და ზმნის უღვლილების ზოგი საკითხი ძველ ქართულში (წინასწარი მოხსენება), იკე, ტ. V, თბილისი.

ჩიქობავა 1954 — არნ. ჩიქობავა, მრავლობითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, იკე, ტ. VI, თბილისი.

ჩიქობავა 1959 — არნ. ჩიქობავა, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში, იკე, ტ. XI, თბილისი.

ჩიქობავა 1968 — არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, II გამოცემა, თბილისი.

ჩიქობავა 1979 — არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი.

ჩუბინაშვილი 1961 — ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, აღ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი.

ჩუბინოვი 1855 — . . . , .

ჩუბინოვი 1887 — დ. ჩუბინოვი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სანკტ-პეტერბურღი.

ცაგარელი 1872 — . . . , .

ციკოლია 1969 — მ. ციკოლია, აფხაზური ენის აბჟუური დიალექტი, თბილისი.

ციკოლია 1969 — მ. ციკოლია, სიტყვათა რიგი აფხაზურში, თბილისი.

ძიძარია 1975 — . . . , .

XIX . (დამოწმებულია კილბა, დასახ. ნაშრ.).

ჭინჭარაული 1960 — ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბილისი.

ხუნდაძე 1891 — ს. ხუნდაძე, ქართული ზმნები, ქუთაისი.

ჯავახიშვილი 1938 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, ტფილისი.

ჯავახიშვილი 1949 — ივ. ჯავახიშვილი, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის, ქართული პალეოგრაფია, თბილისი.

ჯანაშვილი 1906 — მ. ჯანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი.

ჯანაშია 1964 — რ. ჯანაშია, მრავლობითობის სახელური -ქა სუფიქსი აფხაზურ ზმნაში, იკე, ტ. XIV, თბილისი.

ჯორბენაძე 1975 — ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბილისი.

ჯორბენაძე 1983 — ბ. ჯორბენაძე, ზმნის სმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბილისი.

ჰარისი 1981 — Alice C. Harris, Georgian syntax. A study in relational grammar, Cambridge.

წყაროები

- აბუ. ტექსტები** — ჩვენ მიერ ჩაწერილი აბუყური ტექსტები.
- აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი 1954** — აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, **ბ. ჯანაშია**, თბილისი.
- გულია 1973** — . . . , კ ჰა .
- „ვეფხისტყაოსნის“ აფხაზური თარგმანი 1941** — აბუასც ა ზმეჟუ, (ედთედგედტ დ. გულია). აყ ა.
- მარშანია 1985** — . . . , ტ , იჟ ა ტ .
ჰა .
- თარბა 1985** — . . ო -იჟ , ყ ა ტ. ჰა .
- ზუნბა 1981** — . . . ა , იჟ ტ , ჰა .

Nana M. Machavariani

Abkhazian Grammar Issues
(Considering the Speech of Abkhazians Living in Adjara)

Texts and Dictionary Included

S u m m a r y

Introduction

The Abkhazian language is a part of the Abkhazian-Circassian language family of the Ibero-Caucasian languages. This group includes Abaza, Kabardian, Adyghe and Ubykh languages as well.

Abkhazians who can speak Abkhazian live in Georgia, in particular, in the Autonomous Republic of Abkhazia and a small group lives in Adjara (in Batumi and its surrounding villages).

Abkhazians also live in Turkey, Syria and the former Soviet countries.

The dialects of Abkhazian are Abzhywa and Bzyb. Abzhywa dialect is spoken in Ochamchire municipality and Bzyb is spoken in Gudauta.

Abkhazian uses a new script.

In order to analyze the history of the development of Abkhazian it is important to study the data of Abkhazian dialects. In this respect, it is interesting to study the Abkhazian speech comprehensively in the areas geographically remote from Abkhazia.

Phonological, morphological, syntactic and lexical features of the Abkhazian language give somewhat different picture in the speech of Abkhazians living far from Abkhazia.

In this regard, the language of Abkhazians living in the Autonomous Republic of Adjara is very interesting.

Today Abkhazians living in the territory of Adjara are the descendants of Abkhaz Muhajirs who exiled from Abkhazia to Turkey due to different historical events of the last century.

Abkhazians settled in Adjara at different times since 1862.

A part of exiled Abkhazians settled in Batumi and its surrounding area.

Another part of Abkhaz emigrants that suffered social and national oppression in Turkey tried to return to the territory of the Russian Empire.

As a result, more than twenty new villages appeared in Adjara that were inhabited by the Abkhaz and Circassian Muhajirs. Abkhazians settled in Batumi and its surrounding areas (Peria, Pezia, Kveda Sameba, Kaltibauri, Salibauri, Ijadia, Akhmedia, Stepanovka, Shukria, Luptia, Kusiadia, Urekhi, Minda, Angisa, Adlia, Kakhaberi) and on the left bank of the river Chorokhi (Charnali, Tkhilnari, Nusreti, Cherkezluki, Karashalvari).

Initially, Abkhazians settled near the sea. Gradually, a great number of Abkhazians took up residence in Nurie. Abkhazians settled in the villages of Urekhi, Stepanovska and Peria.

There are different opinions about the number of Abkhazians living in Adjara, e.g. according to V. P. Palgrev 9500 Abkhazians and Circassians lived in Batumi administrative unit in 1879 and after the second immigration (1867) they amounted to 1200.

According to Sh. V. Megrelidze several villages in Lower Adjara were wholly inhabited by Abkhazians. Their number did not exceed 3000 by the time of the Muhajir.

As told by G. I. Dzidzaria the number of Abkhazians was 3000 households or 10000 people.

In the 80s of XIX century Abkhazians emigrated to Turkey again resulting the decrease of number of Abkhazians in the territory of Adjara. According to the data of 1886 they amounted to 1469 (155 households) in Batumi.

According to the 1970 Soviet Census the number of Abkhazians living in Adjara amounted to 1361 people, 928 of them considering Abkhazian as a native language.

As indicated in the 1989 Census there live 1636 Abkhazians in Adjara, 911 of them recognizing Abkhazian as a native language.

Today the villages of Khelvachauri municipality of Adjara where Abkhazians live are as follows Urekhi, Peria, Mnatobi, Salibauri, Kveda Sameba, Chleta, Angisa, Minda, Kakhaberi, Adlia and Tcharnali.

E. K. Kilba devoted a special monograph to the speech of Batumi Abkhazians entitled as “The Features of the Speech of Batumi Abkhazians”, Tbilisi, 1983.

Considering the existing linguistic peculiarities E. Kilba distinguishes Angisa (the speech of Abkhazians living in Angisa and its surrounding villages) and Peria (the speech of Abkhazians living in Peria and its surrounding villages) speeches in the speech of Batumi Abkhazians.

As stated by E. Kilba Angisa speech has close resemblance with Abzhywa dialect of the Abkhazian language while Peria speech resembles Bzyb dialect of the Abkhazian language and Ashkhar dialect of the Abaza language.

The peculiarities of the speech of Batumi Abkhazians were conditioned by different reasons among which the territorial segregation of this speech from the people speaking Abkhazian (along with the said ethnic diversity) should be mentioned.

In addition, the different linguistic world in which the language of Batumi Abkhazians existed for more than a century has played a major role in the creation of the linguistic peculiarities.

As known, the data of living dialects and speeches is a reliable source to restore the picture of the historical development of a language. The history of the Abkhazian language having a new script should be restored considering dialectology and the data of the related languages. So, studying unexplored subdialects is a topical task to study the Abkhazian language.

The speech of those Abkhazians living in Adjara who were separated from the main territory, where Abkhazian dialects are spread, for more than a hundred years gives very precious material for studying the history of the development of the Abkhazian language.

It is known that a language changes very quickly, especially, when it is in the different linguistic world.

Grammar Review

Phonetics

The Abkhazian language is characterized by the abundance of phonemes.

The Abkhazian literary language includes 64 phonemes while in Bzyb dialect there are extra 9 phonemes. Abzhywa dialect is the basis of the Abkhazian literary language. In this dialect the labiodental ejective spirant **f** is still noticed (in the speech of the older generation) that is gradually disappearing and being transformed into the ejective explosive **p**.

Vowels

The Abkhazian literary language has 5 vowels **a**, **e**, **i**, **o**, **u** and extra, irrational i.e. a neutral vowel **ə**. Among those the vowels **a** and **ə** are basic and the rest has a diphthongal origin: **e** is produced from the clusters **ja** or **aj**: **ecá** < **jacá** “yesterday”, **i** is produced from the clusters **jə** or **əj**: **jcejt** < **jəcejt** “They went”, **o** is produced from the clusters **wa** < **aw**: **óxa** < **úoxa** < **úaxa** “tonight” and **u** is produced from the clusters **əw** or **wə**: **apaṭu** < **apaṭəw** “respect”.

Semivowels

The semivowel **j** is a mediolingual phoneme and is found in any position **jará** “he/it”, **ahajwán** “cattle”.

The semivowel **w** is a bilabial sound and it is found in any position as well **wará** “you” (male), **waçó** “tomorrow”, **daajwejt** “He/She comes”...

Consonant Phonemes

The Abkhazian literary language has 56 consonant phonemes. They are divided into explosives, affricates, fricatives and sonorants.

Explosive consonants: **b**, **p**, **p̣**, **d**, **t**, **ṭ**, **ḍ**, **ṭ**, **g**, **k**, **ḳ**, **g̣**, **ḳ**, **g̣**, **ḳ**, **g̣**, **ḳ**, **ç**, **ç̣**, **ç̣**, **q**, **q̣**, **q̣**.

Affricate consonants: **ʒ**, **c**, **ç**, **ʒ̣**, **c̣**, **ç̣**, **ʒ̣**, **ç̣**, **ç̣**, **ʒ̣**, **ç̣**, **ç̣**.

Fricative consonants: **v**, **f**, **z**, **s**, **ʒ̣**, **ʃ̣**, **ʒ̣**, **ʃ̣**, **ʒ̣**, **ʃ̣**, **ɣ**, **x**, **ɣ̣**, **x̣**, **ç̣**, **ḥ**, **wi**.

Sonorant consonants: **m**, **n**, **l**, **r**.

Explosive and affricate consonants create a system of triplets, fricative consonants – a system of duplets, sonorant consonants – a system of solos.

Explosive, affricate and fricative consonants are complicated by labialization, palatalization and velarization (hard phonemes).

Structure of Roots, Syllables and Stress

Historically, Abkhazian word roots were simple. Even today a number of peculiarly Abkhazian roots consist of a single consonant accompanying the vowels **a** or **ə**. Sometimes a basic consonant is represented without a vowel: **á-k-ra** “to catch”, **á-s-ra** “to beat”, **a-ç-á** “bottom”, **a-ga-rá** “to take”. It is supposed that the order CV was basic to Abkhazian. Today CVC is also attested, e.g. **a-ból-ra...** “to burn”. A great part of Abkhazian roots was produced through composition or reduplication.

The stress in Abkhazian is intense and changeable. It may be used in any position in a word. As it seems a number of homonymous words differ from each other with stress, e.g. **ála** “eye”, **alá** “dog”, **áya** “wind-bag”, **ayá** “enemy” etc. but historically these are different roots. In other words, in Abkhazian stress does not have a differentiating function.

Phonetic Processes

The phonetic processes in Abkhazian are as follows – assimilation, dissimilation, metathesis, substitution and reduction.

Morphology

The speech of Abkhazians living in Adjara as well as the Abkhazian language have ten parts of speech: 1. Noun; 2. Adjective; 3. Numeral; 4. Pronoun; 5. Verb (masdar, absolute, participle); 6. Adverb; 7. Postposition; 8. Conjunction; 9. Particle; 10. Interjection.

The paper deals with each part of speech separately considering the morphological features typical to the Abkhazian language. It also includes the differences that are found in the speech of Abkhazians living in Adjara when producing the categories of a noun and a verb, as well as, the peculiarities of the unchangeable parts of speech.

Noun

In the Abkhazian language a noun, compared to a verb, lacks some categories. For example, the language does not have declension. A noun does not have declension, but this gap is filled by various morphological means of the language and thereby compensating the lack of the case system.

What is expressed by the derivation of nouns in other languages in Abkhazian they are gathered in a verb. In this way, it is possible to find the balance between a noun that is poor in categories and a verb being rich in them. The verbal categories express those that cannot be expressed morphologically by a noun.

The Abkhazian noun has the morphological categories of 1. Generality 2. Definiteness-Indefiniteness 3. Grammar Class 4. Number 5. Possessiveness 6. Transformativeness 7. Instrumentalis, 8. Lacking.

Pronoun

Pronouns are especially important in the Abkhazian language. They express the so-called possessive category of nominals.

Abkhazian does not have a possessive case and the cases in general. In other languages possessiveness is expressed by nominals in the possessive case while Abkhazian uses prefixes having the same function i.e. the formants deriving from the personal pronouns.

A Class-Personal Pronoun and Expressing the Function of a Possessive Pronoun

Singular

I p.	sara	– s(ə)	– I
II p.	{	wara	– w(ə) – You (m)
		bara	– b(ə) – You
III p.	{	jara	– j(ə) – He
		lara	– l(ə) – She
		jara	– a – It

Plural

I p.	hara	– h(a)	We
II p.	š ara	– š (ə)	You
III p.	ɖara	– r(ə)	They

Georgian **studentiṣ xeli** “the student’s hand” is **astudent j-napə** in Abkhazian. The relevant suffix of the Georgian possessive case adds not to an attribute but to a head word as a prefix, e.g.

Geo. **kaṣiviliṣ xeli** “the girl’s hand” and Abkh. **azyab l-napə**

If in a word *trēs* is used on the prefix **a-** of generality the possessive prefixes include **ə**, e.g.

ála – sála	“My eye”
alá – sla	“My dog”
sara s-ab j-napə	“My father’s hand”
sara s-an l-šapə	„My mother’s leg”
wara wwiəza j-xə	”Your friend’s head”

This is how pronoun prefixes having the function of possessiveness in Abkhazian are produced from the class-personal pronouns.

In Abkhazian the absence of the personal pronouns having the independent meaning is replaced by the prefixes of the group of „I” derived from the class-persona pronouns.

In addition, the Abkhazian language has demonstrative, interrogative, definite and indefinite pronouns.

Adjective

In the Abkhazian language an adjective is distinguished as a semantic-grammatical category that has the peculiarities of a noun as well. They are the prefix **a-** of generality, the suffix **-k** of indefiniteness, the suffix **-k⁰a** of plurality, the suffix **-s** of transformation, e.g.

a-qaṗš	“red” (a general form).
qaṗš-k	“any shade of red” (an indefinite form)
qaṗš-k⁰a	“the red”
qaṗš-s	”in red”

An adjective is qualitative and relative. In an attributive syntagm a qualitative adjective or an attribute follows a head word, e.g. **asə šək ak a** “snow white”, **ačə dəw** “a horse big” etc.

A relative adjective as an attribute precedes a head word. Such an attribute and a head word are a substantive syntagm.

Numeral

In Abkhazian a numeral may be cardinal, ordinal, collective, approximate, correlative, fraction, of frequency etc.

A cardinal number has class-categories. A base of a cardinal number of the class of inanimate things/irrational beings is added by the suffixes **-ba** or **-pa** (derived from **-ba**) from the number “two” while in the class of humans it has **-wiə** instead of **-ba** from the number “three” that according to K. Lomtadze’s point of view derives from the word **awawie** “human”. It should be noted that the prefix **-a** of generality is detached from a numeral. The suffix **-wiə** may be added by the affix **-k** of generality, e.g. **x-wiə(k)** “any three people” etc. For example:

akə	"One"	} (inanimate things/ irrational beings)	aʒ ə	} (humans)
wi-ba	"Two"		wiəʒa	
x-pa	"Three"		x-wiə	
pš-ba	"Four"		pš-wiə	
x -ba	"Five"		x -wiə	
f-ba	"Six"		f-wiə	
bž-ba	"Seven"		bž-wiə	
aa-ba	"Eight"		aa-wiə	
ž -ba	"Nine"		ž -wiə	
ž a-ba	"Ten"		ž a-wiə	

The exception is the number “one” in the class of irrational beings as **-akə** and in the class of humans as **aʒ ə** and the number “two” in the class of inanimate objects as **wi-ba** and in the class of humans as **wiə-ʒa**.

Verb

The Abkhazian verb is rich in morphological categories. This language does not have a system of declension, so, what in other languages are expressed by means of declension in Abkhazian they are expressed by a verb.

Category of Person, Class and Number in Abkhazian

The Abkhazian verb is characterized by the person-class conjugation that is a result of the development of the class conjugation.

The verb is poly-personal. It reflects a subject and both objects. If in the Kartvelian languages a verb can take two persons and the morphological marker of the number of the third person (old Georgian) the Abkhazian verb can take the affixes of three or more morphological persons at the same time.

In the Abkhazian verb the markers of a person, a class and a number are prefixes. The only exception is the suffix – **ḵ^oa** of the plural of the class of inanimates in some cases.

One of the main categories of the Abkhazian verb is the category of the class of humans and the class of nonliving things.

The verb differentiates the grammatical classes in the singular II and III persons. In the singular II person the verb differentiates the subclasses of males and females. The marker of the subclass of males is **w-** while the marker of the subclass of females is **b-**, e.g. **w-cojt** “You (male) are going”, **b-cojt** “You (female) are going” etc.

In the singular III person the verb differentiates the class of humans (both males and females), the subclass of males, the subclass of females, the class of nonliving things. The formant of the class of humans (without differentiation) is **d-**, the marker of the subclass of males is the prefix **j-**, for females it is **l-** and for nonliving things the prefixes are **j**, **-a-**, **na**.

The said affixes show not only the class but also the person and the number of a subject and objects.

In Abkhazian two groups of the markers of a person and a class are distinguished. The first group of markers that differentiates the classes of males and females (separately) and the class of nonliving things/irrational beings in the III person is called the group of “1” (based on the affix 1 of the

subclass of females) while the second group of affixes that differentiates the classes of males, humans and nonliving things in the III person is called the group of “**d**” (based on the affix **d** of the class of humans).

Scheme of Markers of Person, Class and Number:

		"l"				"d"	
		Singular	Plural	Singular		Plural	
I p.		s/z	h(a)-/aa	I p.	s	h-/ha	
II p.	w- (class of males) b- (class of females)	} š ^o -/ž ^o -		II p.	w- (class of males) b- (class of females)	} š ^o -	
III p.	j- (class of males) l- (class of females) j-/a-/na- (irrational beings)			} r-/d-			

Depending on which person marker precedes a verb root and which person marker changes according to a person and a class, of a subject or of an object, the order of person markers is subjective or objective.

The order is subjective if a verb root is preceded by a real and grammatical subject marker that changes according to a person and a class. A subjective order is found in transitive verbs.

The order is objective if a verb root is preceded by an object marker that changes according to a person and a class. An objective order is typical for intransitive and inversive verbs.

Categories of Derivation

Along with the increasing number of persons the poly-personal verb typical to the Abkhazian-Adyghe languages is given a possibility to express various relations between subjective and objective or objective persons. The interrelation between persons expressed morphologically in a verb creates the diversity of the morphological and derivational categories of the Ibero-Caucasian verb.

The Abkhazian-Adyghe relative verb, sometimes even an absolutive verb, together with the conjugation categories (person, class and number), has the derivational categories of version, potential, involuntariness, causative and reciprocity.

Category of Version

The Abkhazian verb is characterized by the category of version.

In Abkhazian the category of version is somewhat different from the category of version in the Kartvelian languages.

K. Lomtadze distinguished subjective and objective versions in Abkhaz-Abaza.

1. Subjective version is produced in a verbal form with the participation of the element of reflexivity. This element follows the affixes of the group of „I” and denotes the action of the subject of a transitive verb just on itself, e.g. Abkh. **j-čə-j-č°axəjt** “He hid himself”.

2. Subjective version expresses the action of a subject towards his own body part that is reflected in the verbal base, e.g. “body”, Abkh.-Abaz. **š°ə-**, “foot”, Abkh.-Abaz. **ša-** etc. Abkh.: **i-sə-ša-s-čojt**, “I wear it on my feet”.

Objective version of the Abkhazian verb can express two directions of an action:

a) An action towards an indirect object that is marked by the Abkhazian affix **z-** (Bzyb **z’-**). It is the so called “useful version for an indirect object”:

The affix **z-** indicates that a direct object is intended for an indirect object (in transitive, three-person verbs) or a subject and his action is intended for an indirect object (in intransitive verbs).

With the participation of the element **z-** in a verbal form the number of persons is increased by one, e.g. **scojt** “I am going”, **sizcojt** “I am going for him/her”, **iqasčojt** “I am doing it”, **ilzəqasčojt** “I am doing it for her” etc.

b) An action by an indirect object that is marked by the affix **c°**.

With the participation of the element **c°-** in a verbal form the number of persons is increased by one as it was with the element **z-**, e.g. **st°ojt** “I am taking a seat”, **sic°t°ojt** “I am taking a seat against his/her will”, **izgojt** “I am taking it”, **ilc°əzgojt** “I am taking it against her will”.

Category of Potential

In the Abkhazian-Adyghe languages there is the category of potential among the categories of a verb.

The category of potential is a grammatical category that expresses a possibility of an action.

The category of potential is related to a real subject.

The category of potential is reflected morphologically in a verb.

The category of potential of the Abkhazian verb is marked by the prefix **z-** (Bzyb-**z**’).

In Abkhazian-Abaza the place of the marker of potential is strictly localized, in particular, it always follows the person marker of a real subject, e.g. **i-sə-z-gom** “I cannot take it”, **d-z-com** “He/She cannot go”.

Category of Involuntariness

In the Abkhazian-Adyghe languages there is the Category of Involuntariness among the morphological categories of a verb that expresses an action of a real subject.

In Abkhazian this category is formed by the prefix **amxa/amaqa**. This prefix consists of two parts **(a)ma** and **qa**. As Ketevan Lomtadze believed the element **ma-** is a base denoting a hand (Lomtadze 1954; Lomtadze 1976).

Ketevan Lomtadze distinguished the same element **ma-** in the conclusive (Lomtadze 1970: 157).

The position of the prefix **maqa** > **mxax** in the verbal form is the same as in the formation of the category of potential, e.g. **dc°ejt** “He/She fell asleep”, **damxac°ejt** “He/She involuntarily fell asleep”.

Category of Causative

In the Abkhazian-Adyghe languages there is the Category of Causative among the categories of a verb. It is marked by the prefix *r-* in the Abkhazian language.

In the formation of causative a verb is added by a direct object and an intransitive verb turns into a transitive verb. The prefix *r-* gives transitive verbs the function of indirectness, in particular, a verb takes a new person that acts by means of another one.

Non-Causative Form Intransitive Verb	Causative Form Transitive Verb
də-gəłt “He/She stood”	də-j-r-gəłt “He/She made him/her stand”
j-lə-wiəjt “She wrote”	j-lə-j-r-wiəjt “He made her write it”.

Category of Reciprocity

In the Abkhazian-Adyghe languages there is the Category of Reciprocity among the categories of a verb. It implies the participation of two or more persons in an action expressed by a verb.

In Abkhazian K. Lomtadze outlined the cases of connecting the prefix *aj-* with the elements *c-* and *ba-*. On the basis of the said fact she believed that it was necessary to distinguish reciprocal-accompanying (*-a/ejc-*) and reciprocal-mutual (*a/ejba-*) subcategories in the category of reciprocity of a verb.

The element *c-* is also found independently with the function of the category of accompanying, e.g. **sara lara sləcup** “I am with her”, **dick°aš°ojt** “He/She dances with him”.

The transitive verb form expressed by the category of accompanying is three-personal, e.g. **iləcəsfojt** “I eat it with her”. In the reciprocal-accompanying category expressed by the prefix *ajc-* a three-person transitive verb turns into a two-person transitive verb, e.g. **iləcəsfojt** > **jejcahfojt** “We

eat it together”, i.e. instead of two different persons of an indirect object and a subject we have a plural subject (Lomtatidze 1960/1961: 279).

The prefix **ajba-/ejba-**, in contrast to the prefixes **aj-/ej-** and **ajc-/ejc-**, is typical only to transitive verbs.

In the formation of the reciprocal-mutual subcategory a two-person transitive verb turns into a one-person verb. Subjective and direct objective persons unite in a plural subjective person, e.g. **dərdərwejt** “They know him/her”, **ejbadərwejt** “They know each other”.

Categories of Conjugation

In Abkhazian a verb is distinguished by its complex structure. More than ten morphemes belonging to the categories of derivation and conjugation may be gathered in one and the same verbal form.

It is known the Ibero-Caucasian verb is characterized by complex morphology. Concerning this the Abkhazian verb may be described as an extra-complex verb.

It is possible to denote an idea, expressed by several sentences in other languages, by a single Abkhazian verb. This particularly refers to the finite-infinite formation of a verb that takes the function of main and subordinate clauses of other languages.

Masdar

A masdar is an infinitive form of a verb in Abkhazian that is marked by the prefix **a-** and the suffix **-ra**.

A masdar may be of a dynamic or a static verb.

The masdar of a dynamic verb is formed by the said prefix **a-** and the suffix **-ra**, e.g. **a-qaça-ra** “to do”, **a-ṭ-ara** “to give”, **a-ç-ar-a** “to learn”.

The masdar of a static verb is added by the element **-zaa** the so-called suffix denoting the duration of a state, e.g. **a-ma-zaa-ra** “to have”, **a-qa-zaa-ra** “to be”.

Static and Dynamic Verbs

In Abkhazian verbs may be static or dynamic.

It is essentially important for the Abkhazian conjugation whether a verb is static or dynamic.

Static Verbs

Static verbs have peculiar bases and they are very limited in terms of the tense formation. They have the present tense formed by the suffix **wp** and the past tense formed by the suffix **-n**.

The bases of a noun and an adjective may be used as the base of a static verb but without the prefix **a-** and with the markers of the categories of tense and mood, person and class etc.: **sara səbziaowp** > **səbzowp** “I am good”, **sara sədəwp** “I am big”.

Dynamic Verbs

Dynamic verbs are derived peculiarly from the bases of dynamic verbs, e.g. **a-ba-ra** “to see”, **a-ta-ra** “to go”, **a-bəl-ra** “to burn” etc. They are also derived from the bases of denominative static verbs:

a) A denominative static verb is added by the suffix **-xa** of making the transformation dynamic, e.g. **a-q°əš** “intelligent”, static: **d-q°əš-wp** “He/She is intelligent”, dynamic: **d-q°əš-xe-jt** “He/She became intelligent”.

b) To form a denominative transitive dynamic verb the affix **-t°** derived from the word **a-t°ə** “slave, property” is used that is preceded by the subjective class-personal prefixes in a base, e.g. **abza** “alive”, static: **j-bzi-wp** “It is alive”, dynamic: **-bza-s-t°-jt** “I made it be alive”.

c) To form a dynamic verb the prefix of causative **r-** is used, e.g. **a-jaša** “right”, static **j-jašo-wp** “It is right”, dynamic **isə-r-iaše-jt** “I justified it”.

d) One group of transitive and intransitive verbs uses the root-suffixes added to the base-prepositions derived from the bases of nominals that are independent in changing into dynamic: **-ça, -x, -la, -ç**, e.g. **a-ķ°-ça-ra** “to put something on something”, **aķ°-x-ra** “to take something from the surface of something”, **a-ķ°-la-ra** “to climb up something”, **a-ķ°-ç-ra** “to come out of something”.

Finite and Infinite Forms of Verbs

Abkhazian does not have main and subordinate clauses as an independent syntactic category and even the connectors for them. What belongs to the syntactic field and is expressed by main and subordinate clauses in other languages it is expressed in the tense and mood forms of a verb in Abkhazian.

With this respect, we have two forms of the tense formation: the finite formation of tenses relevant to main clause and the verbal suffixes of the finite formation. In other languages, it is close to the role of a main clause, e.g. **sara scejt** “I went”.

The tense formation that is close to the role of a subordinate clause in other languages was called the infinite formation by Ketevan Lomtadze.

Infinite Formation of Verbs Containing Elements of Adverbial Modifiers

A verb having the infinite formation differs from a verb having the finite formation with a prefix that is an element of adverbial modifiers of place, time, manner, cause etc., e.g. time **-an** “when”, place **-ax** “where”, manner **-šs** “how”, reason **z-** “because, for, because of”.

These elements follow the affixes of the group of „**d**”- in a verb. Taking the prefixes of adverbial modifiers causes the change of a verbal suffix as well, e.g. the suffix **-n** of the finite formation is replaced by the suffix **-z** in the infinite formation.

s-c-o-n	“I went”
s-an-co-z	“when I went”
s-ax-co-z	“where I went”
s-šs-co-z	“how I went”

Relative Infinite Formation with Prefixes

Abkhazian does not have relative pronouns and relative adverbs - who, what, which, that etc. The Member-connectors of a sentence of other languages are implied in a verb with the infinite formation and express subjective and objective relations, e.g. “a goer – the one who goes; the one what goes”, but in the tense infinite formation the prefix **z-** is used for humans and **j-** for things, e.g. **jzfo** “the one who eats; an eater”, **jfo** “what is eaten”.

In a verb form only one person can be relative, e.g. **jzfa** “the one who ate” **jlfa** “the one what was eaten”, **jwsta** “the one that I gave to you (male)”, **dwzta** “the one who gave him/her to you (male)” etc. So, **j(ə)** replaces the affixes of the person-class of the group of “**d**”, always takes the first position in a verb and expresses the subject of a one-person intransitive verb, the indirect object of a two-person intransitive verb and the direct object of a transitive verb:

One-Person Intransitive Static Verb	
Finite Formation	Infinitive Formation
sara sə-qowp “I am”	j(ə)-gow “Who/what is”
One-Person Intransitive Dynamic Verb	
sara scojt “I go”	j-co “Who/What goes”
Two-Person Intransitive Static Verb	
sara d-sə-mowp awiəza “I have a friend”	sara j-sə-mow awiəza “The friends that I have”
Two-Person Transitive Dynamic Verb	
Finite Formation	Infinitive Formation
sara dəzbojt ax əçə pšʒa “I see a beautiful child”	sara jzbo ax əçə dəpšʒowp “The child who I see is beautiful”

The situation is similar in three-person transitive verbs, e.g. **j-w-a-s-h az** “That, what I told you”.

The element **z-** is used only in two-person and three-person verbs because it replaces the person-class suffixes of the group of „**l**” that are not used in one-person verbs.

The relative prefix **z-** replaces the markers of two-person transitive verbs and the subject of all transitive verbs as well as the markers of the indirect object of a transitive verb.

Two-Person Transitive Verb	
Finite Formation	Infinitive Formation
jara sara jzbojt “I see him/her”	sara səzbo “The one who/what can see me”
Two-Person Intransitive Verb	
jara sara jsəmwop “I have it”	sara səzmow “The one who/what owns me”.

We should also mention the forms of a three-person transitive verb. On the one hand, we have **j-rə-z-to** “the one who/what gives them something” and on the other hand **j-zə-r-to** “the one who/what is given to it by them”.

The same prefix **z-** is used in the possessive-relative forms of nominals and replaces the prefixes of the group of „I”, e.g. **sara s-əwinə** “my house”, **zəwinə** “whose house”.

With such forms, it is important to use the verbs together first with the infinite formation and then with the finite formation, e.g.

zə-winə (j)-zə-z-dərgəlaz **axaça daajt**

Inf.

Fin.

“The man came whose house was built”.

Tense and Mood System

Abkhazian has three grammatical tenses: present, past and future. Each tense has several screeves.

As stated above, the Abkhazian verbs are static or dynamic. Dynamic and static verbs have different conjugation of the screeves.

Static verbs have a peculiar base and they are very limited in terms of the screeve conjugation while dynamic verbs are richer in the screeves.

The forms of all the screeves of static and dynamic verbs distinguish the finite and the infinite formation.

Static Verb Screeves

A static verb has a finite present tense that is formed by the suffix **-wp** and a finite past indefinite tense formed by the suffix **-n**.

Dynamic Verb Screeves

1. Present, 2. Future I, 3. Future II, 4. Past Imperfect, 5. Past Indefinite, 6. Aorist, 7. Past Perfect, 8. Past in the Past.

Category of Mood

Abkhazian has 1. Imperative, 2. Allowing Conjunctive, 3. Conditional, 4. Purpose-Conditional, 5. Conjunctive I, 6. Conjunctive II, 7. Willing and 8. Pretending Moods. As for 9. Indicative Mood, it does not have a special formative element. The above-mentioned screeves are typical to the indicative mood.

Absolutive

Absolutive conveys an additional action or a state that precedes the action conveyed by a basic verb. It is somewhat an infinite form.

Interrogative Form

1. Intonational: **wara jqawçejt?**

2. Alternative: the element **w** is used at starting and final positions, e.g. **dco-w-dəmco-w?**

“Has he/she gone or not?”

3. Asking additional probing questions: the particle **-ba** is used, e.g. **dcejtba?**

The special affixes of a question are used in all the screeve forms. The classes of humans and non-living things/irrational beings are distinguished.

4. A human – “**darban?**“. Irrational being/non-living thing - „**iarban?**“

The suffix **darban** > **-da** is added to the infinite form of a screeve, e.g.

jco darban? “Who is going? Who is it?”

> **jco-da?** “Who is going?”

jqada “Who is it?” **jqaz-da?** “Who did it?” **dəzbada** “Who saw it?”

5. The Class of Irrational Beings: the suffixes **-j**, **-zej**, **-zj** are used, e.g. **jwge-j?** “What did you take?” **jwgo-zej** “What are you taking?”, **jwgo-zi?** “What did you take?”.

The suffix **-da** identifies a subject while the suffixes **-j**, **-zej**, **-zj** identify an object.

6. To ask questions about an action or a state expressed by a verb the interrogative forms with the suffix **-ma** are used that require direct answers, e.g. **dcoma?** “Is he/she going?”, **dəgowma?** “Is he/she?”, **jqaçama?** “Have he/she done it?”

7. Specific adverbial modifier elements: the prefixes **an** (time), **ax** (place), **š** (manner) are added by the element **-ba** and we get the question words **anba** "When?", **ax[~]ba** > **axpa** > **aba** "Where?", ***š[~]ba** > **špa** "How?" These question words add to the infinite bases of the screeves:

danbaco? "When is he/she going?"

dabaco? "Where is he/she going?"

dəšpaco? "How is he/she going?"

8. Sometimes a verb takes both a prefix and a suffix:

danbacej? "When did he/she go?"

9. The question forms indicating to a purpose take the suffixes **-j**, **-zej**, **-zj**, e.g. **wzcej?** "For what/Why did you go?"

Negative Forms of Verbs

The negative forms of verbs are formed by the element **m** that serves as a prefix or a suffix. In static verbs and dynamic finite verbs (present, past I, past II, past imperfect) it follows the base i.e. it is a suffix.

Static Finite		Dynamic Finite	
Present	sə-qa-m "I am not"	s-co-m	"I am not going".
Past Imperfect	sə qa-mə-z-ʈ "I have not been".	scoməzʈ	"I was not going".
Future I:	–	s-ca-rə-m	"I will not go".
Future II:	–	s-caš-a-m	"I will not go".

The said element precedes the verbal base in the past dynamic finite forms (past indefinite, aorist, past perfect, past in the past) and in the infinite forms of all screeves of the same dynamic verbs.

Participle

The infinite formation with the relative prefix **i(ə)-** and the prefix **z-** is the most productive to get a participle in Abkhazian.

Some participles are represented as verbal bases, e.g. **a-lala** "a fowl, cattle" (cf. **a-la-la-ra** "to get into smth."), **a-m-dər** "ignorant" (cf. **a-dər-ra** "to know") **a-taḵ** "response" (**atara** "to give") **a-m-u-ča** „drumble" (cf. **a-u-ra** "to do", **a-ča-ra** "to eat"). Abkhazian also forms a participle by adding the agent

marker **-wiə** or the patient marker **-t̚** to the verbal base, e.g. **a-r-ça-ra** “to teach” > **a-r-ça-wiə** “a teacher”, **a-ça-ra** “to learn” > **a-ça-wiə** “a learner”, **ajba-š-ra** “to fight” > **ajba-š-wiə** “a fighter”, **a-qa-ça-t̚ə** “something to be done” (cf. **a-qa-ça-ra** “to do”), **a-us-u-t̚** “work” (cf. **a-us** “work”, **a-u-ra** “to do”) etc.

Adverb

Adverbs in Abkhazian are divided into three main groups:

1. Adverbs of place: **abra** || > **ara** “here”, **ubra** || > **wa** “there”, **abna** || > **ana** “there” (that are related to the pronouns **abri** || > **ari** “this”, **ubri** || > **wi** “that”, **abni** || > **ani** “that”), **aaig a** “near”, **aarc** “over here”, **nərc** “across/over there”, **awiada** “above”, **alada** “below”. Some adverbs of place are produced by adding the suffix **-n** to the nominal base, e.g. **amwian** “on the way”, **akətan** “in the village” etc.

2. Adverbs of time are produced in different ways: **jax̣ˀa** || > **ex̣ˀa** “today”, **jacə** || > **ecə** “yesterday”, **waxa** “tonight”, **waç ə** “tomorrow”, **waç əštax̣ˀ** “the day after tomorrow”, **alšəḵ sanəḵ** “all the year round”, **esəmšə** “everyday”, **usqan** “then”, **znəḵ** “once”, **ašəamtazə** “at sunrise”, **çəbʒon** “at midnight” etc.

3. Adverbs of manner: **abas** || > **as** “this way”, **ubas** || > **us** “that way”, **abans** || > **ans** “that way” (these adverbs are related to the pronouns like the said adverbs of place: **abri** || > **ari** “this”, **ubri** > **ui**, “that”, **abni** || > **ani** “that”. **jaalərq̣ˀanə** “suddenly”, **jaraznaḵ** “at once”, **jrac janə** “plenty”, **x əqʒaḳˀ** “slightly”, **xəmpada** “necessarily” etc.

Postposition

The Abkhazian language is distinguished by the lack of postpositions. The lack of postpositions of nominals is compensated by the abundance of prepositions in verbs. The basic postpositions are: **-ax̣ˀ** - “to, in/at” (**ašəkol ax̣ˀ** “to school”), **-aq̣ə** - “in” (**akəta-q̣ə** “in the village”), **-qa** “to, in/at” (**awinə-qa** “at home), **-q̣nə** || **-q̣ən** “with” (**sara s-q̣nə** “with me”), **šəqa** “to” (**aḵlub ašəqa** “to the club”), **-n̄t̚** “from” (**kartə-n̄t̚** “from Tbilisi”), **amçan** “under” (**aç açla amçan** “under the apple tree”), **-zə** “for” (**açara-zə** “for education”, **sara s-zə** “for me”), **-la** “by/on” (**šapə-la** “on foot”, **čə-la** “by horse”) etc.

Conjunction

Abkhazian does not have a complex sentence. Accordingly, it does not have subordinating connectors neither. What belongs to syntax and is expressed by main and subordinate clauses it is somehow reflected in the tense and mood forms of a verb. A main clause accords to the finite formation of a verb while a subordinate clause accords to the infinite formation (see above).

In Abkhazian conjunctions are divided into three main groups: conjunctive, disjunctive and adversative conjunctions.

Particle

Abkhazian lacks particles as well. Positive particles are **aa**, **aaj**, **aiej** “yes” and negative particles are **map**, **mamou** “no”.

Interjection

Interjections may express surprise and sadness: **wnan**, **dida**; support: **ahahajt**, **amarža**; surprise: **žəm-žəm**; anger **uut**, **aajt**; a call for being quiet: **siš**, **aššəh** etc. Some interjections are used when addressing, e.g. **o**, **wa**, **waa** etc.

Syntax

I Analysis of an Attributive Syntagm

As stated above Abkhazian does not have the conjugational system. Accordingly, the structure of a nominal (attributive) syntagm is represented in its degree in the language.

A Syntagm Containing a Pronoun

Thus, in Abkhazian in a nominal syntagm in such cases an additional class-personal pronoun or a word denoting an owner should be used as well, e.g. **la(ra) aḡh és léçkə gápšwḡ** “Her || The women’s dress is red”. The used pronoun may be complex or simple.

A Syntagm Containing an Adjective

In an attributive syntagm a modifier that is an equative adjective follows a head word, e.g. **asə šk ak a** “snow white” (literal trans.), **ačə dəw** “a horse big” (literal trans.) etc.

In a plural form in the category of inanimate objects/irrational beings the suffix **-k a** of plurality adds to a modifier, e.g. **ačə dəw** “a big horse”, **ačə dəuk a** “big horses” etc.

In the class of humans there is a difference, in particular, a nominal of the class of humans has its suffix **-c a** or any other suffix, e.g. the suffixes of collectiveness **-ra**, **-aa...** while a modifier that is an equative adjective that follows a head word has its own suffix (of the category of irrational beings) **-k a**, e.g.

axac a dəuk a	“big men”
awiaəzc a bziak a	“good friends”
aqk ənc a x əqk a`	“little boys”

A modifier expressed by a relative adjective precedes a head word. Such a modifier and a head word are a substantive syntagm.

A Syntagm Containing a Number

A numeral of the category of inanimate objects/irrational beings usually precedes a head word. The number “one” is an exception. As stated above, it adds to a nominal as the suffix **-k** of indefiniteness.

A numeral as a determiner is not characterized by the difference in the classes of humans and inanimate objects/irrational beings.

From the number “two” in the category of inanimate objects a noun is attached by the numeral base at the starting position as a determiner, e.g. **wiačək** “two horses”, **x čək** “five horses” etc.

When using numerals as determiners the opposite order is also possible i.e. a numeral as a determiner follows a head word. In this case, a head word or a noun is represented in the general form in a syntagm while a determiner or a numeral is represented completely, in the form of a base, e.g. **axac a xwiə** “three men”, **ačk a xpa** “three horses”.

The inversive order is more common in the class of humans, e.g. **sara swiaəzc a wiaža** “two friends of mine”,

It should be noted that the numerals of the category of inanimate things/irrational beings have an approximate meaning in the postpositional place, e.g. **ačk a wiba** „about two horses“.

II Predicate Syntagm

In the Abkhazian language the members of a sentence connect to each other through the certain rules and create pairs or syntagms in which one member is main and the other is subordinated.

The members of an Abkhazian syntagm have the following types of a syntactic interrelation: concord, syntactical subordination and order of words.

Concord is between nominals or a nominal and a verb in class, person and number. Accordingly, there are two types of concord: 1. A verb concurs to a nominal in a class and shows the marker of a relevant grammatical class, e.g. **wara w-x||marwejt** “You (male) are playing”, **bara bə-x||marwejt** “You (female) are playing” etc. 2. A verb concurs to a nominal in number if a nominal is a subject or an object, e.g. **sara scojt** “I am coming”, **hara hcojt** “We are coming” etc.

Syntactical Subordination is very common in Abkhazian. It is productive as there are no conjugational system in the language. In this relation, the members of a syntagm are not characterized by grammatical categories expressed morphologically. In such a syntagm we have:

- a) A verb and an affixed nominal, e.g. **šapə-la daajt** “He/She came here on foot”;
- b) A verb and an unaffixed word, e.g. **gagra dcejt** “He/She went to Gagra”;
- c) A denominative infinite static verb and an unaffixed word, e.g. **zənzə jx||əčup** “very small”.

Order of Words in an Abkhazian syntagm may function as a morphological-syntactic mean because of the peculiarities of the grammatical structure of this language. It is always fixed but rarely it is somehow free.

The book also represents the examples of the speech of Abkhazians living in Adjara (poly-genre texts) with the Georgian translation. The paper also deals with the peculiarities of this speech (phonetics, morphology, syntax, vocabulary). In addition, it includes the review of the Abkhazian language, a dictionary (1900 lexical units), references and a summary.

ტექსტები

აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველების ნიმუშები

1) სარს ძახან აშოგუ შაანდა სჩაადბტსთან საშედ სპ შეი ჰადცნტ ანგისაყნე ჰცეძტ. ამჟან ავტობუს ჰანგხედტ, ახან ზეგტ აკრპ ჰამანშ ა — ალახან ჰცეძტ, ჰნედტ ჰარს ჰამამიდალჰაგ, აფსშ ა ბაჰ ეძტ, კრაჰჰეძტ ჰატ ანტ ჰანც ააყ ონ. შ არს შ გძახ დაზ-წააჟან ჰამიმრდა, ფტორაკ აშთახ ჰაფსტ ანანჰში ჩაჰი სარედ ხ ახ გორა აქალაქ აშყა ჰცეძტ. აშთახ სარს სჩაჰ სგრშ ან აჟნეჟა სდუქ ლარც სჰაასხედტ. ამჟან ლარედ სარედ ჰანედფტრწ აშთახ ავტობუს სგნთლან სჰაასხედტ. სანაზ აჟნე აჟ აბჟ რანჰ ეძტ აჟნე.

2) აჟ ბორა ითცანტ (აკრაჰარწოდტ) ახ გ ართოდტ. ნანს ანგა ალა ირანრძტ, ანშო აჟნე ძაგან კასტრუტკა ითათ ანტ იადტრშ უედტ. აჟ იანგრხანლაქ აშთახ აჰ გს აწაცანტ ად ანტ ირეშთ ძტ ჰ რან. ხუმბეჩანნდა აჟ ად გ იქ ჟბ. აზხარს ხუმბეგჰანნდა აჟ ად გ იქ ჟბ. აზხარს ანაჰალაქ ნას ედთან ანშო რაც ანტ ადააჟედტ. აჟნე ინთანჰცალალაქ აშთახ ედთან აკრაჰა-

მე დილით ადრე ავდექი, ჩავიცვი, ჩემს დასთან და ძმასთან ერთად წავვედი ანგისაში. გზაზე ავტობუსზე დაგვაგვიანდა, მაგრამ რაც არ უნდა იყოს კარგად (ადვილად) მივედი. მივედი ჩვენს მამიდასთან, მივესალმეთ, ვჰამეთ და (დაჯდომით) ვილაპარაკეთ. თქვენი ამბავი გვკითხა მამიდაჩვენმა. ცოტა ხნის შემდეგ როცა დავისვენეთ, მე და ჩაჰი ქალაქში საყიდლებზე წავვედი. შემდეგ მე მოვემზადე და სახლიდან გამოვედი, (გამოვემართე). გზაზე მე და იგი დავსცილდით და შემდეგ ავტობუსში ჩავჯექი და გამოვემართე. მოვედი რა სახლში ახალი ამბები მოვუყევი (სახლში).

ძროხა(ს) ბაგიდან გამოგდებით აძლევენ საჰმელს. შემდეგ ვედროთი წველიან (ანარა). რძეს სახლში მოტანით ჰვაბში ჩასხმით, ადუღებით (არშ რა) ძროხას მოწველის შემდეგ ხბოსთან ერთად აგდებენ გარეთ საბალახოდ. სალამომდე ძროხა გარეთ არის. როცა ის ძოვს (აჰარა) შემდეგ უფრო მეტს მოგცემს. სახლში მოვრეკავთ შემდეგ (ათაცალარა) ისევ ვაჰმევთ, ხბოს ჰვემ ვაძლევთ. შემდეგ მოწველი-

წინა აპგს დაწინა დაპთოდტ. ინაპნლაკ აშთახნ ხ გჰგკ აპგს უა, დაწინაუბ. აპგს, ხ გჰგკ ანშე ანაჟ ლაკ ათრაბნ ინგანგ, ითაპჟუდტ, აჟგ, ათრაბნ ხაზბ ითაპჟუდტ, შიგჟემთანდა უბრა ითაპჟუბ. აფხენ აჟ უახენლა ითაპჟოდნ აშთედ რჟ უბ ჰ უდტ.

ანშე ჰარადოდტ ამფნა აკასტრულკაჰბ უბრა დაპთოდტ აცა. ფტორაკ აშთახნ ახარწგ, ედფშე რრშინგ იანგყალო ამცაჰბ ინაჟ გრგგლან რჟრფხოდტ. ნას ეს მინუთ ედლარუნტლატ რუბ ხ გჰ-ხ გჰტ უნაპალა ეიზგრ. ეინე-იზუგალაკ აშთახნ იზდაუხდაახნგ ატგფს რანაპწოდტ. ფტორაკ აშთახნ მეშაკ აშთახნ აშ იხაპხბზ დრსენგ იფაპჟოდტ. ასან ინწანგ აჯგკა ხგშე აჟგფსგნ დაანაპჟუდტ. უანდა, იზდაახბზ აშ, ახბზ ჰარწგდტ. აშ დაახბზ უბრა ნანგან იდაპჟოდტ. ხ გჰგკ დაანაილაშლაკ მჰაწლა ეიზგანგ ეიდაპჟელოდტ. ნაპლა დააბჰპ-ჰანგ გგგჟდა ასან ურჰკ აყარა იგტჟდა ეიჟ გრჰინგ იყაპწოდტ.

სა ცოტა ხბოც წოვს (მის ქვეშ არის). ხბო ცოტას როცა დალევს (აჟრა) რძეს, ხბოს მივიყვანთ თავის ადგილას, (ათაკრა) ძროხასაც თავის ადგილას ცალკე მივიყვანთ, დილამდე იქ არის ჩაკეტილი (დახურულ ადგილში) ზაფხულში ძროხას არ ვკეტავთ არც საღამოს არც დილას, იგი ძოვს გარეთ.

რძეს ვატარებთ საცერში ჯერ და შემდეგ ქვაბში ვდებთ, ჩავასხამთ კვეთს (ძროხის გამხმარი კუჭი) ცოტა ხნის შემდეგ რძე რომ ისე გაკეთდება, როგორც მაწონი, ცეცხლზე შევდგამთ, რომ გათბეს. შემდეგ ხშირ-ხშირად ვურევთ ცოტ-ცოტას ხელით ვაგროვებთ. როცა მოვაგროვებთ, თავს ვაცლით დავდებთ თასზე (ანწარა). ცოტა ხნის შემდეგ ყველს ვჭრით პატარა ნაჭრებად. თეფშზე დადებით მარილს მოვაყრით და დავტოვებთ მანამდე, რაც ავიღეთ ყველიდან შრატს ვაქცევთ. (არშრა) ყველს რომ მოგხდით, იმ წყალში ვდებთ შიგ ვდებთ ცოტა რომ წამოდულდება კოვზით მოვაგროვებთ (ადკალარა). ხელით მოვაგროვებთ მრგვალად მრგვალ თეფშზე ისევე მოვაგროვებთ და მრგვალად ერთად მოჰყლეტით ვაკეთებთ.

ამ დასწამ ალაზ ახვთ იბზი-
ანტ ედლაპარმ გდტ ედნედ ლაპ-
არმ ლაკ აშთახ, იბზინგ ახაჭა
ალწ გდტ. უბრ ახაჭა იპრადრდტ
არადაგაჭო ალუხ და, იკელხნგ.

ანშო ჰარშოუდტ იბზინგ. ნას
ფტორაკ აშთახ იყ ანდახანდა
უს რქ გგლოუბ. ანშო ფტორაკ
აშთახ ახარწ გრწ გგა, მჰაწ კ
აყარა ინალათ ან ედლარჯენტნგ
ახვან აჰთოდტ. აკასტრულკაჭო, მა-
ნა აბანკაჭო უბრ ზთანჰთ აზ
ითაჰჰ ანტ ამჰანშან აკ გრშან
ხ გჰტკ ინტფხარო ინანგან
ინტქ ჰარგგლოდტ. უბან-ხფან საათ
რგშთახ ახარწ გ წ გდტ.

3) აფშო შაადრანგ ა

მარ მზგზტ ამხტ რუც ალ ოდტ
აფშო ანტლარწო. ზანგწტ იანტრ-
ც ალ ალაკ აშთახ აფშო ჰგურანგ
ამხტ დაქ რუტსოდტ. იანაქ რაფსა-
ლაკ აშთახ ირჩალტ გდტ. აფშო
ახტ ანტლგალაკ აშთახ იდ-
რამ ოდტ დაჩან ა რხ გმშო ა აშშო
ინარტიჰანგ ინაბუტსლაკ ამთა
დათან აჯნაშ ა ჰ ა იდრამ ოდტ.
უბტს ხ ტჰ-ხ გჰტ დაზჰაუტდტ
სენტდაბერ აფუტ ზენდა მარ
აფშო ახათან აგ ტ ც გლნაგოდტ
ჯგმზ რგშთახ. აფშო იბზინგ
დანკალაკ ჩგურათანგალან იჭაგხნგ
აჯნგყა დაარგოდტ. აფშო ანჭაგხ-
ლაკ იც დტრჰ გდტ ხ გჰტკ ირფ-
შანგ დაანრეჟუდტ. ნას აც გ გდ

ყველისგან რაც დარჩა შრატო,
კარგად ავადულებთ. ვადულებთ
(არშ რა) კარგი ხაჭო გამოდის.
ამ ხაჭოს ვატარებთ საცერში.

რძეს მოვადულებთ კარგად
(არშ რა) ასე ვაჩერებთ რძეს,
ცოტა ხნის შემდეგ ვუმატებთ
მაწვნის დედას, ერთ კოვზს და-
ახლოებით, ჩავდებთ, მოვურევთ,
თავს ვახურავთ. ამ ქვაბს, რო-
მელშიც ეს ჩავდეთ კარგად ვახ-
ვეთ პირსახოცით, შემოვახვევთ,
ცოტათი თბილ ადგილას და-
ვდგამთ. ორი-სამი საათის შემ-
დეგ მივიღებთ მაწონს.

როგორ ზრდიან სიმინდს

მაისში ყანას თოხნიან (ამუშა-
ვებენ) რომ სიმინდი მოიყვანონ.
იმის შემდეგ რაც დათოხნეს,
სიმინდს ფშენიან, ყანას მოაპნე-
ვენ. მოპნევის შემდეგ ჩელტით
მოასწორებენ. როცა გაიზრდება
სიმინდი, დათოხნიან, შემდეგ
10-15 დღისა, გავა როცა დრო,
მეორედ თოხნიან. ასე ცოტ-ცო-
ტათი იზრდება. სექტემბერ-აგ-
ვისტომდე. აგვისტოში უკვე ტა-
როებს იკეთებს ორი თვის შემ-
დეგ. როცა სიმინდი გახმება,
შემოდგომით მოტეხვით სახლში
მოაქვთ. როცა მოაგროვებენ სი-
მინდს, ცოტას ტოვებენ. შემდეგ
ცუდს და კარგს გაარჩევენ, სასი-
მინდეში (მიტანით) დაყრიან. სი-

მზიე ეილგხნე აცა ნაგან ითარფსოდტ. აფშე ჭჷგრპნე იფსაყანგ ასაკ ითაფსანგ აძლაგარახ ილაგანგ დააგოდტ. ავგნე დანაპგალაკ აშეგლა ალუხ თა იკგლაჰხ ედტ. იკალაჰხგზ აშეგლა აბგსთა ალაჰხ გდტ. დანხო აფარჩა აყ ქ გდ აკ გტქ ედ აპ აქედ იშანგ ირანტოდტ. აშეგლა იკგლაჰ გზ აჩ ან ინგანგ აბჟა აძახ გლაშუა აჭეგ ინგანგ ითაჰაფსოდტ. უი ანეილანშლაკ აშთახ აქანშ ედფშე იყალოდტ. უბგსყან ედთან დალაჰანფსოდტ აშეგლა რჟ პახანდა ეილარგენტნე ედლაჰხოდტ ამჰანგსთალა. ხ გჰგკ ამცა დაქ გგლო, ფგთარაკ აშთახ იკგხნე სანჰქ ა რანჰოდტ. უბრრ ახანტუბ აბგსთა. აბგსთა აშე ფჟყანგ ედგ გლაჰოდტ. აყ გდ ახანგ დანჰოდტ.

4) აყ გდ

აყ გდ ლარწოდტ აფშე ანგლარწო აამთაზგ. ხაზგ იალუწარგგ, აჟედტ მანშარგგ აფშე ანგლო დაცლოწარგგ აჟედტ. ედცთარგელოდტ აყ გდგგ, აფშეგგ. აყ გდ ზანგწეგ იჭეგნეგ ხაზგ ამრა დანათან დაჰარჟოდტ. ნანს უნ ახანგქ უ რჰყანგ აც ა იაგ გლხნე აკგ ითაფსანგ იზაკუზაალაკ სააკუშმა კასტრუტლუმა ითაფსანგ დაჰუ ახუედტ. შანგქ სკეგნდა აყ გდგგ აფშეგგ აჰახხოდტ.

მინდს დაფშენით გაანიავებენ (ტომარაში ჩაყრით) წისქვილში წაიღებენ. სახლში როცა მოვიტანთ, ფქვილს საცერში გავატარებთ. გაცრილი ფქვილისაგან ღომს ვაკეთებთ. დარჩენილ ქათოს ძროხებს, ქათმებს, პატარა გოჭებს ვუყოფთ და ვაძლევთ. ფქვილს დავამატებთ (ჩაყრით) ქვებში, სადაც წყალი დუღს. ამ ღროს ისევ დავუმატებთ ფქვილს ვიდრე არ გასქელდება. შემდეგ ფაფის მსგავსი ვაკეთებთ. შემდეგ ჩაყრით ისევ. როგორც გასქელდება, ვურევთ ხის კოვზით. ცოტათი ცეცხლზე დავტოვებთ, ცოტა ხნის შემდეგ გადმოვიღებთ ცეცხლიდან და დავდებთ თეფშებზე. ამას ჰქვია ღომი. ღომში დაჭრილ ყველს (შიგ გულში) ჩავდებთ ლობიოსთან ერთად შეგჰამთ.

ლობიო

ლობიოს თესენ, როცა სიმინდს თესენ, იმ ღროს, შეიძლება ცალკეც დაითესოს, შეიძლება ერთადაც, სიმინდთან. ერთად აგროვებენ სიმინდსაც და ლობიოსაც. ლობიოს ადრე ვაგროვებთ ცალკე და (მზეზე დადებით) ვახმობთ. შემდეგ დავცეხავთ დარტყმით, რომ კანი მოვაცილოთ, ჩაყრით რაიმეში ან მეშოკში ან ქვებში და ვინახავთ (აწ ახრა). ერთ წელიწადს გვეყოფნის სიმინდი და ლობიო.

აუ გდ ედღტფშანგ დაჰად ძ რდტ
 აძე ჰარშე უედტ კასტრულკა აუნგ
 ითაჰაფსოდტ. ნას ეილაშ ედტ
 იბზიანგ ძუ ანდა ინაჰგოდტ.
 იუ უედტ ანაჰგ ან ლაკ აშთახ
 აუ გდ რშემგგა ალა იჰარშე-
 შუედტ, აპერპგლ ხ გჰგკ აჰ-
 თოდტ. აჯეში აჯემში რხნგ
 დალაჰანფსოდტ. აჯგაკ ახგშე.გ.გ
 აყანფშე აჰთოდტ. ხ გჰგკ ეილა-
 ჰარშეგნტ ედტ. ნას ახნგლა ხგნგ
 დალაჰაფსოდტ.

5) აკ ანა

აკ ანა ააფენ მზგზე
 იშ თ გდტ. მარ რუნგ მზგზე აჰ -
 გსან იბზიანგ იყალრდტ იჯგჰდა
 რანშ ლაკ აჰ გსან ყუბანგ ჰარშე -
 შოდტ. ნას იჰაყ შოდტ. ინაჰაყ -
 შ ალაკ აშთახ ასანრა დუ
 იმწანგ იბზიანგ ჰანძოდტ. ნას
 ხანა არ ან კანაჰაუედტ აჰ გსან
 თანაჰაფსოდტ. აძე აწანთ თოდტ ინა-
 განგ ამცა იახანაჰაჰაუედტ. იბზი-
 ანგ იშეგროჰუ იუ რტ-ჰ ანაჰ-
 გ ანლაკ დააკნგხნგ ალუხ დაჰა
 იკელხნგ ძჰრაძოდტ. დაჰრაძგ
 აკ ანა არ ან ითათ ანგ იკანჰან
 ედთან ამცაჰაგ ედლაჰარშე ედტ.
 ნას იკნგხნგ აჯგაკ ხგშე ალაფსანგ
 იჰარგელოდტ. ანგნშე აშ ახალაკ
 აშთახ აფათლგაკაჰ ა, მამზარგ
 აბანაკაჰ ა ითათ ანგ დაჰარკ გდტ.

ლობიოს ვარჩევთ და წყლით
 ვრეცხავთ ქვაბში ჩაყრით ვხარ-
 შავთ, კარგად რომ მოიხარშება,
 ვტოვებთ. კარგად რომ მოიხარ-
 შება, შემდეგ ლობიოს მოსარე-
 ვით ამოვხელთ (არშეშრა), ცო-
 ტა წიწაკას ვუმატებთ. ნიორს
 და ხახვს (თავს) ჩავყრით. აჯიკას
 თეთრს და წითელს დავუმა-
 ტებთ. ვურევთ. შემდეგ საკაჰმს
 ვუკეთებთ.

ტყემალი

ალუჩა გაზაფხულ(ის) თვეებ-
 ში იფურჩქნება. მისში და ივ-
 ნისში ალუჩა კარგად მწიფდება.
 როცა გაყვითლდება, ალუჩას
 (დარხევით) ვანჯღრევთ, შემდეგ
 ვაგროვებთ (აუ შ არა) როცა მო-
 ვაგროვებთ, შემდეგ ვყრით დიდ
 ტაშტში და კარგად ვრეცხავთ.
 შემდეგ ცალკე თუჯის ქვაბს ვკი-
 დებთ. ალუჩას შიგ ვყრით.
 წყალს ვასხამთ და შემდეგ
 ვდგამთ ცეცხლზე. კარგად უნდა
 წამოდუღდეს, როცა მოიხარშება,
 როცა კარგად მოიხარშება, მო-
 ვხსნით და საცერში გავატარებთ.
 რასაც გავცრით, ისევ ვასხამთ
 ქვაბში (ჩადებთ) დავდებთ ცე-
 ცხლზე და იხარშება. შემდეგ მო-
 ვხსნით და მარილის დაყრით და-
 ვტოვებთ. როცა გაცივდება, შემ-
 დეგ ბოთლებში ან ქილებში ჩა-
 სხმით დავხურავთ.

6) აჩი

აჩი ჰარყ დუეღტ მარტი ქვერალი მზგზგ. მარ მზგზგ ედხგლჭგუაუეღტ. ნას იჭაჰხ გდტ ავგუსტი სენტიანბრ მზანდა. აჩედ დაქ ჰანფსოღტ აუღაბრენია, იზბანზარ დაჰან რტატახან იზიანგ დაჭლარც აზგ. ნაპელა იჭაჰხ გდტ, აფხენ. ააფენ მარკატგლლა იჰარყ დუეღტ, მამზარგტ ატრაქტტრ იხნაწ რდტ.

მა მზგზგ აჩედ იანახგლჭგაა-ლაკ აყატარა სსაქ ა ჭგხნგ ავუნგ დანგანგ ამრა ანბანა ჯარა ინად გფსან დჰარჯრდტ. იანჯალაკ აშთახ ხაზგ მაკან ხ გჭგკ ძახნგ ზაყ აჭანჭგუ დაკგშა თაჰაფსოღტ. იანთაჰაფსალაკ აშთახ ამაკანგ ხგ ილ დ ანგ-ლ დ ანგ იჭაჰჰ ჰოღტ. ნას იყ აყ ანგ-იყ აყ ანგ ეილარბა-ჭხნგ ნაბგლა ადგ აალწანანდა დჰარყ გჭუეღტ. უშთედ იზიან იჰარყ გჭდტ ანაჰგ ახ ლაკ აშთახ რზთოდ დაათგანგ ამრაჭგ დედთან იჰარჯოღტ.

7) აჟ

აჟ, აწლა დაჭარუბ იზინანგ დახგყალო, იზბანზარ აძახ აქ ა აწლაჭგე დაჰან რჩეიწგხნგ იზინან იაჭალოღტ; აჟაჯგტ აჭგ-ხრაზ ედჰან დარმანშ ალოღტ დგქ ლანგ აჟ ითააუეღტ. იჭინხ - ედტ ამწ გშ ლა. ამწ გშ აშახხა ახარწოღტ იმანგ აწლა დგქ - ლოღტ. ნას ალბააშთარაზგ დანჰა

ჩაი

ჩაის ჭრიან (ფორმას აძღვევენ) თებერვალ-მარტში. მისში პატარა ყლორტები იზრდება. შემდეგ აგვისტო-სექტემბრამდე ვაგროვებთ. ჩაის აყრიან სასუქს, რადგან მეტი მოსავალი მიიღონ, კარგად რომ გაიზარდოს. ხელით ვაგროვებთ, ზაფხულში და შემოდგომაზე ვაგროვებთ მაკრატილით, ან ტრაქტორი ყრის, ჭრის.

მისის თვეში ჩაი რომ გაიზრდება, პატარა ფოთლების (მოგროვებით) მოგვაქვს სახლში, მზე რომ უყურებდეს, ვაშრობთ. როცა გამოშრება, შემდეგ ცალკე პატარა ტომარაში ჩავყრით, რამდენიც ჩაეტევა. როცა ჩავყრით, შემდეგ ზევით თავს მოვუკრავთ. მაგრად მოვუჭერთ. შემდეგ ხელით ვჭყლეტთ, ვიღრე წყალი ბოლომდე არ გამოუვა. ვჭყლეტთ, როცა უკვე კარგად გამოვჭყლეტთ, მივხვდებით, გადმოყრით ტომრიდან და ისევ მზეზე ვაშრობთ.

ყურძენი

ყურძენი ხეზე არის კარგად. ზედ რომ არის, იმიტომ, რომ ვენახი ხეზე კარგად იშლება. ადამიანისთვისაც ადვილია შეგროვება. ზედ ასვლით ყურძენს აგროვებს. მოჭრის და გიდელით, თოკით ზევიდან უშვებს. ამითი ხეზე ადის. შემდეგ ჩამოშვება უფრო ადვილი იქნება. ყურძენი

დარმანშ ალახარცვზ ალბაშთრაზ
 აჟ ყალოძტ, ჩივრაათაგალანმზგზ.
 აჟ ანჭიერხლაკ აშთახ ხაზტ ინა-
 განგ ჯარან იშთარძოძტ. ნას
 ზგგტ აიზგანტ აძაპ ა იანარ-
 წოძტ. უბრედ იანანტ აძ აჭიგ
 ირხ ხ ოძტ იბზიანგ აძალწანდა
 აჟ აქარაქ ა ზგგტ აძტ რტლხნგ.
 არაძანგა იკვლარხ ეძტ. ეასხემშ
 რტშთახ ტან აჟ, აძანანუ ეძლად-
 გრვენტ ეძტ. აიპ ა აჭიგ აძტ
 ალართ ოძტ, ხაზტ აშაქარგგ,
 რშნტ უახ ალართოძტ. ფშტმშ
 რტშთახ რშუეძტ. ნას ატალგრ,
 მან აპანფმა ითართ ოძტ, იხტრ-
 ვოძტ.

აჟალ დაანხრ, ჯტმშ რტშთახ
 მან მეშკტ აშთახ, აჩან ითაუფ-
 სოძტ იხვანტ იტრშ ტძტ. ამცა
 აწტწწოძტ, ნას აუნდკა ალტგრა
 ალაგოძტ.

8) ათეტან შიქყარწო

ზნტ ადგტლ რტც ალ ოძტ. ნას
 ირჩაალტ ოძტ. არაძქ ა აადგრხ-
 ოძტ. ნას აჟ ლა კარფსრძტ
 არასანდა რააძოძტ. აძტ ააქტრ-
 თოძტ ესტ შეტქმთან ხტმბტჩახა.
 ნას ადგტლ ეძანაშაროჟ
 რაძქ ა აარხანგ ეძთარპაჟეძტ.
 ძგკტ-ძგკტ ბჟაწუნგ ედრაშ ოძტ.
 ზნგკ იდრაშ ოძტ. ეათა ჟენტ
 ეძთარპაჟეძტ. ნას ეინდუხალაქ
 ეძჭიერხ ოძტ. რანფანა იჭიერხ ა

მწიფდება შემოდგომობით. ყურ-
 ძნის შეგროვების შემდეგ ცალკე
 დებენ და ცალკე აწყობენ. შემ-
 დეგ ერთად შეკრებენ და საწნა-
 ხელში დებენ. აქ, სადაც საწნა-
 ხელია, ჭყლეტენ კარგად. ვიდრე
 წვენი არ გამოუვა ბოლომდე
 ცალკე მარცვლებს საწურში
 ატარებენ (აკვლხრა) ყოველ მე-
 სამე დღეს იქ, სადაც ყურძენია,
 ურევენ (აფლარჯენტრა). შემდეგ
 საწნახელში წყალს ასხამენ და
 შაქრის სეროფს ასხამენ. მეოთხე
 დღეს ადუღდება. შემდეგ ხის
 კასრში ან ჭურში ჩაასხამენ,
 თავს ახურავენ.

ჭაჭა რაც დარჩება, მეორე
 დღეს ან დღე გამოშვებით თუჯის
 დიდ ქვაბში ასხამენ. (დახურვით)
 და ადუღებენ. ცეცხლ ქვეშ აკე-
 თებენ, შემდეგ არყის გამოხდას
 იწყებენ.

როგორ აკეთებენ თამბაქოს

პირველად მიწას ხნავენ. შემ-
 დეგ ჩელტით მოასწორებენ.
 კვალს აკეთებენ. შემდეგ თესლს
 მოაყრიან, ჩითილებს ზრდიან.
 წყლით რწყავენ ყოველ დილა-
 საღამოს. შემდეგ მიწას, სადაც
 სწორია, კვალს აკეთებენ (რგა-
 ვენ). ერთი მტკაველის დაყოფით
 თოხნიან. ერთხელ დათოხნიან,
 კიდევ მეორედ დათოხნიან. შემ-
 დეგ როცა გაიზრდება, აგროვე-
 ბენ; პირველად რაც შეაგროვენს

ადებპ ა დაშოთუბ. უდ ნანგზ
 აკ ტ ი, ავბტ გ, ახფატ გ-პ ა.
 აბას ან ბატ გ აყნდა იჭერხ გდტ.
 დარგგ ნწ ოდტ. უბრრ ანემზ აშ თ
 ახნგგოდტ უბრრ აშ თ იხნგგო,
 აჟ ლა ჭაანლოდტ, ირწ ანუგდტ
 უბრი კარფსოდტ. ირანძოდტ.
 ასრრტ აბზიექ ა რნემგ იჭან-
 ლოდტ აბღტც სსაქ ა, უბრრ
 დანძუბ აქლოგჭა-პ ა დაშოთუბ.
 უბრრ ათეტენ ედფშ იდრგფხოდტ.

9) აუთრა

აუთრა რანფა დაპბაპაუედტ,
 ნას ირკ აკ ოდტ. ნას აჯმშეგ
 არადქ ა ალდანგ ადგელ,
 აჯმშეგ იც გწაპწოდტ, ნას
 იხაუოდტ. ან გლ ედთაპაუედტ
 ჯგმზ რგშთან, ნას აუალტრ
 ედთაწანგ აჯკა აჩამფაზ მა
 აბურაკ ანთანგ იწ გრნაპწოდტ.
 აბერპტლ ედთაპაუედტ. დანჭან-
 ლალაკ აბერპტლ ჭეხნგ დაპრ-
 გფხ გდტ. აჯკა ჰხ ედტ. ან გხ ა
 კაადფსოდტ. აწებრა, არაპანა, აკა-
 მა, აპამიდორ დათაპ. აპამიდორ
 ანჭანლალა დანყაფშახალაკ აჟ-
 ლა ილგრხ გდტ, ირწ გხ გდტ.
 დარან უბას აბაკლაჟანგტ ყარ-
 წოდტ. ააფგნ ამარტ აზგნ
 აკარტრშ აჟ ლა ადგტლ რარ-
 თოდტ. დარან უბას აკარტოშკვ
 დაზაუედტ.

პქვია „ადებპ ა“. ამის შემდეგ მე-
 ორე მესამე მეოთხე მეხუთემდე
 აგროვებენ (ტენენ) ამითი მთავ-
 რდება. ამის შემდეგ ზევით ყვა-
 ვილს იკეთებს. ეს რომ გამოდის.
 ეს ითვლება თესლად. ამას გამო-
 აქვს ნაყოფი. ინახავენ და ამას
 აბნევენ. თესავენ, ზრდიან. გარდა
 კარგი ხარისხისა, იზრდება ცუ-
 დიც: პატარები. ამათ პქვია
 „აქლოგჭა“-ი ამასაც როგორც თუ-
 თუნს ისე აცვამენ (არფხრა).

ბოსტანი

ბოსტანს ჯერ თოხნიან, შემ-
 დეგ აფხვიერებენ (აკ აკ არა), შემ-
 დეგ ხანვის კვლებს გავლებით
 (ალდარა) მიწას ხანვს მიწაში
 არჭობენ (აც გწაწარა) შემდეგ
 დავხურავთ (ახჯარა) კეჟერა,
 (ხვიტი) ვარჭობთ. ორი თვის
 შემდეგ ვჭრით. შემდეგ ჩავდებთ
 რა კასრში, მარილს დავაყრით,
 შემდეგ ჭარხალს და ბურაკს და
 მარილს წნილად დებენ.
 (აწ გრენწარა) შემდეგ წიწაკას
 თესენ. როცა გამოვა ნაყოფი,
 ვაგროვებთ, შემდეგ აჯიკას (გატა-
 რებით), მწვანილს, ქინძს დავუ-
 მატებთ. (აწებრა), რეჰანს, კამას
 პამიდორს ვთესავთ. პამიდორი
 როცა გაწითლდება, კრეფენ და
 ამისგან თესლს ამზადებენ და
 ინახავენ. ასევე ამზადებენ ბად-
 რიჯანსაც. გაზაფხულზე, მარტში
 კარტოფილს თესენ. ასევე კარ-
 ტოფილს ზრდიან.

10) იყან ხაწკვი ფჰ გსკვი. ინხრნ, ინწ ან. ახანწა ღუ იბეძან იხატ გ მავაზინ რმან. ძარან უბანს აძლავანრა. უს რყან ინხრნ იბზინან. აკამბანშქ ა, აყ ქ ა რაც ანგ ირგმან. ახანგრც ა ირგმან. დარან ირგმან ფშ გკ ახშანრა. ახანწა ანრბგლ ბგზშ ა რდგრუან. ხანაკ აუსურა დცეძტ იფჰ გს ავუნგ დგყან. ახ გჰქ ა ლბრნ. აშბეჟონ ახანწა დანაძტ. რლახ ექ ნგ. უს დრანწააძტ იფჰ გს: „იუნგ ულაზ ექუხეა? — რრლგსნგ უანა, აშლა საკიტ, რრლასნგ აძლაჯ სგზუ“. აფჰ გს აჩ ან კანჰანგ აძლაჯ აურა დშაჰგზ. უბანს იჰ გძტ: სარა სგფსუეძტ, ახან აბრრ ავანრა ივანრო ახ გჰგ ბანწალანკ დგბმგრძენ. იზაკუხი იუჰ ო უშაფანფსუეძ აგგრთგ უხ გჰქა გყამი უარა უფსგრგ სარა არან სხ გჰქა სგმანგ სგყოუბ. მამრ, ბარან ბხანწ ბცოაძტ. სარან სცრმ უხუჰქან ზგგ რფსგ თანაწტი. ახან, დამუძტ. ძარან დგფსაძტ. იხუჰქ ავგ აძ გ ეძდა ავგროთ ზგგ იფსრტ. ჯშეჰქ სან რგლა. დანან შაგქ სგკ დგნხეძტ უბრან. უენანახზ ლთანაც ა დგრგ-გძტ უბრრ აფჰ გს. დანან ხგ შეჰქ სა ლთანაც ა ლანბი ლანნი რყგნ ლხ გჰგ დღმანგ უან დგყან. უა ანეძ უან დანან ძ გ დგმგძტ. უა ლხანწა დგძიტ. უი ნახგს ლარან დანწნეძ ახგჰქ ან რაც ანგ ილანაძტ. ლარგგ დგფსიტ.

იყვენ ცოლ-ქმარი, ცხოვრობდნენ, (იყვენ). კაცს თავისი მაღაზია ჰქონდა და მდიდარი იყო. ჰქონდა აგრეთვე წისქვილი. ასე კარგად ცხოვრობდნენ. კამეჩები და ძროხები ბევრი ჰყავდათ. მწყემსებიც ჰყავდათ. მათ ჰყავდათ ოთხი შვილი. ქმარმა იცოდა მამლის ენა. ერთხელ ქმარი წავიდა სამსახურში, ცოლი კი დარჩა სახლში ბავშვების მისახედად. შუადღეზე ქმარი დაბრუნდა შუბლშეკრული. ასე შეეკითხა თავისი ცოლი: რატომ შეგიკავს შუბლი? — ჩქარა მოხვედი, „მშოა და ჩქარა ელარჯი გამიკეთე“. ცოლმა ქვაბი(ს) (ჩამოკიდებით) დაიწყო კეთება. ასე უთხრა: მე ვკვდები, მაგრამ ის ბავშვი, რომელიც აკვანშოა, არ დაკარგო! „რას ამბობ, როგორ კვდები, ამ ბავშვებთან ერთად მე აქ ვიქნები, შენ რომც მოკვდე. არა, შენ გათხოვდი. „მე არ წავალ, ვიდრე შენი შვილები ცოცხლები იქნებიან, მაგრამ არ გამოვიდა. ის მოკვდა. ყველა ბავშვი მოკვდა ერთის გარდა. ორი წლის შემდეგ კიდევ ერთი წელი დარჩა იქ. ამის შემდეგ ეს ქალი მისმა შობილებმა წაიყვანეს. ეს ქალი სამი წლის განმავლობაში დედ-მამასთან იმყოფებოდა, თავის ბავშვთან ერთად. შემდეგ კიდევ სხვა ვილაც ირთავს მას. მისი ქმარიც დაიკარგა. ამის შემდეგ სადაც მოვიდა, ბევრი ბავშვები აღზარდა. ისიც მოკვდა.

არის ახანწა ამათ ბგზშ ს
იღვრუან. მარს დთანრკიტ. ამათ
ემცდგზრპარც მანარგა, იმგცპაძემტ
მარს აბგზშ ა ახეიდგრტუაზ აზგ.

11) სარს სანბ ამ არგცარა
ცგმტ. დგშ არგცანგ დანანტუაზ
იხ ლახან. ამზა კახხან რყან. აძგ
ძგზლან დანმოტუპპ ს რპ რნ, ახან,
აძ გგ იმბაძაცგზტ. სანბ ჩგლა
დაავალემტ უბრრ აძგ. აძგზლან
დაანთგწნგ დრშთაღმტ. სანბ
მანიბა, აჩგ მრპანგ იდ გქლემტ.
აძგზლან დგვზნგ დრშთაღმტ.
აძგზლან ლან იჭგლთუან: ბგჯრ,
ბგშთამლან, დუ აოვგ ც გრუპ-
პ ს, ახან დიფგრგმწიტ. დგვზნგ დი-
იხძანგ იჩგ აწგხტა დგზნაპალტ
სანბ იყამა ათიფან დგვზნგ დლშთ-
ლემტ დგგჯნგ. აძგზლან არწ აა
დგპპ სნგ აძგჟ დგვზნგ დგნთაფა-
ლემტ. ლან უს ლპ გმტ: ბრშთა
მლან-პ ს ზბანპ ოზ აბრრ აზაკუმ-
ზი რყამა ფწ ანგ ათრრ იშთორ
იბაადტ“ — ლპ გმტ. მარს უბანს
ეგრაშეგმთან ყალემტ.

12) სარს სანბ შ არგცარა
დგცგმტ. ხტლბგჩხაკ აპ გპქ ა
იშგრც. სანბი ივგზგდ იცემტ
ანბან. ჟახგნლან ამზა კახხან
გყან ახ ანგ იხანლემტ ხ აჟ რანგ

ამ კაცმა იცოდა გველების
ენა. იგი დააპატიმრეს. გველების-
გან დაკბენა უნდოდათ. როცა
მოიყვანეს, ვერ უკბინა მისი ენა
რახან იცოდა, ამიტომ.

ჩემი მამა სანადიროდ წავიდა.
როცა ნადირობიდან ბრუნდებო-
და, ღამდებოდა. მთვარე კაშკა-
შებდა. წყალში ალი არისო ამ-
ბობდნენ, მაგრამ არავის არ
ჰქონდა ნანახი. მამაჩემი ცხენით
მიდიოდა, ამ წყალზე. ალი გამო-
ძრომით გამოვიდა წყლიდან და
გაეკიდა. მამაჩემმა ეს რომ ნახა,
ცხენს შეეშინდა და გაიქცა. ალი
სირბილით გაეკიდა. ალის დედამ
ყვირილი დაიწყო: „დაბრუნდი,
ნუ მისდევ, დიდად საშიში კაცი-
აო, მაგრამ არ დაეხსნა. სირბი-
ლით გაეკიდა და ცხენის კუდზე
დაეკიდა. მამაჩემმა ამოიღო ხმა-
ლი, მოტრიალდა და სირბილით
გაეკიდა მობრუნებით. ალი და-
ყვირებით გაიქცა მდინარისაკენ
და შიგ ჩახტა. მისმა დედამ ასე
უხრა: მე ხომ შენ გითხარი, რომ
არ გაეკიდო-მეთქი, მან რომ ხვალ
დილას გამტყდარი ხმალი ნახოს,
ისე მოხდესო. ასეც მოხდა.

მამაჩემი სანადიროდ წავიდა.
სალამო იყო. მტრედების დასახო-
ცად მამაჩემი და მისი ძმა წა-
ვიდნენ ტყეში ღამით. მთვარე
ანათებდა. მთაზე ავიდნენ, გაუვა-
ლი ტყე იყო, მტრედების დასა-

ბნარანგ გყან აპ გპ ქა სგშგრც იცგმტ. ურთ ადვზც ა ჯგა ხაზგ ხაზგ ან ქ ა რახ უ არგცარა იცგმტ. უ არგცარა მანაღვალკ ანგშ ენთრან რყან უბრან ეფზეფ-შოჟან რაფხ ა ინერლაზ დგხგსჟან ივზხა იღრც იშორგჟუ. სანბი იშიტ აპ გპ ქ ა რაცანგ უშთა დგგჟიტ. ანგშ გნთრა ყნგ დნგმნ, დგხგსიტ დრფშიტ, ახან ივზხა დგყამ. ანგშ გნთრა დახთატ აზ აქგბჟე თგჟუნ. ალაბა-შალა იღ ქანსა დნზახა იბედტ ანაფარჩაჟა ჯგბა. კგრ დგფშოგნ, ახან ივზხა დანრიმბაძა დგგჟიტ ავგნგყა. ამჟან დგნხრნ ფპ გს ემბპ ლხანწა ანდგ ა დგფსხან. აფპ გს ემბალან დნედ აპ გპ ქ ა ფტყ ლხანდჟგრც. აშ ყნგ დანნემ იბედტ ლხანწა იფსგ გაგა აშ იშოლაგგლაზ. ინაპგ აკურ-შანგ მაანიკლედტ აფპ გს ლზჟად-თიტ: ბგგღლ, ბხანწა დგბზანაზ-გედტ-პ ა. ლარან დგგლან აშ ანანლარტ რლბედტ ლხანწა იგაგა. დგპ პ ანგ დგ გლწგ დგკანჟედტ. აფსგ გაგავგ მახცანზ რგმბორ ინგწანბა იცეტ.

13) ჩინაკ საბ ნყ არანტ ი ლგგჟნგ დანჟან იხ ლახან. ბნარან დლყ დგლსჟან. უბგს ბჟგც გ ა ბა-

ხოცად წავიდნენ. ის ამხანაგები ცალ-ცალკე მთებზე სანადიროდ წავიდნენ. ნადირობა როცა დაამთავრეს, სასაფლაო სადაც იყო, იქ უნდა შეხვედრილიყვნენ. პირველად ვინც მოვიდოდა უნდა გაესროლა, მისი ამხანაგი გაიგებდა ამით, რომ ის დაბრუნდა. მამაჩემმა ბევრი მტრედ(ებ)ი დახოცა. შემდეგ დაბრუნდა სასაფლაოზე, აქ მოვიდა, გაისროლა, დაელოდა, მაგრამ მისი ამხანაგი არ იყო სასაფლაოზე. როგორც იქნა ხველების (ოხვრის) ხმა გაიგო. ჯოხით საფლავის ქვა აწია, დაინახა ორი ზღარბი, დიდხანს ელოდა, მაგრამ თავისი ამხანაგი რომ სულ ვერ ნახა, დაბრუნდა სახლში. გზაზე ქვრივი ქალი შეხვდა. თავისი ქმარი ვისაც, დიდი ხანი არ იყო, რაც მოუყვდა. იგი მოვიდა ქვრივთან, რომ რამდენიმე მტრედი დაეტოვებინა მისთვის. როცა კარები გააღო, მკვდარი ქმრის ჩრდილი შეეგება. ხელით შემოეხვია, ქალმა დაიკვილა, ადექი, შენი ქმარი მოგიყვანეო. იმ (ქალმა) ადგომით კარი როცა გააღო, დაინახა თავისი ქმრის ჩრდილი. იყვია და გულწასული დაეცა. მკვდრის სულიც შეუმჩნევლად გაქრა, წავიდა.

ერთხელ მამაჩემი მოგზაურობიდან ბრუნდებოდა, ბნელდებოდა. დიდი ტყე უნდა გაევილო, უცხად ცუდი ხმები გაიგო. შე-

აფსგკ მაჰადტ. დგგლანგ ძერზრან დანლაგგდტ. ახან აბჟტ მაჰან-მაჰან მბანფსხო მანგ არა მაადგა მალანგ-გდტ. მარან სშ გდტ-იჰ გდტ. სნგმნგ წლან დტჟ გგლან სჩაგვასკედტ. არი მაანგვან ინხალან ინსტგაკნგ ივსნგ. იცედტ წყა აგ აჰა დტჰახ. არი ბნანჰავ ზანარგნ დავგსნგ ემჟ აწ - ანგ ახ გ რჟ ნგ აოჰჰ სახან რმან მიდტ გკ მაკ გნ.

14) აოჰჰ დტჰკ დგფსდტ. დგზთანჰ აკტბა ფშაძანგ აშ თ აწანგ, ივზც ა უდ აკტრთ არიბანმთო აშთა ინტგწდტ ატს ახანირჰან მანანგალა აკტბამთგრხ ძედტ. უბრი ანმთაზე აძ გ აკაჰტა აჟ ტრთა დაავუნგწიტ. აჰარ მაადჰთან ანიბა დაანჰანსდტ. რლათშო ნანჟ შ გდტ, მაარგრზ აკტბა, იხგლფა-აახგხგდტ. აკტრ ანმთა უდ დგმლანჰანგ დახ აფ-შაჰან აკტბა არხანაშა აშ თ-ჟ ა რგჰჰჰ ლაჰალაჰანა იგოზ. ეჰ, შირი, სოხ ხ აძა სნანგანგ უაჟ გ უდ აკტბა სთანდანჰ მჰ ედტ და-აშგცნგ მარან.

15) დგნხრან აძ გ ხანწაკ. დანარა დგლარნგ. ატსურა ბზრა იბადრმგზტ. დნედტ ჰანჰ ბგდაკ იჰგ. უს იედჰ ედტ: აბრან ისგმო ამხგ სძტურა შ რზგრ იტსთოდტ ატასან, ბზროტჰ, იჰ ედტ აღარ

ჩერდა და მოსმენა დაიწყო. მაგრამ ხმა მეტად და მეტად ცუდდებოდა. ახლოს, გვერდით დაიწყო. მან თქვა, რომ შეეშინდა. მისვლით დიდ ხეზე ავიდა. ეს ვინც გვერდზე მიდიოდა, აიწია და ძალიან ახლოს გაიარა. ქვევით წავიდა. ეს აღმოჩნდა ტყის კაცი სირბილით, შავი, თმიანი კაცის სახის მქონე მუტრუჟი იყო.

დიდი კაცი მოკვდა. სადაც იგი იწვა კუბო ლამაზად იყო მორთული ყვავილებით. მისი ამხანაგები ერთმანეთს არ აცლიდნენ, გამოვიდნენ ეზოდან. როცა მისი სამსახურის ადგილას ჩაიარეს, ძალიან მალლა ასწიეს კუბო. ამ დროს ვილაც, სადაც ყავას სვამენ, იქიდან გამოვიდა. ხალხი როგორ მოდიოდა, როცა დაინახა, შედგა (აანჰასრა). შეხედა — დაინახა, რომ მოჰქონდათ ის კუბო, ქული მოიხადა დიდხანს შურით უყურებდა. კუბო რა კარგად იყო მორთული ყვავილებით, იმათი სუნი, ეჰ მე რომ ვიწვე ამ კუბოში რა იქნებოდაო! — თქვა შურით მან.

ცხოვრობდა ერთი მოხუცი კაცი ძალიან ღარიბად. მუშაობა არ უყვარდა. მოვიდა ერთ მდიდართან, ასე უთხრა: „თუ დამითოხნი მე სიმინდს, მოგცემ ბატკანს“, კარგო, უთხრა ღარიბმა.

დნლაგდტ არაშ არა, აბგია დნტდნ ატას იშრტ. იტ იაქ გდ აშაპქ გდ კაფსანტ აკ აც ავუნტყა იგტდტ. ახ გლფაზ აღარ იტსურა დანაღა დნედტ აბტდა იჭაჟ.

უმთს სცალაბ სტასს სოტ-თარ, უმხგ სრაშ ედტ, იპ ედტ. აბგია აღარ დიშანტ ატასს ახჭაპ აპ დანნგდ იბედტ ატასს ახი აშაპქ გდ შარაკუზ რიშთაზ, არი აბტდა იჭედშედტ. იჭნიშაძ შა ყაიწედტ. დანარა იგ გ დალსგზშ ა. აღარ რტცპა აბას ალა აკაგტ იმრუდაკ ა ივენტყა დტქ ლანგ დცედტ. სარს აკტრ სტქ ზარ აბ-რი ალაგტ იუმდტრუედ, მაკ აც ყრბ თაკ სგზნგმხრზი იპ გტ.

16) ხაწაკ იგ გლა იყნტ ც აყ - არა დნტრნ. ირაც ანტ დტნხედტ. უს აქ ა აურს დნლაგდტ. აფშ მა უს იპ გდტ: სდ ტქ ლოტ. პ ა დანაღაგა ას ტაბაცოდ არი ავტზა ამშა ც განხა, ტახს უყაზარა. უს იშბტ აზ ფტტრაკ აშთახ აფშ მა დტკაგდლან, რრახ რთტფ რქ წან დანაად რსას დტყაძამტ. რფშ მედ დარგდ, იყალაზედ-პ ა დიაზწანედტ. ახს უს რგ ტ დაანაგდტ დნდ ტლწედტ-პ ა, უს ესფშაგზ ფტტრაკ აშთახ ასას დბააძაძ აშ

დაიწყო თოხნა. მდიდარმა (წასვლით) დაკლა ცხვარი. რქები და ფეხები (დაყრით) ხორცი სახლში წაიღო. სადამოს ღარიბმა სამუშაო დაამთავრა რა, მოვიდა მდიდართან.

ახლა მომეცი ცხვარი და წავალ, შენი ყანა დავთოხნე, უთხრა. მდიდარი ღარიბის (ქონებით) მოვიდა, სადაც დაკლა ცხვარი და ნახა, რომ ცხვრის მაგივრად რქები და ფეხები იყო იქ. ამ მდიდარს გაუკვირდა, თითქოს გაუკვირდო, ისე გააკეთა. ძალიან. თითქოს არ მოეწონა. ღარიბ(მა) საწყალ(მა) ამრიგად არაფერი მიიღო რა, სახლში გაემართა რა, წავიდა. მე თუ ბელი მქონოდა, აქედან გამოჩნდებოდაო, ერთი ნაჭერი ხორცი მაინც დაეტოვებინაო.

კაცი თავის მეზობელთან სალაპარაკოდ მივიდა. დიდ ხანს იჯდა. ასე წვიმა დაიწყო. მასპინძელმა ასე თქვა: ის როცა გაემზადა წასასვლელად, ასეთ ცუდ ამინდში სად უნდა წახვიდე, აქ იყავიო. ასე როგორც იჯდა, ცოტა ხნის შემდეგ მასპინძელი ადგა, საქონელი თავ-თავის ადგილას დააბინავა რა, მოსვლით თავისი სტუმარი აღარ იყო. თავის დიასახლისს ჰკითხა, რა მოხდაო? მაგრამ მათ იფიქრეს, რომ სტუმარი წავიდა. ასე უცდილენ, ცოტა ხნის შემდეგ

დალაგელტ. უაბწყაზ ჟედუბაადა იჯნიმედტ აფმ მა. „სეტაპა ააზგაპ“ — სპ ან ავუნენდა სნაბ-ჟისიტ აქ ან ხტბკ აძარ, სეზლა-ცოზი, არა სტ ან ძაზაატაა?

17) აძტ მარლანაპტ დაზგ ანგ დახენდააჟაზ იც იმტრხერ-ააჟა დალაგედტ. ადგელ იქუ-ირკესარ არმა დაფნაგარ-პ ადმ ანგ ჟუგ შაპტკ რგლა ჟნტყ ალა აკუმზარ ჟმაპტ ზაწტ ჟაქ გმგულტნ ჟააფსოდტ იჟლ-შარმ. აპ რნ რხშეკ, ახან იგტ ჟს აპ რმგეტ. ჩინკ ზნტ დშაპტ ზაწტ დაშენდაჟაზ დააფსან დკაპაედტ. ჟსყან მარლანა შაპტგ ააფწიშიტ, ახან ჟარან დააფამ-გტტ. იგ ანგ იყამზრ აფმ მა დახატ გიმბაზ აზტ ნანს დგიმაკტ-ეჟჟაკნტ აჟანა დგზბანზ ავუნტ დრტმანგ დააედტ. ამჟან რხშეკ ჟს აპ რნ: ჟშაპტეკ ალა ჟუნტყ ომ-პ ა ჟასემპ ახანზ ჟშაპტკ რგლა უნტყ ოზგტ აბანს ჟს ჟხტჟაზმა ახთგფშა.

18) აჩეტ აშხა დაჟალანგ იშენტიჟაზ ხრან ბააფსტკ დაჟაპზ-გედტ. აშჟა ცგან. აშაპტ აზაჟა-კ ამგეტ აჟადა დაჟაფშეტნ. აკტრ ბჟან ალადაგტ ხტნპ გშა აშამ-

სტუმარი სულ მთლად სველი კარებში გამოჩნდა. სად იყავი ასეთი სველი, გაუკვირდა მასპინძელს, ჩემი მოსახურის მოსატანად სახლში წავედი, წვიმა ვიდრე არ გადაიღებდა, აქ ხომ არ ვიჯდებოდიო?

ერთი კაცი თავის მარჯვენა ფეხს გაუჟავრდა. სად არ დადიოდი და აღარ ხმარობდა, რა დაიწყო, არ დგამდა მიწაზე ეშინოდა, რომ მარცხენა არ დაწეოდა. იარე ორივე ფეხებით, თორემ დაიღლები არ დაიმედდე, ვერ შეძლებ, ეუბნებოდა ჭკუა, მაგრამ გულს ეს არ უნდოდა. ერთხელ ცალი ფეხით როგორც მიდიოდა, დაიღალა და დაეცა. ამ დროს მარჯვენა ფეხიც გამოიყენა, მაგრამ იგი არ დაემორჩილა. იყო გაბრაზებული, რომ პატრონმა ცუდად გამოიყვანა საზოგადოებაში. შემდეგ ვინც დაინახა ხალხმა აიყვანეს და მოიყვანეს სახლში. გზაზე ჭკუა ასე ეუბნებოდა: მე ხომ გეუბნებოდი, რომ ერთი ფეხით სიარულს ვერ შეძლებდიო, თუ ორი ფეხით ივლიდი, ასე არ მოგიხდებოდაო, თავცარიელოო!

ცხენი მთაზე როგორც ადიოდა, ხრამთნ მივიდა. ცუდი გზა იყო, არსად ფეხის დასადები არ იყო სამხრეთისაკენ გაიხედა, ბევრი იყო დარჩენილი წინამდე,

გზტ. უს აადგ არა ჩაადკ შაჰა-
გგლაზ აბგდტ სახთახრ უმბოდ
აბაფსგ უსგცხრაა-ჰ ა იჰ გდტ.
აჩადან აადნ დაცხრაადტ იხანა-
გალტუაჟა აჰსკენ ქ შ რ შამხანგ
ინგლაგლტ. აჩადგდ აჩაჟდ
რგზხარან ანგრჟა აშ გშგრაჟგ
ინატ გდტ. აგ გჟ აფსგ ანაიჟუ
იხტც ან აბანს: არი აჩადაჟ არს
ისგვარტ ანგ ისტმანგ სგქ უბ.
აკრტჟო დანფსომა. უბრი დარს
ფვთრაჟ აშთახ იგგლედტ. ნას
აჩაგ აჩადა ილანგნ იხეშ თნგ
იკანაჟრტ. შანტ ი ილაც ხანგნ
აძგ დანლანაჟდტ, ნას აჩა აჰ გნ
აჰ რან-აჰ რა დანლანგდტ.

19) ანი აბი იხხრან აქტა
რაჟგ. ურთ რახშარა ზეგგ
აწარს რწედტ აქალაქ აჟგ. ნას
შან აუსურა დანლაგდტ. ანი აბი
დრტლემშო რხგიზამტხო დანლა-
გა რგზშარა დრტფხან ეზგერ-
გედტ. ურთ დრარჰ უდტ შაჟ რ-
ანნდა შ აჰ მერგ აჟაცეზტ, ახან
შაჟ შთა იშარტლემშო ანაჰგ
შეგრთახტ უბრი აჟგნტ ირ-
თახგნ ედთნფსანლო ნაჰგ
რგგმტჟა ირხგ ლაფშლარც.
ურთ ახშარა ნედც აჟ ან ირტ-
ბედტ დარს რგკნგჟა ირგარც.
შა ეჰან ნაჰგ რტდკლარა ეჰან
დშეგრთახხრ ახთა დამერკ ა
ანლა დამერკ ა იშანგჟ გრგო

დაბრუნება არ შეიძლებოდა. ასე
გვერდით ერთი ვირი როგორც
იღვა, დაინახა. ხედავ, ცუდ
დღეში ვარ, მომეხმარეო, დაუყ-
ვირა. ვირი (მოსვლით) მიეხმარა
ზევით ამოსვლაში. ბალახი კარ-
გი, მუხლამდე მოდიოდა. ცხენი
და ვირი რომ გამოძნენ, ჩრდილ-
ში დასხდნენ. ჯორმა სული რომ
მოითქვა, ასე იფიქრა: ამ ვირუ-
კელას გვერდით რომ ვიჯდე ამას-
თან დავდივარ ჭამს, ღირს კი
ამადო. ცოტა ხნის შემდეგ ადგა,
შემდეგ ცხენმა ვირს დაარტყა,
გადაატრიალა და დაადლო, იქი-
დან წყალში ჩაადლო, ხელი კრა,
შემდეგ ცხენი მოტრიალდა და
ძოვ-ძოვა დაიწყო.

დედა და მამა ცხოვრობდნენ
სოფელში. მათი შვილები ქალაქ-
ში სწავლობდნენ. შემდეგ იქ და-
იწყეს მუშაობა. დედა-მამა როცა
უმწეონი გახდნენ, დაუძახეს თა-
ვის შვილებს. მათ უხრეს: აქამდე
არ გაწუხებდით, მაგრამ ახლა
არ შეგვიძლია, ხელი გვჭირდება,
ამიტომ გვინდოდა ხანდახან რომ
მოგვხმარებოდითო, ხელი გამო-
გეწოდათო. მოგეხედათო. ამ შვი-
ლებმა გადაწყვიტეს (მოლაპარა-
კებით), რომ ეს მშობლები თა-
ვისთან წაეყვანათ. იქ უფრო
ხელს შეეწყობათო, უფრო მე-
ტად ადვილი იქნებაო. არ ცივა,
არ მოშვივდებათ, მივხედავთო. ეს
რაც გადაწყვიტეს, დედა-მამას

ურთ დრეძაზ რანრ რაბრ იან-
 რარაჰ ა რრგ ამფხედტ. ნასგ²
 რგ გ დალსდტ იმ გხზედ აბააფსგ.
 ჰარან აბანს ჰხგ ჰამუხ აძო
 ჰყამლანრც მაკ²ნა. მამზარ აბანს
 აკ გზმა ჰამქ გგ გლუაზ ჰარან
 ჰავენტ ჰდ გლწონგ ჰარგ²ი ჰცაადრმ
 ი არან იმ თახგზარ ზენძასგ²
 ჰმ გმბან. ჰარან ჰგ გლაც ა ბზრა
 ბარბოდტ აკაგტ ჰაგრტყუამ
 რგფსგ თანაწგ.

20) სარან აწარან ან²გზწოზ
 აქალაქ² დანარა ბზრა იზბრდტ.
 გსგმ²ია ისგ ალაშოდტ სვზ²ც ა
 აწარან სცგზწოზ. ურთი სარედ
 ასალამ იყ²ქ²ან ჰაბჟესტედტ.
 სარან დანარა საზჭლომჰაუბ ურთ
 რგფსთაზააშა. ჰარან აწარან
 ანანჰწოზ აუათახ ჰაუნან, ჰანფ²მ მა
 ფჰ გს დანარა ბზინ ჰალბრნ.
 დარან უბანს ჰარგ²ტ დააბრნ. ესგ
 შეჟემთან ჰანლარფშუან, ნას
 ჰარან ჰჩიგ²ბაჰთონანწგ ლარან ჰხ გ
 ლერხ²ონ, ნას ჰადდტ ალანგ
 შეჟხ²ან ჰქონ. უბრი აშთან² ჰარან
 აწარან² ა ჰცონ. ლარან აუსურა.
 ნას ჰარან ჰანანლაქ², ჰადდტ ა-
 ლან აკრგ ედცანჰქონ, ნას ლარან
 დაჰზედთანლჰ ონ აჟ აბჟ ჰგ²ცქ² ა.
 დარან უბანს აჩანგ ლეუგსურა
 შეგმჟაფგლგაზ. ნას ჰარან ჰადცნგ
 ჰდ გლწ²ონ ად ან²გ. ჰნგყ ონ
 აძანქ აღ², ნას ჰცონ აკინრან².
 ავენგ ჰანანაღლაქ² ჰწათქ²ან ჰწონ.

როცა უთხრეს, არ მოეწონათ.
 შემდეგ გულიც კი ეტკინათ. რა
 დაგემართათ, ჩვენ იქამდე კი არ
 მივსულვართ, რომ არ შეგვეძ-
 ლოს თავის მოვლაო. ნუთუ ამის
 იმედი გვექონდაო თქვენზე. ჩვენ
 ჩვენი სახლიდან წასვლით სხვაგა-
 ნაც არ წავალთ. თქვენ თუ გინ-
 დათ სულაც ნუ მოგვხედავთო.
 ჩვენს მეზობლებს ძალიან ვუყ-
 ვარვართ, სანამ ისინი ცოცხლები
 იქნებიან ჩვენ მოგვეხმარებიანო.

მე სადაც ვსწავლობდი, ის ქა-
 ლაქი ძალიან მიყვარს. ყოველ
 დღე ვიგონებ ჩემთან რომ სწავ-
 ლობდნენ იმ ამხანაგებს. ისინი
 და მე წერილებს ვუზავნით ერ-
 თმანეთს. მე ძალიან მაინტერე-
 სებს მათი ცხოვრება. ჩვენ როცა
 ვსწავლობდით, ვცხოვრობდით
 ქირით. ჩვენს დიასახლისს ძალი-
 ან ვუყვარდით, ჩვენც გვიყვარდა.
 ყოველ დილას გვადგიძებდა, ვიდ-
 რე ჩვენ ვემზადებოდით, ის სა-
 უზმეს გვიმზადებდა. შემდეგ ერ-
 თად ვსაუზმობდით. ამის შემდეგ
 ჩვენ სასწავლებელში მივდიო-
 დით, ის მიდიოდა სამსახურში.
 შემდეგ, როცა ჩვენ მოვიდიოდით,
 ერთად დაჯდომით ერთად ვჭამ-
 დით, შემდეგ ის გვიყვებოდა
 ახალ ამბებს და აგრეთვე რო-
 გორ გაატარა სამუშაო დღე.
 ჩვენ ერთად გამოვიდიოდით გა-
 რეთ. ვსეირნობდით მდინარის
 ნაპირას, შემდეგ კინოში მივდიო-

ნას ჰაშთალონ. ჰახეშთაზ აც ა ჰაგაანდა ძჰაჰაჰან აძინს აბჰტ.

21) იყან ხაწაკი ფჰე გსკრ. ურთ გსტმშან ათეძმ ა რგმან ახანწა აჰე ახეგჰე აზ აზგნ. აფჰ გს რღგნძან საღიან ახანწა ნატგგ . იშაჰჰ აზ ედფშ ჩინაკ ზნე დგოჯაგ ათეძმ ა რრუდტ. უგ არწინე უცოდტ. სგუეს უჰჰ რმ, სგუტ გ უჰჰ რმ, აჰე უჩარშინე უააკგ-ლსუედტ. სგ გ ფწ ედტ უნჰა სგლამ ლჰ გდტ. არახ უარა უდა უნჰან ად გ იჩარშინე დგუბონდაზ იუბარგოზ ლჰ რნ. მარან ბარან აზზამოყ იბგზდგრამ აკ ამზარ იბგმოყ ახანწა იჰგზა ად გ დიმოყ ჯგბშრმა, ასტრლ აჰეჰ მანტ რუ ზგგ აჰე მარშინე ასტრლ მახე-ცოდტ ჰჰე რგლა ზგგე დგრმან-დუედტ, უდგ აკგრ მადსოუბ მჰ მდტ.

ფტორაკ აშთახ უს იშეგყო ნატგგ უანანდა ედფშ აჰე გჰ ც ან აკუმკ ა იქანძ თაწაშ ა და-აკლსუედტ, უსგე იჰ მდტ: „მანს სგულა ტავ ი სარედ აჰე უ რა აზგჰ ან ჰაისედტ, წ გცა ცეფხანძ ა ამანთე გჰ წინე რედჰან იზე აჰ ა. სარან უ აწ გცაკ ზე რტ მარან ააწ გცაკ. სარან სშაადანძ ედფშ აფარაჰ ა სარან ისთ ხგდტ. შ კგ როუბ მალწეზგე იწგგ ზე ან,

დით. სახლში როცა მოვდიოდით, ვმეცადინებოდით. შემდეგ ვისვენებდით, წამოვწევებოდით, სადაც ჩვენ ვიწექით, ვიდრე არ ჩავგვიძინებოდა, მდინარის ხმას ვისმენდით.

იყვნენ ქმარი და ცოლი. მათ ყოველთვის უსიამოვნება ჰქონდათ. კაცი ბევრ ღვინოს სვამდა და იმიტომ. ქალს ერქვა საღია, ქმარს ნატეგვი. როგორც ვთქვით, ერთხელ მათ უსიამოვნება შეემთხვათ. შენ მიდიხარ ჩემი საქმეაო, არ ამბობ, მე მეკუთვინისო, არ ამბობ, ღვინო დალეული მოდიხარ. ჩემი გული გატყდა, მე მეტი არაქათი არა მაქვს. აქ შენს მეტი არავინ ჩანს, რომელიც ასე სვამდეს. შენ არ იცი, რა ქმარი გყავს, შენნაირი ქმარი არავის არ ჰყავსო, შენ გგონია, როცა მაგიდასთან სხედან ყველას დავარწყულებ ღვინით, ყველანი მიდიან, მაგიდიდან, სმაში ყველას ვჯობნი, ესეც ბევრს ნიშნავსო ამბობს (ქმარი).

ცოტა ხნის შემდეგ ასე როგორც იყო, ნატეგვი დაუთრობლად (ცოტა ღვინო დალევიტ) შექეიფიანებული მოვიდა (აკლსრა) ასე თქვა: გუშინ საღამოს მე და ჩემი მეზობელი ტავგი დავნადღევდით, ყველა ჰიქაზე 10 მანეთი, ვინ მეტს დაღევდა. მე 10 ჰიქა დავლიე, იმან 8. ისე როგორც მე მოვიგე, ფული ჩემი გახდა. გამოვიდა 100 მანეთი. მე უფრო მეტს დავღევდი, მაგრამ

ახს ავტ ჰეც ითართ აზ, მაჰარენ
 აყნეტ , აყ რა სც გც გახედტ-
 იჰან იგულა მესა იზირქ უზ
 რვალ რითაზ ასტრლ ინტქ იწგდტ.
 უნან, აყ ხა ანც ა იუდმთაადტ
 აბჟან აფნტ ფარადა მანგუჟ ა
 ფჰანლკ უჟ გდტ, მახან ცას
 მათანზუ ა იათგუჟან აზედ ლჰ გდტ.

22) მაშკუტ იხრქ ირშ გდტ

მაშკუტ ამჟა დანენლანგ დმანგ-
 დუაზ ჩედმააკ ცტრ-ცტრუა იჰანგ
 იბან, დგ გრლან ა მათმტგხენ
 იჯბა იმთედწედტ. უსგე იგ გ მან-
 ნაგედტ: „აჟა შთა ხ-ჩინდმააკი, ჩიგქი
 კადგრგვ ღ რაკრ როჟბ. ისგგუ
 ეგტრთ ზგგ რტლა სედქ შრჟბ
 იჰედტ. ჩინდმაა ზაწ გკ აკტრ იხრ-
 შუ ა.

23) მანსოუ რფშ თრიშა

მანსოუ აბანარ აჰან დქ გგ-
 ლანგ აფშე შიითირჟაზ ზბანზ,
 იგ ტლაც ა იჯანგტუს მანრჰ გდტ:
 „მანსოუხედტ, იზაკუნედ უზჰაჟ
 უცან ითრუ აფშენწ არც ეგინგდამ
 არახ, უარან აფშე სთიუედტ-ჰ ა
 უაჰაჟბ ინწ არ, იშეფა უფსტხ ო-
 ჰ ა, მარან უს იჰ ოდტ იმგრხანა-
 ძაკ ა: აჟან მანგრთირჟა, ისთიგბ
 მანანარხ გგე მანს ოტ, მანს აპ.
 უდ აზენ გგსტხუამ.

ის ახალი ღვინო რახან იყო, მა-
 ჰარი — გამიძნელდა — თქვა-რა
 მისმა მეზობელმა, რაც უნდა მი-
 ეცა ვალი, მაგიდაზე დადო ჯიბი-
 დან. დედა, ღმერთმა მეტად
 აღარ დაგაღვივინოს, ფულის გა-
 რეშე რომ სვამ, შენ სვამ ერთ
 კასრს, გუშინ სადამოს, თითქოს
 ჯინაზე, გულზე რამ დაგარტყა,
 რომ მეტი ვერ დალიეო, უთხრა.

მაშკუტემა თავი უზრუნველყო

მაშკუტევი გზაზე მიდიოდა (რო-
 გორც მიდიოდა) ბრჭყვიალა ნალი
 დაგდებული დაინახა. აიღო გახა-
 რებულმა და ჯიბეში ჩაიღო. ამრი-
 გად მისი გული ასე ფიქრობდა:
 ახლა სამი ნალი, ერთი ცხენი, ერ-
 თი უნაგირი, აღვირი არის. მე
 რაც არ მყოფნის ესაა, სხვა ყველა-
 ფერი მაქვსო-თქვა. თითქოს ერთი
 ნალი რაიმეს აძლევდა.

როგორ ყილდა მანსოუ სიმინდს

მანსოუ ბაზარში როგორც
 იღვა (როგორც ყილდა სიმინდს)
 რომ ნახეს, მეზობლებმა გაკვირ-
 ვებით მას ასე უთხრეს: „მანსოუ,
 რას აკეთებ, შენი სასიმინდე შიგ
 რაც არის, სიმინდი უკვე თავდება
 ცოტა რჩება, შენ კი აქ ჰყიდიო,
 თუ დაგიმთავრდება, რას იზამო?
 „მან ასე უთხრა ადვილად“: —
 როცა ხალხი ყიდის მეც გაყიდი,
 როცა იყიდის, მეც ვიყიდი, ამის-
 გან არაფერი არ მოხდებაო.

24) ხწვს

ხწვს ლეჟთრა აჯმაქ ა თანლან აკგ მაფსამკ ა იყარწმეტ. ლგ გ ფეჟ ა რ აქ გჯმაქ ა შ ემერწ - ანდტ-ჰ ა რლბოზ შთგხნგ დრგშთ-ალემტ, ახან დრგხძრ დეყახგზმა დანლაწ ცა ლეჟნგყა დააგჟიტ. აბარწაჟგ იკდჟაჰ ალაზ აბშტ ა დანანდგლა რლკგზ, ლაბან ხანგლყგმტ, ლგ ეგჟ აჟ არა უდ მახგლგარც. არი ზბაზ ლხ გჟგ, დგბაჟგ ალამჟა დნალღდგლან, რყაბწო ზაკუხი დი, არი აჯმა მახარაუხედ თგნჩ მჟაჰოუბი, იჰ ედტ. არიგგ ჯმამი, ურთ აბგაქ ა ემერწ აშა მაწოუგა-ლანკგგ იშეჟმოუ, მაანხომტ ლჰ ან დგრჟგგ რლკაზ ალაბან ხანგლყგმტ.

25) ანც ა მუმჰ ან

შეჟგ დააგგლაზარ აუსტ-რაზგ ზგბლა ფწ აზ მაკ გნ, დაა-შაჟგნ სგჟგნგ იჰ რმგზტ, სგ არა იჰ რმგზტ. იჩგდ მკ ადგრი ემქ წანგ მაბემნგრხრი, მაბემნგ-რწრი-ჰ ა დგ არგნ. უს დშეჟყაზ ფსხ რანკ აყნგ იგ აფხანზ თგჰჰკ დიიჰ მდტ. აჩარა ანგრგჟო აშთახ მჟაკ აწ ცა კნგ დგხნგჰკ ოზ უს იჰ მდტ: „შგგ , ჟაჟ შთა, ფასა უზჰჰ აზ ჟრყ აწნგ ჟჟგნგ ჟგ არა ჟანცხრაა აროჟბ. ეგ ან ტმჰ ან ტშთან ტხანწოუბ-ჰ ა შგქ იჟა ირჰ აზ აჟ ა დნაფგუ-

ხწეს

ხწესის ბოსტანში თხები შე-ვიდნენ, ყველაფერი გააფუჭეს, არაფერი დატოვეს. გული ცუ-დად გაუხდა რა, მგლებმა შეგჰა-მონო, რომ დაინახა, იმით გაეკი-და, მაგრამ დაწევა ვერ შეძლო, როცა ისინი წავიდნენ, თავის სა-ხლში დაბრუნდა, აივანზე მიბმუ-ლი თხა რაც იდგა, და ჯოხი, რომელიც ეჭირა, იმით დაარტყა. გული გაბრაზებული ჰქონდა, გულს ამითი იმშვიდებდა. ეს რომ ნახა ბავშვმა, ბავშვით მო-ვიდა „რას აკეთებ, დედა ამ თხამ რა დაგიშავაო, ეს დინჯიაო, რას გიშლისო, უთხრა: ესეც თხა არის, რაც არ უნდა იყოს, თხა თხა არისო, მეორედ კიდევ და-არტყა ჯოხი.

ღმერთმა ნუ ქნას

შეგვს ბავშვობიდან საქმის გა-კეთება არ უყვარდა, წელმოტე-ხილივით იყო. ეზარებოდა, სა-ხლი არ ენაღვლებოდა, ეზო არ ენაღვლებოდა. ცხენზე უნაგირს დაადგამდა, სად რა ეჰამა, იმას ფიქრობდა, სად რა ენახა, დადი-ოდა. ასე როგორც იყო, მოგონე-ბის დღეზე ბებერი შინაბერა ნა-ხა, მოეწონა და შეირთო. რომ დამთავრდა ქორწილი, ჰქიით ხელში უსურვა, ასე უთხრა: „შეგვ, ადრე შენ ადრე არაფერს არ უყურებდი, მაგრამ ახლა უნ-

ლანგ, ანც ან მუმი ან“. ფიქს დანანდგა დეშეფალარყ გმი-პ ა, სზერპ ო ნაც ანლა სგდბადგობრ სგდც ამხოზარ სგდღზხო, იპ გდტ.

26) აფპ გზბა აჩაჯ დედლა-პან, ახან...

ბზინ ედბაბოზ არფესბაკე აფპ გსბაკე ანგაწ ა დანვალანგ იშინდჟუზ აპანვა ცქა ლბანდო, ედც აჟ ო, აჩაჯ თიდრთა დანავალა აფპ გზბა აჩაჯ დედლაპან უს ლპ ოდტ: „იზაკ ძვტ ხააუხედ ილაპანლა პანვა აკ შა-მეკ შა ანედანადრა აკტრ დათსრუ. დარან დაადხ არძ იჩაზრ-იმეკტ ან უს ჭაადთოდტ: იბთახგზარ დაჩაზნგტ ჰაალგდ-უედპ იპ ოდტ.

27) სარან აწარა სანანლგა აშთახ, აუს ზჟან შეკ სტკ თეფკაჭჟ. უაა აფხან სანანლაგა ბზინ იზბრნ, ახან აშთახ ისც გ-მრლხო სანლაგედტ. ნანს ისტბედტ დაჩან თტფკ ახ სანსგრც; უს გწიყასწედტ. უაჟ გ სარან დანარლასნგ სდ გქ ლოდტ უან აუსურა. დრპ ოდტ უა ათტფ დაარა დეშეძ ოუბ-პ ა, ახა სარა ისემბაც. უაჟ გ სცანტ სახ აფშეუედტ. ნანს ჯემშე — ხემშე რგშეთან სცრდტ უსურა შეკ სტკ აყარა, დსგ აფხარ იწგტგ

და მოეშვაო მაგასო. უკვე უნდა იყო ოჯახის კაცი, ის დრო აღარ არის, რომ ზარმაცობდიო, ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ისე იაროო, როგორც აღრეო“. ახლა რომ აღარ ვიარო, ასე ეგონებათ, რომ ცოლის ჭკუაზე დავდივარო, ისევე ისე უნდა განვაგრძოო.

ქალიშვილს გამომცხვარი უნდოდა, მაგრამ...

ერთმანეთი რომ უყვარდათ ბიჭი და გოგო ზღვის ნაპირას როგორც მიდიოდნენ, ჰაერ(ს) სუფთას ყლაპავდნენ, ლაპარაკობდნენ, სადაც გამოაცხვეს აჩაჯ იქ მივიდნენ და უთხრა (ქ.) „რა კარგი სუნი ტრიალებს აქ სიარული რა კარგიაო“ მან (მკ.) არაფერი არ უთხრა რა, ასე უთხრა: „თუ გინდა კიდევ გაგატარებო“ უთხრა ბიჭმა.

მე როცა დავამთავრე სასწავლებელი, ერთსა და იმავე ადგილას ვმუშაობდი 1 წლის განმავლობაში. პირველ ხანებში ის ადგილი მიყვარდა, მაგრამ შემდეგ აღარ მომწონდა, შემდეგ სხვა ადგილას გადასვლა გადავწყვიტე. ასეც გავაკეთე. ახლა მალე წავალ იქ სამუშაოდ. ამბობენ, რომ ის ადგილი ძალიან ლამაზიაო, მაგრამ მე არ მინახავს. ახლა წავალ და ვნახავ. შემდეგ სამი-ოთხი დღის შემდეგ წავალ სამუშაოდ,

სანავლოდ. შ არგე შ არა შ ნგდ
სარან სახ, იშ სგრბააპ, ათგფ
ფშოძარაქ ა.

28) იყან ფსჰ გსკი ხაწაკი,
ურთ ბზიანგ ინხონ. აუსურა
ბზია ირბონ. დარან დრგმან ფა
ზაწ გჰ. უდ დანხ გჰგზ დხ გჰგ
ბზიან, დე გშენ, აუსურა ბზია
ებონ, დჰ ატ ხაწავენ, ახა
დგდუხბრ დანაალაგა დააშრ დაა-
შაწხედატ. ანანჷ ჟცაჰ ა მარჰ არ
მარან დანაჷ განკჰ ახ
დდ გჰ ლონ, უბას იშეგყაზ ახ გჰგ
ლიბგდატ ჰკაუნაკ. უდი მარჷნი
ედადგრტ. ნას ედცნგ აქალაქახ
იცგდატ. უა მრბედატ ად გ დგპ-
ყანგ, ნას დჰაჰ ანგ დშეგრგოზ.
არბი ზაკაწხედა-ჰ ა დანდააზაწაა
აჰკ გენ უს მჰ გდატ: არბი ირგო
მღედაშ ა ც გ აზაარგენ. მანი, მანი
დრგზხჷცუამაარგენ. უბრბი აზოაჰ
დგრტგრცი რგმბედატ იჰ ედატ. არბი
აჰკ გენ ხ გჰგ დანარა დარხჷციტ
უსგგ იგ გ ითქედატ: „უაჷ შთა
ახაან სანი სანი რჰ ატ გ
სახგფო-ჰ ა.

29) დეყან ძღანბკ. უდ დანარა
დგფშოძან, ლეგაზაშა ბზიან, უბ-
რი, აზგ ლეგზზც ა ზეგგ ბზია
დგრბონ. ლარა ილგმან ავგზც ა
რაცანგ. ახან ურთ ზეგგ რახგნტ
ად გ ეაჰ დედალალშონ. მჰჰ
დღოზანდგ ან. ჩინაკ ურთ ადგზ-

1 წლით, თუ მომეწონება, კიდევ
დავრჩები. თქვენც მოდით ჩემთან,
გაჩვენებთ კარგ ადგილებს.

იყენენ ერთი ცოლ-ქმარი. ისი-
ნი კარგად ცხოვრობდნენ. მუშა-
ობა უყვარდათ. მათ ჰყავდათ
ერთადერთი ვაჟი. როცა ის პა-
ტარა იყო, ძალიან კარგი იყო,
ჰკვიანი, მუშაობა უყვარდა, და-
მჯერი იყო, მაგრამ როცა ზრდა
დაიწყო, ზარმაცი გახდა. როცა
მას ეუბნებოდნენ აქეთ წადიო,
იქით მიდიოდა. ასე როგორც
იყო, ერთი ბავშვი დაინახა. მათ
ერთმანეთი გაიცნეს, შემდეგ ერ-
თად ქალაქში წავიდნენ, იქ ნა-
ხეს, რომ ერთ კაცს სცემეს და
შემდეგ შეკრული წაიყვანეს. ეს
რა არისო ბიჭმა როცა ჰკითხა,
ბიჭმა ასე უთხრა: ეს ვინც
მიჰყავდათ, დაუჯერებელი იყო.
თავის მშობლებს არ უჯერებდაო.
ამის გამო გაყიდვა გადაწყვიტე-
სო, უთხრა. ეს პატარა ბიჭი ძა-
ლიან დაფიქრდა. ასე გადაწყვი-
ტა: „ამის შემდეგ ჩემს დედას
და მამას დავუჯერებო“.

იყო ერთი გოგო ის ძალიან
ლამაზი იყო. ხასიათი კარგი
ჰქონდა, ამიტომ მის ამხანაგებს
იგი ძალიან უყვარდათ. მას ჰყავ-
და ბევრი ამხანაგ(ებ)ი. მაგრამ
ყველას შორის ერთი უყვარდა
(უნდოდა) ახლოს იყო მეტად.
ერთხელ ეს ამხანაგები ერთად

ცა ედცნტ იცეფტ ნეყ არან. ურთ ირტქ შ ეფტ აჭარ რაც ანტ ურთი დარეი ეფადგრტ. არნ აძლად ბზია აძ ტ დეფფ აფხნტ, ლარგე იყაზშაქ ა იხემეკაფგანშა ლგ აფხნტ. უს დცეფტ ანთაკტრ ურთ ასალამ შ ყ ქ ა რტბჟესუნ ესნანგ. ჩანაკ ზნტ აძლად ლჯზა დაალანგან ასალამ შ ყ გ ლარან დჯნტ აჭკ გნ იყნტ აკუშ ა ინანგანგ ლჯზა ილეღტმტ, ილჯრტ, ლარან ბარან ბგსთახგმპ ა სარან უნპა ბგსთახგმპ ა. აბანს ლჟმტ აძლად „ბზია“.

30) ახ გჰტ დანხ გჰუ დანანცო ლწინყა აპ გმსაგ გწარწოდტ. უდ აჟ ტ ა აახგს წანს ირტმოუბ. უდ დაანაგოდტ პ ა იფნანძოუბ ახ გჰტ უახგნლა ლტც ა თგნჩხარც. აჯგსთაა, აგგზმალ დელფერპანგამხარც.

წავიდნენ სასეირნოდ. სასეირნოდ რომ იყენენ, იქ შეხვდათ ბევრი ახალგაზრდები. მათ ერთმანეთი გაიცნეს. ეს გოგო ერთს მოეწონა, მისი ხასიათი და მანერები მოეწონა. მასაც მოეწონა. ასე გავიდა ბევრი დრო. ისინი ერთმანეთს წერილებს უგზავნიდნენ. ერთხელ ამხანაგმა გოგომ წერილი დაწერა, ვითომ ბიჭის დაწერილი იყო, ისე მისცა თავის ამხანაგს. მე შენ მეტად აღარ მინდიხარო, ასე მოიქცა „კარგი“ გოგო.

როცა ბავშვი პატარაა, სადაც სძინავს, ქვეშ მის ქვეშ ცოცხს დებენ. ასე ძველი დროიდან წესი გვაქვს. ეს ნიშნავს, ითვლება, ბავშვმა ღამე ბედნიერად, წყნარად იძინოს, რომ ეშმაკები და ცუდი ძალები, კუდიანები დააფრთხოსო.

ლექსიკონი

ა

აა 1. ურთხელი.

აა 2. ღვედი.

ააგარა მოტანა, იააიგოდტ, იააი-გედტ, მოაქვს, მოიტანა.

ააზანა ბუთხუზა.

აათგლარა შეჩერება, დაათგლედტ, შეჩერდა.

ააი ჰო, კი, დიას.

ააიგა ახლო, ახლოს, მახლობლად.

ააირა მოსვლა, დააიუედტ, დააძტ მოდის, მოვიდა.

ააკვუგლარა შემოვლა, დააკვუგლედტ შემოიარა.

აამთა დრო, ჟამი, ხანი.

აამესთა აზნაური.

აამეშთან შემდეგ.

აანდა ღობე.

აანდაგენ ყუაფიცარი.

აანკლარა გაჩერება, იაანრკლედტ გააჩერა.

ააპკრა გაცოფება, იააპკუედტ, იააპკედტ ცოფდება, გაცოფდა.

აარა ბრალი, დანაშაული.

აარს მოსვლა, დააუედტ, დააძტ მოდის, მოვიდა.

აარტრა გაღება, იააირტუედტ, იააირტედტ აღებს, გააღო.

აარფშორა გამოაშკარაება, იააირფშედტ გამოააშკარავა.

აარჰრა მობრუნება, იააირჰედტ მოაბრუნა.

ააფთრს მწყემსების საზამთრო სადგომი ადგილი ბარში.

ააფსარა დაღლა, დააფსედტ დაიღლა.

ააფშორა მოხედვა, დააფშუედტ, დააფშედტ აქეთ იხედება, მოიხედა.

ააფხარა მოხმობა, დააიფხოდტ, დააიფხედტ იხმობს, მოიხმო.

ააფენ გაზაფხული.

ააშა ზარმაცვი.

ააშორა გამოგზავნა, გამოშეება დააიშოდტ გამოგზავნა, გამოუშვა.

ააშეშე მაჩვი, მრ. ააშარაქა.

ააძამთა გაზრდილი, გამოზრდილი.

ააძარა ზრდა, დიააძოდტ, დიააძედტ ზრდის, ზარდა.

ააძარა მოწვედომა, იააძოდტ, იააძედტ აქამდე წვედება, მოწვდა.

ააწა ტომარა.

ააჰა წვრილი ღვედი, თასმა.

ააჰეცე სიბრძნის კბილი.

აანარა მოხვედრა, იანხედტ მოხვდა;

აანარა ყიდვა, იანახოდტ, იანახედტ ყიდულობს, იყიდა.

ააპირა მობრუნება, დააპედტ მობრუნდა.

ააჰრა ხმის მოღწევა, იანჰუედტ, იანჰედტ, ხმამ მოაღწია.

აბ 1. მამა.

აბ 2. ბოტი, ვაცი.

აბაა გამხდარი.

აბანთ ისინი, ივინი.

აბართ ესენი, ეგენი.

აბაშრა ომობა, დიბაშუედტ, დიბაშედტ ეომება, ეომა.

აბაძევი ძიძის ქმარი, გამზრდელი.

აბდუ პაპა. ბაბუა.

აბიფაზაწ დედისერთა (ვაჟი).

აბი-ფეი მამა-შვილი.

აბრაგ ყაჩაღი, ავაზაკი, ფირალი.
აიწებ უმცროსი.
აიჭაბე უფროსი.

ბ

ა-ბაბ ციხე-სიმაგრე.
ა-ბაფსრს ბოროტება.
ა-ბაძა სველი.
აბარწა აივანი.
ა-ბატ ზაქი.
ა-ბალრეა ბელურა, ჭივჭავი.
ა-ბგა საერთო სახელია მგლისა, ტურისა, მელიასი.
ა-ბგარა მეწყერი.
ა-ბგარგმ (ბზიფ.). ციციანათელა, ელვანა.
ა-ბგანუჭე ტურა.
ა-ბგტარ შინდი.
ა-ბგია მდიდარი.
ა-ბზ ენა.
ა-ბზან ცოცხალი.
ა-ბზამეყ სულელი, ბრიყვი.
ა-ბზარან სიცოცხლე.
ა-ბზრა, ბზრა კარგი, კეთილი.
ა-ბზრაბარა სიყვარული, შეყვარება
 ბზრა დგიბრდტ, ბზრა დგიბტდტ
 უყვარს, შეუყვარდა.
ბზრალა! მშვიდობით! ნახვამდის!
ბზრა უბაიტი! გაგიმარჯოს!
ა-ბზტც აშა ძიძის ძე, ძუძუმტე, ძი-
 ძის შვილი ვაჟი.
ა-ბზტც აპ შა ძიძის ასული, ძიძის
 შვილი ქალი, ძუძუმტე ქალი.
ა-ბრა ბია, კომში.
ა-ბიაშა იფან ბიძაშვილი ვაჟი (მამის
 ძმისა).
ა-ბიაშა იფან ბიძაშვილი (მამის
 ძმის) ქალი.

ა-ბიაშა იფანტს ბიცოლა (მამის
 ძმის ცოლი).
ა-ბიაპ შა ლფან მამიდაშვილი (ქალი).
ა-ბიაშაძარა ღვიძლი ბიძა (მამის
 მხრივ).
ა-ბიაპ შაძარა ღვიძლი მამიდა.
ა-ბლა თვალი.
ა-ბლასარკა სათვალე.
ა-ბლის ეშმაკი.
ა-ბნა ტყე.
ა-ბნაუაუტ ტყის კაცი, ქაჯი.
ა-ბნც ხარირემი.
ა-ბნაწ ა მაქალო, პატარა ვაშლი.
ა-ბენჩაც ხარირემი.
ა-ბრურა ბოსელი.
ა-ბჟანდან ძვირე, ტიხარი.
ა-ბჟარა შუა, შორის.
ა-ბჟან ვეფხვი (ლიტ.).
ა-ბჟანწარან ვისიმე ან რისამე შორის
 დადება, იბჟანწედა შორის დადო.
ბჟბა შვიდი (არაადამიანი).
ა-ბჟეი ძმარი.
ა-ბჟოუბჟიკ ოფოფი.
ა-ბჟე ხმა.
ა-ბჟენწ იელი.
ბჟუტკ შვიდი (ადამიანი).
ა-ბლან ჯიხვი, ხარ-ჯიხვი.
ა-ბლანჯმა შუნი.
ა-ბლტ ფოთოლი.
ა-ბშტ ა საკვლავი (დაკოდილი ბოტი).
ა-ბწარან მკა, თავთავების მოჭრა,
 იბწარდტ, იბწარდტ მკის, მომკა.
ა-ბტე წითელი.
ა-ბჟიან ქლიავი.
ა-ბგბ მტვერი.
ა-ბგტც ცახე.
ა-ბგწკათანა ობობა, ბაბაჭუა, ფეი-
 ქარა.

- ა-ბეზკათაპარა** აბლაბუდა, ობობას ქსელი.
- ა-ბეზუა** ენა (მეტყველების მნიშვნელობით).
- ა-ბელრა** წვა, დაწვა, იბელუქმეტ, იბელმეტ წვავს, დაწვა.
- ა-ბენკუტტ** ხობობი.
- ა-ბენჩა** ფურ-ირემი.
- ა-ბენჰა** გარეული ღორი, ტახი.
- ა-ბერლაშე, აბერლუშე** მარგალიტი.
- ა-ბერჰემან** ეკალა.
- ა-ბერჰენ** აბრეშუმი.
- ა-ბესთა** ლომი.
- ა-ბეჟ** კვირტი, კოკორი.
- ა-ბჰა** სპილენძი.

გ

- ა-გა** ზღვა.
- ა-გაგა** აჩრდილი, ლანდი.
- ა-განდალ** გამდელი, გადია.
- ა-გარა** წაღება, წაყვანა, იგეიტ წაილო, წაიყვანა.
- ა-გარანწა** აკვნის ბაეშვი, ქორვა, ჩვილი.
- ა-გაძა** სულელი, ბრიყვი.
- ა-გაძარა** სიბრიყვე, სისულელი.
- ა-გხარა** კლება, დაკლება რგხემტ დააკლდა.
- ა-გგუშ გგ** მხეცი.
- ა-გგუშმალ** ეშმაკი.
- ა-გტლარა** 1. სიმალლე, ტანი.
- ა-გტლარა** 2. ადგომა, დგლემტ ადგა.
- ა-გგმთგ** სუსტი, უღონო.
- ა-გტნჰ გს** ბურგაკი.
- ა-გგრტ** ბნედა.
- ა-გგრტ გლა** სამეგრელო.
- ა-გეჟრა** ტრიალი, ბრუნვა, დგეჟუმეტ, დგეჟმეტ ტრიალებს, იტრიალა, ბრუნავს, იბრუნა.

გ

- ა-გ გ** გული.
- ა-გ აბანაქ** გვაბანაკი.
- ა-გ აზუარა** ეჭვის, გუმანის ქონა, იგ იზუომტ, იგ იზუქმეტ ეჭვი მიაქვს, ეჭვი მიიტანა.
- ა-გ ათარა** შემჩნევა, შენიშვნა, იგ ათიემტ, შეამჩნია, შენიშნა.
- ა-გ აკა** ღვიძლი.
- ა-გ ალაშ არა** მოგონება, იგ ალაშ - ომტ, იგ ალაშ ემტ აგონდება, მოაგონდა.
- ა-გ ამ** ნაგავი.
- ა-გ არა** ღობე.
- ა-გ არფ** კარ-მიდამო.
- ა-გ აფხარა** მოწონება, იგ აფხორმტ, იგ აფხემტ მოსწონს, მოეწონა.
- ა-გ ალ** კურკა.
- ა-გ აშ** ჭიშკარი, ალაყადის კარები.
- ა-გ აწ** ა ღვიძლი.
- ა-გ აჰა** ფუტურო, ფუღურო.
- ა-გ ბუგნაც ა** შუა თითი.
- ა-გ ბგლჰ** გულშემამტკივარი.
- ა-გუდწარა** სროლა, იგუდწემტ ესროლა.
- ა-გ ეილგარა** საზრიანობა.
- ა-გ თა** შუა; შუაში; შუაზე.
- ა-გ გი აგ აწიეი** გულ-ღვიძლი, ჯიგარი.
- ა-გ გლა** მეზობელი.
- ა-გ ნაჰა** ცოდვა.
- ა-გ გჟ** ჯორი.
- ა-გ გჟ ბა** გადატ. გულქვა, უგრძნობელი, სქელკანიანი
- ა-გ გრ** ნემსი.
- ა-გ რამგა** დაუნდობელი, გაუტანელი, უპირო.
- ა-გ რგულ** რგოლი.

- ა-გ გრდ ღ არს** გამხნეება, იგ ირ-
ლულუმეტ, გაამხნევა.
- ა-გ ურღ არა** გახარება, დგ რღ ოდტ,
დგ რღ ოდტ ხარობს, გაიხარა.
- ა-გ რუჟდ** ცერცვი.
- ა-გ გრჰა** დარდი, ჯავრი.
- ა-გ გფშეა** გულჩვილი.
- ა-გ ფშეა ხარა** გულის აჩუყება,
იგ გ ფშეა ხანეტ გული აჩუყდა.
- ა-გ გღრა** იმედოვნება, იმედის ქონა,
დგ გღუეძტ, დგ ჟღმეტ იმედოვ-
ნებს, იმედოვნა, იმედი აქვს, იმე-
დი ჰქონდა.
- ა-გ ლ რა** ბედვა, გაბედვა, იგულრტ
გაბედა.
- ა-გ შოფტ** მკერდი, გულმკერდი.
- ა-გ ჩამა** გავა.
- ა-გ ძა აშეგლა** გუძა, ლინგი, წმინ-
და ფქვილი.
- ა-გ ხააგარა** მონატრება, იგ ხააი-
გოძტ, იგ ხააიგეძტ ენატრება,
მოენატრა.
- ა-გ გჰ ფტ** ქალის ძუძუ.
- ა-გ ჰარა** ეჭვი, გუშანი.

გ

- ა-გ ად** გედი.
- ა-გ ამა** გემო.
- ა-გ აჟ** ბორბალი.
- ა-გ გლ** ვარდი.

დ

- ა-დას** ძარღვი.
- დაარა** ძალიან; მეტად.
- ა-დაღა** ტალღა, ზვირთი.
- ა-დამაჟა** ბრტყელი.
- ა-დამარა** აკლდამა.

- ა-დაჟ** გომბეშო, მყვარი.
- დაარა** ისინი.
- ა-დარდტ** კვირისტავი.
- ა-დაუაფშე** დევი.
- ა-დაუმგუხა** დევი.
- ა-დაუა, ადაუა** დევი.
- ა-დალაჰრა** კიბორჩხალი, კირჩხიბი.
- ა-დალ** ბაყაყი.
- ა-დაშმა** იატაკი.
- ა-დაშე** მყესი.
- ა-დაშეშეგლარა** სამძიმრის თქმა, დრ-
დაშეშეგლეძტ სამძიმარი უთხრა.
- დაჩა** სხვა, სხვანაირი; მეორე.
- დაჩაუნტ** სხვა დროს.
- დაჩაჰკ, დაჩაჰკ** სხვა; კიდევ ერთი
(არაადაამიანი).
- დაჩააძტ** სხვა; კიდევ ერთი (ადაამი-
ანი).
- დაჩაჰჯარა** სხვაგან, სხვა ადგილას.
- ა-დაც** ფესვი.
- ა-დეგლარა** ვისიმე ან რისამე გვერ-
დით დადგომა, დიდგელმეტ ვისი-
მე ან რისამე გვერდით დადგა.
- ა-დეგლ** მიწა, მიწა-წყალი.
- ა-დეგლბგარა** მეწყერი.
- ა-დეგლბჟახა** კუნძული.
- ა-დეგლბჟუნდა** ყელი.
- ა-დეგლწგსრა** მიწისძვრა.
- ა-დეგლ-წა** მიწა-ვამლა; შდრ.
აჰტრკ ა.
- ა-დეკან** დიაკვანი, დიაკონი.
- ა-დინ** სარწმუნოება.
- ა-დუნეი** მსოფლიო, სამყარო, წუ-
თისოფელი, ქვეყნიერება.
- ა-დღრტჟა** ერთგვარი ნამცხვარი
კვერცხით, თაფლითა და ღუმის
ქონით შეზავებული.

- ა-დჩაფალარა მიჭედვა, იანდიჩაფა-
ლეძტ მიაჭედვა.
- ა-დწარა მიხურვა, დიწედტ მიხურა.
- ა-დგდ-მაც გს ელვა-ქუხილი.
- ა-დგდრა დაქუხება, იდგდუქმტ,
იდგდძტ ქუხს, დაიქუხა, ჭექს,
დაიჭექა.
- ა-დგრ ნაცნობი.
- ა-დგრგანწგ ა ბოლოქანქალა, თოხი-
ტარა, მაბზაკუნა.
- ა-დგრდგ თითისტარი.
- ა-დგრრა ცოდნა, იდგრრუძმტ, იდგრ-
რძტ იცის, იცოდა.
- დგრკანგ, დგრკვეგ კიდევ.
- ა-დ კარშ რა ბარი, ვაკე.
- ა-დ გ მინდორი, ველი.
- ა-დ გბგა მელა, მელია.
- ა-დ გქ ლარა გამგზავრება დდ გ-
ქ ლედტ გაემგზავრა.
- ა-დ გღბა მატარებელი.

ე

- ეგან რამდენიც.
- ეითან ისევ, კვლავ, კიდევ.
- ეიმე ადუ ორსული, ფეხმძიმე.
- ეიჟ ლოჟუ ერთგვარი, ერთგვაროვან-
ნი, თანავარი.
- ეიფშინგ ერთნაირად.
- ეილნგ უკეთ, უკეთესად, უმჯობესად.
- ეიშეი-ეჭ შნდ და-ძმა.
- ეიძბუა მოდავენი.
- ეიწს უფრო ცოტა, უფრო ნაკლები.
- ეიჭა მეტი.
- ეიკვრფოჟუ შუაზე, ორად გახეთქილი.
- ენაკ გწალაკ არასდროს, არასოდეს.
- ერანწაკ, ერანწაკგ უცბად, ერთბა-
შად, მაშინათვე, დაუყოვნებლივ.
- ესააშანცფნაჟა ყოველ ცისმარე დღეს.

- ესუან ყოველდამ.
- ესქმგნაგ, ესქგნგ მუდამ, ყო-
ველთვის.
- ესჩინგ ყოველდღე.
- ესემწ ყოველთვე, ყოველთვიურად.
- ესემშან ყოველდღე.
- ა-ეშა ძმა.
- ა-ეშაფა ძმისწული
- ა-ეშე ციყვი, თრითინა, თრია.
- ა-ეწ ა ვარსკვლავი.
- ეჭან უფრო.
- ა-ეჭ ა საწახელი.
- ა-ეჭ შა და.
- ა-ეჭ შაფა დისწული.

ვ

- ა-ვანგზა ელენთა, ტყირბი.
- ა-ვაწგს ნეკნი, გვერდის ძვალი.
- ა-ვბან ბრალი, დანაშაული.
- ა-ვსრა გვერდით ჩავლა, დანვსდტ
გვერდით ჩაუარა.

ზ

- ა-ზ ნადველი.
- ა-ზ ცალი.
- ა-ზანდაყ მშვილდი.
- ა-ზანგა საწყავი.
- ა-ზანუ ამპარტავანი, ყოყოჩა.
- ა-ზარან წყვა, აწყვა, იზრდტ, იზრდტ
წყავს, აწყა.
- ა-ზარანყა მზესუმზირა, მზესუჭვრიტა.
- ა-ზარგბა ზიარება.
- ა-ზარწან რაზა, კოშკი.
- ზაყან რამდენი; რამდენიც.
- ზაყანტ რამდენჯერ?
- ზაყარან რამდენჯერ?
- ა-ზაწ ერთადერთი.

ა-ზან (ა) ჭიქი.

ა-ზგ აარა ვიზედმე ან რაზედმე გა-
ჯავრება, დაზგ აადტ გაუჯავრდა.

ა-ზგ ამთარა ვერ შემჩნევა, იზგ ა-
თომ, იზგ ამთედტ ვერ ამჩნევს,
ვერ შეამჩნია.

ა-ზგ აყრა საჭიროება, დაზგ აყედტ
დასჭირდა.

ზეგეგ ყველა; სულ.

ზეიფშეთამ ჩინებული, შესანიშნავი,
საუცხოვო.

ა-ზინ უფლება, ნება.

ა-ზლა მეტისმეტად ტკბილი.

ა-ზნა სავსე.

ა-ზნაშ ა პირველი თოხი.

ზნე ერთხელ.

ზნგზაწ გკ მხოლოდ ერთხელ.

ზექე ათასი (არაადამიანი).

აზწაარს 1. შეკითხვა.

ა-ზწაარს 2. ვისმესთვის კითხვა,
დიანზწააჟედტ, დიანზწაადტ ჰკი-
თხავს, ჰკითხა.

ა-ზჭუთარს დაძახება, იზჭუთედტ
დაუძახა.

ა-ზხარს საკმარისი, საყოფი.

ა-ზხარსქარა გაძლომა იზხარს
იქედტ გაძლა.

ა-ზჰარს ზრდა, იაზჰაჟედტ, იაზჰანედტ
იზრდება, გაიზარდა.

ზენძა სულ; სრულებით, სრულიად.

ა-ზეფშეთარს ცდა, მოცდა, დიზეფშეთედტ
მოუცადა.

ზექეჰე ათასი (ადამიანი).

ა-ზეტერჰარა სმენა, მოსმენა, დიზეტ-
ერჰაჟედტ, იზეტერჰედტ უსმენს,
მოუსმინა.

ა-ზეჰა ჭირი.

თ

ა-თაარა სთვლა, ხილის, ყურძნის
კრეფა, ითანედტ მოსთვალა.

ა-თაარგხ ისტორია.

ა-თააც ა ოჯახი; ცოლ-შვილი, ქმარ-
შვილი.

თაგლან შემოდგომა.

თაგლარა ჭირნახულის აღება, მო-
სავლის აღების დრო: შემოდგომა.

ა-თათგნ თამბაქო.

ა-თაიარს ჩაწოლა, ითაიედტ ჩაწვა.

ა-თაკ პასუხი.

ა-თაკრა პასუხის მიცემა, ინთაი-
კუედტ, ინთაიკედტ პასუხს აძლევს,
უპასუხა.

ა-თაკ აჟ დედაბერი, ბებერი, დე-
დაკაცი.

ა-თალაუ ხოლერა.

ა-თალეჟ ტყავის მოსაქნელი იარაღი.

ა-თაჟრა დიდი და მძიმე რამის ჩა-
გდება, ითაჟედტ ჩააგდო.

ა-თარა მიცემა, რითედტ მისცა.

ა-თარფარს წამოგება, ითაირფედტ
წამოავო.

ა-თარჟაცარს ჩაჭყლეტა, ითაირჟა-
ცედტ ჩაჭყლიტა.

ა-თარხგლა შეზნექილი.

ა-თარც რს დაცლა, ითაირც რტ და-
ცალა.

ა-თარძარს ჩატევა, ითაირძედტ,
ითაირძედტ ატევს, ჩაატია.

ა-თარხარს დალუპვა, დთაირხედტ
დალუპა.

ა-თატ ართა ჩასაჯდომი.

ა-თაუად თავადი.

თაუადი ამგესთეი თავადაზნაურობა.

ა-თაჟა-თასრა ღრანტე, ოკრო-ბოკ-
რო, ოღრო-ჩოღრო.

- ა-თაშაშარა** შემოწვნა, ითანიშაშადტ შემოწვნა.
- ა-თაშ არა** მცირე ან მსუბუქი რისამე ჩავარდნა, ითაშ ემტ ჩავარდა.
- ა-თაჩარა** წყლის, კვამლის... დაგუბება, ითაჩადტ წყალი, ჰაერი, კვამლი... დაგუბდა.
- ა-თაცა** 1. რძალი; 2. პატარძალი.
- ა-თაცააგარაშ ა** მაცურული.
- ა-თაცააგაც** (მრ. ათაცააგაც ა) მაცური.
- ა-თაც არა** დაცლა, დაცარიელება, ითაც დტ დაცილა, დაცარიელდა.
- ა-თაც გ** ცარიელი; თავისუფალი.
- ა-თაც გნა** მოცლა.
- ა-თაწართა** ჩასადები ადგილი.
- ა-თაჭკუმ** მუშტი, მჯილი.
- ა-თახარა** ჩარჩენა, დთახემტ ჩარჩა.
- ა-თანგ** მეგობარი.
- ა-თაჯა** ჩაბერებული ქალი, გაუთხოვრად დარჩენილი ქალი.
- ა-თაჰმადა** მოხუცი, მოხუცებული, ბებერი, ბერი კაცი, ხნიერი.
- ა-თბაა** ფართო, განიერი.
- ა-თბარა** შრობა, გამოშრობა, ითბემტ გამოშრა.
- ა-თგარა** ამოღება, ამოყვანა, ითგიგემტ ამოიღო, ამოიყვანა.
- ა-თელ** მავთული.
- ა-თენჯერ** სპილენძის ქვაბი.
- ა-თიირა** გაგზავნა, ითიიუმტ, ითიემტ გზავნის, გაგზავნა.
- ა-თნენრა** ფასის აღება, იათნენხემტ ფასი აიღო.
- ა-თოუბა** ფიცი.
- თრგშ-თრგშ** მოთეთრო.
- ა-თსგს** კრავი, ბატკანი (დედალი).
- ა-თტარა** ამოხაპვა, ითტიტომტ, ითტიტემტ ხაპავს, ამოხაპა.
- ა-თფარა** ღრძობა, ამოვარდნა, ითფენტ ამოვარდა.
- ა-თყარა** გავარდნა, მაგალითად, თოფისა, ითყემტ გავარდა.
- ა-თშინა** ჩაწება, ითგინემტ ჩააწო;
- ა-თშაშა** ყუყუნა.
- ა-თშ ა** ვიწრო.
- ა-თშ ახარა** დავიწროება, ითშ ახემტ დავიწროვდა.
- ა-თძგ** კედელი.
- ა-თხჯარა** განცხრომა, დატკობა, დგთხჯემტ დატკობა.
- ა-თგ** ვერძი.
- თგჩ** მშვიდად, წყნარად.
- ა-თგჟრა** გამოშვება, ითრჟუმტ, ითრჟემტ უშვებს, გამოუშვა.
- ა-თგრას** გვიმრა.
- ა-თგრშ ა არა** გამობერტყვა, ითგირშ ა ემტ გამობერტყა.
- ა-თგსრა** ჩაღრმავებულ რამეში გავლა, დთგსემტ გავიდა.
- ა-თგფ** (სივრცე) ადგილი; ალაგი.
- ა-თგფარა** ამოხტომა, დთგფემტ ამოხტა.
- ა-თგფჰა** (მრ. ათგფჰაც ა) ქალიშვილი. გასათხოვარი ქალიშვილი, ქალწული.
- ა-თგფჰა-ტ ანა** ჩაბერებული ქალი, გაუთხოვრად დარჩენილი ქალი, შინაბერა.
- ა-თგღ** ყოჩი.
- ა-თგძთგფ** კარმიდამო.
- ა-თგძ ძ აარა** ამორეცხვა, ითგიძ ძ აადტ ამორეცხა.
- ა-თგწრა** რაიმე სიღრმიდან ან წყლიდან ამოსვლა, გამოსვლა დთგწემტ ამოვიდა, გამოვიდა.
- ა-თგჯრა** სორო, ბუნავი.

თ

- ა-თ ა** 1. თივა;
- ა-თ ა** 2. ათ ა-წლა ცაცხვი.
- ა-თ ა** 3. ჩირქი, ბალღამი, ბაყლი.
- ა-თ ან** ჭერი.
- ა-თ ართა** სათიბი მდელი.
- ა-თ აყ ა** ხორომი, თივის ზვინი.
- ა-თ აშარა** კადრება, იათ აიშოდტ, იათ აიშედტ კადრულობს, იკადრა.
- ა-თ ბარ** ძეხვი, კუბატი.
- ა-თ მბელ** ბოთე, რეგვენი, ჩერჩეტი, ტუტუცი, შტერი.
- ა-თ რა** გავსება, ით უმდტ, ით მტ ივსება, გაივსო.
- ა-თ ფალ** კოჭლი.
- ა-თ ჰა** შელოცვა.
- ა-თ გ** სავსე.
- ა-თ გრლუ** ხის ნიჩაბი, ნავვის ასა-ლები.

ი

- ი** და.
- იან**:
- იანკურშან** გარშემო, ირგვლივ.
- იარაკ დაჭან** მოკლედ, შემოკლებუ-ლად.
- იარლასნ** ნაჩქარევად, თათარიას-ნად.
- იანამთაზ** თავის დროზე.
- იანარ** იანვარი.
- იანუ უ** ძველი, დაძველებული, ბებერი.
- იარა** ის (მამაკაცი; რაღაც)
- იარა** საბალნე (ტვირთი).
- იარაზნაკ** ერთბაშად, უცებ.
- იარა უს** ისევ ისევ.
- იანა** სწორად.
- იაცტ** გუშინ.
- იანა** წუხელ, წუხელის.

- იანა** დღეს.
- იან** უფრო.
- იზბან** რატომ.
- იზბანაკურ** იმიტომ, რომ.
- ითაბუბ** მადლობა.
- იმარიოუ** ადვილი.
- იმშაცკ ან** უთენია, სისხამ დილით, უთენებლივ.
- ინეიწგნ** ვრცლად, ფართოდ.
- ირეიწადრუ** უმცირესი.
- ირლასნ** მალე.
- ისსანგ** წვრილად.
- იტატან** რბილად.
- იფსანგმეკ ა** უთუოდ.
- ილ დ ანგ** მაგრად, ღონივრად.
- იყალაბ** შეიძლება, შესაძლებელია, შესაძლოა.
- იწაგ** კიდევ.

კ

- კ, -კვ** რიცხვითი სახელის აკვ-ს შეკვეცილი ფორმა
- აკამეთ** ძვ. მეორედ მოსვლა; სა-შინელება.
- აკაბარჯქ** ჭლაკვი ხახვი.
- აკათ არა** დაღვრა, იკათ ემტ დაილ-ვარა.
- აკაზქ** საშვილოსნო, საშო (ადამი-ანის).
- აკათა** ბადე.
- აკაკალ:** აჩნ კაკალ პურის კაკალი, მარცვალი.
- აკაკაჭ** ყვავილი.
- აკალათ** კალათი.
- აკალამ** ლერწამი.
- აკალამხ** კალმისტარი.
- აკალამგარა** ღორის ქონი, გლე-მური.

- ა-კალთ** კალთა.
- ა-კალმანა** კალმანი.
- ა-კამბაშ** კამეჩი.
- ა-კამგრშაშ** (ბზიფ.); აკამგრშაშან
ლოკოკინა.
- ა-კან** ჭორფლი.
- ა-კანწვწვრა** მეჭეჭი.
- ა-კანჯა** იალქნიანი გემი.
- ა-კაპან** წონა.
- ა-კაპესტა** კომბოსტო.
- ა-კაჟრა** წაქცევა, დაცემა, დკარჟმტ
წააქცია, დასცა.
- ა-კარანარა** მოქანცვა, დკარახმტ
მოიქანცა.
- ა-კარკარა** კრიახი, იკარკარუმტ,
იკარკარმტ კრიახებს, იკრიახა.
- ა-კარბეჟ** (ბზიფ.) საზამთრო; შდრ.
ახაბერზაკ.
- ა-კარტრშ** კარტოფილი.
- ა-კარფსარ** დაყრევენება, იკა-
ირფსმტ დააყრევიანა.
- ა-კატკატარა** ფამფალი, იკატკატ-
რმტ, იკატკატმტ ფამფალებს.
იფამფალა.
- ა-კაფარა** დახტომა, დკაფომტ,
დკაფემტ ძირს ხტება, დახტა.
- ა-კაფკაფ** მთის კაკაბი, შურთხი.
- ა-კაფსარ** ცვენა, ჩამოცვენა, იკაფ-
სმტ ჩამოცვივდა.
- ა-კაშ არ** მსუბუქი ან პატარა რა-
მის დავარდნა, იკაშ რმტ, იკაშ -
მტ ...დავარდა.
- ა-კაშ არან** 1. ნაპოვნი, ნაპოვარი;
2. მიგდებული ბავშვი.
- ა-კაწ** ბალღინჯო.
- ა-კაწახტრ** კოწახტრი.
- ა-კაწლგ** ციცაბო.
- ა-კაჭფარ** სიძვა, მრუშობა.
- ა-კირია** კნავილი კატისა, იკირიუმტ,
იკირიტ კნავის, იკნავლა, იჩნავლა.
- ა-კეიბაჟრა** ერთმანეთის წაქცევა
იკეიბაჟუმტ, იკეიბაჟმტ ერთმა-
ნეთს აქცევენ, ერთმანეთი წააქ-
ციეს.
- ა-კკარა** დიდი უძეძვ-ეკლო ტყე.
- ა-კნაპარა** ჩამოკიდება, იკნაიპამტ
ჩამოჰკიდა.
- ა-კნგნრა** ჩამოხსნა, იკნგნგმტ
ჩამოხსნა.
- ა-კრ** ჭერა, დაჭერა, იკუმტ,
იკემტ იჭერს, დაიჭირა.
- კრგმტა-კრგმეი** უჭმელ-უსმელი.
- კრგმტა-კრგჟ** ნაჭამ-ნასვამი.
- ა-კრგტარა** ჭამა, კრგიტმტ,
კრგიტმტ ჭამს, ჭამა.
- ა-კგდწარა** დაკიდება, ჩამოკიდება
იკგდწუმტ დაკიდა, ჩამოჰკიდა.
- ა-კგდფსალარა** რაიმე სიბრტყეზე
მიყრა, იკგდფსალუმტ ...მიყარა.
- ა-კგკა** ძუძუ.
- ა-კგკანშ** ძუძუს რძე (ქალისა).
- ა-კგკმაც** ძუძუს თავი, ძუძუს ცერი.
- ა-კგლა** კონა.
- ა-კგლარა** ჭუჭრუტანა.
- ა-კგლამრა** გაქრობა, გაქრა. დაკარ-
გვა, გადაკარგვა, დკგლამმტ დაი-
კარგა, გადაიკარგა.
- ა-კგლანარა** გაჩხერა, გახირვა,
იკგლანუმტ გაეჩხირა, გაეხირა.
- ა-კგლდარა** გაყრა, იკგლიდომტ,
იკგლიდემტ უყრის, გაუყარა.
- ა-კგლჟ არა** 1. შემტვრევა, გა-
მტვრევა, იკგლიჟ მტ შეამტვრია,
გაამტვრია.
- ა-კგლჟ არა** 2. გახევა, გაგლევა,
იკგლჟ მტ გაიხა, გაიგლევა.

- ა-კვლრგჰჰ არა** გამოყოფა, იკვლი-
რგჰჰ ედტ გამოყო.
- ა-კვლსრა** გაძვრომა, შეძვრომა,
დკვლსმტ გაძვრა, შეძვრა.
- აკვლფარა** ფანჯრიდან, ხვრელიდან,
ნახვრეტიდან: გადმოხტომა, დკვ-
ლფემტ გადმოხტა.
- ა-კვლფშარა** შეჭვრეტა, დკვლფშაშ-
ემტ, დკვლფშამტ იჭვრიტება, შე-
იჭვრიტა;
- ა-კვლწ არა** ხვრეტა, გახვრეტა,
იკვლწ ედტ გაიხვრიტა, გაიბურღა.
- ა-კვლხარა** ჩიჩქნა, დკვლხოიტ,
დკვლხემტ ჩიჩქნის, ჩიჩქნა.
- ა-კვლხრა** რაიმე ნახვრეტიდან ამო-
ღება, იკვლხმტ გამოაძრო.
- ა-კვლვრგჰჰ არა** გამოყოფა, იკვლვი-
რგჰჰ ჰემტ გამოყო.
- აკვფ** კვნიტი, კვნიწი.
- ა-კვღურა** თარო, რაფა სახლის კუ-
თხეში ჭურჭლისათვის.
- ა-კვრჭაწარა** ჭმევა, კვება, აკვრი-
ჭაწიწომტ, აკვრიჭაწიწემტ აჭმევს,
აჭამა, კვებავს, კვება.
- ა-კვც** კრამიტი.
- ა-კვცძვრთა** თუნღი.
- ა-კვჭრან** დანაოჭება, იკვჭმტ დანა-
ოჭდა.
- ა-კვჭვრა** ნაოჭი.

კ

- ან-კ ა** უბე.
- ან-კ აბარა** ბანება, იკ აბრმტ, იკ ა-
ბემტ აბანავებს, დაბანა.
- ან-კ ადანარან** მოშვება, იკ აღხემტ
მოემვა.
- ან-კ აღდრ** უნაგირი.
- ან-კ აწა** დოვლათიანი, მდიდარი.
- ან-კ ათან** გუთანნი.

- ან-კ აკ არ** მოხარშული კვერი.
- ან-კ აკ გშ** ინდაური.
- ან-კ ალკ ალარა** პატარა რისამე ქა-
ნაობა.
- ან-კ აშფა** მკვახე, უმწიფარი.
- ან-კ აწჭ** კოჭი.
- ან-კ აწ-ჯება** უბის ჯიბე
- ან-კ ანგზანრა** მერყეობა, დკ ანგზან-
რემტ მერყეობს.
- ან-კ აპეი** კობე, კოკოში.
- ან-კ არ** იორღა, თოხარიკი (ცხენი).
- ან-კ არა** ღელე.
- ან-კ არმა** წვეთი, ხვარი.
- ან-კ ასკან** ოლა.
- ან-კ ასტლან** მუგუზალი.
- ან-კ აშა** მაგარი და ხმელი მერქანი.
- ან-კ აშაარა** ცეკვა, დკ აშორმტ, დკ -
აშემტ ცეკვავს, იცეკვა.
- ან-კ აც** ხორცი.
- ან-კ აჭაბ** ჭრაქი.
- ან-კ აწჩა** ბეწვიანი მოუქნელი ტყავი
ქვეშაგებად ხმარებული, ქეჩხო.
- ან-კ აჭარა** ზელა, მოზელა, იკ აჭაუ-
ემტ, იკ აჭამტ ზელს, მოზილა.
- ან-კ აუბრტ** კოლო.
- ან-კ ეიცეირა** ციმციმი, იკ ეიცეიუმტ,
იკ ეიცემტ ციმციმებს, იციმციმა.
- ან-კ გკუ** 1. გუგული.
- ან-კ გკუ** 2. მაჩიტა, მაჩიტელა.
- ან-კ გკ ბან** სოკო.
- ან-კ მან** სურა.
- ან-კ მბგლ** მრგვალი რამ.
- ან-კ მყ გ** ჩონხა.
- ან-კ ნა** ფაცერი, გოდორა.
- ან-კ რბან** მსხვერპლი, შესაწირავი,
ზვარაკი.
- ან-კ რკრუ** ჩაქუჩი, კვერი.
- ან-კ რმან** ყაურმა.

ა-კ გრთ ქვირილი.

ა-კ გრშარა გარს შემოვლება, იაკ - გირშეფტ შემოავლო.

ა-კ ტარშაც ვარია, წრიაპი.

ა-კ ტაღ კვერცხი.

ა-კ ტრგბა მელა.

ა-კ ტრგხშ ქორი.

ა-კ ტტ ქათამი.

ა-კ ტუა კუ.

ა-კ ტტუ წიწილა.

კ

ა-კა შევარდენი.

ა-კათარა ქრობა, გაქრობა, იკანთ-ეფტ გაქრა.

ა-კათარა გაბედნიერება, დკანთეფტ გაბედნიერდა.

ა-კანკა მაგარი.

ა-კამაშ გუ ცხვრის დუმის ბოლო, პოჩი.

ა-კანჭ კენჭი, წილი.

ა-კანჭან პაწაწა, პაწაწკინტელა, ერთი ბეწო.

ა-კანჯა ტიკინა, დედოფალა, თოჯინა.

ა-კატეი ნაწლავი.

ა-კანფა სუთი, დუმა.

ა-კანჭო მოკლე.

ა-კანხ კეხი, ანჩახი.

ა-კგბ (ბზიფ.) აკგბა მთლიანი ხი-საგან გაკეთებული საფეხურებიანი კიბე.

ა-კენტტრ კიტრი.

ა-კგრ კირი.

ა-კგრკგრრა ხვიხვინი იკგრკგრუ-ეფტ, იკგრკგრეფტ ხვიხვინებს, იხვიხვინა.

ა-კგსრა შეხება, დაკგსიტ შეეხო.

ლ

ა-ლ მურყანი, თხმელა.

ა-ლა თვალი.

ა-ლან ძალღი.

ა-ლანბა ხვადი ძალღი.

ა-ლანბ ჯოხი.

ა-ლანბუშ ცრემლი.

ლანბუბ ცხადად, ნამდვილად.

ა-ლანბჭ ჩხირი.

ა-ლაგალარა რამეში, მაგალითად, ტყეში, ყანაში: შეყვანა, შეტანა, დგლაიგალეფტ შეიყვანა, შეიტანა.

ა-ლაგარა 1. დაწყება, შედგომა, დალაგეფტ დაიწყო, შეუდგა.

ა-ლაგარა 2. ფქვა, დაფქვა, ილაგეფტ დაფქვა;

ა-ლაგ თვალის კაკალი.

ა-ლაგ ეიმხ გც გუგა, თვალის გუგა, ბაია, თვალის ჩინა.

ა-ლაგეურა დარევა, დრგლაგეფტ დაერია.

ა-ლადაარა დადმართი.

ა-ლათარ ძალღის ხუხულა.

ა-ლანკ ზღაპარი; საოცრება.

ლანკ გნ ლარა ლანკ გნ ის (ქ.) იყო.

ა-ლანკჭა თვალის უბე.

ა-ლანლ ირაო, საქონელი.

ა-ლანმჭ ძალღის მჭერი.

ა-ლანმგსდა უნამუსო, უბატიოსნო, არაკეთილსინდისიერი.

ა-ლანბუა ჭოლოკი, სატყორცი ჯოხი.

ა-ლანარკაკარა ჩხვლეტა, რლანარკაკ-ეფტ ჩხვლიტა.

ა-ლანს მსუბუქი, მჩატე.

ა-ლანსა (ბზიფ.) ალანს მატყლი.

ა-ლანსბ (ბზიფ.) ალანსბ ლეკვი.

ა-ლანსკ ანდრა ძალიან მსუბუქი, ძალიან მჩატე.

- ა-ლასკ გგ** საჩეჩელი.
ლასგ, ლასსგ ჩქარა, მალე.
ა-ლაფშე თვალი.
ა-ლაფშეკრა გათვალვა, ალაფშე იკმდტ გაითვალა.
ა-ლაფშეგრა არჩევანი.
ა-ლაფგქ შ ა თვალის თამაში.
ა-ლაღგრძ ცრემლი.
ა-ლაყ რა დაბლობი.
ა-ლაშცა ბნელი.
ა-ლაშცარა 1. სიბნელე, წყველიადი.
ა-ლაშცარა 2. დაბნელება, ილაშ-ცემტ დაბნელდა.
ა-ლაშა 1. ლაფშა.
ა-ლაშა 2. ნათელი.
ა-ლაშაარა ნათება, განათება, ბრწყინ-ვა, ილაშაემტ, ილაშაემტ ანათებს, ანათა, ბრწყინავს, გაიბრწყინა.
ა-ლაშ ბრმა, უსინათლო.
ა-ლაც ა ქუთუთო, თვალის კილო.
ა-ლაც კ აბ წირბლი.
ა-ლაც ყ რა თვალის ხამხამი, დახამ-ხამება, დლაც ყ ემტ, დლაც ყ რმტ თვალს ახამხამებს, თვალი და-ახამხამა.
ა-ლაწარა 1. ჩარჭობა, შერჭობა, იწლაიწემტ ჩაარჭო, შერაჭო.
ა-ლაწარა 2. თესვა, დათესვა, ილა-იწრემტ, ილაიწემტ თესავს, დათესა.
ა-ლახ გლა მოზიარე.
ა-ლახ გც წამწამი.
ა-ლახჭუნა მკვირცხლი.
ა-ლახჭუნარა სიმკვირცხლე.
ა-ლახგ თავკომბალა, თავბერა, კი-დურა.
ა-ლახ შუბლი.
ა-ლახგნწა იღბალი, ბედი, ბედის-წერა.
ა-ლახგუ შ ბედშევი.
ა-ლაჰან ლედვი.
ა-ლაჰ ა ყორანი.
ა-ლაჰ არა გახვევა, შეხვევა ილა-იჰ ემტ გაახვია, შეახვია.
ა-ლაჰ არა-წგს ჩამურის ჩიტი, ბე-ღურა, ჭივჭავი.
ა-ლანწ სახუმარო, სასაცილო ამბავი.
ა-ლაჰრა ადამიანთა შორის რაიმე ამბის, ცნობის, ხმის გავრცელება, მოდება, ირგლაჰმტ ...გავრცელ-და, ...მოედო.
ა-ლბაგარა ჩამოღება, ჩამოტანა, დგლბანიგემტ ჩამოიღო, ჩამოიტანა.
ა-ლბაადარა ყლაპვა, ჩაყლაპვა, გადაყლაპვა, ილბანიდემტ ჩაყლა-პა, გადაყლაპა.
ა-ლბაარა ჩამოსვლა, ჩამოშვება, დგლბანამტ ჩამოვიდა, ჩამოეშვა.
ა-ლგარა გათავება, მოთავება, დლ-გემტ გაათავა, მოათავა.
ა-ლრა მურყნარი, თხმელნარი.
ა-ლსრა ხალხში, ტყეში, ტალახში: გავლა, დგლსმტ გაიარა.
ა-ლტ შ ჰა ლავიწი.
ა-ლუ წისქვილის ქვა, დოლაბი.
ა-ლუგუ სულელი, გამორჩეობული.
ა-ლფყარა გამოჭრა, იალფგყაამტ გამოჭრა.
ა-ლფშაარა ამორჩევა, გამორჩევა, დალფშააუემტ, დლფშააამტ არჩევს, გამოარჩია.
ა-ლშარა შეძლება, ილშომემტ, ილშემემტ შეუძლია, შესძლო.
ა-ლცარა გამორეკა, იწლიცემტ გამორეკა.

ა-ლძაარა გამოლევა, რლძაადტ გა-
 მოელია.
ა-ლწრა გამოსვლა, გახდომა, იალწდტ
 გამოვიდა, გახდა.
ა-ლჭავს (მრ. ალჭავარ, ალჭავარაქ ა)
 ნოლა, ახალი მურყანის, თხმელას ხე.
ა-ლხრა გამოძრობა, ამოღება,
 იალღიხდტ გამოაძრო, ამოიღო.
ა-ლგგ სულელი, გამოჩერჩეტებული.
ა-ლგგაუ ბებერი, მოხუცი კაცი,
 ბებერი კაცი.
ა-ლგკ ურდული, სანძალი.
ა-ლოტკ ლამი, შლამი.
ა-ლგმ ლომი.
ა-ლგმ-აფს ძუ ლომი.
ა-ლტმტ ჭუჭყი.
ა-ლტმჭა ყური.
ა-ლტმჭართ ლაყუჩი.
ა-ლტრა ღერძი.
ა-ლტრგარა გათავებინება, დალღირ-
 გედტ გაათავებინა.
ა-ლტფხა წყალობა.
ა-ლტღ რა სხენი.
ა-ლტშ შ არა გამოყრა, რლტშ შ ედტ
 გამოაყარა.
ა-ლტნ ნაკეთობა, ნახელავი.
ა-ლტნ თა საცერი.
ა-ლტვა კვამლი, ბოლი.
ა-ლტვაწ ოხშივარი.

მ

მა ან.
ა-მაა სახელური.
ა-მაანა ხერხი, ფანდი.
ა-მაახგრ მაცვალი.
ა-მაგანა ნამგალი.
ამაგ ჩექმა, წაღა.
ა-მაზა(ა)რა ქონა, ქონება, რმოუბ,
 რმან აქვს, ჰქონდა.

ა-მათ გველი.
ა-მათფხდ გველთეგზა.
ა-მათ ახ მასალა.
ა-მაკრა შეცილება, შედავება რმაი-
 კუედტ, რმაიკგდტ ეცილება, შეე-
 ცილა, ედავება, შეედავა.
ა-მაკვგ მოდავე, მოკამათე, მოცილე.
ა-მალ სიმდიდრე, დოვლათი, ავლა-
 დიდება.
ა-მალად გრ მოლალური.
ამამზარ, მამზარ თორემ.
მამრუ არა, არ.
ა-მამტრჯაგ ძერა, ყურბი.
ა-მამტრშ აგ საფრთხობელა.
ა-მანგზა მუზარდი, ჩაფხუტი.
მამ არა, არ.
ა-მაუ ა ცომი.
ა-მარდა ფერდობი.
ა-მარდ ან კიბე.
ა-მარია იოლი, ადვილი.
ა-მარიალ მორიელი.
ა-მარუგვა იარაღი.
ა-მარლ ცალთვალთეთრი, მარლი.
ა-მარხ აც ორი წლის კვიცი.
ა-მადრ სახელო.
ა-მაუა ქამარი, სარტყელი.
ა-მაუჭაპ არა წელი.
ა-მაშხლწ იდაყვი, ნიდაყვი.
ა-მაშ გრ მარცხი.
მანხუმა ბლომად, ბლომდაა.
ა-მანცა ბანქო, კარტი.
ა-მაცარა მარტო.
ა-მაც აზ ბეჭედი (სამკაული).
ა-მაც აზნაც ა არათითი.
ა-მაც გს ელვა.
ა-მაძა საიდუმლო.
ა-მაძავგ (ბზიფ.) ხურო.
ა-მაწურ სამსახური, რმაწიუდტ,
 რმაწიუდტ ემსახურება, ემსახურა.

ა-მაწუჯ მსახური.
ა-მაწ ხის ნორჩი და პატარა შტო, ნეკერი.
ა-მაჭ ცოტა.
ა-მახა ბარკალი.
ა-მახა-შახა კიდურები.
ა-მახ , **ამახ** **თა** ტოტი, რტო, შტო.
ა-მახ აღანა ფიცხი, ფხუკიანი.
ა-მახ არ მკლავი.
ა-მახჩი აქლემი.
ა-მაჰმუჯ დეზი.
ა-მაჰ სიძე.
ა-მაჰ გლა ქვისლი.
ა-მაჰარა შეხმობა, მიხმობა, იამა-
 ვედტ შეახმა, მიახმა.
ა-მე **ა** მუცელი.
ა-მე აღტრა ორსულობა, ფეხმძიმობა.
ა-მეალ მჭადი.
ა-მედგ უმეცარი.
ა-მე თვე.
ა-მეზა მთვარე.
ა-მეზ ფიჭვი.
ა-მეზარჰან კვარი.
ა-მეთა საჩუქარი.
ა-მილათ ერი.
ა-მეკ ანდტრ ჭინჭრის მხალი.
ა-მლა შიმშილი.
ა-მლად გრ მოლალური.
ა-მრთა შვილიშვილი.
ა-მბახშე ხელსახოცი.
ა-მბეგლ ბურთი.
ა-მეგუკრა გამიზეზება, გაღიზიანე-
 ბა, გამიზეზდა, იმუჭკმდტ გაღი-
 ზიანდა.
ა-მეჟ ა, ამეჟ ა-წლა თუთა, ბჟოლა,
 თუთის ხე, ბჟოლის ხე.

ა-მრა მზე.
ა-მრა აგლარა მზის ამოსვლა,
 ამრა გტლედტ მზე ამოვიდა.
ა-მრაგლარა აღმოსავლეთი.
ა-მრათაშ არა დასავლეთი.
ა-მსთხ აგ ღომის ჩასაზელი მოკლე
 და მომსხო ჯოხი.
ა-მუჩა მუქთახორა, მუქთამჭამელი.
ა-მლ ეკალი.
ა-მღწწარაწარა გარჭობა, იმღწწრაი-
 წედტ გაირჭო.
ა-მეუბა (ბზიფ.), ამეუბ აყირო, ყე-
 ლიანი გოგრა.
ა-მეუბგერ (ბზიფ.) ნესვი.
ა-მეშტლწ იდაყვი, ნიდაყვი.
ა-მეშ ღლე.
ა-მეშაფ აღდგომა.
მეშაფგარა დიდმარხვა.
მეშაზნა! გამარჯობა!
მეშეკ ზნგ ოდესმე, როდისმე.
ა-მეშნგჰ ა ღლესასწაული.
ა-მეშაღარს აკრძალული ღლე.
ამეშ ცგა უამინდობა, ავღარი, ავ-
 ღრიანი ღლე, ცუდი ღლე.
ა-მეშენ ზღვა.
ა-მეშენყეჯ გედი.
ა-მეშენჰ ა ზღვის ღორი.
ა-მეშ დათვი.
ა-მეშ არა უშიშრობა; შეუპოვრობა.
ა-მეშ -აფს ძუ დათვი.
ა-მეშ კან არტახი.
ა-მჩ ძალა, ღონე.
ა-მჩარბა ქოთაო, სირაჯა, კატუჯა-
 რი (ცხენის სენი).
ა-მჩგბე კვირა (შვიდი ღლე).
ა-მჩგშა კვირა (ღლე).
ა-მც ტყუილი, სიცრუე.
ა-მცა ცეცხლი.

ა-მცაბზ ალი.
ამცაშორურა სიცხე.
ამცქარა უწმინდურობა, უსუფთა-
 ობა, სიბინძურე, ჭუჭყიანობა.
ამცხუ მეტი, ზედმეტი, ჭარბი.
ამცჰ არა ტყუილის თქმა, ამც
 იპ რდტ, ამც იპ ედტ ტყუილს ამ-
 ბობს, ტყუილი თქვა.
ამც არა უძილობა.
ამწ ბუზი.
ამწაურა წინ დაგდება, იმწაიჟდტ
 წინ დაუგდო.
ამწგბლწ ანწლნარი, ანწლიანი.
ამწ გჟუა ფრთა.
ამწ გშ გიდელი.
ამწლგხ ხის ნაწარმი.
ამწჟ შეშა.
ამწანგხრა შემოხარჯვა, იმწანგხედტ
 შემოეხარჯა.
ამწრა წართმევა, გამორთმევა,
 იმიხედტ წაართვა, გამოართვა.
ამწგ ყანა.
ამწგწჩა (მრ. ამწგწშმც ა) მეველე.
ამწბგხთა ლაფერა, ჩოგანი.
ამწარს პატარძალ-სიძის საცხოვრე-
 ბელი სახლი, სამთიობო.
ამწწწ კოვზი.
ამწაჯგრ მუჭაჯირი.
ამწ გრ ბეჭედი.
ამწდალწ ა ნიჟარა.
ამწგუთ ანძა.
ამწჟდა უბედური.
ამწრგ მორგვი.
ამწრხგ ფერისმჭამელა.
ამწტკუმა მოთქმა.
ამწა გზა.

ამწაბჟარს შუაგზა, ნახევარი გზა.
ამწადარა უგზოობა.
ამწა-დუ შარა.
ამწანგწა თანამგზავრი.

ნ

ან დედა
ანა გადახრილი.
ანანლარა შერიგება, დინანლედტ
 შეურიგდა.
ანარა ფერდობი, გვერდობი.
ნანგტ დასაბამიდან, მამა-პაპიდან,
 ათადან-ბაბადან, უხსოვარი დრო-
 იდან.
ნანბზტ მზითვევი.
ნანგძარა დაბოლოება, დასრულება
 ინეიგძედტ დაბოლოვა, დასრულა.
ნადადალ გარდი-გარდმო, განიგ.
ანთრა ნათლვა, მონათვლა,
 დინთედტ მონათლა.
ანთრანწგხ ნათლობის სახელი.
ანდგგლარა მიდგომა, დნანდგგ-
 ლედტ მიადგა.
ანადელ მამული.
ანადი (ცხენი) ლოხი; აჩჟ ნადი
 ლოხი ცხენი.
ანთრა ნათლობა.
ანამგს სინდისი, ნამუსი.
ანანამგა ხელმოკლე, ლარბი.
ნანუუ ბებია.
ნანწ ა მარიამობა.
ნანწ ამწა მარიამობის თვე.
ანაბგწწ ნაღდი.
ანაბთარჯ თათმანი, ხელთათმანი.
ანაბგვრგ გწა ხელისგული, ნები.
ანაბგწც ფრჩხილი.

ა-ნაბე (მრ. ანაბე ა) ხელი.
ა-ნაბეშრა ხელის ჩამორთმევა, ინაბე რმისხედეტ ხელი ჩამოართვა.
ა-ნაბუგრა ხელნაწერი.
ა-ნაჟრა პატიება, მიტევება, ინაი-ჟიტ აპატია, მიუტევა.
ა-ნარც , ნარც გ საიქიო.
ნას მერე, შემდეგ.
ნასთხან მოშორებით.
ნასკან მოშორებით.
ა-ნასხეფ ბედნიერება, სვე, ბედი.
ა-ნასხეფდა უბედო, ავბედი.
ა-ნაჟრ მოჩვენება.
ა-ნაფანაგა 1. მარცვლოვანთა მოსავალი; 2. მარცვლოვანთა ღვთაება.
ა-ნაფშააფშორა იქით-აქეთ ყურება დნაფშააფშოუდეტ, დნაფშააფშოდეტ, იქით-აქეთ იყურება, იქით-აქეთ მიიხედ-მოიხედა.
ა-ნაყ დაბალი.
ა-ნაყ ა ნისლი, ბურუსი, ჯანდი.
ა-ნაყ ოუ მყინვარი.
ა-ნაშა (ბზიფ.) კიტრი; შდრ. აკენტგრ.
ანცარა მორეკვა, ინეცედეტ მორეკა.
ა-ნაც ა თითი.
ა-ნაც აზნაც ა არათითი.
ა-ნაც კანც (მრ. ანა კანცარა ა) ნეკი.
ა-ნაც ყანც ა ცერი.
ა-ნაც ხეურშან ღუდეკო, გარცმულა, საწერელი.
ა-ნაც ხებ ცერი.
ა-ნაძარა მიწვდომა, დნაძრდეტ, დნაძრდეტ წვდება, მიწვდა.
ნაძაძა მარად, სამარადისოდ.
ანაძიე ძიძა, დედამძიე, გამზრდელი.
ა-ნახ აფშორა შეხედვა, დახედვა, დნახ აფშოიტ შეხედა, დახედა.
ა-ნახ თა ავშარა, ქორაკი.

ნაჯნატ დასაბამიდან, მამა-პაპიდან, ათადან-ბაბადან, უხსოვარი დროიდან.
ა-ნაპ რა მიბრუნება, მიტრიალება, დნაპ დეტ მიბრუნდა, მიტრიალდა.
ა-ნდარს დანიავება, ინრდოდეტ, ინრდედეტ უნიავებს, დაუნიავა.
ანდუ დიდედა, ბეზია.
ა-ნეი-ანრა წინ და უკან სიარული, დნეი-ანაიუდეტ, დნეი-ანადეტ წინ და უკან დადის, წინ და უკან იარა.
ა-ნეირა მისვლა, დნედეტ მივიდა.
ა-ნეკლარა შეკავება, ინრკლედეტ შეაკავა.
ა-ნეკან ოდესღაც, უწინ, წინათ.
ა-ნეკან ოდესღაც.
ა-ნეკანაპეშთა შარდის ბუშტი, ქანთილი.
ა-ნაშაიფა ბიძაშვილი ვაჟი (დედის ძმისა).
ა-ნლაშაიფა ბიძაშვილი ქალი (დედის ძმისა).
ა-ნლაპ შაფან დეიდაშვილი ვაჟი.
ა-ნლაპ შაფა დეიდაშვილი ქალი.
ა-ნლაპ შანარა ღვიძლი დეიდა.
ა-ნეარს მიჯახება, დაჯახება დანრყდეტ მიჯახა, დაჯახა.
ანშა ბიძა (დედით)
ანშა იფა გს ბიცოლა (დედის ძმის ცოლი)
ა-ნშან ხალი.
ანშაძარა ღვიძლი ბიძა, დედის ძმა
ა-ნც ა ღმერთი.
ა-ნწგრა გაძლება, ნრწიტ გაძლო.
ა-ნწ არს გამოღევა, გათავება, ინწ ედეტ გამოიღია, გათავდა.
ა-ნჭა ნეკერჩხალი.
ა-ნხარა მეურნობა.

ა-ნხაჲ გლეხი, გლეხკაცი.
ნხეწ იმიერ, გადაღმა.
ანხ ა დედამთილი.
ა-ნხან პატარძლის მისალოცი ქმრის ახლო ნათესავებისაგან.
ა-ნგა საწველი, დურკი.
ა-ნგურა დატოვება, მიტოვება, ინრჟდტ დატოვა, მიატოვა.
ა-ნგრხაგა-ც გ მუშა ხარი.
ა-ნგრხარს 1. დასახლება, დგნირ-ხედტ დაასახლა.
ა-ნგრხარს 2. დარჩენა დგნირხედტ დაარჩინა.
ა-ფარა ჩამოხტომა, გადმოხტომა, დანგფედტ ჩამოხტა, გადმოხტა.
ანფსა დედინაცვალი
ა-ნგყ გარა რჩენა, საზრდობა ინგყუიგოდტ, ინგყ იგედტ არჩენს, არჩინა, ასაზრდოებს, ასაზრდოვა.
ა-ნგყ აჲგ მგზავრი, მოგზაური.
ა-ნგშ მიწა.
ა-ნგშ აფშ თიხა.
ა-ნგშ გ ალ ბელტი, გოროხი.
ა-ნგშ ც გ (ბზიფ.). მუშა ხარი.
ა-ნგშ ვნთრა საფლავი, სამარე.
ა-ნგც კანაფი.
ა-ნგხ გასავალი, ხარჯი.
ა-ნგხა ხატი.
ა-ნგჰ აგატ სალოცავი.
ა-ნგჰ აჲა სადღეგრძელო.

ბ

ა-ბა წვრილი.
ა-ბაბ მღვდელი, ხუცესი.
ა-ბატარა ბოდვა, დპატორდტ, დპატორდტ ბოდავს, იბოდა.

ა-ბატლა ვადა, ყავლი.
ა-ბატყალეირა ტიტინი, დაბატყალიერეჟედტ, დბატყალერდტ ტიტინებს, იტიტინა.
ა-ბატგჟუ პატივი.
ა-ბაშ ჩათეთრებული.
ა-ბაჲ პატარა.
ა-ბაჲა ტკიპა, ჯღიბა.
ა-ბჲა წერო, ფარანდა.
ა-ბჲაშ კობრი.
ა-ბგლჰათ წუმჰე, ტლაპო.
ა-ბგრბგლ წიწაკა, პილბილი.
ა-ბგხ კურტუმო.

პ

ა-პე ყურძენი.
ა-პა კურდღელი.
ა-პაბად მამალი კურდღელი.
ა-პაფს დედალი კურდღელი.
ა-პად ჭაჭა.
ა-პაჰ ა ურო, სანგი.
ა-პაბან ლეში, მძოვრი.
ა-პარი მჭედელი.
ა-პაქ აწა ვენახი, ზვარი.
ა-პც ა ფურთხი, ნახველი.
ა-პაწა შაშხი, ლორი, აპოხტი.
ა-პგმდგრ ხორცმეტი, კორძი.
ა-პგმჟ ა ყურძნის მტევანი.
ა-პგნწ რგ სელშავი, მოცვი.

ჟ

ა-ჟა იფანი, კობიტი.
ა-ჟარს თხრა, გათხრა, იჟედტ, იჟედტ თხრის, გათხრა.
ა-ჟგა ბარი.
ა-ჟგც მოზარდი, შეღერებული.

ჟ

- ა-ჟ ძროხა.
- ა-ჟ ა სიტყვა.
- აჟ ბებერი
- ა-ჟ აბჟ ამბავი.
- ა-ჟ გა სასმისი.
- ა-ჟ გ არა ძროხის ბაკი.
- ა-ჟ ეინრაალა ლექსი.
- ა-ჟ ეიფშაა ნადირობის ღვთაება, ნადირთ ღვთაება.
- ჟ ეცტ რ გუშინწინდელი.
- ა-ჟ ზუა ჯილეხი, ხუზარა.
- ა-ჟ თრა ბოსელი.
- ა-ჟ ლა თესლი.
- ა-ჟ ლარ ხალხი, ერი.
- ა-ჟ მგჟ ძველმანი, ჯღანმანი, ძველ-ძგული.
- ა-ჟ პა 1. სქელი.
- ა-ჟ პა 2. დიდძალი, მრავალრიცხოვანი; ბევრი.
- ა-ჟ პარა სისქე.
- ა-ჟ რა სმა, დაღევა, იჟ უმდტ, იჟ მტ სვამს, შესვა, დალია.
- ა-ჟ რა მოხარშვა, იჟ უმდტ, იჟ მტ იხარშება, მოიხარშა.
- ა-ჟ რგტ ურდული, საკვალთი, საკეტი.
- ა-ჟ რყ გ ნეხვი, ფუნა.
- ა-ჟ შ აჟა ბეჭი.
- ა-ჟ ც ეიშაა ქალამანი, ტყაპუჭი.
- ა-ჟ ძგ დორბლი.
- ა-ჟ წგ, აჟ წგს მერცხალი.
- ა-ჟ წა მეწველი ძროხა, საწველი ფური.
- ა-ჟ გლარა იერიშის მიტანა, შეტევა, დრჟ ლემტ იერიში მიიტანა, შეუტია.

- ა-ჟ გნთხ ზუთხი.
- ა-ჟ გრძგ ღვია.
- ა-ჟ გვშ აჟა ბეჭი.
- ა-ჟ ჳა 1. მხარი.
- ა-ჟ ჳა 2. ნიჩაბი, ხოფი.
- ა-ჟ ჳან ცა, ზეცა.
- ა-ჟ ჳანგრ მხარი.
- ა-ჟ ჳანგრჟაჟა მხარბეჭიანი, მხარბეჭიანიერი.

რ

- ა-რ ჯარი, ლაშქარი, სპა.
- ა-რან კაკალი (ხე).
- ა-რააიგ არა დაახლოვება რრა-აგუმდტ დაახლოვა.
- ა-რარა გაჩეხა, ირამდტ გაჩეხა.
- ა-რააფსარა დაღლა, დრრააფსემდტ ...დაღალა, დაქანცა, დაქანცვა.
- ა-რბარა ბეგვა, მიბეგვა დირბემდტ მიბეგვა.
- ა-რაზნგ ვერცხლი.
- ა-რაზყგ ბელი, იღბალი.
- ა-რაზყგდა უიღბლო, უბედო.
- ა-რაზყგც გა ბედშავი, უბედური.
- ა-რაკ ა მხვიარა
- რამფხადა პირველად, თავდაპირველად, უწინარეს ყოვლისა.
- ა-რპარა ტკეპნა, დატკეპნა, ირპომდტ, ირპემდტ ტკეპნის, დატკეპნა.
- ა-რანჟ რა დაბერება, დირანჟ მტ დააბერა, მოახუცა, მოხუცება.
- ა-რასს თხილი.
- ა-რანფა წენგო.
- ა-რაშე თელა.
- ა-რაშეჟ ურწყული, ნიგვზის ზეთი.
- ა-რაშე არა მარგველა, დრაშე რმდტ, დრაშე ემდტ მარგვავს, გამარგლა.
- ა-რაც ა ბევრი, მრავალი.

- ა-რახ** საქონელი, პირუტყვი.
- ა-რახუნც** ძაფი.
- ა-რბაარს** ლპობა, დალპობა, ირ-
ბანაძე დაალპო.
- ა-რბააძარა** დასველება, რბააძე
დაასველა.
- ა-რბარს** 1. ჩვენება, დანახვა,
იირბრძე აჩვენა, დაანახვა.
- ა-რბარს** 2. შრომა, გაშრომა,
იირბრძე გააშრო.
- ა-რბრძარა** გამდიდრება, დირბრძე
გამდიდრა.
- ა-რბგწარს** დანამცეცება, ფშვნა, და-
ფშვნა ირბგწუნძე, ირბგწუნძე
ანამცეცებს, დაანამცეცა, ფშვნის,
დაფშვნა.
- ა-რგ სარა** გაჯავრება, გაბრაზება
დირგ სანძე გააჯავრა, გააბრაზა.
- ა-რგ სმწარა** შეწუხება, ირგ სმწუ-
ნძე, ირგუნსმწუნძე აწუხებს, შე-
წუხა.
- ა-რგ სყარა** შეწუხება, დირგ სყუნძე,
დირგ სყუნძე აწუხებს, შეაწუხა.
- ა-რგ გბზგდარა** მიაღერსება დირგ გ-
ბზგდუნძე, დირგ გბზგდუნძე ეა-
ღერსება, მიეაღერსა.
- ა-რგ გრდარა** გახარება, დირგ გრ-
დუნძე გაახარა.
- ა-რგგლარა** აყენებს, დირგგლუნძე
აყენა.
- ა-რდარს** დაცხრობა, იარდრძე,
იარდრძე აცხრობს, დააცხრო.
- ა-რდგრარა** ცნობა, იირდგრძე აც-
ნობა.
- ა-რთმაყ** აბგა.
- ა-რთგნარა** დამშვიდება, დირთგნუნძე
დაამშვიდა.
- ა-რთ არს** დნობა, დადნობა, ირთ გუნძე
დაადნო.
- ა-რთ რს** ავსება, გავსება, ირთ გუნძე
გაავსო.
- ა-რიარს** დაწვენა, დირიარძე დააწვინა.
- ა-რიირს** შობა, დაბადება, დგლ-
რძე, დაბადა, შვა.
- ა-რკართარა** გაბედნიერება, დირკარ-
თუნძე გააბედნიერა.
- ა-რლასარა** დაჩქარება, რლასუნძე
დააჩქარა.
- ა-რმწარა** შემცირება, ირმწუნძე შე-
ამცირა.
- ა-რნარა** გადახრა, რრნანძე გადა-
ხარა.
- ა-რნგყ არა** გასეირნება, დირნგყ
ოუნძე, დირნგყ ეუნძე.
- ა-რყ რა** სმევა, დაღვეინება, ირყ გუნძე
ასვა, დააღვეინა.
- ა-რრა** წყალზე გასვლა, წყალს გაღმა
გასვლა, დგრძე წყალზე გავიდა,
წყალს გაღმა გავიდა.
- ა-რსარა** მონღება, იარსუნძე მონღელა.
- ა-რსარა** დარჭობა, დასობა, იარსუნძე
დაარჭო, დაასო.
- ა-რტარა** დარბილება, არტარუნძე
დაარბილა.
- ა-რფან** ქერი.
- არფგს** ჭაბუკი, ყმაწვილი.
- არფშარს** ყურებინება, ირფშუნძე
აყურებინა.
- არფხარს** გათბობა, ირფხუნძე, ირფ-
ხუნძე ათბობს, გაათბო.
- არყარარა** გაკეთებინება, ირყარ-
უნძე გააკეთებინა.
- არყ გდარს** კრეჭა, გაკრეჭა, ირყ გ-
დუნძე გაკრეჭა.

ა-რუ დღ გ ფაფარშეკრეჭილი ერ-
თი წლის კვიცი.

ა-რუ გვკრ ჭმუჭნა, ირყუჭმტ და-
ჭმუჭნა.

ა-რუფსრა გაბრტყელება, ირყანფსმტ
გაბრტყელა.

ა-რშარ პობა, გაპობა, ირშრმტ,
ირშმტ აპობს, გააპო.

ა-რშრ მოკვლევილება, დირშმტ
მოაკვლევი.

ა-რშარა გრეხა, დაგრეხა, რშშომტ,
რშშმტ გრეხს, დაგრეხა.

ა-რშარ გათენება, ირშმტ გაათენა.

ა-რშრა მუცლის ტიფი.

ა-რჩარა გაცილება, დრჩრმტ,
დრჩრმტ აცინებს, გააცი.

ა-რჩარ დაკეცვა, ირჩმტ დაკეცა.

ა-რჩაუაფნგ ქება, ქება-დიდება.

ა-რც აგა დასაძინებელი.

ა-რძსარა ცურვა, დრძსმტ აცურავა.

ა-რძ ძ არა გარეცხვილება, ირძ ძ -
მტ გაარეცხვი.

ა-რწაუგ მასწავლებელი.

ა-რწ -მგრწ გ წნილი, მყავე.

ა-რწ გ წნილი; მყავე.

ა-რწ გრან აც ჭიაყელა.

ა-რწ გურა ატირება, დრწ გუმტ
ატირა, აატირა.

ა-რჭუნარა გაღვიძება, დრჭუნმტ
გააღვიძა.

ა-რხარა დატკობა, რხნამტ და-
ატკო.

ა-რხარ გაცვითა, დახევა ირხმტ
გაცვითა, დახია.

ა-რხარარა დაშორება, რხარმტ
დააშორა.

ა-რხიარ მომზადება, გამზადება,
ირხმტ მოამზადა, გაამზადა.

ა-რხნუნა (ქვაბის) საკიდელი, ცანდი.

ა-რხრ მკა, მომკა, ირხუმტ,
ირხმტ მკის, მომკა.

ა-რხ გვკრ დაპატარაება, ირხ გ-
ჭუმტ, ირხ გჭმტ აპატარაებს,
დააპატარავა.

ა-რხრა ტკენა, ირხმტ ატკინა.

ა-რჯარ ძრახვა, დაძრახვა, დირჯრმტ,
დირჯრმტ ძრახავს, დაძრახა.

ა-რჭარ დაფრთხობა, ირჭუმტ,
ირჭმტ ფრთხება, დაფრთხა.

ა-რჭ არან ჯიგარი; ფილტვ-გულ-
ღვიძლი.

ა-რჭ რ ძოვება, ირჭ უმტ, ირჭ მტ
აძოვებს, აძოვა.

ა-რჭ რ ძარცვა, გაძარცვა, დირჭ უ-
მტ, დირჭ მტ ძარცავს, გაძარცა.

ა-რგმ (ბზიფ.) სკამლოგინი.

ა-რგფწ ა რიკი, ტიზი, ჭურჭელთ
საცობი ჩხირი.

ა-რგფნრა ასხმა, აცმა, არგფნმტ
ასხნა, ააცვა.

ა-რგფნ, **არგფნა** ხალა, ჭოკი
გრძელი ჯოხი, რითაც ჩვეულებ-
რივ ბერტყავენ კაკალს.

ა-რგფნა ფილტი.

ა-რგღარან მარჯვნივ, მარჯვენა
მხრით, მარჯვენა მხარეს.

ა-რგც მარცვალი, კაკალი.

ა-რგცქარა წმენდა, გაწმენდა, გა-
სუფთავება, ირგცქომტ, ირგცქ-
მტ წმენდს, გაწმენდა, ასუფთა-
ვებს, გაასუფთავა.

ა-რგცჭა უბედური, საწყალი, სა-
ბრალო, საცოდავი.

ა-რგნთშრა ციება, დარგნთმტ
აციებს.

ა-რკა: აშ გრ-რვა ჩირი, ხმელი ხილი.

ა-რკაშე ნაკადული.

ს

- ა-სან ნაჭერი.
 ა-სანრა გობი.
 ა-სანბა მტვერი.
 ა-საბი ბავშვი, ბალდი, ყმაწვილი.
 ა-სანბშაა შაბათი.
 ა-საგ რეი პატრუქი.
 ა-სანლ სოლი.
 ა-სალამ-შ ყ გ წერილი, ბარათი.
 ა-სამფანლ ჩახმახი.
 სარს მე.
 ა-სარინლა-ხ შაა კარაქი.
 ა-სარკა მინა.
 ა-სას სტუმარი
 ა-საყ ა კუნძი.
 ა-სანძ ჯიქი.
 ა-საძბლ საწებელი, წვენი.
 ა-სანთანჩაშაბა თოქალთო.
 ა-სანწა სახე, პირი, პირისახე.
 ა-საჯაქ სამფეხი; ზედადგარი.
 ა-სეიგ გდწა თოვლაობა.
 სრუბ მე ვარ.
 ა-სრფ აივანი.
 ა-სრა ცემა, დრისიტ სცემა.
 ა-სრაბა თოვლის გუნდა.
 ა-სსა წვრილი.
 ა-სფანლ თოვლის ფიფქი, ფარტენა.
 ა-სგ თოვლი.
 ა-სგბგარა ზეგვი.
 ა-სგთ ჰ ა ქარბუქი, ბუქი.
 ა-სგრძ გამდნარი თოვლი.
 ა-სგრძ გ ხორხომელა (თოვლი).
 ა-სგს კრავი, ბატკანი.
 ა-სგფსა თოვლყინული.
 ა-სგფსაყ ა ბუქი, ქარბუქი.

ტ

- ა-ტატა რბილი, თონთლო.
 ა-ტგ ბუ, ბუკიოტი.
 ა-ტგყ ყუა, გნდე.
 ა-ტგშა უფსკრული.
 ა-ტგვარვარ ჭოტი.

ტ°

- ა-ტ ანმარა აჯა-ბაჯად სიარული,
 დტ ანმიაშედტ აჯა-ბაჯად დადის.
 ა-ტ ან ნახარში, წვენი.
 ა-ტ არს ჯლომა, დტ ემტ დაჯდა.
 ა-ტ რს მონობა.
 ა-ტ გ მონა.
 ა-ტ გლა ქვეყანა.
 ა-ტ გმ უცხო, გარეშე.
 ა-ტ გმჯარა უცხო ადგილი.
 ა-ტ გვა რქა.
 ა-ტ გვაწა ცალრქა.
 ა-ტ ვანსრა ბუსკნაობა, იტ ვანსუედტ,
 იტ ვანსდტ ბუსკნაობს, იბუსკნავა.

უ

- ა-უა ნათესავი.
 ა-უან მრ. (მხ. აუაჯგ) ხალხი, ადა-
 მიანები.
 ა-უბუარძ ფერდი, საზარდული.
 ა-უანდა ოთახი.
 ა-უანწ ქადაგება.
 ა-უათან ოთახი.
 ა-უათ ა ბარძაყი.
 ა-უაეშარა, აუაიშარა სახლიკაცობა.
 ა-უაბა ნაბადი.
 ა-უაბსც გ პეშვი, მუჭა, ბლუჯი.
 ა-უაბც ა ქეჩა, თექა.
 უაუ -აზგ ამყამად.
 უაუ გ ახლა, ამყამად.

ა-უარა ნათესაობა.
ა-უარბა არწივი, ორბი.
ა-უარბაჟ ძერა.
ა-უარგალა საქანელა.
ა-უარდგნ ურემი.
ა-უას ცხვარი.
ა-უასა-გურთა არვე, ფარა (ცხვრისა).
ა-უასანჩა მეცხვარე.
ა-უასათ ხურო.
უასეი-ჯმეი ცხვარი და თხა.
ა-უასიათ ანდერძი.
ა-უასცრან ცხვრის ტყავი.
ა-უასნგრ საძირკველი.
ა-უატალა ჯირკვალი.
უაწი გ ხვალ.
უან ამაღამ.
ა-უან ამა ტაძარი.
ა-უანან ვანშამი.
უანგი-ჩინგი დღე და ღამე.
უან იქ; იქით.
ა-უანანდ ჯოგი, რემა (ცხენისა).
უანგენტ იქიდან.
ა-უაჯაჟ ბუხარი.
უაჭა მეტი, სხვა.
ა-უაჯასა ტანდაბალი, ტანმომცრო, ჩია კაცი.
ა-უაჯდუ დიდკაცი.
ა-უაჯფსგ კაცი, ადამიანისშვილი.
ა-უაჯფსჟტა კაციჭამია.
ა-უაჯხჟ ა უკმეხი ადამიანი.
ა-უაჯტ (მრ. აუაა); ადამიანი, კაცი.
უბან ისე.
უბანყან მაშინ.
უბრი-აყარა იმდენი, იმოდენი.
უბრი აყნტ იმიტომ, იმის გამო.
უბტს ისე.
უბტსყანწყა მაშინვე, მაშინათვე.
ა-უტრა ბოსტანი.

უნაშთან მაზეგ.
ა-უორპანლ ნოხი, ხალიჩა.
ურტუბ (ურარა, ურტუბ, ურა ურტუბ) შენ (მკ.) ხარ.
უოწ გნძა ხვალამდე.
ა-ურბ (იარა აურბ) ის (არაადამ.). არის.
ა-ურა მიღება, შოგნა, ირუდტ მიი-ლო, იშოგვა.
ა-ურან 1. მოსავალი, ჭირნახული.
ა-ურან 2. ქმნა, იტდტ ქმნა.
ა-ურათაგალარა მოსავლის ადების დრო.
ურთ ისინი.
ა-ურთ ბუქი, ქარბუქი.
ა-ურს სქმე.
ურს ისე.
ურს ანაკ ხა მაშ, მაშასადამე.
ურს ისე.
ა-ურსუჟგ მუშაკი.
ა-ურსურა მუშაობა; სამუშაო.
ა-ურსუჟგ (მრ. აურსუც ა) მუშა.
ა-ურსფყა ბრძანებულება.
ა-ურდუ უღელი.

ფ

ა-ფა ბზე, პურის ჩალა.
ა-ფა (მრ. აფაც ა) ვაჟი, ვაჟიშვილი, ძე.
ა-ფააიმბარ წინასწარმეტყველი.
ა-ფაგა ამაყი, ქედმაღალი, ყოყოჩა.
ა-ფაზაწ დედისერთა ვაჟი.
ა-ფაკ ა ობი.
ა-ფაკანლ ბადექონი.
ა-ფან ფონი.
ა-ფარა წნვა, დაწვნა, იფრდტ, იფტდტ წნავს, დაწნა.

- ა-ფარა** ხტომა, ხტუნვა, ღეფეღეტი
იხტუნავა, იხტუნა.
- ა-ფარა** ფული.
- ა-ფართა** 1. მომყოლი, ბუდე.
2. ქვირითი.
- ა-ფარფალგკ** პეპელა.
- ა-ფაფსა** გერი (ვაჟი).
- ა-ფაშე** ფესვი, ძირი.
- ა-ფაჩა** მხეცთ წინამძღოლი.
- ა-ფაძარა** ღვიძლი შვილი (ვაჟი).
- ა-ფაწა** უღვაში.
- ფაწაგ გუაწ** თხაწვერა.
- ფაწაქალა** თხაწვერა.
- ა-ფახა** მოქსოვილი.
- აფაჰ** მალალი, ციცაბო ნაპირი.
- ა-ფდან** რკინის ბორკილი.
- ა-ფეიფა** შვილიშვილი (ვაჟი ვაჟიშვილისა) შდრ. ამრთა.
- ა-ფეიფაჰ** შვილიშვილი (ქალი ვაჟიშვილისა).
- ა-ფეფეშე** ბედი, ბედისწერა, სვე.
- ა-ფთა** ღრუბელი.
- ა-ფთა** ა ცხვრის პირველი გაპარსვის მატყლი.
- ა-ფუ არა** ხევა, დახევა, იფრე ედტ, დახია
- ა-ფრა** აფრა, იალქანი.
- ა-ფსა** 1. შუბი, ლახვარი.
2. სოჭი.
- ა-ფსაა** ფრინველი.
- ა-ფს-აგარა** მოსულიერება, იფსგ ააიგეიტ მოასულიერა.
- ა-ფსაბარა** ბუნება.
- ა-ფსაღგელ** სამშობლო.
- ა-ფსანსა** წვრილფეხა საქონელი.
- ა-ფსაწლა** სოჭი.
- ა-ფსანგა** საცვლები, საცვალი.
- ა-ფსანარა** 1. გამოცვლა იფსანგედტ გამოცვალა.
- ა-ფსანარა** 2. სესხება იფსანგეიტ ისესხა.
- ა-ფსანჰე** მოღალატე, მუხთალი, მუხანათი.
- ა-ფსთა** ხეობა.
- ა-ფსთაწარა** სიცოცხლე, ცხოვრება.
- ა-ფსთაწარა** მოსულიერება იფსგ თანლედტ მოსულიერდა.
- ა-ფსთჰა** ა ღრუბელი.
- ა-ფსლანჰ** ნეზვი, დედალი არჩვი.
- ა-ფსლგ** წავი.
- ა-ფსლგშე** ტირიფი.
- აფსნგ** აფხაზეთი
- აფსუა** აფხაზი
- ა-ფსრა** სიკვდილი, კვდომა, გარდაცვალება, ღეფსედტ მოკვდა.
- ა-ფსტ გ** ცხოველი.
- ა-ფსჟგ** საჭე.
- ა-ფსშარა** დასვენება.
- ა-ფსც აჰა** სიკვდილის ღვთაება.
- ა-ფსსურა** ქელები.
- ა-ფსჰგ** გსთრა სირსველი.
- ა-ფსგ** 1. სული.
- ა-ფსგ** (მრ. აფსც ა) 2. მკვდარი, მიცვალებული.
- ა-ფსგლა** მსუქანი, ქონიანი.
- ა-ფსგმრა** მზე ჩასვლისას, ჩამავალი მზე, მკვდარი მზე.
- ა-ფსგჟგრთა** სასაფლაო.
- ა-ფსგძ** თევზი.
- ფშმა** ოთხი (არაადამ.).
- ა-ფშა** ქარი.
- ა-ფშაარა** ძებნა, ღეშააჟედტ, ღეშაა-ადტ ეძებს, ეძება.
- ა-ფშანდაგა** მარაო.
- ა-ფშაძა** ჰყინტი სიმინდი.
- ა-ფშეტ გ** ფერი.
- ა-ფშეძა** თრია, თრითინა, ციყვი.

ა-ფშაძა ლამაზი, ტურფა.
ა-ფშერთა სიმინდის ყანა.
ა-ფშეჯე მკითხავი, მარჩიელი.
ა-ფშე მა მასპინძელი; პატრონი (მხოლოდ ოჯახის უფროსის მიმართ).
ა-ფშე მარა მასპინძლობა.
ა-ფრეჟე მარცვლეულის საწყავი ხისა.
ა-ფრირან ტეხა, გატეხა, იფრირადტ გატეხა.
ა-ფრინან ნატეხი, ნამსხვრევი.
ა-ფწე არა გაწყვეტა, იფრეწე ედტ გაწყვეტა.
ა-ფჭაჭარ ქოჩორი.
ა-ფხა თბილი.
ა-ფხამშა უსირხვილო, ურცხვი.
ა-ფხარა სითბო.
ა-ფხასთა ზიანი.
ა-ფხთრა ქეცი, მუნი, მღიერი.
ა-ფხძაშა შრომაში გამონადენი ოფლი.
ა-ფხძე ოფლი.
ა-ფხენ ზაფხული.
ა-ფხეძ სიზმარი.
ა-ფხარა კითხვა, წაკითხვა, დანფნ-ოდტ, დანფნედტ კითხულობს, წაკითხა.
ა-ფხარცა ჭიანჭურის მსგავსი ორსიმეანი საკრავი (სიმეები ძუისაა).
ა-ფხაძარა თვლა, დათვლა იფხაძოდტ, იფხაძედტ თვლის, დათვალა.
ა-ფხენძარან ფაშვი.
ა-ფხან (მრ. აფხაცა ა) ასული, ქალიშვილი.
ა-ფხანაწე დედისერთა ქალიშვილი.
ა-ფხანლ კოკა.
ა-ფხანლფან შვილიშვილი (ვაჟი ქალიშვილის მხრივ).
ა-ფხანლფან შვილიშვილი (ქალი ქალიშვილის მხრივ).

ა-ფხაფხან გერი (ქალი).
ა-ფხანძარა ღვიძლი ქალიშვილი.
ა-ფხე ჩალა.
ა-ფხე აჟე ა ჩალის ზვინი.
ა-ფხე გზა ქალიშვილი, გასათხოვარი ქალი.
ა-ფხე გს ქალი, დედაკაცი, დიაცი.
ა-ფხე ზა ბელადი.
ა-ფხე ზარა წინამძღოლობა, დიაფხეზედტ უწინამძღოლა.
ფხეთე ცოტა, ცოტაოდენი.
ა-ფხეთეურ კვირტი, კოკორი.
ფხეთ-ჩეთე ცოტა რამ.
ა-ფხელარა შეხვედრა, შემოხვდომა, შეყრა, დიფხელედტ შეხვდა, შემოხვდა, შეეყარა, შემოეყარა.
ა-ფხენწა ცხვირი.
ა-ფხენწაჟე წვინტლი, ჟღვინტი.
ა-ფხერაჟე ა წინსაფარი.
ა-ფხერრა ფრენა, გაფრენა, იფრედტ გაფრინდა.
ა-ფხერლგ ნალვერდალი, ნაკვერჩხალი.
ა-ფხერც ქე ა ფაფარი; ჯაგარი.
ა-ფხერნგა მავნე, მავნებელი, საზიანო.
ა-ფხეჯე ბალთა, აბზინდა.

ქ

ა-ქანდა დონიჯი.
ა-ქამსა, (ბზიფ.) აქამს ბანჯგვლიანი, ბალნიანი, ბეწვიანი.
ა-ქაჟაა ქაჯი.
ა-ქაღე მორი, დირე, ჯირკვი.
ა-ქლამგე ფელამუში, თათარა.
ა-ქლაფანდ წინდა.
ა-ქუსრა ხიდზე, მინდორზე, ეზოზე გადავლა დტქუსიტ გადავიდა.
ა-ქუსტე ჯაგი.
ა-ქუსტემა მგელი.
ა-ქეთა სოფელი.
ა-ქეთა-მჟა სასოფლო გზა.

ა-ქტობგზუ ა ქართული (ენა).

ქერთტ გლა საქართველო.

ა-ქტოთუა (მრ. აქტოთქ ა, აქტო-
ც ა) ქართველი.

ა-ქჯქჯკრა ცახცახი, აცახცახება,
დქჯქჯუემტ, დქჯქჯუემტ ცახცა-
ხებს, აცახცახდა.

ქ

ა-ქ ა წვიმა.

ა-ქ აბა-საბა თოვლ-ჭყაპი.

ა-ქ ასაბ არჩვი.

ა-ქ აფსატ თქოში, თქორი.

ა-ქ აჩა იხვი.

ა-ქ ითრა რამეზე უფლების ქონა.

ა-ქ ლარა აცოცება, დქქულემტ
აცოცდა.

ა-ქ ნგ სელი.

ა-ქ რა ასაკი, ხნოვანება, წლოვანება.

ა-ქ რუ ღრა დაპირება, დქ ირგ ღუ-
ემტ, დქ ირგ ღემტ ჰპირდება,
დაპპირდა.

ა-ქ გრგლარა აწეულ, ამალღებულ
რამეზე დადგომა, რქ ირგღემტ
დადგა.

ა-ქ რყან კოჭი.

ა-ქ ძაარა ამოწყდომა, გადაშენება,
დქქ ძაამტ ამოწყდა, გადაშენდა.

ა-ქ წარა ზედ დადება, რქ წემტ ზედ
დადო.

ა-ქ წარ ქარგვა, დქქ წრემტ, დქქ წ-
ეიტ ქარგავს, ქარგა.

აქ ჰაბრა დაწებება, იაქ ჰაბმტ დაე-
წება.

ა-ქ ხრა ამალღებული ზედაპირიდან:
აღება, რქ იხემტ, იაქ იხემტ აიღო.

ა-ქ ჰ არა გადაგლეჯა, რქ იპ ემტ
გადაგლეჯა.

ქ

ა-ქანდ ქალღალი.

ა-ქანლა (ბზიფ.) აქანლ კარავი.

ა-ქამთ პარტახი, ნასახლარი.

ა-ქამს (ადამიანისა და ოთხფეხის)
კუჭი, სტომაქი.

ა-ქარანჯ მოჯამაგირე.

ა-ქარსთ ძელი.

ა-ქანქ ა ულაცი, ვაყა, აჯილდა.

ა-ქანქ გუნება, ქეიფი.

ა-ქრა პათიოსანი.

ა-ქრ კენესა, ოხვრა, დქქუემტ,
დქემტ კენესის, იკენესა, ოხრავს,
იოხრა.

ა-ქგრმეტ აგური.

ა-ქგუმეი ყალყი.

ა-ქგუმ ბაგე, ტუჩი, ლაში.

ღ

ა-ღ მტერი, დუშმანი.

ა-ღარ ღარიბი.

ა-ღჩა ჯუჯა, ჩია.

ა-ღბა გემი, ხომალდი.

ა-ღლმ ღლაგი, ლოქო.

ა-ღრა ჭრელი, ფერად-ფერადი.

ღ

ა-ღ ფიცარი.

ა-ღ აკამგსა ერთგვარი ხანჯალი,
სატევარი, ყამა.

ა-ღ გრწკ ჭიყყელა.

ა-ღ რა ალვირი.

ა-ღ ღ ა ღონიერი.

ღ

ა-ღარა ნახნავი, ხნული.

ა-ღგჩ ქურდი, მპარავი.

ა-ღ ჰგ ჭირვეული, ანჩხლი, ქაფარი.

ჟ

- ა-ჟაარა ყვირილი, დაყვირება, დყაა-
ჟნდტ, დყანდტ ყვირის, დაიყვირა.
- ა-ჟანბ გოგრა, კვახი.
- ა-ჟანზა ოსტატი.
- ა-ჟანლა ციხე, ციხე-სიმაგრე.
- ა-ჟანმა ხანჯალი, სატევარი, ყამა.
- ა-ჟანმჩგ მათრახი; შოლტი.
- ა-ჟანჭ აბრეშუმის ჭია.
- ა-ჟარმს სვია, ფშალა.
- ა-ჟარმაწგს ბულბული.
- ა-ჟაფჟფ ოჩოფეხი, ბაკაბუკი.
- ა-ჟაფშ შითელი.
- ა-ჟაშრან ალაფი.
- ა-ჟაწარა კეთება, გაკეთება, ქმნა
იყაიწორდტ, იყაიწნდტ აკეთებს,
გაკეთა, შვრება, ქნა.
- ა-ჟგგა სატეხი, საჭრეთელი.
- ა-ჟგზ ბატი.
- ა-ჟგრჟჟგდა ხორხი, სასულე.
- ა-ჟგრჟგ ყანყრატო, ყელი, ხორხი,
საყლაპავი.

ყ

- ა-ყანზ მსხვილი.
- ა-ყალმინთა პიტნა.
- ა-ყანდა თბილი, ნელ-თბილი (სითხე,
ჰაერი).
- ა-ყარან რიყე.
- ა-ყარან ყვაგი.
- ა-ყარასან გვრიტი.
- ა-ყარდ დაბალი და შედარებით
პატარა, მოგროძო სკამი.
- ა-ყართ კრუხი.
- ა-ყანყ ა ზურგი.
- ა-ყანბრ ყვიბარი, პატარა ჭური,
ქოცო.

- ა-ყგდ ლობიო.
- ა-ყგმშ გშ ფაფუკი, ფუნჩულა.
- ა-ყგშე ჭკვიანი, გონიერი.
- ა-ყგწ ა (მდინარის) ტოტი.

ყ

- ა-ყამსარ ნავაგი.
- ა-ყანარ ქნევა, იყნდტ, იყნდტ აქ-
ნეგს, აქნია.
- ა-ყანატ თხელი, დღლუ.
- ა-ყანფს ბრტყელი.
- ა-ყანშ დასვრილი, ჭუჭყიანი.

უ

- ა-შან სისხლი.
- ა-შანბგსთა შველი.
- ა-შათა 1. ძირი.
- ა-შათა 2. საფუძველი.
- ა-შამაყან მსხვილფეხა საქონელი.
- ა-შამაშგა ჭიაფერა; შდრ. აჯამფაზ.
- ა-შამხგ მუხლი.
- ა-შანძან ფურჩალი.
- ა-შაბსგრგ გწა ფეხისგული.
- ა-შაბსგც ფრჩხილი.
- ა-შაბგ ფეხი.
- ა-შაბგზაწ სავათი.
- ა-შარგ აც წვივი, კანჭი.
- შანრდა ბევრი.
- ა-შარშანლ ლოლუა.
- ა-შარშანძ ზეწარი.
- ა-შანჟარდგნ შევარდენი.
- ა-შაყა ბოძი.
- ა-შაყანარ ყლორტი.
- ა-შაც ა ფეხის თითი.
- ა-შაც კგს ფეხის ნეკი.
- ა-შაც ხგბ ფეხის ცერი.
- ა-შაწა ფეხსაცმელი.

ა-შაჰა ნაბიჯი, ბიჯი.
ა-შაჰაგა ბორკილი.
ა-შაჰარა შებორკვა (ცხენისა, სა-ქონლისა) დაბორკვა, იშაჰანდტ შებორკვა, დაბორკვა.
ა-შეჟ დილა.
შეჟენ საუზმე.
ა-შთა კვალი; ნაკვალევი.
ა-შთალარა 1. დადევნება, გამო-დევნება, გამოდგომა, გამოკიდება დრშთალედტ დაედევნა, გამოე-დევნა, გამოუდგა, გამოეკიდა.
ა-შთალარა 2. დაწოლა, დგშთან-ლედტ დაწვა.
ა-შთამთა ნაკვალევი; კვალი.
ა-შთანგე არა უკან მიდევნება, უკან მიყოლა დიშთანგეჟ უეიტ უკან მისდია, უკან მიჰყვა.
ა-შთაღანა ჩასკვნილი, ჯმუხი.
ა-შთაძეთრა აღნობა იშთაძეთდტ აღნა.
ა-შთაწარა დაბლა, ძირს დადება იშთაწიედტ დადო.
ა-შთან შემდეგ, მერე.
ა-შთან უკან.
ა-შთრა შთამომავლობა.
ა-შთეფარა ახტომა, დგშთეფედტ ახტა.
ა-შეკლ პაჰანაგი, საკოჭური.
ა-შრან მოკვლა, დიშდტ მოკლა.
ა-შრეშა ჭიჭლა, ბუშტულა.
ა-შრეჟ ა ნელა, წყნარად.
ა-შხა 1. მთა.
ა-შხა 2. ფუტკარი.
ა-შხაგ არა საფუტკრე.
შხანგჰ ა ფუტკრის სალოცავი.
ა-შხარ მუშა ფუტკარი.
ა-შხარან დედაფუტკარი.
ა-შხარაჯ ჟოლო.

ა-შხანწ გუნდი ფუტკრისა.
ა-შხ ა ქუსლი.
ა-შხგეშა სკა.
ა-შხგც ერთი ფუტკარი.
შეჟე ბზრა! დილა მშვიდობისა!
შგრი ნეტავ, ნეტა.
ა-შგშ გოჭი.
ა-შგცარ ლერწამი.
ა-შგცვგ შურიანი, ხარბი.
ა-შგხ პიტნა.

შე

ა-შე ტილო, ქათანი, მიზდურა.
ა-შეა მწარე.
ა-შეან თოკი, ბაწარი, საბელი.
ა-შეარა გათენება.
ა-შეარან შექმნა, იშეიტ შექმნა.
ა-შეაჟ ა ლაყე.
ა-შეთარ ფეტვის ბეღელი.
ა-შეჟ აჟ ა თეთრი.
ა-შელა ჭალარა.
ა-შელარა გაჭალარაგება, დგშელედტ გაჭალარავდა.
ა-შერუარა სიცხე, პაპანება, პაპანა-ქება.
ა-შერან 1. ყეფა, იშეუდტ, იშედტ ყეფს, დაიყეფა.
ა-შერან 2. დუღილი, იშეუდტ, იშედტ დულს, ადუღდა.
ა-შეშე წნელობე, წნული ღობე, ტრუშული.
ა-შეშან ცხიმი, ქონი, საპოხი.
ა-შეშანდგჩ წიწკანა.
ა-შეშარა ჩივილი, დამეშარტ იჩივლა.
ა-შხნგრც აღ კრაზანა, ბზიკი.
ა-შეჰამ შხამი, გესლი, სამსალა.
ა-შეჟ ფეტვი, ჭადის-მჭადა.
ა-შეგლა ფქვილი.
ა-შეგმი მწყერფეხა, მწყერისფეხა.

- ა-შემკვა წყავი.
- ა-შესლამბერ თხუნელა.
- ა-შეკს წელიწადი, წელი.
- ა-შეშეკამსა ჭიანჭველა.
- ა-შეტ ბზა.
- ა-შეტლამშ ხავსი.

შ

- ა-შ 1. წიფელა.
- ა-შ 2. კარი.
- ა-შ არა შიში.
- ა-შ არაცავე მონადირე.
- ა-შ არახ ნადირი.
- ა-შ არახ-უგ ნადირის ხორცი.
- ა-შ აფშ დაფიონი.
- ა-შ აფგაფ მცენარეულობა.
- ა-შ აქ თოფი.
- ა-შ თ ყვავილი.
- შ იიფნად წყეული, შეჩვენებული, დაწყველილი, დაკრულვილი.
- ა-შ ბა მსხვილი.
- ა-შ რა მომწიფება, მომწიფდა, იმ მტ დამწიფება, დამწიფდა.
- ა-შ ყ გ წიგნი; წერილი.
- ა-შ ჩ სურო.
- ა-შ წატ გ ტანსაცმელი, ტანისამოსი, სამოსი.
- ა-შ ხარფარა წამოსხმა, იმ ხაირფრეტ წამოსხმა.
- ა-შ გ ძაძა, შავები.
- ა-შ გმგარ ღრუბელი (ზღვისა).

ჩ

- ა-ჩა პური.
- ა-ჩა მწყერი.
- ა-ჩაკა პურის ფქვილის ცომი; შდრ. ამაჟ ა.

- ა-ჩაღტ ჩელტი, ლასტი.
- ა-ჩამსუღ ჩამჩა, ციცხვი.
- ა-ჩანან თეფში.
- ა-ჩარა პურობა, ლხინი, ნადიმი.
- ა-ჩაფშ ხორბალი.
- ა-ჩაშ ხაჭაპური.
- ა-ჩაპარუ ხინკალი.
- ა-ჩგარა მარხულობა, დეჩგრეტ, დეჩგრეტ მარხულობს, იმარხულა.
- ა-ჩე-ჯგკა პურ-მარილი.
- ა-ჩკამე გრ წირპლი.
- ა-ჩუნ ქვაბი.
- ა-ჩჩია გლახაკი.
- ა-ჩგმაზავგ ავადმყოფი, სნეული, დაავადებული.
- ა-ჩგქა ბუჩქი, ჩირგვი.
- ა-ჩგყ ჩინჩახვი.

ჩხ

- ა-ჩხ ფურირემი.
- ა-ჩხბა მამალი ცხენი, ახტა, ვაყა (საპირისპირო აჩან).
- ა-ჩხბაა, აჩხბააჟ ჯავლაგი, ჯახრაკი ცხენი.
- ა-ჩხაღ ვირი, საერთოდ.
- ა-ჩხან ფაშატი, ჭაკი (ცხენი, ვირი და მისთ.).
- ა-ჩხვაკ მარქაფა ცხენი.
- ა-ჩხ ცხენი.
- ა-ჩხმათ ა აკაზმულობა (ცხენისა).
- ჩხნლა დღისით.
- ა-ჩხრბარა არშიყობა, გაარშიყება, დღეჩხრბოღტ, დღეჩხრბეღტ ეარშიყება, გაეარშიყა.
- ჩხრფსგ: ჩხრფსგ აყაწარა თავის მომკვდარუნება.
- ა-ჩხუარდგნ ეტლი.
- ა-ჩხუკღ უზანგი, ავჟანდა.

ც

- ა-ც ნისკარტი.
 ა-ცა ბალი, კახაბალი.
 ა-ცან სასიმიინდე; ნალია.
 აცალა შილი (მაზლის ცოლი)
 ა-ცარან წასვლა, დცემტ წავიდა.
 ა-ცაფცან გასალეგი.
 ა-ცგ ზ კატა.
 ა-ცგ აბალ ხვალი კატა.
 ა-ცგ აფს კატა (ძუ).
 ა-ცლამჰან ნიკაპი.
 ა-ცრან მარცვალი.
 ა-ცუქარა გამოცანა.
 ა-ცქან სუფთა, წმინდა.
 ა-ცც ქინქლა.
 ა-ცცაკრა სიჩქარე, დცცაკუმტ, ეჩქარება, ჩქარობს, იჩქარის, მოემურება; დცცაკემტ იჩქარა.
 ა-ცცაკრა სასწრაფო, საჩქარო, სა-შური.
 ა-ცცგუ ფერფლი.
 ა-ცხა თაფლი.
 ა-ცხაბჟონ შუალამე.
 ა-ცხამგალ თაფლიანი მჭადი.
 ა-ცხარპან უცეცხლო თაფლი.
 ა-ცტრა ცალი.
 ა-ცტრკ კოჭლი, მკელობელი.
 ა-ცფხნ შხეფი.
 ა-ცტლ კვერნა.
 ა-ცტხა თალგამი.

ც°

- ა-ც ხარი.
 ა-ცან 1. ტყავი.
 ა-ცან 2. ცვილი, თაფლის სანთელი.
 ა-ცა ძილი.

- ა-ც აბანუ ფიჭა, ფიჭი, ხვეზა.
 ა-ც ალაშ არა წინათგრძნობა; იც ა იალაშ ემტ ტანმა უგრძნო.
 ა-ც ამა მუცლის ჭია.
 ა-ც აჟ არა ლაპარაკი, დც აჟ ომტ, დც აჟ ემტ ლაპარაკობს, ილაპარაკა.
 ა-ც არა დაძინება, დც ემტ დაძინა.
 ა-ც ართს ლოგინი, ქვეშაგები.
 ა-ც აღ კურო, ბუღა.
 ა-ც აჟ ა ცისარტყელა.
 ა-ც გან ცუდი, ავი.
 ა-ც ეიხა სახნისი.
 ა-ც კამბაშ ხარკამეჩი.
 ა-ც ქურფან ზვირთი, ტალღა.
 ა-ც შხუან სახენელი კბილი.
 ა-ც ც ბურბუმელა, ნარანდი.
 აც წგს (ბზიფ.) მრ. აც წარაქ ა მოზვერი.
 ა-ც გბგლხგ ნამწვი.
 ა-ც გბლაჟგ მაჯლაჟუნა.
 ა-ც გგნტა არამხადა.
 ა-ც გმზა სანთელი.
 ა-ც გმწ ბუზანკალი.
 ა-ც გმჰა საწოვარა.
 ა-ც გრც მან თაფლით და ქონით შეზავებული ღომი.
 აც გძ დანაკარგი.

ძ

- ა-ძ რწყილი.
 ა-ძა მტკაველი.
 ა-ძა ნედლი.
 ა-ძამჰა ლოყა, ყბა, ღაწვი, ყვრიმალი.
 ა-ძარა წელი.
 ა-ძაძა ცვარი, ნამი.

ა-ძანრა კერვა, შეკერვა, იძახუნდტ,
 იძახუნდტ კერავს, შეკერა.
ა-ძან ა ვაზი.
ა-ძბ წყურვილი.
ა-ძბან ამბავი.
ა-ძლაგარა წისკვილი.
ა-ძლაგარანჩა მეწისკვილე.
ა-ძმან ჭაობი, ჭანჭრობი.
ა-ძნტრც წყლის გაღმა.
ა-ძლაბ გოგო, გოგონა.
ა-ძღ ლოყა, ღაწვი.
ა-ძყ ჩვილი, ქორფა, თოთო ბავ-
 შვი, ძუძუმწოვარა ბავშვი.
ა-ძძი ძიძა.
ა-ძე წყალი.
ა-ძგკუტე გარეული იხვი.
ა-ძენ ზამთარი.
ა-ძგრკუთი ციციხათელა.
აძტრვაშე ნაკადული.
ა-ძეს თიკანი, ციკანი.
ა-ძტყ ა გუბე.
ა-ძტც ა ყანჩა.

ძ

ა-ძ ძ არა ბანა, დაბანა იძ ძ ოდტ,
 იძ ძ ედტ ბანს, დაბანა.

წ

ა-წა ფსკერი; ამშინ აწა ზღვის
 ფსკერი.
ა-წ ტილი, მკბენარი.
ა-წაა ყინული.
ა-წაწლა არყი, არყის ხე.
ა-წაბერგ სიმართლე.
ა-წაკრ შებმა, იწაიკდტ შეაბა.
ა-წან (ზღაპ.) ჯუჯა ხალხი, ქონ-
 დრის ხალხი.
ა-წარ სწავლა, იწრდტ, იწედტ
 სწავლობს, ისწავლა.

ა-წარგ ა ბიჯი, საბრჯენი, ბრჯენი.
ა-წარტ ცქვიტი, მარდი.
ა-წას წესი, ჩვეულება, ადათი.
ა-წად თხელი, სიფრიფანა.
ა-წაყა ქვეშ.
ა-წაშეცვ შურიანი, ხარბი.
ა-წრა მცენარე.
ა-წკ კაბა.
ა-წლა ხე.
ა-წლარკუტუ კოდალა, ხეკოდალა,
 ხეკაყუნა.
ა-წფგრა აფრენა, იწფგრდტ აფ-
 რინდა.
ა-წღუბა ქეჩა, ჩული.
ა-წს ღამე.
ა-წსაბუონ შუალამე.
ა-წგრბელ წურბელა.
ა-წგს ჩიტი.
ა-წგსთვრა ჩიტის ბუდე.
ა-წგსძან ა კრიკინა, უსურვაზი.
ა-წგს ა კული.
ა-წგს ანგ ბოლოს.
წვა-ზმამ აუარებელი; ურიცხვი.

წ

ა-წ ა ვაშლი.
ა-წ ატამა გარგარი.
ა-წ გურ ანკესი.
ა-წ რტ 1. ბერწი.
ა-წ რტ 2. გრძელი.
ა-წ ცა ჭიქა.
ა-წ წ ა ზარი.
ა-წ გმყ სატეხი, საჭრეტელი.
ა-წ გუაბ სატირალი.
ა-წ გწ რს დამყავება, დამმარება,
 იწ გწ დტ დამყავდა, დამმარდა.
ა-წ გჯ წუმწუმა, ასანთი.

ჭ

- ა-ჭაბერს ა ხეზი.
- ა-ჭად, აჭადუჯ ყურძნის ჯიშია ერ-
თგვარი.
- ა-ჭანდარ ჭადარი.
- ა-ჭაპან ჭიპი.
- ა-ჭარხლ ჭარხალი.
- ა-ჭაჭა თირკმელი, ჭაჭა.
- ა-ჭკ გნ ვაჟი, ვაჟიშვილი.
- ა-ჭყარაპატ ორთითი, ორკაპი.
- ა-ჭყ არტატ იონჯა.
- ა-ჭტკ ვარცლი.
- ა-ჭტნჭა პატარა ჩიტი, რომელიც
ლობებში ძვრება.
- ა-ჭტრკ ა მიწავაშლა.

ჭა

- ა-ჭა თასი.
- ა-ჭაფტ მჭევრმეტყველი.
- ა-ჭამჯა ყლაპი, ყლუპი.
- ა-ჭარა ახალგაზრდობა, სიყმაწვილე.
- ა-ჭარპან, აჭარპენ სალამური.
- ა-ჭასანა სახე, პირისახე.
- ა-ჭაფნა რისამე წინ.
- ა-ჭაჟან ციცაბო ფერდი, ციცაბო
ფერდობი, ციცაბო გვერდობი.
- ა-ჭაძე ნერწყვი.
- ა-ჭახარა გაყმაწვილება, დაჭახნდტ
გაყმაწვილდა.
- ა-ჭაჭარა სიმუნჯე, მუნჯობა.
- ა-ჭაბარა მარხვა.
- ა-ჭაფშგლარა შესახედაობა, გარეგ-
ნობა, იერი.
- ა-ჭაშა ფური.
- ა-ჭაჟ პირი.
- ჭაჟთ ჩუმი.

- ა-ჭაგრჰანს მთქნარება.
- ა-ჭაგნრა მოხსნა, იჭაგნდტ ჩამო-
ხსნა.

ხ

- ა-ხ თხლე.
- ა-ხა ტოტებშემოკვეცილი ბოძი, ჭი-
გო, ბარჯი კიბედ სახმარი.
- ა-ხაა ტკბილი, გემრიელი.
- ა-ხაბარ ამბავი.
- ა-ხალაჯ მისანი.
- ა-ხამე ქურჭი.
- ხარა შორს, შორი, შორეული.
- ა-ხარა ბრალი, დანაშაული.
- ა-ხარფ პერანგი.
- ა-ხარშ პატარძლის მისალოცი სა-
ჩუქარი, პირის სანახავი.
- ა-ხარწ გ მაწონი.
- ა-ხაფტ კბილი.
- ა-ხაქ ითრა თავისუფლება.
- ა-ხაწა (მრ. ახაც ა; ხნც აქ აკ) 1. კა-
ცი, მამაკაცი: ვაჟკაცი; 2. ქმარი.
- ხაწეი-ფჰ გსი ცოლ-ქმარი.
- ა-ხაჰ -გ ალ ლოდი.
- ა-ხბეკლაშა ტვინი.
- ა-ხთეს თავგადასავალი.
- ა-ხეგ ჭაშნიკი.
- ა-ხპაშე მელოტი, თავმოტვლებილი.
- ა-ხსანლა თარგი.
- ა-ხუ ფასი.
- ა-ხუ თმა.
- ა-ხფარა მეტიჩარა, მატრაკვეცა.
- ხშაბგკ სამფეხა.
- ა-ხშე რძე.
- ა-ხშეგბავ ტვინი.
- ა-ხჩგ ბალიში.
- ა-ხც გ ნაწნავი.

- ა-ხძგ 1. ფართლი.
- ა-ხძგ 2. ცილა.
- ა-ხწ ახან მონაჭერი, მონაკვეთი.
- ა-ხგ თავი.
- ა-ხგბ სახურავი.
- ა-ხგზ შრატი, სველი, წაქა.
- ა-ხგი აწგხ ეი თავი და ბოლო; თა-
ვი და თავი.
- ა-ხგლფა ქუდი.
- ა-ხგლფარჩ ფაფახი, ბოხოხი.
- ა-ხგმხ ა უმწეო.
- ა-ხგრდ ღერდილი, ნაღერდი.
- ა-ხგრხ ქატო.
- ა-ხგრხგრრა ხვრინვა.
- ა-ხგსჯგ მსროლელი.
- ა-ხგფშა მძოვრის სუნი.
- ა-ხგქ წყლის (მდინარის, ზღვის,
ტბის), თხრილის ნაპირი.
- ა-ხგც ბალახეულის წვრილი ღერო.
- ა-ხგწაკერთა თავშესაფარი.
- ხგხ ზევით, ზევითკენ.

ხ

- ა-ხ ა ნაცარი.
- ა-ხ აუ შქერი.
- ა-ხ აც 1. ჭია.
- ა-ხ აც 2. ჭინჭარი.
- ახ გბ ხუთი.
- ა-ხ და კისერი.
- ა-ხ დარჩე ყბაყურა.
- ა-ხ დგრა ხრტილი, კაკნატელა.
- ა-ხ გლფწგს ღამურა, მღამიობი.
- ა-ხ მარრა თამაში.
- ა-ხ შ ა ერბო; კარაქი.
- ა-ხ შ წამალი.
- ა-ხ წ გ ყუნწი.

ხ

- ა-ხა წაბლი.
- ა-ხანთა მძიმე.
- ა-ხაუ ჩხიკვი, ჯაფარა.
- ა-ხაცა რცხილა.
- ა-ხუ ქორი.
- ა-ხუცბა მიმინო.
- ა-ხუაუ ა ცივი, გრილი.
- ახჩა მწყემსი.
- ა-ხგძ სახელი.
- ა-ხგ ღქრო.
- ა-ხგმდლ აუგი, სირცხვილი.
- ა-ხგშაშა კავშა, კოჭბროლი.

ჯ

- ა-ჯ მუხა.
- ა-ჯაზ თითბერი.
- ა-ჯამფაზ ჭიაფერა.
- ჯარა ერთ ადგილას.
- ა-ჯალ რკო.
- ა-ჯაშარა გაკვირვება, განცვიფრება
იჯანიშოდტ, იჯანიშედტ უკვირს, გა-
უკვირდა.
- ჯაჭანგმ ჯოჯოხეთი; ჯანდაბა.
- ა-ჯმა თხა.
- ა-ჯნგშა სატანა, ეშმაკი.
- ა-ჯრგც რკო.
- ა-ჯშარა გონება, ჯგნიშოდტ, ჯგნიშედტ
ჰგონია, ეგონა.
- ა-ჯგმშუ წარბი.
- ა-ჯგმშგ ხახვი.
- ა-ჯგქ რეი სიმინდი.
- ა-ჯგყ რა კუზი; კუზიანობა.

ჯ

- ა-ჯა კანის ჭუჭყი.
- ა-ჯაგრ ფოლადი.
- ა-ჯაგშა ნიორი.
- ა-ჯაგხ ჯმუხი.

ჭ

- ა-ჭ მთავარი.
- ა-ჭან საზღვარი, მიჯნა, ზღვარი.
- ა-ჭაბგრჯა საზამთრო.
- ა-ჭარგ ქოლგა.
- ა-ჭასკენ ბალახი.

ჭი

- ა-ჭან ღორი.
- ა-ჭი აგუჟ ჯაჭვი.
- ა-ჭი არს 1. თქმა, ძე რდტ, ძე ედტ
ამბობს, თქვა.
- ა-ჭი არს 2. თხრობა, მოთხრობა,
მანიჰ ედტ მოუთხრო, უთხრა.
- ა-ჭი აფა ტახი, ქოსმენი.
- ა-ჭი სა ქალები.
- ა-ჭი შადუ მამიდა.
- ა-ჭი ჭანგა ფოცხი.
- ა-ჭი გზბა დანა.
- ა-ჭი გნაფ თაგვი.
- ა-ჭი გნაფდუ ვირთაგვა, ვირთხა.
- ა-ჭი გნაფკგა სათაგური.
- ა-ჭი გნთქარა მეფობა.
- ა-ჭი გნწან ტალახი, ლაფი, ტლაპო.
- ა-ჭი გნწ რაფშ გულწითელა.
- ა-ჭი გს ხბო.
- ა-ჭი გჭ მტრედი.

ჭ

- ა-ჭარა ჭამა, იქოდტ, იქედტ ჭამს,
შეჭამა.
- ა-ჭართგნ ქარიშხალი, ქარტეხილი,
გრიგალი.
- ა-ჭარხ ფიჩხი.
- ა-ჭასრა მენის დაცემა.

- ა-ჭატ საჭმელი, საკვები.
- ა-ჭანქ ორთქლი.
- ა-ჭგ 1. ჭეჭა-ქუხილის ღმერთი.
- ა-ჭგ 2. მენი.

ჭ

- ა-ჭ ჩრჩილი.
- ა-ჭან ხმელი.
- ა-ჭანგარა ამოყვანა.
- ა-ჭადარა აღმართი.
- ა-ჭანა ქანჩი.
- ა-ჭარს ხმობა, ძვრდტ, იკედტ,
ხმება, გახმა.
- ა-ჭანფარა ახტომა, დვანფედტ ახტა.
- ა-ჭეჟ ყვითელი.
- ა-ჭნართს ოჯახი.
- ა-ჭნგ სახლი.
- ა-ჭნგმათ ა ავეჯი, ავეჯეულობა, დგამი.
- ა-ჭგ ღვინო.
- ა-ჭგმსანგ ცოცხი.
- ა-ჭგრა დამწერლობა.
- ა-ჭგსთაა ეშმაკი.
- ა-ჭგსთაარა ეშმაკობა, ქაჯობა.